ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскѣй Земли.«
Владимірѣ Мономахѣ.

1862

КВІТЕНЬ

(АПРѢЛЬ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ:

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Цензурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ. 17 мая, 1862 года.

Цензоръ *Ст. Лебедевъ*.

КОБЗАРЬ.

LVII.

НЕОФІТИ [1].

(ПОЭМА).

Сія глаголетъ Господь: сотворите судъ и сохраните правду, приближи бо ся спасеніе мое прійти, и милость моя откроется. (*Исаія V, 1.*)

М. С. ЩЕПКИНУ.

(*На памьять 24 декабря 1857 року.*)

Возлю́бленнику му́зъ и гра́цій!
Ждучи́ тебе́, я ти́хо плачу
И ду́му ско́рбную мою́
Твоій душі передаю́.
Привіта́й же благоду́шне
Мою́ сироти́ну,
Нашъ вели́кий чудотво́рче,
Мій дру́же еди́ний!
Привіта́ешъ: убо́гая,
Си́рая, съ тобо́ю
Перепливе́ вона́ Ле́ту, —
И огне́мъ-слізо́ю

---

(1) У ли́сті до М. М. Лазаревського отъ 21 января 1858 р. (Основа, III-я книжка 1862 р., листъ XII-й), Т. Гр. Шевченко писа́въ, що »*Неофіти* не ви́кончені.« Після того, вінъ не прийма́вся за іхъ; такъ воні́ та́къ и зосталисъ не ви́конченими. *Ред.*

Упаде́ колі́сь на зе́млю
И при́тчою ста́не
Роспина́телямъ наро́днімъ,
Грядущимъ тира́намъ.

ПРОЛОГЪ.

Давно́ вже я сижу́ въ нево́лі,
Нена́че зло́дій взаперті,
На шляхъ дивлю́ся та на по́ле,
Та на ворону на хресті
На кладови́щі; більшъ нічо́го
Зъ тюрми́ не ви́дно; сла́ва Бо́гу
Й за те́, що ба́чу, що живу́ть
И Бо́гу мо́лятця и мру́ть
Хрещені́ лю́де.
Хрестъ висо́кий
На кладови́щі, тро́хи, зъ-бо́ку,
Златомалёваний, стоіть.
Не вбо́гий, ма́буть, хтось лежи́ть!...
И намалёвано: роспя́тий
За́ насъ Синъ Бо́жий на хресті.
Спаси́бі си́ротамъ бага́тимъ,
Що хрестъ поста́вили; и я́ —
Така́я до́ленька моя́! —
Сижу́ собі та все дивлю́ся
На хрестъ висо́кий изъ тюрми́....
Дивлю́сь-дивлю́ся, помолю́ся, —
И го́ре-го́ренько мое́,
Мовъ нагодо́вана дити́на,
Зати́хне тро́хи... и тюрма́
Нена́че ши́ршае; співа́е
И пла́че се́рце, ожива́е
И въ те́бе, Бо́же, и въ свяги́хъ
Та пра́ведныхъ Твоіхъ пита́е:
Що́ Вінъ зробивъ імъ—той свяги́й,
Той Назоре́й, той Синъ еди́ний,

Бо́гомъ-избра́нної Мари́ї —
Що́ Вінъ зробивъ імъ? И за що́
Ёго́ свято́го мордува́ли,
Во у́зи кова́ли
И главу́ Ёго́ чесну́ю
Те́рномъ увінча́ли;
И ви́вели зъ злодіями
На Голго́фу-го́ру
И повісили між ни́ми?
За́ що́? — — —
— — —

Благослове́нная въ жена́хъ,
Свята́я пра́ведная Ма́ти
Свято́го Си́на на землі!
Не дай въ нево́лі пропада́ти,
Літу́чі літа ма́рне тра́тить,
Скорбя́щихъ ра́досте! Пошли́ —
Пошли́ міні святе́е сло́во —
Свято́ї пра́вди го́лосъ но́вий,
И сло́во ро́зумомъ святи́мъ
И оживи́ и просвіти́!
И роскажу́ я лю́дямъ го́ре,
Якъ та́я ма́ти ріки-мо́ре
Слёзи́ крова́вої лила́,
Такъ якъ и ти, — и приняла́
Въ живу́ю ду́шу світъ незри́мий
Твое́го ро́спятого Си́на!...
Ти, ма́ти Бо́га на землі,
Ти слёзи ма́тері до-кра́ю —
До-ка́плі ви́лила!.. Рида́ю,
Молю́, рида́ючи: пошли́, —
Пода́й душі уби́гій си́лу,
Щобъ о́гненно заговори́ла,
Щобъ сло́во пла́менемъ взяло́сь,
Щобъ лю́дямъ се́рце ростопи́ло
И на Украйну понесло́сь
Те сло́во — Бо́жее кади́ло —
Кади́ло и́стини.... Амінь.

I.

Не въ на́шімъ кра́і Бо́гу-ми́лімъ,
Не за гетьма́нівъ и царівъ,
А въ Ри́мській и́дольській землі
Се беззако́ніе твори́лось, —
Либонь за Де́ція-царя́,
Чи за Нерона-сподаря́, —
Сказа́ть запе́вне не зумію.
Неха́й за Не́рона...
Росії
Тоді й на світі не було́,
Якъ у Ита́ліі росло́
Мале́ дівча́; и красото́ю —
Свято́ю, чи́стою краса́ю —
Якъ та́я ли́лія цвіло́.
Диви́лася на не́і ма́ти
И молоділа, и дівча́ті
Люде́й шука́ла, и знайшла́;
Та, помоли́вшись Гимене́ю
Въ своімъ весе́лімъ гинеке́і,
Въ чужи́й весе́лий одвела́.
Не за́баромъ зроби́лась ма́ти
Изъ до́брого того́ дівча́ти —
Дити́ну-си́на привела́;
Моли́лася своімъ пена́тамъ
И въ Капито́лій принесла́
Нема́лі же́ртві; ублага́ла
Капитолійський той синкли́тъ,
Щобъ пе́рвенця ії віта́ли
Свяги́і и́доли. Гори́ть
И де́нь и нічъ передъ пена́томъ
Свяги́й ого́нь. Радіе ма́ти:
Въ Алки́да си́нъ ії росте́,
Росте́.... лиця́ютця гете́ри,
И передъ о́бразомъ Вене́ри
Лампа́ду світять...

II.

Тоді вже схóдила зоря́
Надъ Вифлеéмомъ: прáвди слóво —
Святóі прáвди и любóві —
Зоря́ всесвітняя зійшлá
И мúръ и рáдість принеслá
На зéмлю лю́дямъ. Фарисéі
И вся мерзéна Іудéя
Заворушúлась, заревлá,
Ненáче гáдина въ болóті,
И Сúна Бóжого во плóті
На тій Голгóві роспьяла́
Межи́ злодіями; — и спáли,
Упúвшись крóвію, кати́, —
Твоéю крóвію!... а ти
Возставъ одъ гróбу. Слóво встáло —
И слóво прáвди понесли́
Твоі апóстоли святíі.

III.

Тоді жъ, отó, ії Алки́дъ,
Та ще гетéри молоди́і,
Та козлонóгий пьяний дідъ
Надъ сáмимъ Аппіевимъ шляхомъ
У гáі гáрно роздяглúсь,
Ищé гарніше попилúсь,
Та й покланя́лися Пріáпу...
Ажъ гýлькъ! идé святúй Петрó,
Та йдýчи въ Римъ благовістúти,
Зайшóвъ у гáй води́ напúтись
И одпочúти. — »Блáго вамъ!« —
Сказáвъ апóстолъ утомлéний.
И óргію благословúвъ
И тúхимъ, дóбримъ, крóткимъ слóвомъ
Благовістúвъ імъ слóво нóве,

Любо́вь, и пра́ву, и добро́ —
Добро́ найкра́щее на сві́ті —
То — братолю́біе. И си́тий
И пья́ний й го́лий фа́внъ ото́й
И синъ Алкидъ твій, и гете́ри —
Всі, всі упа́ли до землі
Передъ свяги́мъ, и повели́
До се́бе въ те́рми на вече́рю.

IV.

И въ те́рмахъ о́ргія: горя́ть
Черто́ги пу́рпуромъ и зла́томъ,
Куря́тця а́мфори; дівча́та
Трохи́ не го́ліі стоя́ть
Передъ Кипри́дою, и въ-ладъ
Співа́ють ги́мнъ. Приугото́ванъ
Весе́лий пиръ, и полягли́
На ло́жахъ го́сті... ре́гітъ, го́мінъ!...
Гете́ри го́стя привели́
Сивоборо́дого, — и сло́во
Изъ устъ Апо́стола свято́го
Драги́мъ еле́емъ потекло́, —
И сти́хла о́ргія... А жри́ця
Кипри́ди—о́ргіі царя́ця,
Поники́ла ра́діснимъ чело́мъ
Передъ апо́столомъ — и вста́ла,
И всі за не́ю повстава́ли
И за апо́столомъ пішли́
У катако́мби. И еди́ний
Твій си́нъ Алки́дъ пішо́въ за ни́ми
И за апо́столомъ свяги́мъ —
За тимъ учи́телемъ своімъ!...
А ти весе́ла ви́йшла зъ ха́ти
На шля́хъ изъ га́ю виглядя́ти
Свого́ Алки́да. Ні, нема́!...
Уже й не бу́де!.. Ти сама́

Помóлився своїмъ пенáтамъ,
Самá вечéрять ся́дешъ въ хáті...
Ні, не вечéрять, а ридáть,
Ридáть и дóлю проклинáть,
И сúвіть кленучú. И — гóре!
Умрéшъ есú на самоті,
Мовъ прокажéнна!...

V.

На хресті
Стримглáвъ повісили святóго
Того́ апóстола Петрá,
А неофúтівъ (1) въ Сиракýзи
Въ кайдáнахъ одвезлú. И синъ —
Твій синъ Алкúдъ, твоя́ дитúна,
Едúная твоя́ родúна,
Любóвъ едúная твоя́,
Гнúе въ невóлі, у кайдáнахъ;
А ти, прескóрбная, не знáешъ,
Де вінъ конáе, пропадáе!..
Идéшъ шукáть ёго́ въ Сибіръ,
Чи тéе... въ Скúѳію... И ти...
И чи однá ти?.. Бóжа Мáти,
И заступú васъ и укрúй!..
Немá семьі, немáе хáти,
Немáе брáта, ні сестрú,
Щóбъ не заплáкані ходúли,
Не катувáлися въ тюрмі,
Абó въ далéкій сторонí,
Въ Британськихъ, Гáльскихъ легіóнахъ
Не муштрувáлись!.. О, Нерóне,
Нерóне лю́тий! Бóжий судъ
Правдúвий, нáглий, сéредъ шляху
Тебé осýдить: прилúвуть
И прилетя́ть зо всёго світу

(1) Новохрещéнцівъ.

Святíі му́ченики — дíти
Святóі во́лі; кругъ одра́
Кругъ сме́ртного твого́ поста́нуть
Въ кайда́нахъ, — и... тебе́ простя́ть:
Вони́ брати́ и христия́ни,
А ти соба́ка, людоíдъ,
Деспо́тъ скаже́ний!...

VI.

Ажъ киши́ть
Нево́льника у Сиракýзахъ
Въ лёха́хъ и тю́рмахъ; а Медýза
Въ шинкý зъ старця́ми пья́на спи́ть...
Отъ-отъ проки́нетця, — и по́томъ
И кро́вью ва́шою, деспо́ти,
Похмілля спра́вить.
Скрізь шука́ла
Дити́ну ма́ти: не знайшла́ —
И въ Сиракýзи поплила́,
Та тамъ уже́ ёго́ въ кайда́нахъ
Найшла́, серде́шная, въ тюрмі.
Не допусти́ли й подиви́тись,
И му́сила вона́ седíти
Коло́ остро́гу, — ждать и ждать,
Якъ Бо́га зъ не́ба, виглядáть
Свое́го си́на, ажъ поки́-то
Ёго́ въ кайда́нахъ пожену́ть
Бульва́ръ мести́. —
А въ Ри́мі свя́то,
Вели́ке свя́то! Ти́скъ наро́ду,
Зо всёго ца́рства воево́ди,
Преторія́не и сена́тъ;
Жерці и ли́кторі стоя́ть
Кру́гъ Капито́лія — и хо́ромъ
Співа́ють ги́мнъ и ку́рять димъ
Зъ кади́лъ и а́мфоръ. И зъ собо́ромъ

Идé самъ кéсарь; передъ нимъ
Изъ брóндзи лúтую статýю
Самóго кéсаря несýть.

VII.

Непéвне вúдумали свя́то
Патрúціі-аристокрáти
И мýдрий кéсарівъ сенáтъ:
Вонú, бачъ, кéсаря хвалúли
На всі ладú, що ажъ остúло
Ёго́ самúмъ імъ вихваля́ть, —
Та заразóмъ щобъ доконáть,
Вонú на рáді й присудúли,
Щобъ прóсто кéсаря назвáть
Самúмъ Юпúтеромъ, — та й гóді!...
И написáли воевóдамъ
По всёму цáрству тáкъ-и-тáкъ:
Що кéсарь — богъ, ще більшъ одъ Бóга,
И мáйстрові далú ковáть
Изъ брóндзи кéсаря; до-тóго,
Такъ нóта-бéне додалú,
Що брóнзовий той кéсарь бýде
И мúлувать... Сердéшні лю́де,
Ненáче въ úрій, потяглú
У Римъ на прóщу. Приплилá
Изъ Сиракýзъ и та небóга
Благáти кéсаря и бóга.
И чи однá вонá? мій Бóже!
Прийшлó íхъ тúсяча въ слізáхъ,
Прийшлó здалéка!..
Гóре зъ вáми!
Кого́ благáти ви прийшлú?
Кому́ ви слёзи принеслú?
Кому́ ви принеслú зъ слёзáми
Свою́ надію?... Гóре зъ вáми!
Кого́ благáете; благúі,

Раби́ незря́чиі, сліпи́і!
Чи ка́тъ поми́луе кого́?
Молітесь Бо́гові одно́му,
Молітесь пра́вді на землі, —
А більше на землі ніко́му
Не поклонітесь. Все́ брехня́! . . .

VIII.

Передъ Неро́номъ,
Передъ Юпи́теромъ нови́мъ,
Моли́лись вчо́ра сенато́ри
И всі патри́ціі, — и вчо́ра
Лила́ся бо́жа благода́ть:
— — —
Преторіа́не помоли́лись —
Преторія́намъ давъ ука́зъ,
Щобъ все, що́ хо́чуть, те й роби́ли,
А ми поми́луемо васъ;
И ви плебе́і — гречкосі́і —
И ви моли́лися, — та васъ
Ніхто́ не ми́луе! не вміють
Васъ и поми́лувать гара́здъ...

IX.

На тре́тій день уже пусти́ли
Моли́тися за христия́нъ.
И ти прихо́дила, моли́лась, —
И милосе́рдний истука́нъ
Звелівъ вести́ изъ Сираку́зівъ
У Римъ въ кайда́нахъ христия́нъ.
И ра́да ти, и весе́ла,
Куми́рові зно́ву
Помоли́лась... а куми́ръ той,
Юпитеръ той но́вий,
Ось поба́чъ, яке́е свя́то

Бу́де завдава́ти
Въ Колизе́і.
А тимъ ча́сомъ
Иди́ зострі́ча́ти
Свого си́на, та неду́же
Радій-лишъ, небо́го:
Ще не зна́ешъ ти ново́го
Лука́вого бо́га! —

X.

А по́ки-що́, зъ матеря́ми
Алки́дова ма́ти
Пішла́ ёго́ зострі́ча́ти, —
Свяги́хъ привіта́ти
На бе́резі. Пішла́ еси́,
Тро́хи не співа́ешъ,
Та ке́саря-юпи́тера
Хва́лишъ-вихваля́ешъ.
— — —
И ни́щечкомъ помоли́лась
Ке́сареві — бо́гу,
Та й пішла́ по-надъ боло́томъ, —
На Ти́бръ поглядае...
А по Ти́бру, изъ-за га́ю,
Байда́къ випливае —
Чи гале́ра. На гале́рі
Везу́ть твого си́на
Зъ Неофи́тами въ кайда́нахъ;
А твоя́ дити́на
Ще й до що́гли прико́вана: —
Не неофитъ но́вий,
А апо́столъ вели́кого
Христо́вого сло́ва.
Оттаки́й-то вінъ! . . . Чи чу́ешъ?
У пу́тахъ співае
Твій му́ченикъ:
»Псало́мъ но́вий Го́сподеві

И но́вую сла́ву
Воспое́мъ чесни́мъ собо́ромъ,
Се́рцемъ нелука́вимъ;
Во псалти́рі и тимпа́ні
Воспое́мъ блага́я,
Яко Богъ кара́ непра́вихъ
Пра́вимъ помага́е;
Преподо́бніі во сла́ві
И на ти́хихъ ло́жахъ
Ра̀дуютця, славосло́влять,
Хва́лять и́мья Бо́же;
И мечі въ рука́хъ іхъ до́брі,
Острі обою́ду,
На отмще́ніе язы́камъ
И въ нау́ку лю́дямъ.
Окую́ть царе́й несі́тихъ
Въ зали́зніі пу́та,
И іхъ сла́вних ъ око́вами
Ручни́ми обкру́тять;
И осу́дять непра́веднихъ
Судо́мъ своімъ пра́вимъ,
И во вікы ста́не сла́ва —
Преподо́бнимъ сла́ва!« —

XI.

А ти на бе́резі стоя́ла
Нена́че те́мная скала́,
Не слу́хала и не рида́ла,
А »аллилу́йя« подала́
За матеря́ми христія́намъ.
Мовъ дзво́ни загули́ кайдани
На Неофи́тахъ: а твій синъ,
Еди́ний твій, апо́столъ но́вий,
Перехрести́вшись, возгласи́въ:
—»Молітесь, бра́тія, молітесь
За ка́та лю́того! ёго́

Въ своіхъ моли́твахъ помьяніте;
Передъ горди́нею жъ ёго́,
Бра́ти́ моі, не поклонітесь!
Моли́тва — Бо́гові! А вінъ
Неха́й люту́е на землі,
Неха́й проро́ківъ побива́е,
Неха́й усіхъ насъ роспина́е...
Уже́ внуча́та зачали́сь
И ви́ростуть вони́ коли́сь:
Не ме́стники внуча́та тіі —
Христо́ві во́іни святі́і, —
И безъ огня́ и безъ ножа́
Страте́ги бо́жиі воспря́нуть.
И тьми́ и ти́сячі пога́нихъ
Передъ свяги́ми побіжа́ть!
Молітесь, братія!« —
Моли́лись —
Моли́лися передъ хресто́мъ
Заку́ті въ пу́та Неофи́ти,
Моли́лись ра́досно!.. Хвала́,
Хвала́ вамъ, ду́ші молоди́і,
Хвала́ вамъ, ли́царі святи́і,
Во віки-віки похвала́!...

XII.

И въ Римъ гале́ра прилила́.
Мина́е ти́ждень. Пья́ний ке́сарь,
Постри́гши самъ себе́ въ Зеве́си,
Завда́въ Зеве́су юбиле́й.
Лику́е Римъ. Передъ куми́ра
Везу́ть воза́ми ла́данъ, ми́ро,
Жену́ть гурта́ми христия́нъ
У Колизе́й. Мовъ у різни́ці
Кровъ потекла́. Лику́е Римъ....
И гладіа́торъ и патри́цій, —
Оби́два пья́ні: кровъ и димъ
Іхъ упоівъ; руіну сла́ви

Римъ пропива́е, — тря́зну пра́вить
По Сципіо́нахъ. Лю́тий, лю́тий,
Мерзе́нний ста́рче! роскошу́й
Въ своіхъ гаре́махъ! Изза мо́ря
Уже встае́ свята́я зо́ря;
Не гро́момъ пра́веднимъ, свяги́мъ
Тебе́ убью́ть: ноже́мъ тупи́мъ
Тебе́ заріжуть, мовъ соба́ку...

XIII.

Дру́гий день
Реве́ аре́на; на аре́ні
Лидійський золоти́й пісо́къ
Покри́вся пу́рпуромъ черво́нимъ —
Въ боло́то кро́ві замісивсь;
А Сиракузськихъ Назоре́івъ
Ще не було́ у Колизе́і.
На тре́йтій день и іхъ въ кайда́нахъ
Сторо́жа зъ го́лими меча́ми
Гурто́мъ въ різни́цю привела́.
Аре́на звіремъ заревла́;
А синъ твій го́рдо на аре́ну,
Псало́мъ співа́ючи, ступи́въ, —
И пья́ний ке́сарь, мовъ скаже́ний,
Зареготавсь. И леопа́рдъ
Изъ лёху ви́скочивъ на сце́ну...
Ступи́въ, зирну́въ, — и полила́сь
Свята́я кровъ. По Колизе́і
Реву́чимъ гро́момъ пронесла́сь
И сти́хла бу́ря.... Де́ жъ була́,
Де́ ти сховалась? Чомъ на ёго,
На ке́саря свого́ свято́го,
Не ки́нулась? — Бо стерегли́, —
Кругомъ въ три ла́ви обступи́ли
Зевеса ли́ктори; за нимъ,
Твоімъ Юпитеромъ свяги́мъ,
Залізну бра́му зачини́ли;

А ти оста́лася одна́,
Одна́-одні́сінька на дво́рі...
И що́ ти змо́жешъ?« Го́ре, го́ре!
О го́ре лю́тее моє́!
Моя́ ти до́ленько! Безъ ёго
Що́ я роби́тиму? До ко́го
Я прихилю́ся?...«— И небо́га
Круго́мъ зирну́ла, — и о муръ—
О муръ старо́ю голово́ю
Уда́рилась, и тру́помъ па́ла
Пі́дъ са́му бра́му....

XIV.

Зъ позо́рища у-ве́чері
У те́рми схова́вся
Свяги́й ке́сарь зъ ликтора́ми;
Колизе́й оста́вся
Безъ ке́саря и безъ Ри́млянъ
И ніби запла́кавъ
Одино́кий; мовъ гора́ та
На по́лі, чорніе
Колизе́й той середъ Ри́му.
Ти́хо, ти́хо віе
Изза Ти́бру, изъ Альба́на
Вітеръ по-надъ Ри́момъ,
А надъ чо́рнимъ Колизе́емъ
Ніби изъ-за ди́му
Пливе́ місяць круглоли́ций. —
И ми́ръ первозда́нний
Одпочи́въ на ло́ні но́чи;
Ті́льки ми, Ада́ме,
Твоі ча́да престу́пниі,
Не одпочива́емъ
До са́моі домови́ни
У про́спанімъ ра́і;
Гриземо́ся, мовъ соба́ки,
За масла́къ смердя́чий

Та тебе́ ще зневажа́емъ,
Пра́отче...

XV.

Тро́хи одпочи́ла
Стара́ ма́ти недоби́та;
Живу́щую си́лу
Си́ла но́чи оживи́ла;
Вста́ла, походи́ла
Коло за́мкнутої бра́ми
Та щось шепота́ла:
Чи не кёсаря свя́того
Ни́шкомъ проклина́ла?
А мо́же й такъ... Тихе́сенько
До бра́ми підкра́лась,
Послу́хала, усміхну́лась,
И що́сь прошепта́ла —
Яке́сь сло́во... И ни́щечкомъ
Коло́ бра́ми сіла
Й зажури́лась. Незаба́ромъ
Бра́ма одчини́лась
И на воза́хъ, на колесни́цяхъ
Изъ Колизе́я, изъ різни́ці,
Свяні́ вивезли тіла́
И повезли́ на Тибръ: тіла́ми
Свяни́хъ уби́тихъ годува́ли
Для ца́рського-таки́ стола́
У Ти́брі ри́бу. Вста́ла ма́ти,
Кругомъ огля́нулась, взяла́сь
За би́ту го́лову рука́ми
И ти́хо мовчки за воза́ми
Мара́ю чо́рною пішла́
На Тибръ. А Скиѳи сироки́,
Пого́ничі, рабівъ раби́,
Поду́мали: сестра́ Моро́ка
Изъ пе́кла ви́йшла провожа́ть

У пе́кло Ри́млянъ. Поскида́ли
У во́ду тру́пи, та й наза́дъ
Зъ воза́ми Ски́ѳи поверта́ли. —
А ти оста́лася одна́
На бе́резі, и ти диви́лась,
Якъ ростила́лися, стели́лись
Круги́ широ́кіі надъ ни́мъ,
Надъ си́номъ праведнимъ твоімъ...
Диви́лась, по́ки не оста́лось
Живо́го сліду на водѣ, —
И усміхну́лася тоді
И тя́жко, стра́шно заряда́ла,
И помоли́лась, въ пе́рший разъ,
За на́съ Роспья́тому, — и спа́съ
Тебе́ роспья́тий синъ Марії,
И ти слова́ ёго́ живи́і
Въ живу́ю ду́шу приняла́,
И на торжи́ща и въ черто́ги
Живо́го и́стинного Бо́га
Ти сло́во пра́вди понесла́.

Т. Шевченко.

Нижній — Новгородъ.
3 декабря 1857 г.

ЛИСТИ ШЕВЧЕНКА.

4) КЪ А. І. КОЗАЧКОВСКОМУ.

I.

Новопетровское укрѣпленіе, 16 іюля 1852 г.

Поддерживаетъ ли дружбу, или, по-крайней-мѣрѣ, пріязнь, постоянная переписка? Вопросъ прехитрый, на который отвѣчаю, вслѣдствіе многолѣтней опытности, такъ: Былъ у меня, во время оно, великій пріятель — (можетъ быть, онъ здравствуетъ и по нынѣ?) — такъ этотъ-то великій пріятель, бывало, каждую почту дарилъ меня посланіемъ, по-крайней-мѣрѣ на двухъ листахъ. И я, — о грустное воспоминаніе! — долженъ былъ отвѣчать ему потому, что онъ былъ хорошій пріятель. И если бы не эти убійственныя посланія, можетъ быть и до сихъ поръ остался хорошимъ пріятелемъ. А то увы! терпѣніе лопнуло и дружба врозь! Мнѣ кажется, что отъ подобной переписки не только дружба, но и самая нѣжная любовь не уцѣлѣетъ. Но намъ съ вами нечего опасаться за нашу дружбу вслѣдствіе частой переписки. Мнѣ кажется, если не ошибаюсь, что, со времени нашего знакомства, это будетъ первое письмо, — а знакомы мы съ вами ровно 10 лѣтъ. Да и это письмо, — если правду сказать, — порожденіе крайней необходимости. Чистосердечію моему простите великодушно.

Вотъ какого рода необходимость заставила меня начертать посланіе сіе нехитрое: въ настоящемъ 1852 году, я чувствую приближеніе той самой болѣзни, отъ которой вы спасли меня въ 1844 году. Если припомните тотъ цѣлительный бальзамъ, кото-

рымъ вы меня тогда врачевали, то, ради самого Эскулапа, пришлите рецептъ онаго (сальсапарели можно доста́ть и здѣсь.) Фишеръ, тогда, въ Яготинѣ пояснилъ мнѣ причину моей болѣзни тѣмъ, что будто-бы я торопился жить. Чѣмъ же теперь истолковать ее? развѣ только тѣмъ, что я теперь слишкомъ медленно и однообразно живу. Правда, я и теперь не могу похвалиться очень дѣвственною жизнію; но, въ отношеніи *пани Киприды*, право, не грѣшенъ. Думаю, что это дѣло золотухи. Впро́чемъ, я для васъ субъектъ изслѣдованный.

По прибытіи моемъ въ здѣшній край, я, два года сряду, страдалъ скорбутомъ и головною болью. Дальный походъ (отъ Орской крѣпости до Аральскаго моря) и продолжительное купанье въ морѣ, — были причиною того, что показались у меня на всемъ тѣлѣ, особенно на ногахъ, золотушные нарывы, послѣ чего я вскорѣ почувствовалъ облегченіе въ головѣ. А теперь повторяется таже боль и прыщи на головѣ точно такіе, какъ были и въ 1844 году. Я здѣсь совѣтовался съ врачемъ. Онъ увѣряетъ меня, что это слѣдствіе частыхъ жертвоприношеній Паѳоской богинѣ. А я, благодаря ту же богиню, никогда отъ нея не страдалъ, — кромѣ (самой лёгкой болѣзни.)

Теперь нужно бы вамъ написать о нравственномъ моемъ житьѣ-бытьѣ. Но оно такъ скверно, что и писать не хочется; а коли говорить хорошаго нечего, то лучше молчать. Живу я, можно сказать, жизнью публичною, спрѣчь въ казармахъ. Муштруюсь ежедневно, хожу въ караулъ, и т. д.; одно слово — солдатъ, да еще солдатъ какой! Просто — пугало воронье! Усища огромные; лысина — что твой арбузъ: точь въ точь »салдацькій патре́тъ«, что́ изобразилъ Кузьма Трохимовичъ (у Основьяненка).

Шутки въ сторону, а написать о себѣ не могу ничего хорошаго; въ противномъ случаѣ, это была бъ ложь. Живу, можно сказать, однимъ воспоминаніемъ. Да и кто имъ не живетъ? Помните ли нашу съ вами прогулку въ Андруши и за Днѣпръ, въ Монастырище, на гору? Вспомните тотъ чудный вечеръ, ту широкую панораму и, посерединѣ ея, длинную, широкую, фіолетовую ленту, а за лентой фіолетовой блеститъ, какъ изъ золота кованый, Переяславскій соборъ. Какая-то чудная торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, — пока, наконецъ, бѣлое, едва замѣтное пятнышко, не запѣло:

Та ярóмъ-ярóмъ за товáромъ...

Чудный вечеръ! чудный край! И пѣсни дивныя! Много добрыхъ воспоминаній сохранилъ я о старомъ Переяславѣ и о тебѣ, мой искренній друже!

Кланяюсь всѣмъ добрымъ моимъ знакомымъ, и, особенно, доброму, гостепріимному Степану Никифоровичу Самойлову. Ежели пишешъ когда О. М. Бодянскому, то кланяйся за мене. Аминь. Искренній твой *Т. Шевченко*.

Адресуй такъ: *Его Высокоблагородію, Антону Петровичу Маевскому, г. коменданту Новопетровскаго укрѣпленія, въ г. Астрахань*. А зимою — *въ г. Гурьевъ*.

II.

30-го іюня 1853 г.

Искренній мой друже! *Недавно* я получилъ твое глубокогрустное письмо. Причина была та, что на кого оно было адресовано, — померъ прошедшею зимою, а душеприказчики его не рѣшились взять письмо съ почты Спасибо, уже новый комендантъ взялъ его и передалъ мнѣ. Грустный мой, плачевный мой друже! Чѣмъ, скажи, я порадую твое горестное сердце? Ничѣмъ! На подобныя слезы мы, люди, не имѣемъ сушила. Дружнее участіе ослабляетъ наши полугорести, но великое горе, какъ твое теперь, можетъ ослабить только нашъ общій помощникъ и сердцевѣдецъ! Молися, если можешъ молиться, и, моляся, вѣруй разумно, глубоко вѣруй, въ замогильную лучшую жизнь. Сны твои, которые ты видѣлъ въ самые критическіе часы твоей жизни, показываютъ намъ что-то выше нашихъ земныхъ понятій. Вѣруй! и вѣра спасетъ тебя.

Недавно прибывшій къ намъ комендантъ привезъ съ собою жену и одно дитя по третьему году. Милое, прекрасное дитя! (А все, что́ прекрасно въ природѣ, какъ *зелица* (?) вьется около нашего сердца.) Я полюбилъ это прекрасное дитя, а оно бѣдное такъ привязалось ко мнѣ, что, было, и во снѣ звало къ себѣ *лысаго дядю*. (Я теперь совершенно лысый и *сивий*). — И что́ же? Оно, бѣдное, захворало, долго томилося и умерло. Мнѣ жаль

моего маленькаго друга; я тоскую; я иногда приношу цвѣты на его очень-раннюю могилу и плачу; я чужой ему, — а что́ дѣлаетъ отецъ его и особенно мать? Бѣдная, горестная мать, утратившая своего первенца!.. Что́же теперь твоихъ дѣтей мать? и что́ ты самъ, горестный отецъ! Велико, страшно велико, твое горе, мой единый, мой незабвенный друже!

Привітай и поцілуй за мене свою горестную подругу; скажи ей, что и я, вмѣстѣ съ нею, плачу о ея и твоихъ дѣтяхъ.

Прощай, мой скорбный друже. *Незабувай мене*, напиши ко мнѣ хоть сколько можешь написать, и адресуй та́къ: *Его Высокоблагородію, Ираклію Александровичу Ускову, черезъ г. Астрахань, въ Новопетровское укрѣпленіе*. Не забывай

Т. Шевченка.

III.

14 апрѣля 1854 года.

Христосъ воскресе! Друже мій единий! Вчера только привезла почта изъ Гурьева твое письмо, написанное тобою 14 генваря. Видишъ ли въ чемъ дѣло: Новопетровское укрѣпленіе, впродолженіи зимы, не можетъ получать денежной почты, а получаетъ ее только впродолженіи лѣта; то, по этому обстоятельству, и я получилъ твое сердечное посланіе только 13 апрѣля, т. е. съ первою лѣтнею почтою.

Спасибі тобі, друже мій единий, за *твої* десять рублівъ, чи, якъ ти пишешъ, яко́гось хорошого общезнакомого нашого, и ёму и паче тобі спасибі: ёму спасибі за гроші, а тобі спасибі за те, що послявъ ти мені іхъ. Тілько за те спасибі не скажу, чому ти не написавъ мені — хто се такий *общезнакомый* нашъ такий памятливий та щедрий? Трохи лишъ (я самъ собі міркую), чи не ти се самъ посилаешъ мені, убогому, изъ своеі власноі дірявоі кишені. Я думаю, що та́къ. Серце мое мені нашіптуе, що та́къ. Спасибі жъ тобі ще разъ, друже мій единий! Дай тобі, Господи милосердний, не класти більше своіхъ любихъ дітокъ въ домовину, а ростити іхъ на добро людямъ, а собі на тихую старечу радість. Поцілуй іхъ, малихъ, за мене и жартуючи скажи імъ, що далеко-десь старий, лисий, усатий салдатъ молитця

Богу, и молячися просить его, милосердного, шобъ вп есте великі росли и здорові були; а жінку твою (чомъ ти мені не напишешъ якъ ії звати?) поцілуй и за мене тричі. Та ще — чомъ ти мені не напишешъ, чи великі выросли дерева́, що посадивъ ти въ осени 1845 божого року; бо мені такъ и здаетця, шо я, якъ пишу оцей листъ до тебе, або якъ просто тебе згадую, то такъ иначе дивлюся на тебе, — якъ ти, коло баркана, рядочкомъ въ осени дерева́ сажаешъ.

Друже мій милостивий! Якъ получишъ сіе нехитростное посланіе мое, то виберп хорошій погодній день, та повели запрягти у бричку коні, та возьми — посади коло себе жіночку свою и діточокъ своіхъ невеличкихъ, и поідте собі съ Богомъ у *Андруші*, — погуляйте собі гарненько у архіерейскому гаі, та, гуляючи по-підъ дубами та вербами, згадай той день, якъ колись передъ вечоромъ ми съ тобою въ Андрюшахъ гуляли.

Дурень я, та ще й великий дурень! Мені теперъ здаетця, шо й раю кращого на тімъ світі не буде, якъ ті Андруші; а вамъ тамъ то може на світъ остило дивитьця и на сині Трахтоміровські гори. Боже мій, Господи единий! чи гляну я на ті гори коли-небудь хочъ однимъ окомъ? Ні! ніколе я іхъ не побачу! а хо́чъ и побачу, то, може, съ того світа, або на сімъ світі приснятця коли-небудь.

А цуръ ёму! лучше ёго и не згадувать; а то якъ згадаю що-небудь про нашу бідну Украіну, то слёзи та́къ и закапають изъ старихъ очей.

Давно ворушитця у мене въ голові думка, шобъ перевести на нашъ прекрасний язикъ *Слово о Полку Игоря*, — такъ нема въ мене подлинника, а перевода читать не втну. Такъ отъ-що́ я думаю: У вашій семенарській библіотеці певне есть изданіе *Шишкова* або *Максимовича: Слово о Полку Игореві*, переводъ съ текстомъ; то ти, великої ради моеі любові, попроси якого-небудь скорописця списать для мене одинъ екземпляръ, съ переводомъ текстъ, сіеі невеличкоі, но премудроі, книги; а я тобі за це.... щожъ я́ тобі зроблю убогий? подякую щиримъ серцемъ та й більшъ нічого.

Вонми гласу моленія моего, друже мій единий! пришли мені текстъ *Слова о Полку Игоря*; а то на твоій душі буде гріхъ,

якъ не буде воно, те *Слово*, переведене на нашъ задушевний прекрасний язикъ.

Недавно публиковано въ газетахъ переводъ *Слова о Полку Игоря*, Н. Гербеля, и его же изданіе — переводъ съ текстомъ и зъ рисунками якимись, а продаетця 3 р. ср. А бодай вінъ — и зъ своею книжкою и зъ рисунками, проче текста святого. Для текста думавъ бувъ виписать сію хитро-надрюковану книгу, та якъ полічивъ свої гроші, то й рукою махнувъ; спасибі тобі, шо ти мені оце помігъ, ато.... та цуръ ёму й росказувать.... ажъ нудно.

Оставайся здоровъ, друже мій милостивий! поцілуй за мене свою жінку и своіхъ невеличкихъ діточокъ. Згадуй инколи безталанного *Т. Шевченка*.

P. S. Пиши до Бодянського О. М. и кланяйся ёму одъ мене.

5) КЪ НИКОЛАЮ ОСИПОВИЧУ О. (1)

Въ *М. Вѣдомостяхъ* (№ 45), письмамъ Т. Гр. предпослано слѣдующее объясненіе:

»Сообщая читателямъ два письма Шевченка, которыя, по счастливому случаю, достались намъ, мы считаемъ не лишнимъ сказать здѣсь, въ поясненіе къ нимъ, нѣсколько словъ. Оба эти письма писаны Шевченкомъ къ одному лицу, Николаю Осиповичу О* (мы не имѣемъ права открыть фамилію), съ которымъ началась у него переписка по совершенно особому случаю. Въ послѣдніе годы заточенія Шевченка, г. О* жилъ въ Петербургѣ, въ домѣ одной знатной дамы, Н. И. Т., которая покровительствовала поэту и много содѣйствовала къ его освобожденію изъ крѣпости. Г. О* былъ посредникомъ въ сношеніяхъ Шевченка съ его »заступницей«, какъ онъ самъ называетъ въ своихъ письмахъ эту даму, и такимъ образомъ между ними завязалась переписка, хотя корреспонденты никогда не видались другъ съ другомъ. Письма эти, не сообщающія никакихъ особенныхъ фактовъ изъ жизни малорусскаго поэта-художника, имѣютъ въ глазахъ нашихъ

(1) Надѣемся, редакція *Московскихъ Вѣдомостей* не посѣтуетъ за перепечатку этихъ писемъ въ *Основѣ*, которая обязана сберечь все, что̀ касается украинскаго поэта; съ своей стороны, мы съ удовольствіемъ увидѣли бы перепечатку подобныхъ матеріаловъ изъ *Основы*.

ту важность, что чрезвычайно ярко изображаютъ симпатичную натуру Шевченка, и знакомятъ съ тѣмъ настроеніемъ духа, какое испытывалъ онъ во время своего заточенія. Письмо это любопытно еще по слѣдующему случаю: послѣ постоянныхъ горькихъ сѣтованій Шевченка на злополучную судьбу, г. О*, въ одномъ изъ писемъ своихъ, утѣшая узника, спросилъ его: »неужели въ тяжелые годы своего заточенія не зналъ онъ ни одного такого явленія, на которомъ бы могъ остановиться съ нѣкоторою отрадой?« На этотъ вопросъ Т. Г. Шевченко отвѣчалъ милымъ разсказомъ о вербѣ, успѣвшей, во время его долговременнаго заключенія, вырости въ большое тѣнистое дерево.

»Первое изъ сообщаемыхъ здѣсь писемъ относится къ 1855 году и писано, поэтому, еще изъ заточенія; второе же, какъ значится въ самой рукописи, писано въ 1857 году изъ Нижняго-Новгорода.«

»Сообщая эти письма, мы позволили себѣ только исправить въ нихъ орѳографическія ошибки и разставить знаки препинанія.

I.

20-го мая.

Письмо ваше, мой благородный, мой искренній друже, получилъ я 16-го мая, и, хотя вы и промѣняли лиру на мечъ, и лучезарнаго Феба на мрачнаго Арея, но невинная слабость задумчивыхъ поклонниковъ музъ — разсѣянность осталась при васъ. Вы начали ваше доброе посланіе въ Курскѣ, и кончили его на р. Бальбекѣ, и все-таки забыли написать число и годъ, когда оно было послано на почту. Я тоже въ недоумѣніи, куда вамъ отвѣчать. Вы пишете, что дружина (1) должна возвратиться лѣтомъ во-свояси, а теперь уже, слава Богу, лѣто, и я васъ воображаю, по крайней мѣрѣ, въ Полтавской губерніи, послѣ длиннаго перехода отдыхающаго возлѣ живописной бѣлой хаты, или въ тѣни цвѣтущихъ вишень и черешень. О моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь? Я говорю не о томъ, о чемъ думаю; я думаю теперь о томъ, куда мнѣ адресовать письмо мое: адре-

(1) Г. О., художникъ, служилъ въ это время въ народномъ ополченіи.

сую я его по прежнему адресу и оно вѣрно найдетъ васъ, въ какой бы вы губерніи ни обрѣтались.

Я потерялъ-было надежду получить отъ васъ, или объ васъ, хоть какое-нибудь извѣстіе, и Богъ знаетъ чего уже я не передумалъ. Думалъ даже.... (простите мнѣ), что вы—и вы меня покинули на моей терновой дорогѣ. Только, о радость неизреченная! на другой день праздника, т. е. 16-го апрѣля, получаю страховое письмо отъ неизвѣстной мнѣ особы. Пошли ей Господи всѣ блага и радости въ жизни! Изъ письма узналъ я о вашемъ превращеніи и, радость всѣмъ радостямъ, узналъ я, что я не забытъ, не покинутъ на волю меня карающей судьбы. Благороднѣйше существо этотъ анонимъ (2). По милости его, и у меня былъ праздникъ какъ и у людей. Нѣтъ, больше ни у кого такого свѣтлаго прекраснаго праздника не было, какъ у меня. Такіе праздники даются только за долгія и тяжкія испытанія.

14-го апрѣля получилъ я извѣстіе изъ Оренбурга, что меня забыли представить въ унтеръ-офицеры по случаю всемилостивѣйшаго манифеста о восшествіи на престолъ. Это роковое извѣстіе меня такъ озадачило, что́ я не зналъ, что́ съ собою дѣлать, потому что я считалъ свое произведеніе дѣломъ конченнымъ. Да и могъ ли я думать иначе? Высочайшая милость была для всѣхъ, но, увы! меня не осѣнила Горькая, ядовитая насмѣшка судьбы! И такъ я встрѣтилъ Воскресеніе Человѣколюбца, какъ отверженникъ. Послѣ этого, можете судить о моей радости, когда я получилъ письмо отъ анонима. Въ остальные дни праздника я только и дѣлалъ, что читалъ письмо и затвердилъ его до послѣдней буквы, и все-таки не узналъ, кто она—эта милостивая человѣколюбивая душа! Да и зачѣмъ узнавать? Будемъ молиться Богу, что еще существуютъ такія души между себялюбивыми людьми. И такъ, отъ снѣдающей душу печали перешелъ я внезапно къ улыбающейся радости, и праздникъ провелъ къ кругу васъ, мои благородные друзья, какъ въ кругу роднаго сердцу милаго семейства.

Только въ концѣ Святой недѣли я немного освободился отъ обаянія, произведеннаго на меня дорогимъ письмомъ, и написалъ отвѣтъ, за складъ и ладъ котораго пусть извинитъ меня велико-

(2) Подъ анонимомъ разумѣется здѣсь та самая дама, которая особенно содѣйствовала къ освобожденію поэта.

душный анонимъ. Вамъ я тоже началъ письмо на сообщенный мнѣ вашъ адресъ; но почта не ждала меня, ушла, и письмо осталось до слѣдующей почты, а слѣдующая привезла мнѣ ваше дорогое посланіе. Значитъ—справедливо сказалъ одинъ древній воинъ, что на свѣтѣ дѣлается все къ лучшему. Теперь и я спокойнѣе и счастливѣе, слѣдовательно и написать вамъ могу благообразнѣе и порядочнѣе.

Я очень радъ, что случай привелъ васъ увидѣть хоть одинъ экземпляръ амфибій, между которыми я прозябаю столько лѣтъ. Но замѣтьте, что видѣли лучшій экземпляръ, экземпляръ, одушевленный чѣмъ-то походящимъ на мысль и чувство. Доказательство, что онъ изъ линейнаго батальона переведенъ въ армію. Это самая блестящая рекомендація. Но если бъ вы увидѣли однородныхъ съ нимъ.... Но нѣтъ, Боже васъ сохрани и во снѣ увидѣть такое нравственное безобразіе человѣка. Геты, между которыми на берегахъ Дуная влачилъ остатокъ дней своихъ Овидій Назонъ,—написовершеннѣйшее созданіе Всемогущаго Создателя вселенной,—были дикіе варвары, но не пьяницы, а окружающіе меня и то и другое. Однажды я сказалъ Дармограю *(псевдонимъ самого Шевченка)* — вотъ настоящіе гомерическіе питухи.—Нѣтъ отвѣчалъ онъ: еслибы Гомеръ увидѣлъ этихъ богатырей, такъ онъ бы покрутилъ свой сѣдой усъ и принялся бы передѣлывать свою славную эпопею отъ начала до конца.—Кстати о Дармограѣ: вы сдѣлали замѣчаніе на его »Княгиню,« совершенно согласное съ моимъ замѣчаніемъ: недостатокъ отдѣлки въ подробностяхъ, и то́ большой недостатокъ. Но этотъ разсказъ — одинъ изъ первыхъ его ученическихъ этюдовъ. Попишетъ еще годокъ-другой, дастъ Богъ, этотъ недостатокъ уничтожится. Покойный Карлъ Павловичъ *(Брюловъ)* говорилъ: чѣмъ малосложнѣе картина, тѣмъ тщательнѣе должна быть окончена, и это глубоко вѣрно; а все-таки просите графиню Н. И. о напечатаніи этого незрѣлаго творенія: это польститъ самолюбію творца и, можетъ быть, изъ этой шутки выйдутъ результаты серьезные. Вѣдь и столбы всемірной литературы, я думаю, также начинали, какъ и мой бѣдный protégé: а это дѣйствительно такъ. Кромѣ меня, у него совершенно никого нѣтъ, къ кому бы онъ могъ обратиться. Онъ, что́ называется, круглый сирота. Прислалъ онъ мнѣ еще одинъ разсказъ, подъ названіемъ «Варнакъ». Этотъ уже кажется немно-

го кругле, но все-таки замѣтенъ тотъ же недостатокъ. Онъ, кажется, вовсе не читаетъ великаго Шотландца. Да и гдѣ его взять въ этомъ Богомъ забытомъ краю? Выписать? Онъ бѣднѣе меня, а выпросить не-у-кого. Скиѳы — варвары и вдобавокъ пьяницы. Но довольно о литературѣ. Поговорю о болѣе сердцу близкомъ искусствѣ и его жрецахъ. Миръ праху умершихъ, слава и долголѣтіе живымъ! Вы говорите, что Логановскій имѣлъ для московскаго храма работы на 80.000 руб. На какую же сумму имѣютъ другіе достойнѣйшіе художники, какъ напримѣръ Пименовъ и Рамазановъ? О, какъ бы мнѣ хотѣлось взглянуть на эти колоссальныя (?) работы! Не знаю, участвуетъ ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ, или К. И. сдержалъ свое слово: онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю, что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патріотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакѣ и Лядурнерѣ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному; напримѣръ, старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ забвеніи, построивши единовѣрческую церковь во имя св. Николая въ Грязной улицѣ; а Сенатъ поручили выстроить какому-то Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобоисполнимымъ. Диво, да и только! Если случится вамъ быть въ Кіевѣ, обратите вниманіе,— что́ я говорю — вниманіе?—взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность—самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инженеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ. Я, кажется, немного увлекся духомъ патріотизма. Оставимъ это до другого раза и обратимся къ моей бѣдной прозѣ.

Вы пишете мнѣ, чтобы я вамъ писалъ о моемъ житьѣ-бытьѣ. Вотъ вамъ одинъ эпизодъ, и замѣтьте — отраднѣйшій. Въ 1850 г., когда меня препровождали изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе (это было въ октябрѣ мѣсяцѣ) въ Гурьевѣ городкѣ я, на улицѣ, поднялъ свѣжую вербовую палку и привезъ ее въ укрѣпленіе, и на гарнизонномъ огородѣ воткнулъ ее въ землю, да и забылъ про нее; весною уже огородникъ напомнилъ мнѣ, сказавши, что моя палка ростетъ. Она дѣйствительно рост-

ки пустила; я ну ее поливать, а она расти, и въ настоящее время она будетъ вершковъ шесть толщины въ діаметрѣ и покрайней мѣрѣ сажени три вышины, молодая и роскошная; правда, я на нее и воды не мало вылилъ,— зато теперь, въ свободное время и съ позволенія фельдфебеля, жирую себѣ въ ея густой тѣни. Нынѣшнее лѣто думаю нарисовать ее, разумѣется, втихомолку. Она уже такъ толста и высока, что подъ карандашемъ Калама могъ бы выйти изъ нея прекраснѣйшій этюдъ. Вотъ вамъ одинъ, единственный, отрадный эпизодъ изъ моей монотонной, безотрадной жизни.

Верба моя часто напоминаетъ мнѣ легенту о раскаявшемся разбойникѣ. Въ дремучемъ лѣсу спасался праведный отшельникъ, и въ томъ же дремучемъ лѣсу свирѣпствовалъ кровожадный разбойникъ. Однажды приходитъ онъ съ своей огромной дубиной, окованной желѣзомъ, къ отшельнику и проситъ у него исповѣди: а не то, говоритъ, убью, если не исповѣдуешь меня. Дѣлать нечего, смерть не свой братъ: праведникъ струсилъ и принялся, съ Божьею помощью, исповѣдывать кровожаднаго злодѣя Но грѣхи его были такъ велики и ужасны, что онъ не могъ сейчасъ же наложить на него эпитимію и просилъ у грѣшника сроку три дня для размышленія и молитвы Разбойникъ ушелъ въ лѣсъ и черезъ три дня возвратился. Ну что́, говоритъ, старче Божій, придумалъ ли ты что-нибудь хорошее? Придумалъ, отвѣчалъ праведникъ, и вывелъ его изъ лѣсу въ поле на высокую гору, вбилъ, какъ колъ, страшную дубину въ землю и велѣлъ грѣшнику носить ртомъ воду изъ глубокаго оврага и поливать свою ужасную палицу: и тогда, говоритъ, отпустятся тебѣ грѣхи твои, когда изъ этого смертоноснаго орудія выростетъ дерево и плодъ принесетъ. Сказавши это, праведникъ ушолъ въ свою келью спасаться, а грѣшникъ принялся за работу. Прошло нѣсколько лѣтъ, схимникъ забылъ уже про своего духовнаго сына. Однажды онъ въ хорошую погоду вышелъ изъ лѣсу въ поле погулять; гуляетъ въ полѣ и въ раздумьѣ подошелъ къ горѣ; вдругъ онъ почувствовалъ чрезвычайно пріятный запахъ, похожій на *дулю*. Праведникъ соблазнился этимъ запахомъ и пошолъ отыскивать фруктовое дерево. Долго ходилъ онъ около горы, а запахъ дѣлался все сильнѣе и сильнѣе; вотъ онъ взошелъ на гору—и что́ же представляется его изумленному взору? — великолѣпнѣйшее

грушевое дерево, покрытое зрѣлыми плодами, и подъ деревомъ въ тѣни отдыхаетъ старецъ съ длинною до самыхъ пятъ бородою, какъ у св. Онуфрія. Схимникъ узналъ въ ветхомъ старцѣ своего духовнаго сына и смиренно подошелъ къ нему за благословеніемъ, потому-что онъ уже былъ праведникъ больше самого схимника.

Верба моя также выросла и укрываетъ меня въ знойный день своею густою тѣнью, а отпущенія грѣховъ моихъ нѣтъ, какъ нѣтъ! Но тотъ былъ разбойникъ, а я, увы, сочинитель.

Я надоѣлъ вамъ своею болтовнею, но какъ быть?

Погода къ осени дождливѣй,
А люди къ старости болтливѣй;

а я уже сѣдой и лысый становлюсь. Вы пишете, что живете въ землянкѣ и бѣдствуете въ родѣ Робинзона Крузо, и воображаете, что я вамъ завидую. Вамъ извѣстенъ благородный великодушный анонимъ. Пишите ему, молите его не оставить моей просьбы. Коронація государя — предѣлъ моихъ надеждъ и упованій. Прошу васъ, пишите ей и благодарите за ея искреннее участіе, за ея материнское, теплое письмо. Съ повѣстями и разсказами Толстаго я совершенно незнакомъ. Ежели будетъ возможность, познакомьте меня съ ними, во имя благороднаго искусства.

Не знаю, гдѣ и когда вы получите письмо мое. Но гдѣ бы ни было и когда бы ни было, не оставляйте любящаго и уважающаго васъ *Т. Шевченка*.

II.

Нижній-Новгородъ, декабря 23-го 1857 г.

Незабвенный Николай Осиповичъ! Сегодня я получилъ письмо отъ моей святой заступницы, графини Н... И....., и только сегодня изъ ея безцѣннаго письма узналъ ваше мирное мѣстопребываніе, и сегодня же пишу вамъ, сколько время позволяетъ. Дѣло, изволите видѣть, предпраздничное; я же жду къ себѣ изъ Москвы дорогого гостя на праздникъ, даже сегодня. И кого бы вы думали я такъ трепетно дожидаю? 70-ти-лѣтняго знаменитаго старца и сердечнаго друга моего, Михаила Семеновича Щепкина.

Не правда ли, дорогой гость у меня будетъ? Да еще какой дорогой! единственный! И дѣйствительно, это единственный и счастливѣйшій человѣкъ между людьми: дожить до дряхлости физической и сохранить всю юношескую свѣжесть нравственную! Это явленіе необыкновенное. Мы не видались съ нимъ съ 1847 г. и, какъ мнѣ воспрещенъ въѣздъ въ столицы, то онъ, старецъ-юноша, несмотря на морозъ и вьюгу, ѣдетъ ко мнѣ единственно для того, чтобы поцѣловать меня! Не правда ли юноша? и какой сердечный, пламенный юноша! Я горжусь моимъ старымъ, моимъ геніальнымъ другомъ, и горжусь справедливо. Не по причинѣ сей великой гордости, а по причинѣ великаго недосуга вы извините меня, что я на сей разъ пишу вамъ мало; моя исторія вотъ въ чемъ: въ первыхъ числахъ августа оставилъ я ненавистное Новопетровское укрѣпленіе, съ намѣреніемъ пробраться прямо въ Академію Художествъ; но на перепутьѣ, т. е. въ Нижнемъ-Новгородѣ, меня полиція остановила и объявила, что въѣздъ въ обѣ столицы мнѣ воспрещенъ, и вдобавокъ, что моя особа поручена ея непосредственной опекѣ, т. е. надзору. Я и застрялъ въ Нижнемъ и пробавляюся теперь чѣмъ попало, въ ожиданіи будущихъ благъ.

Послѣднее письмо ваше изъ Курска я получилъ и отвѣтъ свой адресовалъ на имя графини; но, вѣроятно, мое письмо не дошло къ вамъ, потому что съ тѣхъ поръ уже прошло полтора года, а я сегодня только получилъ отъ васъ извѣстіе. Не забывайте же меня, добрѣйшій Николай Осиповичъ, пишите мнѣ хоть изрѣдка, а пока остаюсь вашимъ акуратнѣйшимъ корреспондентомъ и сердечно-преданнымъ вамъ *Т. Шевченкомъ*.

Напишите мнѣ подробно свой адресъ, а мой адресъ таковъ: Въ *Нижній-Новгородъ*, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсянникову, съ передачею такому-то.

ДНЕВНИКЪ Т. ГР. ШЕВЧЕНКА.

Десятый отрывокъ.

11 ноября 1857.

Сегодня у меня день великій, торжественный, радостный день! Сегодня я получилъ письмо отъ моей святой заступницы гр. Н. И. Толстой: дружеское, родственное, письмо. За что́ она меня удостоиваетъ этого неизреченнаго счастія? И чѣмъ я воздамъ ей за этотъ нечаянный, свѣтлый, сердечный праздникъ? Слезы радости и чистая молитва—твоя единая награда, моя благородная, святая заступница.

Она совѣтуетъ мнѣ написать графу Ѳ. П. письмо и просить его ходатайства о разрѣшеніи явиться мнѣ въ столицу. Это была моя первая мысль, но мнѣ совѣстно было безпокоить старика, а теперь рѣшительно рѣшаюсь. Еще проситъ она передать поклонъ Вл. Ив. Далю, отъ нея самой и отъ какого-то П. Жадовскаго. Съ Далемъ я здѣсь не видѣлся, хотя съ нимъ прежде и былъ знакомъ, а »теперъ прійдетця очима лупать.« И по-дѣломъ.

12 ноября.

Отвѣтивши на письмо моей святой заступницѣ, я *причепурився* и отправился къ В. И. Далю. Но почему-то, не знаю, прошелъ мимо его квартиры и зашелъ къ адъютанту здѣшняго военнаго губернатора — Владиміру Ѳедоровичу князю Г — ыну, весьма милому молодому человѣку, раненному подъ Севастополемъ. Вслѣдъ за мной зашла къ нему сестра его—чернобровое, милое, задушевное созданіе. О чемъ груститъ, о чемъ задумывается эта едва развернувшаяся сантифолія?

Отъ князя зашелъ я къ его зятю, Александру Петровичу В—ову, пообѣдалъ, послушалъ машинной музыки, и отправился въ театръ. Все было порядочно кромѣ одной госпожи. Она, бѣдняжка, думала очаровать зрителей своихъ фанданго и совсѣмъ не надѣла панталонъ. Какое варварское понятіе объ искуствѣ! Климовскій, въ роли Филиппа IV, былъ прекрасенъ, одѣтъ изящно и вѣрно портрету этого испанскаго государя А вообще, драма *Мать-Испанка* — такъ-себѣ: дюжинная драма.

13 ноября.

Сегодня написалъ, а завтра отошлю просительное письмо гр. Ѳ. П. Толстому. Прошу его просить кого слѣдуетъ о дозволеніи мнѣ жить въ Петербургѣ и посѣщать классы академіи. Письмо, кажется, мнѣ удалось. Овсянниковъ говоритъ, что при нуждѣ я могъ бы занять видное мѣсто между кропателями просьбъ. Посмотримъ, пожнемъ ли желаемые плоды отъ сего хитраго сочиненія.

Сегодня же написалъ письмо М. С. Щепкину: прошу свиданія съ нимъ гдѣ-нибудь на хуторѣ въ окрестностяхъ Москвы. Какъ бы я радъ былъ (видѣть) этого славнаго артиста-ветерана.

14 ноября.

Началъ портретъ m-me Варенцовой. — — —

15 ноября.

Получилъ письмо отъ моего милого Брониславa; жалуется, что его отецъ захворалъ, и рекомендуетъ мнѣ какую-то свою пріятельницу Ел. Ск., любительницу изящныхъ искуствъ, мечтательницу, и вообще женщину эксцентрическую. Это тоже нехорошо. — — —

16 ноября.

— — —

17 ноября.

Сдѣлалъ визитацію В. И. Далю, и хорошо сдѣлалъ, что я наконецъ рѣшился на эту визитацію. Онъ принялъ меня весьма

радушно, распрашивалъ о своихъ Оренбургскихъ знакомыхъ, которыхъ я не видѣлъ съ 1850 г. и въ-заключеніе просилъ заходить къ нему запросто, какъ къ старому пріятелю. Не премину воспользоваться такимъ милымъ предложеніемъ, тѣмъ болѣе, что мои Нижегородскіе знакомые начали по-немногу пошлѣть.

18 ноября.

Послѣ неудачного вялого сеанса, зашелъ я, по сосѣдству, къ князю Г—л—ну, и засталъ у него его меньшую, милую, задумчивую сестру. Впечатлѣніе неудачнаго сеанса какъ вѣтромъ свѣяло. Полюбовавшись на это кроткое созданіе, я во весь день былъ счастливъ. Какое животворно-чудное вліяніе красоты на душу человѣка!

19 ноября.

— — —

(20, 21, 22, 23, 24 и 25 ноября не записаны).

26 ноября.

Я хотѣлъ-было совсѣмъ оставить свой монотонный журналъ, но сегодня совершилось со мною то, чего прежде никогда не совершалось. Шрейдерсъ, Кадинскій и Фрейлихъ просили меня нарисовать ихъ портреты и предложили деньги впередъ. Я никогда не бралъ денегъ впередъ за работу, а сегодня взялъ. И »добре помогоричовавши«, отправился въ очаровательное семейство m-me Г — е, и тамъ переночевалъ, и тамъ украли у меня деньги, 125 р. И по дѣломъ! впередъ не бери незаработанныхъ денегъ. Поутру прихожу домой,—другое горе: ночью проѣхалъ Ѳедоръ Лазаревскій. Былъ у Даля, пошелъ искать меня по всему городу и, разумѣется, меня не нашелъ. И теперь его карточка лежитъ у меня на столѣ какъ страшный упрекъ на совѣсти.

27 ноября.

Волей-неволей сегодня я долженъ былъ обѣдать у Даля и сочинять необыкновенное происшествіе случившееся со мною про-

шедшей ночью. Но вмѣсто фигурной лжи, я сказалъ ложь лаконическую: я сказалъ, что ѣздилъ въ Балахну съ Брылкинымъ такъ, ради собственнаго удовольствія, и тѣмъ покончилъ дѣло.

28 ноября.

Жаль мнѣ стало незаработанныхъ денегъ; въ такой досадѣ отправился я къ Кудлаю — просить полицейскаго участія въ моемъ горѣ. Кудлай самъ нездоровъ, не можетъ выйти изъ квартиры, но обѣщался мнѣ завтра прислать одного изъ своихъ сподручниковъ, какого-то отъявленнаго доку. Посмотримъ, сотворитъ ли чудо вышереченный дока.

29 ноября.

Сегодня поутру, въ ожиданіи полицейскаго доки, написалъ я къ М. Лазаревскому письмо, и на счетъ роковой ночи повторилъ ему ту же самую ложь, что́ и Далю. Одна ложь ведетъ за собою другую: это въ порядкѣ вещей.

Часу въ первомъ явился ко мнѣ дока. Я разсказалъ ему, въ чемъ дѣло, и посулилъ за труды 25 р. Но увы, при всемъ его стараніи, результату никакого. »Что́ съ воза упало, то пропало.« Слѣдовательно, объ этомъ скверномъ анекдотѣ и думать больше нечего. Я такъ и сдѣлалъ. Пошелъ къ Шрейдерсу обѣдать,—съ досады чуть опять не нализался. Послѣ обѣда зашелъ къ той же коварной мадамъ Г—де (какое христіанское незлобіе!). Отдохнулъ немного въ ея очаровательномъ семействѣ, и въ семь часовъ вечера пошолъ къ князю Г—ну; у него встрѣтилъ я львовъ здѣшней сцены, актеровъ Климовскаго и Владимірова. Болтуны и, можетъ-быть, славные малые.

Князь прочиталъ намъ свое *впечатлѣніе послѣ боя*. Неважное впечатлѣніе. Послѣ впечатлѣнія, зашла рѣчь о переводахъ Курочкина изъ Беранже, и я прочиталъ имъ наизусть — не переводъ, а собственное его произведеніе; а чтобы не забыть это прекрасное созданіе поэта, то я вношу его въ мой журналъ.

»Какъ въ наши лучшіе года,« и проч.

30 ноября.

Сегодня началъ портреты въ группѣ своихъ щедрыхъ пріятелей. Не знаю, будетъ ли толкъ изъ этой затѣи: пріятели не-

акуратны въ сеансахъ—обстоятельство важное при работѣ. Посмотрю, что́ дальше будетъ, и если сеансы затянутся, то нарисую отдѣльно каждаго карандашомъ и тѣмъ покончу мой счетъ въ пріятелями,—чего бы мнѣ больно не хотѣлось, и тѣмъ болѣе, что предполагаемый рисунокъ сепіею очень удачно сгруппировался, и мнѣ бы хотѣлось достойно заплатить имъ свой долгъ.

1 декабря.

Получилъ письмо отъ М. С. Щепкина, въ которомъ онъ предлагаетъ мнѣ свиданіе въ селѣ Никольскомъ (имѣніе его сына) или же, если я не имѣю лишнихъ денегъ на эту поѣздку (125 р. были у меня совершенно лишніе), то онъ обѣщаетъ самъ пріѣхать ко мнѣ въ Нижній. Какъ бы онъ возвеселилъ и меня и своихъ нижегородскихъ поклонниковъ! Напишу ему, пускай ѣдетъ сюда, и пускай на здѣшней бѣдной сценѣ тряхнетъ стариною. Теперь же, кстати, здѣсь дворянскіе выборы.

Послѣ сеанса у Шрейдерса, и послѣ обѣда у Фрейлиха, случайно попалъ я на полупьяный музыкальный вечеръ къ путейскому офицеру Ул — ку и услышалъ тамъ виртуоза на фортепьяно, какого я и не подозрѣвалъ услышать здѣсь въ захолустьи. Виртоузъ этотъ нѣкто господинъ Татариновъ. Между прочимъ онъ сыгралъ нѣсколько номеровъ изъ »Пророка« и изъ »Гугенотовъ« Мейербера, и вознесъ меня на седьмое небо.

2 декабря.

Сегодня сдѣлалъ я визитъ вдохновенному моему виртуозу Татаринову, и видѣлъ у него, чего я также не воображалъ увидѣть въ Нижнемъ,—я увидѣлъ у него настоящаго великолѣпнѣйшаго Гюдена. Такія двѣ прекраснѣйшія нечаянности разомъ—наслажденіе рѣдкое и высокое И какіе же варвары Нижегородцы! онѣ знаютъ Татаринова только какъ чиновника при компаніи, строющей желѣзную дорогу, а о картинѣ Гюдена, и даже о самомъ Гюденѣ, никто и не слыхалъ, кромѣ старика Улыбышева, съ которымъ я сегодня познакомился въ театрѣ. Это извѣстный біографъ и критикъ Бетговена (Моцарта:) и самый неизмѣнный посѣтитель здѣшняго театра.

3 декабря.

Три дня сряду нечаянности, и самыя пріятныя нечаянности. Это великая рѣдкость въ здѣшней монотонной жизни. Сегодня посѣтилъ меня Густавъ Васильевичъ Кеберъ. Гость совершенно неожиданный. Онъ большой пріятель Ѳ. Лазаревскаго, и тотъ, уѣзжая изъ Нижняго, поручилъ ему увидѣться со мною, и добрѣйшій Густавъ Васильевичъ сегодня исполнилъ порученіе своего и моего друга. Если бы больше подобныхъ нечаянностей, какъ прекрасно текли бы дни нашей жизни.

4 декабря.

Написалъ письма Щепкину и Кулишу и прошу ихъ, друзей моихъ великихъ, отложить всякое житейское или служебное попеченіе, и пріѣхать ко мнѣ недѣли на двѣ, а »аще совѣсть не зазритъ«, то и больше. Какъ бы я счастливъ былъ еслибъ сбылось мое желаніе. Авось либо и збудется.

(5, 6 и 7 декабря не записаны.)

8 декабря.

Впродолженіи этихъ четырехъ дней писалъ поэму, названія которой еще не придумалъ. Кажется, я назову ее *Неофиты* или первые христіане. Хорошо, если бы не обманулъ меня Щепкинъ: я ему посвящаю это произведеніе, и мнѣ бы ужасно хотѣлось ему прочитать и услышать его вѣрныя дружескія замѣчанія. Не знаю, когда я приймусь за *Дервиша* и *Сатрапа*, а поползновеніе большое чувствую къ писанію.

9 декабря.

Въ компаніи честныхъ артистовъ Климовскаго, Владимірова и Платонова, праздновалъ именины общей, и въ-особенности театральной, красавицы, по имени Анны Дмитріевны, а по прозванію — не знаю, и праздновалъ бе зъ хитрости, т. е. съ приличнымъ случаю и мѣсту продолженіемъ, — яснѣе, въ ущербъ очаровательному семейству мадамъ Г—е.

10 декабря.

Сегодня вечеромъ Варенцовъ возвратился изъ Петербурга и привезъ мнѣ отъ Кулиша письмо и только-что отпечатанную его *Грамáтку*. Какъ прекрасно, умно и благородно составленъ этотъ совершенно новый букварь. Дай Богъ, чтобы онъ привился въ нашемъ бѣдномъ народѣ. Это первый свободный лучъ свѣта, могущій проникнуть въ здавленную панами невольничью голову.

Изъ Москвы Варенцовъ привезъ мнѣ поклонъ отъ Щепкина, а отъ Бодянскаго поклонъ и дорогой подарокъ — его книгу *о времени происхожденія славянскихъ письменъ*,съ образчиками древняго славянскаго шрифта. Сердечно благодаренъ О. М. за его безцѣнный подарокъ. Эта книга удивительно какъ пополнила современную нашу историческую литературу.

Еще привезъ онъ для Н. Н. Якоби свинцовымъ карандашемъ нарисованный портретъ одного извѣстнаго изгнанника — — Портретъ, должно быть, похожъ, потому-что непохожъ на рисунки въ этомъ родѣ, да еслибы и не похожъ, то я все-таки скопирую для имени этого человѣка.

(11 декабря не записано.)

12 декабря.

Сегодня я видѣлъ на сценѣ »Станціоннаго смотрителя,« Пушкина. Я былъ всегда противъ передѣлокъ, и эту передѣлку пошелъ смотрѣть отъ-нечего-дѣлать. И что́ же? передѣлка оказалась самою мастерскою передѣлкою, а исполненіе—неподражаемо, въ-особенности сцены втораго акта и послѣдняя сцена третьяго были такъ естественно трагически исполнены, что хоть бы и самому геніальному артисту такъ въ пору. Исполать тебѣ, господинъ Владиміровъ, исполать тебѣ и тетинька Тр — ва: ты такъ естественно-зло исполнила роль помѣщицы Лепешкиной, что сама Коробочка предъ тобой поблѣднѣла. Вообще, ансамбль драмы былъ превосходенъ, чего я никакъ не ожидалъ. И еслибы не усатые отставные гусары помѣщики, пьяные, шумѣли въ ложѣ, то я вышелъ бы изъ театра совершенно доволенъ.

Кстати о помѣщикахъ. Ихъ теперь нахлынуло въ Нижній на выборы видимо.невидимо и всѣ безъ исключенія — съ бородами и

усами, въ гусарскихъ, уланскихъ и другихъ кавалерійскихъ мундирахъ. Пѣхотинцевъ и флотскихъ незамѣтно. Говорятъ между собою только по-французски, пьянствуютъ и шумятъ въ театрѣ, и слышно—составляютъ опозицію противу освобожденія крѣпостныхъ крестьянъ! Настоящіе французы!

13 декабря.

Получилъ письмо отъ Щепкина и отъ Лазаревскаго. Старый друзяка пишетъ, что онъ пріѣдетъ ко мнѣ »колядовать« на праздникъ. Добрый искренній другъ! онъ намѣренъ подарить нѣсколько спектаклей Нижегородской публикѣ. Какой великолѣпный подарокъ.

Лазаревскій между-прочимъ пишетъ, что онъ получилъ на мое имя 175 руб. черезъ Льва Жемчужникова, съ оговоркой — не объявлять мнѣ своего имени. Жертва тайная—великодушная. Чѣмъ же я заплачу вамъ, добрые великодушные земляки мои, за эту искреннюю жертву? Свободной искренней пѣсней, — пѣсней благодарности и молитвы!

Сегодня же принимаюсь за *Сатрапа* и *Деревню*, и если Богъ поможетъ окончить съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Мнѣ хочется написать *Сатрапа* въ формѣ эпопеи. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею слажу?

14 декабря.

Вечеромъ отправился я къ старику Улыбышеву, съ благою цѣлью — послушать музыку. Старикъ прихворнулъ и не принималъ гостей. Возвращаясь домой, попалась мнѣ на улицѣ недавняя именинница и не совершенно противъ желанія затащила меня въ маскерадъ: явленіе рѣдкое и оргинальное въ Нижнемъ. Это танцъкласссъ Марцинкевича въ Петербургѣ, со всѣми подробностями, небольшая разница въ костюмахъ. Тамъ пьяные чорвесы заключаютъ спектакль, а здѣсь просто офицеры съ помощію пріѣзжихъ помѣщиковъ-французовъ. Однимъ словомъ, блестящій маскерадъ!

15 декабря.

Черезъ В. И. Даля получилъ письмо отъ Ѳедора Лазаревскаго. Пишетъ онъ, что »незабаромъ« поѣдетъ опять куды-то черезъ Нижній, и проситъ меня не ѣздить въ Балахну. Не поѣду, »цуръ ій!«

16 декабря.

Ввечеру отправился я къ В. И Далю засвидѣтельствовать ему глубокое почтеніе отъ Ѳ. Лазаревскаго. Послѣ поздорованья и передачи глубочайшаго почтенія, одна изъ дочерей его сѣла за фортепьяно и принялася угощать меня малороссійскими пѣснями. Я, разумѣется, былъ въ восторгѣ отъ ея наивной вѣжливости. Замѣтивъ, что она довольно смѣло владѣетъ инструментомъ, я попросилъ ее сыграть что-нибудь изъ Шопена. Но такъ-какъ моего любимца на-лицо не оказалось, то она замѣнила его увертюрою изъ *Гугенотовъ*, Мейербера, и къ немалому удивленію моему, исполнила это геніальное произведеніе лучше, нежели я ожидалъ. Скромная артистка удалилась во внутренніе апартаменты, а мы съ В. И. между разговоромъ коснулись какъ-то нечаянно псалмовъ Давида и вообще библіи. Замѣтивъ, что я неравнодушенъ къ библейской поэзіи, В. И. спросилъ у меня, читалъ ли я Апокалипсисъ. Я сказалъ, что читалъ, но, увы, ничего не понялъ; онъ принялся объяснять смыслъ и поэзію Апокалипсиса и, въ-заключеніе, предложилъ мнѣ прочитать собственный переводъ Откровенія съ толкованіемъ, и по прочтеніи просилъ сказать свое мнѣніе. Послѣднее мнѣ больно не по душѣ: безъ этого условія можно бы и не прочитавъ поблагодарить его за одолженіе, а теперь необходимо читать. Посмотримъ, что́ это за переводъ?

17 декабря.

Получилъ письмо отъ П. Кулиша. Онъ отказывается отъ свиданія со мною здѣсь, не по недостатку времени и желанія, но во избѣжаніе толковъ, которые могутъ замедлить мое возвращеніе въ столицу. Я съ нимъ почти согласенъ. Отъ журнала, о которомъ я ему писалъ, онъ на-отрѣзъ отказался. Готовитъ матеріалы для третьяго тома *Записокъ о Южной Руси* и что-то началъ писать серьёзное, но что́ такое — не говоритъ.

Вечеромъ былъ на бенефисѣ Климовскаго, и не смотря на порядочное исполненіе, все-таки дообѣденный сонъ Островскаго мнѣ не понравился. Повтореніе — и повтореніе вялое. Прочее такъ-себѣ шло, кромѣ попурри, пропѣтаго въ антрактѣ бенефеціантомъ, вдобавокъ — собственнаго сочиненія...

18 декабря.

Читалъ и сердцемъ сокрушался,
Зачѣмъ читать учился.

Читая подлинникъ, т. е. славянскій переводъ Апоколипсиса, приходитъ въ голову, что апостолъ писалъ это откровеніе для своихъ неофитовъ извѣстными имъ иносказаніями, съ цѣлію скрыть настоящій смыслъ проповѣди отъ своихъ приставовъ. — — —

19 декабря.

М—г. Брасъ (учитель французскаго языка въ гимназіи) разсказалъ мнѣ сегодня недавно случившееся ужасное произшестіе въ Москвѣ. Трагедія такого содержанія.

Ловкій молодой гвардеецъ, по желѣзной дорогѣ привезъ въ Москву дѣвушку, прекрасную какъ ангелъ, — привезъ ее въ какой-то не слишкомъ публичный трактиръ. Погулялъ съ нею нѣсколько дней что́ называется на-славу, и скрылся, оставивъ ее расплатиться съ трактирщикомъ, — а у нея ни денегъ, ни паспорта. Она убѣжала изъ дому съ своимъ обожателемъ, съ цѣлью обвѣнчаться въ Москвѣ — и концы въ воду. Трактирщикъ посмотрѣлъ на красавицу, и, какъ человѣкъ бывалый, смекнулъ дѣломъ: подослалъ съ ней тетеньку. Ловкая тетенька приласкала ее, приголубила, заплатила трактирщику долгъ, и взяла ее къ себѣ на квартиру. На другой или на третій день она убѣжала отъ обязательной старушки, и явилась къ частному приставу, а вслѣдъ за нею явилась и ея покровительница, подмазала частнаго пристава, а тотъ, не смотря на ея доводы, что она благородная, высѣкъ ее розгами и отправилъ въ рабочій домъ на исправленіе, гдѣ она черезъ нѣсколько дней умерла. Ужасное произшествіе! И все это падаетъ на военное сословіе. Отвратительно!

20 декабря.

Съ благотворительною цѣлью составляется спектакль изъ благородныхъ субъектовъ, подъ непосредственной дирекціей г-жи Голынской и г-на Варенцова. *Спектакль* составятъ живые картины и концертъ.

Г. Варенцовъ меня, какъ живописца, пригласилъ сегодня на репетицію собственно для живыхъ картинъ, т. е. для освѣщенія этихъ безтолковыхъ картинъ. Я, по простотѣ души, и попробовалъ освѣтить одну изъ нихъ такъ, что главная фигура въ свѣту, а прочіе въ полутонѣ. Освѣщеніе вышло довольно эфектно. Но жалкіе маменьки подняли шумъ,—почему одна такая-та освѣщена, а наши дочки развѣ хуже ея, что ихъ совсѣмъ невидно, что ихъ только по афишѣ будутъ знать. Я плюнулъ и хотѣлъ уйти, но меня остановила Марья Александровна Дорохова, и просила поставить и освѣтить ея Ниночку. Ниночка — не красавица явилася въ картинѣ очаровательною. Чадолюбивыя маменьки хотя и незамѣтили—въ чемъ дѣло, но все-таки не согласились оставить своихъ дочерей въ полутонѣ.

Сегодня долженъ выѣхать изъ Москвы Щепкинъ. Ахъ, какъ бы онъ хорошо сдѣлалъ, если бы выѣхалъ! Послѣ-завтра я имѣлъ бы радость поцаловать моего стараго, моего единаго друга!

21 декабря.

Сегодня получилъ письмо отъ М. С. Щепкина. Онъ сегодня выѣхалъ изъ Москвы, и послѣзавтра я обниму моего стараго, моего искренняго друга. Какъ я счастливъ этой нелицемѣрной дружбой! Не многимъ изъ насъ Богъ посылаетъ такую полную радость, и весьма немногіе изъ людей, доживъ до семидесяти лѣтъ, сохранили такую поэтическую свѣжесть сердца, какъ М. С., счастливый патріархъ и артистъ!

Сегодня же получилъ письмо отъ моей святой заступницы, отъ графини Настасіи Ивановны Толстой. Она пишетъ, что письмо мое, адресованное графу Ѳ. П., на праздникахъ будетъ передано М. Н. и сообщаетъ мнѣ адресъ Н. О. Осипова. Боже мой! Скоро ли я увижу мою академію? скоро ли поклонюсь моей святой заступницѣ?

Спектакль съ благотворительной цѣлью сошелъ хорошо. Кромѣ живыхъ картинъ и народнаго гимна, Ниночка П—ина была очаровательна.

(22, 23, 25, 26, 27 и 28 декабря не записаны.)

24 декабря.

Праздникамъ праздникъ и торжество есть изъ торжествъ! въ три часа ночи пріѣхалъ Михайло Семеновичъ Щепкинъ.

29 декабря.

Въ 12 часовъ ночи уѣхалъ отъ меня М. С. Щепкинъ. Я, Овсянниковъ, Брылкинъ и Олѣйниковъ проводили моего великого друга до первой станціи, и ровно въ три часа возвратились домой. Шесть дней, шесть дней полной радостно-торжественной жизни! И чѣмъ я заплачу тебѣ, мой старый, мой единый друже? Чѣмъ я заплачу тебѣ за это щастіе? за эти радостные сладкіе слезы? Любовью! но я люблю тебя давно, да и кто, зная тебя, не любитъ? Чѣмъ же? Кромѣ молитвы о тебѣ, самой искренней молитвы, я ничего не имѣю.

30 декабря.

Я все еще не могу прійти въ нормальное состояніе отъ волшебнаго очаровательнаго видѣнія. У меня все еще стоитъ передъ глазами городничій, Матрозъ, Михайло Чупрунъ и Любимъ Торцовъ. Но ярче и лучезарнѣе великого артиста стоитъ великій человѣкъ кротко улыбающійся, другъ мой единый, искренній мой незабвенный Михайло Семеновичъ Щепкинъ.

1 января 1858.

Дружески весело встрѣтилъ новый годъ въ семействѣ Н. А. Брылкина.

Какъ весело встрѣтили мы новый годъ, а прійдя домой, мнѣ скучно сдѣлалось. Поскучавши немного, отправился я въ очаровательное семейство мадамъ Г—е. Но скука и тамъ меня нашла. Изъ храма Пріапа пошолъ я къ заутрени,—еще хуже: дьячки съ

похмелья такъ раздирательно пѣли, что я заткнулъ уши и вышелъ вонъ изъ церкви. Прійдя домой, я нечаянно взялся за Библію, раскрылъ, и мнѣ попался ласкутовъ бумаги, на которомъ О—овъ записалъ одну прелюбопытную басню. Эта находка такъ меня обрадовала, что я сейчасъ же принялся ее переписывать. Вотъ она:

На улицѣ и длинной и широкой, *и проч.*

Сочиненіе этой басни приписываютъ одному московскому актеру. Это не похоже на водевильный куплетъ. Басня эта такъ благодѣтельно на меня подѣйствовала, что я, дописывая послѣдній стихъ, уже спалъ.

Сегодня же познакомилъ я въ семействѣ Брылкина милѣйшую Катерину Борисовну Піунову (актрису). Она въ восторгѣ отъ этого знакомства, и не знаетъ какъ меня благодарить.

Какъ благодѣтельно подѣйствовалъ Михайло Семеновичъ на это милое и даровитое созданіе! Она выросла, похорошѣла, поумнѣла послѣ Москаля-Чарівника, гдѣ она сыграла роль Тетяны, и такъ очаровательно сыграла, что зрители ревѣли отъ восторга. А М. С. сказалъ мнѣ, что она первая артистка, съ которой онъ съ такимъ наслажденіемъ игралъ Михайла Чупруна, и что знаменитая С—лова передъ скромной Піуновой — солдатка.

2 января.

Обязательнѣйшій Олейниковъ сегодня сообщилъ мнѣ стихотвореніе Курочкина *на смерть Беранже*, но такъ скверно переписано, что я едва могъ прочитать. Прочиталъ однакожъ и записалъ на память. Прекрасное, сердечное стихотвореніе.

16 іюля 1857 г.

Зачѣмъ Парижъ волнуется опять,
На площадяхъ и улицахъ солдаты? и проч. и проч.

3-го января.

Получилъ отъ Кулиша письмо со вложеніемъ 250 р. Деньги эти выручены имъ за рисунки, которые я послалъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія Залесскому для продажи. Залесскій передалъ ихъ Сиряковскому; отъ Сиряковского я не имѣлъ объ нихъ никакого извѣстія и совершенно потерялъ ихъ изъ виду. Не знаю,

какъ онѣ попали въ руки Кулиша, и тотъ нашелъ имъ какого то щедрого земляка любителя, и мнѣ какъ будто подарокъ 250 р. къ новому году. Спасибо ему.

4 января.

Весь день былъ посвященъ писанію писемъ: обязанность скучная, но неизбѣжная. Написалъ полдюжины посланій, въ томъ числѣ и автору »Семейной Хроники,« приславшему мнѣ съ Михайломъ Семеновичемъ экземпляръ своей очаровательной хроники. Кулишу, при письмѣ, послалъ свои *Неофиты*. Интересно мнѣ знать его мнѣніе о семъ новомъ моемъ произведеніи.

Въ 8 часовъ вечера проводилъ своего хозяина, Овсянникова, въ Петербургъ, и отправился на балъ-маскарадъ къ Варенцову, директору театра, и познакомился тамъ съ докторомъ Рейковскимъ, ученымъ и весьма интереснымъ человѣкомъ.

5 января.

Возвратился почталіонъ изъ Москвы, который сопровождалъ Михаила Семеновича; привезъ мнѣ отъ него письмо и четыре экземпляра своего портрета, для раздачи своимъ Нижегородскимъ друзьямъ; письмо свое заключаетъ онъ печальнымъ извѣстіемъ, полученнымъ на порогѣ своего дома о смерти сына Дмитрія, умершаго за границей.

6 января.

Піунова сегодня, въ роли Простушки (водевилъ Ленского) была такая милочка, что не только Московскимъ, Петербургскимъ — Парижскимъ бы зрителямъ въ носъ бросилась. Напрасно она румянится. Я ей скажу объ этомъ. Съ роли *Тетяны* (въ Москалѣ Чарівникѣ) она видимо совершенствуется, и если замужество ей не попрепятствуетъ, изъ нея выработается самостоятельная великая артистка,

7 января.

Круликевичъ, возвращаясь на родину изъ изгнанія (съ береговъ Сыръ-Дарьи), узналъ случайно о моемъ пребываніи въ Ниж-

немъ и сегодня посѣтилъ меня, и между многими неинтересными степными новостями онъ сообщилъ отвратительно-интересную новость. Побочный сынъ одного вельможи собственноручно зарѣзалъ своего деньщика, за что́ былъ только разжалованъ въ солдаты; но мелкая душонка не вынесла и этого милостиваго наказанія: онъ вскорѣ умеръ или отправилъ себя. Туда й дорога. Выходитъ, яблоко недалеко отъ яблони упало. — — —

8 января.

Съ сегодняшняго числа я занимаю двѣ квартиры: прежнюю у Овсянникова и новую у Шрейдерса. Остается надѣлать долговъ, а спрятаться есть куда.

9 января.

На новосельи у Шрейдерса нарисовалъ сегодня портретъ Олейникова, съ условіемъ, чтобы онъ написалъ фельетонную статейку для «Московскихъ Вѣдомостей» о пребываніи М. С. Щепкина въ Нижнемъ. Хорошо, еслибы не совралъ.

10 января.

Нарисовалъ портретъ Шрейдерса, и довольно удачно. Часть долга, значитъ, уплачена. Нужно еще нарисовать Фрейлиха и Кадинского, и тогда — квиты. Но когда это случится — не знаю.

КІНДРАТЪ БУБНЕНКО-ШВИДКИЙ.

Петру Петровичу Гулаку-Артемовському.

Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка Швидкого?... Довгенько вінъ вештавсь по́ світу, більшъ, може, якъ сто літъ. Давно вже въ ёго на гру́дяхъ лежить широкий кряжъ сирої землі, а й досі, по Тульчинській околиці, гоготить луна одъ ёго оповіданій, и теперички ще передають діди унукамъ ёго оповідання. И що́ то бувъ за дідъ! Міжъ дідами дідъ, а міжъ молодими жъ то мододий; бо серце ще грало у старого.

Роскажу вамъ, якъ ще у двадцятихъ годахъ спізнався я зъ тимъ дідуганомъ, якъ полкъ, у котрімъ я служивъ, стоявъ недалеко одъ Тульчина. Сімья мого хазяіна, у котрого я кватирювавъ, була не дуже велика: вінъ зъ старою, синъ жонатий и дочка — гарна дитина по шоснадцятому року, на тій порі, що якъ скинишъ на неі окомъ, то почервоніе и розглядуе мережки на рукаві своеі сорочки. Хазяіна мого усе село поважало: розумний бувъ чоловьяга, та ще й дуже письменний. Було, де-коли и апостола вчистить, а на криласі якъ потягне горою, то й дяківъ не чуть. Зъ хазяінами я живъ дружно, не гнувъ передъ ними кирпи, бо не цурався простихъ людей, а прислухувався до іхъ мови и приглядувався до іхъ звичаівъ. Любивъ я заглядувать у ту колиску, видкіль піднялось усе, що́ тільки ні е значного міжъ людьми, усе, що й славить, и ратуе, и гнітить чоловіка, въ занедбанімъ товаристві. Такъ отожъ, кажу, частенько ба́чився я зъ ними: то до іхъ було піду, то старий до мене прийде.

Разъ у неділю, після одправи, почувъ я на хазяйскій половині регітъ и сміхи. Схотілось міні подивитьця, чого вони тамъ радуютця, — отъ я до нихъ и пішовъ.

Тільки переступивъ порігъ, якъ побачивъ дідизного старця; спершу, поки не розгледівъ, здався вінъ міні якимсь-то обскубленимъ птахомъ: таке зморщене, миршавеньке, голомозе; нижня челюсть задралась до-гори, нісъ похнюпивсь, — неначе спорять, кому перше у ротъ лізти. Руки — якъ курячі ніжки, спина стулилась съ грудями, и такъ увесь висохъ, якъ сплющений чорнобривчикъ міжъ листами псалтиря. Сидівъ вінъ за столомъ на покуті и щось росказувавъ. Людей найшло повна хата, и всі реготались. Дідуганъ гостро на мене глянувъ; ёго очі світились ще тимъ вогнемъ, що тліе у серці и не потухъ у грудяхъ.

— Се нашъ постоялець, — сказавъ хазяінъ діду, — той, що я вамъ казавъ, уміе по-нашому.

— Де бъ то ёму не вміть, одказавъ дідуганъ, пильно на мене дивлячись: — хиба не бачите, яка въ ёго пика... настоящий козакъ півникъ — біля бока віникъ!

Усі засміялись, и я зъ ними.

— Що се ви, діду? — озвалась хазяйка, смикнувши ёго за рукавъ: — а якъ панъ росердитця?...

— Не росердитця, — одказавъ дідуганъ, усе дивлячись на мене: не взявъ ёго катъ! — глянь, вінъ и самъ сміетця! Сідай же, синку, — додавъ дідъ, — то будешъ гостемъ.

— Чого се ви такъ реготались? спитавъ я, оглядуючи веселе товариство.

— Ось послухайте, — озвався хазяінъ, — що́ тутъ вигадувавъ Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ кумедно кепкувавъ зъ себе, то не то живий, и мертвий би засміявсь!

— А що тамъ таке? — спитавъ я.

— Та хочуть зъ мене чоловіка зробить, — крикнувъ дідъ, ударивши кулакомъ по столу якъ кісткою, — щобъ гроші злупить зъ громади! — Слухай, синку: Якъ була послідня перепись ревизіи, громада довго міркувала, чи записувать мене, чи ні. Одні казали, що велено усіхъ живихъ записувать, то й мене тежъ треба записать, а другі казали — не треба, бо зъ мене нема громаді ніякого вжитку: бачите, трошки перестарівсь, такъ не можна, якъ одинокого, у некрути віддать. Та ще й те казали, що сёго-

дні запишуть, а завтра громаді на пакість *дуба дамъ*, та й плати́ по́дать чортъ-батька зна за що́, годівъ зъ двацять. А теперички таке безголовья, що й живі люди ледві зможуть за себе платить, а якъ стануть потурять мертвимъ, та за нихъ платить, то ніякий бісъ не схоче и живимъ зостатьця. Отъ и рішили — не записувать: »може,« кажуть, »вінъ опамьятуетця и вмре!« Здаетця и розумненько рішили, — такъ ось же, матері ёго чортъ, яка халепа накинулась. Нашъ орандарь-жидюга росердився на громаду за те, що не пьють у ёго въ корчмі горілки, та й зробивъ *донось*, що я не *имію бути включенимъ у ревизську сказку*: такъ теперички и хочуть злупить зъ громади добру пеню за того чоловіка, що невартъ и залізного шага. Сёгодні ждуть засідателя на слідство и громаду збирають, — уже и голова прибігъ. Такъ, бачите, теперички треба одбріхуватись, — та сількісь, не первина....

Дідуганъ хотівъ бувъ ище щось росказать, якъ убігъ у хату десятникъ.

— Идіть швидче, діду, у волосне правление, — сказавъ вінъ, ледві переводячи духъ: — голова зовуть; вже й громада зібралась; отъ-отъ и засідатель, панъ Цибульский, прибіжить.

— Иду, синку, иду, — забелькотавъ дідъ, и швиденько вийшовъ изъ хати.

И ми, скільки насъ не було, пішли подивитьця, яке тамъ буде слідсто. Дідуганъ браво йшовъ попереду безъ шапки, розмахуючи руками.

— Дідъ шапку забувъ, — сказавъ я: — якъби хто збігавъ за нею.

— Не турбуйтесь, пане, — обізвався хазяінъ: у ёго нема шапки; отакъ, якъ бачите, ходить и літо й зіму; ні сонце ёго не допече, ні морозъ не приморозить, ніщо не дошкулить ёго кістокъ, шкурою обтягнутихъ!... Скільки въ насъ дідівъ перемерло, а якъ були ще хлопьятами, то знали ёго вже не молодимъ; — а вінъ живе собі та й живе, та ще якъ подивився, то ёму й жити не обридло: завжде веселий, не пролива й чарки, а на весіллі — то бувае й потанцюе. Кумедія, а не чоловікъ!...

— Скільки ёму буде літъ?

— Більшъ якъ сто!

— Е въ ёго дітп, унуки?

— Нема нікого, — одинъ зостався якъ палець.... Була колись у нёго й жінка, й діти, и хата, и земелька, а теперички, якъ бачите: *нагъ яко благъ*.

— Відкіля вінъ?

— Зъ Уманя. Живъ и въ Тульчині — вінъ бувъ козакомъ у Потоцького, — а тамъ помандрувавъ у Черкаські ліса до Залізняка; ходивъ зъ Гонтою виручать Умань, довго бувъ Січовикомъ, и по Волощині швендявъ. Куди вже ёго нечиста-мати не туряла, — чого зъ нимъ не траплялось! бувъ вінъ и шинкаремъ, и наймитомъ, и пасішникомъ. Не одинъ ківшъ лиха підсунула ёму злая доля; випивъ же іхъ, бідолашний, до самого дна, и — якъ бачите — ні гадки собі!...

Вийшовши зъ закавулка на вулицю, здалека побачили ми, біля волосного правленія, зібрану громаду; попереду стоявъ голова — високий чоловікъ зъ сідимъ вусомъ, у блакітному жупані.

— Слихомъ слихати, Кіндрата Тарасовича у вічі видати! — закричавъ голова, якъ ми підійшли близче.

— Не ту пісню співаешъ, синку, — озвався дідуганъ: — теперички співай, що того Кіндрата Тарасовича ні слихомъ не слихати, ні у вічі не видати!...

— Не поможетця, діду: що́ хочъ співай!... Отъ яку куру піднявъ, Тарасовичу: для тебе и громаду зібрали и слідство буде, та ще щобъ и штрапу не вчистили....

— За що́, синку?

— За те, що ти чужий вікъ заживаешъ, кістокъ своіхъ не шануешъ и ще такъ обносисся, що й на страшний судъ нівъчімъ буде приихатьця.... Скажи міні на милость, Тарасовичу: чи ти вмрешъ коли, чи такъ до віку вічнёго будешъ по світу ба́йдики бить?

— Я бъ тобі́ сказавъ, синку, — такъ не знаю жъ: спитай кого-небудь, хто старший відъ мене.

— Не до жартівъ теперички, — почавъ зновъ голова: кажіть, Тарасовичу, що́ намъ робить, щобъ и справді не довелось, — бодай вони не діждали, — платить той штрапъ.

— Не знаю, синку, що́ й казать, — одказавъ дідуганъ, повісивши голову. Що-небудь би дать Цибульскому, — такъ вінъ нічого не бере!...

— Вінъ не бере!.. не бере!.. загомоніла громада, зареготавшись.

— Хіба діточкамъ на горіхи дасте, — сказавъ дідъ, піднявши голову: вінъ тільки и прийма, що́ дають діточкамъ. Що́ то за чуле серце у батька! — дарма що гоноровий, а для своеі дитини и зъ півъ-злотувкою не розминетця.

— Добре серце у батька! — піддакує громада, та регочетця.

Ажъ ось почули й дзвонокъ.

— Цибуля іде!— закричавъ дідуганъ. — Ну, теперъ одбріхуйтесь, дітки, а я піду у правленіе; якъ нічого не вдіете, то виводьте мене, — я вамъ пораду дамъ.

На той дзвонокъ вийшовъ изъ корчми и орендарь, у соболевій шапці и у глазетовому шляфроку: блищить дияволський синъ, якъ панський чобітъ. Перейшовъ дорогу и ставъ оддалікъ одъ громади, щобъ и собі подивитьця, яка тамъ буде халепа за пропущену дущу.

Изъ-за вугла вихопилась найтичанка, запряжена у-триконь строкатими. Засідатель панъ Цибульский сидівъ обложений бебехами, увъ одній руці державъ пенькову люльку, здоровенну, якъ кварта, а у другій дубельтівку; у ногахъ вертівся пудель и гавкавъ на сільськихъ собакъ. Панъ Цибульський любивъ пополювать, було и слідство вчинить и качокъ настріля; коли нема дикихъ, то зъ досади и свійськихъ лущить, а коли дуже росердитця, то й по индикахъ тарахне, та й забіра, щобъ заряди на вітеръ не пішли. Незагнуздані коні геть-геть промчали найтачанку, — та вже наткнулись на хату, такъ самі зупинились. На-силу вилізъ изъ бебехівъ панъ Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, кирпате, очі якъ осокою попрорізувани, а пика широка та червона якъ новий пьятáкъ, — ажъ блищить. Якъ би на казанку натикать сажою очі й нісъ, та зверху накинуть картузъ зъ червонимъ околомъ, то не треба й патрета: бувъ би на ёго похожий, якъ рідний братъ. Тільки панъ Цибульський підійшовъ до громади, такъ усі зняли шапки и низенько ёму вклонились, а вінъ и окомъ не моргнувъ, — глянувъ на громаду якъ на гуртъ: бачите, *засідатель... Велике діло — опеньки!*

— А що́ ви, сучі сини, наробили? — крикнувъ панъ Цибульський.

— Щó жъ ми таке наробили? — спитавъ голова: — здаетця, нічого!

— Якъ — нічого! чоловіка не записали у ревизію....

— Якого жъ тамъ чоловіка? здаетця, усіхъ позаписували....

— Якъ усіхъ!.. а того.... (панъ Цибульский вихопивъ изъ кишені пакъ бомагъ и ставъ розглядувать...) а того, — каже, — Кіндрата Бубненка-Швидкого?

— Хібажъ тó чоловікъ? — одвітивъ голова, засміявшись: гамъ нема и півъ, та де! й десятої части чоловіка не зосталось. Ось подивітця-лишень, щó тамъ за руіна така!... Гей, хлопці, — крикнувъ голова: — виведіть-лишень сюди діда!

— Нáщо тутъ дивитьця, — каже засідатель: аджежъ вінъ живий?.. такъ и треба було записать!

— Богъ ёго зна, чи вінъ живий чи мертвий, — ніякъ не розберешъ. Отъ самі подивітця.

Ажъ ось, ведуть Кіндрата Тарасовича: иде неборакъ — роскарячивсь, роззявивъ ротъ и баньки якось чудно перекосивъ, лупа очима якъ та сова. Якъ побачила ёго громада, такъ усі и приснули.

— Подивітця на милость, — каже голова: — яка се душа? се не чоловікъ, а куряча сліпота...

— Се чоловікъ-сажка (обізвався хтось у громаді), на нёму сіра сімряжка, на голові — шапочка, а на спині—латочка.

— Де вже! — озвались другі: нема у нёго ні шапочки, ні латочки!

— Се дзінзіверъ-зухъ! гукають инші.

— Скільки тобі літъ? спитавъ засідатель.

Мовчитъ Кіндратъ Тарасовичъ, якось чудно дивитця на пана Цибульського, ще гіршъ баньки перекосивъ и голову нагнувъ, неначе заміряетця ёго баднуть.

— Що вінъ у васъ, глухий, чи щó? спитавъ засідатель.

— Ні, одвітила громада: вінъ добре чуе.

— Чого жъ ти мовчишъ, стара собако? — розсердившись крикнувъ панъ Цибульський: кажи, — скільки тобі літъ?

Якъ затруситця Кіндратъ Тарасовичъ, та до пана Цибульського! якъ крикне не своімъ голосомъ кукуріку! вдруге, втретє, ажъ у вухахъ залящало, а засідатель обмахуетця та бельокотитъ: — тю, дурний, тю, дурний!...

А дідуганъ свое: якъ заскиглить собакою, гавъ-гавъ-гавъ, та пана Цибульського за штани, а той відъ ёго, яко мога, у найтичанку, — якъ крикне спереляку:

— Тьфу, на твого батька!... Катержний хлопъ, пся віра!... Що вінъ у васъ дурний, чи що? — пита у громади.

— Ні, — кажуть, — вінъ розумний....

— А щобъ такі були розумні ваші діти!... Рушай икъ плесу, — гукнувъ засідатель на погонича, та й заторохтівъ скільки видно.

А Кіндратъ Тарасовичъ за нимъ: гавъ-гавъ-гавъ; тільки порівнявсь зъ жидомъ—хапъ ёго за пейси, да якъ учепитця за поли,— а жидъ: вай-вай! та навтікача, — деррръ! поли у шляфрока якъ не було, и пантухлі розгубивъ втікаючи. Реготу такого наробивъ нашъ дідуганъ, шо громада ажъ животи надірвала одъ сміху, — та ще каже:

— Щасливий панъ Цибульський що втікъ, — а було бъ зъ ёго штанами те, що зъ жидівськимъ шляфрокомъ: сучий синъ, коли бъ не порвавъ іхъ на шматки!

Тільки одъ сіеі кумедіі трошки оддихали, якъ почалась друга. Жидъ зъ жидівкою и жиденятами, зъ гвалтомъ, повискакували зъ корчми, и довго носились зъ одірваною полою. Що вже тутъ вироблявъ Кіндратъ Тарасовичъ, якъ вінъ лаявсь зъ жидами, що вигадувавъ—и росказати не можна. Жидъ хотівъ бувъ доганять пана Цибульського, щобъ пожалітьця, та почувъ стрільбу біля плеса и одумався. Вінъ знавъ, що панъ Цибульський дуже бувъ *запалёний* на полюванні, часомъ спугнувъ би ёму качки, то вінъ, стародавнімъ шляхецькимъ звичаемъ — стрілять по жидахъ, ще бъ почастувавъ ёго по жидівскихъ галанцяхъ бекасинникомъ. Та й зъ жалоби тіеі нічого бъ не вийшло, бо, слава Богу, село було казенне. Отъ, якъби панське, то сунувъ би економу дукатъ або два, то вінъ би, за той шляфрокъ, всю громаду одчухравъ би канчуками, та ще звелівъ би пить и жидівську горілку, хочъ би вона була самий чвирь. Э, недолюблювала жидова тихъ казеннихъ! и чортяка не вигадавъ імъ нічого луччого якъ панські хлопи. Узявъ *маёнтекъ* на оренду, одсипавъ пану *зъ-гури*, та й забирай людей зъ худобою, зъ шкурою, — роби зъ ними що схочешъ, хочъ живцемъ іжъ, хочъ жили зъ нихъ

тягни. Знатне було колись життя жидамъ, — такъ урвалась же імъ та нитка.

Громада потрошку розійшлась, а де-которі, позавзятішъ, довго ще лаялись зъ жидомъ, поки не повибивали ёму вікна; а тамъ пішли у корчму, що на Тульчинській дорозі, и дідугана зъ собою потягли, та й гуляли ажъ до вечора. Усе лихо одъ пропущеної душі окошилось тільки на свійськихъ качкахъ. Панъ Цибульський, розсердившись на громаду, налущивъ усякої птиці повнісіньку найтичанку, ище й порося встреливъ: — думавъ що заіць.

Съ тіі пори, частенько я бачивсь зъ дідуганомъ. Прийде було до мого хазяіна и до мене заверне: якось я ёму до души прийшовсь, бо не до всякого вінъ учащавъ. Кого не злюбить, то вже нічимъ вінъ ёго до себе не приверне, які бъ ляси не підпускавъ, чого бъ не суливъ; бо, якъ той Кузьма безсребреникъ, нічого не приймавъ, а особливе тихъ грошей. — И вже, нехай ёго той не зачіпа, бо вилае, або ще гіршъ — кепкувать стане, а на річахъ такий бувъ гострий якъ та бритва. Не подобався ёму нашъ шкадронний командирь, хочъ и землякъ; дідъ ніколи до ёго не ходивъ. Разъ, гуляли ми по селу и стрілись зъ дідуганомъ; шкадронний и давай ёму *виговарювать*:

— За що се, діду, — каже, — ти мене цураесся? Хочъ би у хату плюнуть зайшовъ?

— Не діждешъ, синку, — одвітивъ дідъ, — щобъ моя нога переступила твій порігъ!

— Чому? спитавъ шкадроний.

— Тому, що на муштрі ти дуже мордуешъ и бьешъ салдатъ!..

— Не сердся, діду, — каже шкадроний, я вже не буду іхъ мордувать: (а самъ усміхаетця).

— Не повірю тобі, синку! горбатого и могила не виправить! Вже я добре знаю твою гаспедську натуру: якъ тільки вийдешъ на ту муштру, то такъ тебе чортяка и вхопить за серце; не то що салдатъ, та колибъ и рідний твій батько, у тимъ хронті, не такъ задибавъ, або мушкетъ не туди повернувъ, то й ёму бъ задавъ шваби, и ёго бъ оддубасивъ хуктелями!

Шкадронний ажъ почервонівъ зъ досади, а стерпівъ: що будешъ робить зъ такимъ завзятимъ дідомъ? Хочъ часомъ и до-

садно, бо правда очі коле, а нічого робить — сміесся, буцімъ тобі и байдуже, що тамъ старий бреше. Лучалось инколи — прибіжить у село судейский паничъ, та хочъ би й самъ камисаръ, то такъ и лізе ёму у вічі якъ оса, такъ и грима: нікого не злякаетця. Було вже люде запруть ёго, щобъ часомъ не було ёму халепи одъ якого небудь гонорового дурня.

Доставалось одъ ёго и попамъ: нікому не спускавъ. Разъ прийшовъ до мого хазяіна у гості панотець Иванъ (того села піпъ). Набалакавшись за дулівкою и медомъ, вже брався вінъ за шапку, ажъ де не взявсь Кіндратъ Тарасовичъ, мовъ зъ печи ввірвався,— убігъ у хату зъ крикомъ, зъ реготомъ, и заразъ почавъ щось розказувать; а попа и потягло за язикъ:

— Добрі люде, — каже, — помоливши Богу, вже спати лягаютъ, а тебе, Тарасовичу, нечиста-мати носить; и въ ночі одъ тебе спокою нема!

— Васъ шукавъ, панотченьку, — одвітивъ дідуганъ, такъ покірненько, що вже, хто ёго знавъ, вгадавъ би, що достанетця панотцеві на горіхи.

— На що я тобі? — спитавъ піпъ.

— Хочу оженитись, — такъ шукавъ васъ, щобъ сторговатьця — скільки візьмете за вінець.

— Цуръ дурня! — скрикнувъ піпъ, засміявшись.

И ми, скільки насъ не було, тежъ зареготались. А дідъ усе тимъ же голоскомъ и каже:

— Бачите, щобъ було посходнішъ, сторгуемось огуломъ: положіть вже разомъ и за хрестини, и за похорони. Будьте ласкові, не дорожітця: аджежъ и горілка відрами дешевша якъ квартами.

— Умри тільки, голубчику, то я тебе й даромъ заховаю!

— Такъ щобъ того не було, що зъ Ничипоромъ: якъ умиравъ, то давъ вамъ на поминки, а якъ умеръ, то й забули...

— Брешешъ, сякий-такий! крикнувъ піпъ, ажъ ногами затупавъ зъ досади.

Слово за слово — и полаялись. Дідъ и пішовъ ёму вищитувать — викладувать и се́ и те́, а попу нічимъ корить старого, такъ вінъ его тільки на всі заставки лае. Хазяйка смика діда

за рукавъ, щобъ вінъ уваживъ панотцеві, а хазяінъ уговорюе попа, щобъ вінъ не затинавъ старенькому.

— Покиньте ёго,—каже:—вінъ вже зъ глузду зсунувся.

— Зъ глузду зсунувся,—репетуе піпъ,—а головою жъ объ стіну не бьетця!..

— Та не одгадаете, каже дідъ, — чомъ я не бьюсь головою объ стіну...

— Щобъ не розбить голови!—одвітивъ піпъ.

— Не одгадали!... щобъ не оббить глини на чужій стіні! бо для мене и чужа стіна дорожша одъ моеі голови.

— Дешева голова, а дороге серце! — обізвавсь хазяінъ.

— Эге! підхопивъ дідъ;—а у васъ, панотче, дорога́ голова, а серце дешеве; а ми дорого за вашу голову не дамо, а отъ — серце — вонобъ намъ згодилось, — такъ дешеве жъ; якъ кажуть: *дешева рибка — погана кшка*. Тимъ-то ви й не одгадали, чомъ я не бьюсь головою объ стіну, бо ваша стіна дорожша вамъ одъ чужоі голови. Отъ-що!

— Та одчепись одъ мене, — каже піпъ, одсовуючись (бо дідуганъ такъ ёму й лізе у вічі): пора бъ тобі вже й покаяться. Побачишъ, що́ тобі буде на тімъ світі: витягнуть тобі чорти язикъ гарячими обценьками,—щобъ не брехавъ!

— Де́?

— У пеклі!

— У пеклі! хіба ще мало намъ того пекла на сімъ світі?... Вибачайте, панотче: зъ одного вола двохъ шкуръ не деруть! та нашъ братъ, за вами, туди й не дотовпитця!

И зновъ схопились, такъ-що піпъ, не допивши дулівки и не попрощавшись зъ хазяінами, вийшовъ изъ хати, и такъ грякнувъ дверима, що ажъ глина посипалась зъ стелі.

Тільки піпъ вийшовъ, дідуганъ заразъ за ёго чарку, и допивъ дулівку.

— Бачъ, що́ думавъ піпъ, каже:—ще́ хотівъ сердешний випить!... Однакъ правду казавъ, що, оціеі доби, добрі люди, помолившись Богу, спати лягають.... прощайте!

— Кудижъ се ти, Тарасовичу? питае хазяінъ: — ночуй у насъ.

— Не хочу! піду у степъ, на могилу, де міні чортяка перину послявъ.

— Та ну годі, діду, неходи: ще звіръ иззість або який бурлака налякае.

— Отъ найшовъ дурнихъ вовківъ! стануть вони давитьця моіми кістками; та й бурлаки не злякаюсь: хіба вінъ мене; ще кланяться стане, — подумае, що скарбъ сидить на могилі.

— И тобі, діду, не страшно, — спитавъ я, — одному, въ степу, и ще у таку глупу нічъ?

— Эге! того міні й треба, — одвітивъ дідъ: — колибъ ти знавъ, синку, якъ міні весело, якъ міні легенько, середъ темної ночі въ степу одному мізкувать на могилі.... Такъ темно, що око не побачить рукава своеі сорочки, а тихо, що вухо не почуе шелесту билини; а серце бачить Божі дива, душа чуе Его мову. Хочъ тіло мое прикіпа до землі, та думки летять у небо и граютця тамъ зъ зірочками, якъ діточки съ каміньцями. Сидишъ, сидишъ, и не счуесся, якъ сонъ тебе вкрие, а розбуркае сонечко!... Прокинесся: кругомъ тебе овечата щіпають травицю, скроплену росою, а вівчарь на сопілку затинае зуба. Наберешъ того пахучого холодку повнісенькі груди, неначе напьесся живущої води, та на увесь день и ні гадки собі.

— Якъ ще тебе, діду, — каже хазяінъ, — ніразу не спіткавъ чортяка?

— Эге! кажу жъ тобі, — одвітивъ дідуганъ, — якъ живу на світі, ні разу не траплялось міні бачить чорта, або якого-небудь дідька. Чи вони мене боятця, чи цураютця, нечистий іхъ зна. А здаетця, якъ би міні іхъ и не побачить? Де вже я на своёму віку не вештався, у якихъ пущахъ, нетряхъ не чвалавъ, такъ кажу жъ, ні разу-таки, за сто літъ, не стрілась зо мною ні одна мара. Ажъ соромъ людямъ казать.... Прощайте жъ! Чи не прийде, на мое щастя, хочъ сю нічъ який-небудь бісяка.

— Шобъ не порвали діда собаки? — сказавъ я, якъ вінъ вийшовъ изъ хати.

— Не бійтесь, — одвітивъ хазяінъ: — на ёго ніколи и собаки не гавкають, а крикне на невука, то хочъ який баский, затруситця, та якъ вкопаний и стане.

Більшъ приглядовався я до діда, більшъ дивувався імъ. Яка то місна натура була у того чоловіка, и якъ вона у нёго чудно перекорилась.... Хиле, нензне тіло, а вікъ довгий: кого бъ не спіткала злая доля, то вже вінъ за того и болить серцемъ, и

йде ёго втішати, — а зъ свого безголовья кепкує; спомяне свою безталанну семью, якъ вирізали ёго дітей и жінку и спалили хату — и розрегочетця.... Коли стане наводить кого на розумъ, то не поважнимъ совітомъ, а жартами, сміхомъ направляе. Всіхъ людей любить такъ, якъ тільки можна любить одного чоловіка, а часомъ за одного чоловіка сваритця на всіхъ людей. Ніякъ и не вгадаешъ, що́ у ёго на душі и на серці. Стане сміятьця, а у тімъ сміху чуешъ хлипання; почне розказувать ніби одъ чулого серця, а луна одкликаетця реготомъ.

Дідуганъ дуже любивъ Галю, хазяйську дочку. Разъ, якъ я зъ нимъ розговорювавъ, підізвавъ вінъ ії до себе.

— А що, синку, гарна дівчина? спитавъ дідуганъ, глянувши на мене.

— Гарна, одвітивъ я; — а якъ виросте, то ще краща буде.

— Эге! отака жъ була и моя старша дочка, дуже на неі похожа. Брава була дівчина, вилита мати, а серце було мое, батьківське. Такъ не продливъ же ій Господь віку: вісімнадцятий тільки рікъ пішовъ, якъ вона зарізалась!

— Зарізалась?!

— Эге! отъ якъ се було: послі Уманьского побоища, Ляхи вирізали жінокъ и дітей тихъ козаківъ, що приставали до Гонти. Милували тільки тихъ, хто покинувъ батьківську віру и зробився кателикомъ. Моя жінка, трое синівъ и дві дочки, не схотіли жить недовірками и приняли чесну смерть, а ся старшенька подобалась якомусь пану ротмистру, (кажу жъ тобі, що дуже гарна була): отъ вінъ и зоставивъ ії для сéбе. Не знаю вже, у яку віру хотівъ вінъ ії перевернуть: чи не въ турецьку. Отъ, узявъ та й одвівъ ії до одноі шляхтянки, та до якого часу и заперъ у хижку. Уже ввечері, напоівши свое шляхетне серце хлопською кровью, и добре напившись венгжини, прийшовъ до шляхтянки, у хижку, и ну женихатьця зъ моею дочкою. Мабуть не знавъ панъ ротмистръ, що наші козачки колютця якъ ті рожі. Отъ и ставъ ії цілувать и обнімать, а вона, не будь дурною, вихопила изъ-за ёго пояса ніжъ, та штрикъ ёму въ серце, а тамъ и себе, та такъ вкупі й гепнулись на помістъ. Убігла шляхтянка, а вони вже зъеднані смертю: лежять собі обнявшись, якъ женихъ зъ невістою. Отъ вамъ и чортове весілля!

Старий зареготавсь на всю хату.

— Чогожъ ти сміесся, діду, — сказала Галя похмурившись: — лучче бъ згадавъ добру дитину слёзою ниж регітомъ?...

— Дурна ти, Галю, — одвітивъ дідъ: добрій дитині лучче на тімъ світі якъ на сімъ! Щобъ зъ неі було, якби вона также довго жила на світі якъ и я, бідолашний! скільки бъ лиха перетерпіла и зробилась би старою, пакосною бабою, якъ той шкарбунъ, що гидко бъ на неі було й глянуть; ато пішла до Господа такою гарною, що и міжъ янголями іі не розпізнаешъ. Якъ умру, — и міні весело буде на неі глянуть. Знаешъ, мое серце: нема нічого кращого на світі, якъ молода и гарна дівчина, и нічого гидшого, якъ стара баба!...

Та й почавъ дідуганъ глузувать зъ старихъ бабъ; регочетця, а за нимъ и ми и старі бабусі, які тутъ були въ хаті. Така вже, бачите, українська натура! не сміютця зъ чужого лиха, а тільки зъ свого. Однакъ, на сей разъ, якъ вінъ ни ховавъ свое горе у той сміхъ, а латво було замітить, що згадавши про свою безталанну семью, защеміло-таки ёго серце.

Схотілось міні заглянуть въ душу, чи справді охолодили іі такъ літа и виточили зъ серця усе що ні трепеталось, ни клокотіло у нёму, — чи воно справді вже заглухло, висохло и порепалось, якъ той степъ въ довгу засуху, що скільки окомъ кинешъ, то не добудешъ краплі води, и не побачишъ живоі тварі.

Разъ зайшовъ до мене дідуганъ и довгенько засидівсь. У той вечіръ вінъ бувъ дуже сумний и росказувавъ тільки смутні оповідання. Щобъ спробовать діда, я й нагадавъ ёму молоді літа, жінку, дітей, хату — и глибоко уразивъ ёго серце. Старий було за свою пісьню, а я зновъ свое, та такъ розвередивъ ёго болячку, що вінъ сердешний и голову повісивъ.

— Щожъ, — каже — синку, нігде правди діти. Горе скребло и скребе мою душу: часомъ и дуже скребе; та я зъ нимъ ховаюсь одъ людей, якъ скупий зъ грішми. Чуже лихо, якъ кажуть, людямъ сміхъ: похлипаешъ разъ—люде пожалують;—у друге, одвернутця, у трéте — стануть сміятьця. Такъ лучче нехай сміютця зъ моіхъ смішокъ, якъ зъ мого плачу... правда, синку?...

— Правда, діду.

— Текли колись ті слёзи и въ мене, а козача слёза важка: якъ викотитця, то неначе могилою тебе придавить; а глянешъ на неі, то ні одна мова того тобі не розкаже, що у неі поба-

чишъ. Слухай, синку: Пішовъ я зъ старшимъ сиомъ до Залізняка, у Черкаські ліса, битись изъ Ляхами, а вернувся до лому одинъ. Жінка вийшла на зустрічъ и спитала про сина; — въ одвітъ викотилась слёза... у тій слёзі, побачила вона мертвого сина и вже заголосила якъ мати.... Якъ зъ Гонтою ми одбивали Умань, я пішовъ навідатьця до своіхъ и побачивъ тільки кучу головешокъ, а кругомъ калюжи запекшоі крови, неначе горілую хату гасили кровью. Побачились ми зъ Гонтою и не роспитували одинъ другого; у обохъ тремтіли слёзи на очахъ... и вінъ, якъ и я, усе стративъ, щó було милого на світі!... А чи ти знаешъ, синку, що таке козача слёза?

Дідуганъ схопився и підступивъ до мене, голосъ ёго дрижавъ, груди важко колихались, очі горіли. Се не той вже бувъ дідъ, що смішивъ и втішавъ, ні: здавалось, се приплентачъ зъ того світу, прійшовъ на землю оповідать те, чого ще люде не знаютъ....

— Чи ти знаешъ, що таке козача слёза? — спитавъ дідуганъ у друге.

— Не знаю, діду.

— Такъ слухай же, синку, и заховай у серці що одъ мене почуешъ! Молять Бога, щобъ вінъ оборонивъ людъ одъ огня, меча, потопу, гладу, трусу и хороби: зложи до-купи усе те лихо, и вийде зъ нёго одна тільки козача слёза. Глибоко вона криетця у серці, важка вона, нелатво ii зворушить; а якъ же видавлють ii зъ ока, то горе и людові и краеві и годині!... Викочувалась вона не разъ на Вкраіні за Наливайка, Остряниці, Полурусі, Богдані, и за моеі вже памяти — при Залізняку. Може чувъ синку що вона діяла?... Після Уманськоі тризни, хтобъ пізнавъ наше горе, глянувши, якъ ми бенкетували, — не день, не тиждень. То гуляла скажена наша недоля: то вихопитця вона поломьямъ и спалить кілька городівъ, селъ и містечокъ; то хлине крівавою хвилею и затопить тисячі людей; то ростелетця по краю пекельнимъ чадомъ, и на десятки літъ не опамьятуетця народъ одъ того діявольского курева!... Відкіль же беретця те поломья, та кровъ, той пекельний чадъ?... Изъ козачоі слёзи! Прийде часъ—и вона зновъ наробить великого лиха, коли розворушять ii необачно; задасть вона зновъ такий бенкетъ, що ажъ небу буде душно, ажъ пекло засміетця и гайвороння злякаетця того трупу, що ёму на

долю достанетця. Да будеть же той проклятъ одъ Бога и людей, хто розворушить ту слёзу и видавить ії зъ ока!... Такъ, синку?

— Такъ, діду!

Дідуганъ схиливъ голову на груди и важко дихавъ.

— Міні душно у хаті,—пробелькотівъ вінъ:—піду у степъ.... Біля дверей старий оглянувсь, и ледве промовивъ:—Лучче бъ було, синку, колибъ мене понесли у могилу, чимъ міні ходить до могили!...

Такъ оттакий то бувъ нашъ дідуганъ, Кіндратъ Бубненко-Швидкий...

Міні ніколи на віку не лучалось стрічати, хтобъ такъ гарно, доладу росказувавъ, якъ Тарасовичъ. Деколи було розкаже и те, що давно чувъ, такъ съ такими жъ додатками, прикладками и приказками, що й не пізнаешъ того оповідання. Слухаешъ було ёго и не наслухаесся: такъ воно до живого, до світового подобно. А було що и розказать дідугану: великі діла творились за ёго памьяти и на ёго очахъ. Живъ вінъ у саму ту нещасливу годину, якъ магнати польські загарбали Украіну зъ людомъ, одъ Дніпра до Дністра, и рвали и шарпали ії на шматки. У перві віка христіянства, язичники такъ не лютували проти христіянъ, якъ у ту годину шляхта знущалась, мордувала и карбувала своіхъ братівъ. Ізуіти цькували народъ шляхтою и своіми бакалярами, якъ собаками, и шинкували козачою кровью, якъ жиди горілкою. Чого вони не робили: грабували, мучили, забивали підъ нігті сірники и запалювали (1). Панъ Гребницкий мордувавъ народъ, привязуючи іхъ до кіньскихъ ногъ, — не миловали ні старого ні малого.

У містечкахъ Смілімъ, Мошнахъ, Корсуні и Таганчі, вибили усіхъ попівъ зъ дітьми. Підъ Ольшаною спалили Данила Кожевського обмотавши прядивомъ и засмоливши. Панъ Пулявский навербувавъ полкъ шляхти, и насунувъ у Чигиринське староство, силою приневолювать народъ до уніі. Літописець розказуе, що и польки не умили своіхъ ручокъ одъ гріха. Польский круль тільки було оглянувсь на козаче безголовья, такъ заразъ и закопошилась проти ёго Барська конфедерація.

---

(1) Історія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II. стр. 658 и 659.

Поралисъ Ляхи, поралисъ, поки, якъ казавъ Тарасовичъ, не зворушили козачої слёзи и не видавили ії зъ ока. Піднявся людъ на Вкраіні — и старе и мале. Максимъ Залізнякъ, кровна дитина Січи, стала у голові поспільства, епископъ Переясловьскій Гервасій, на велике лихо, благословивъ рушення, а Чигиринькій архимандритъ Мельхиседекъ Значко-Яворскій, давъ Залізняку золоту грамоту (1), а козакамъ роздали свячені ножі.

Пішла росправа. Почали зъ Жаботина и зробили тамъ поминки по сотнику Харьку. Усачъ и Шило трое сутокъ палили м. Смілу и різали Жидівъ и Ляхівъ. Изъ Смілого пішли у Богуславъ и Звенигородку и тамъ такогожъ задали чосу. Неживий, зъ своімъ загономъ, розхожувавъ по хуторахъ и різавъ панівъ, ксендзівъ и жидівъ.

Крулю було не до шляхти; возився вінъ у ту добу зъ конфедераціею, и панамъ одно було спасение ховатьця по укріпленнихъ городахъ и замкахъ. Найбільше позбігалось іхъ у Лисянці, у Білій Церкві и Умані. Залізняку того тільки й треба було. Трёма замахами покончивъ вінъ усе діло. Крий Боже, що тоді діялось на Вкраіні! Не буду вамъ и розказувать: коли хочете знати, питайте сами ту літописну скрижаль залиту кровью. Въ одному Умані козаки вирізали вісімнадцять тисячъ жидівъ и ляхівъ (2). Сей день и до сёго часу зоветця Уманською різнею (Rzeź Humańska).

Вже руське військо перейшло Дніпръ и спинило козацький бенкетъ. Полковникъ Кречетниковъ задержавъ Гонту, и ще де-которихъ, и оддавъ іхъ Ляхамъ. Добре вже натішили вони шляхетні свої души, мордуючи мучениківъ. Панъ Стемпковський орудувавъ казнями. У селі Сербові, Гонту первого почали мучить. Катюга кільки днівъ здиравъ зъ нёго шкуру и відрублювавъ по одному пальцю, а тамъ руки и ноги, а на-кіньці вже облупили ёму голову, натерли сіллю и зновъ, якъ шапку, наділи на голий черепъ (3).

Не легше було и товаришамъ Гонти: и іхъ четвертували по городахъ и містечкахъ, а іхъ голови, руки и ноги, розвішували

(1) Ся грамота була написана золотими словами, одъ-того золотою и звалась.

(2) Исторія Малороссіи, Н. Маркевича, т. II. стр. 668.

(3) Исторія Малор. Н. Маркевича, т. II. стр. 670.

на перехрестяхъ. Попався у сю веремію и нашъ дідуганъ Тарасовичъ, та якось викрутився. Кому вже Богъ пішле довгий вікъ, то ніякий гаспедъ, ніяка притичина ёму ёго не укоротить. Такъ бачите, у якихъ бувальцяхъ бувавъ нашъ дідуганъ: було таки що́ и згадувать.

Недовго ми й гостювали въ Тульчинській околиці: змінили нашому полку кватирі, и прийшлось попрощатьця зъ хазяінами и Кіндратомъ Тарасовичомъ. Старий дуже жалкувавъ, почувши, що ми виходимъ зъ села; остатні дні живъ вінъ у мого хазяіна и нікуди не ходивъ. Объ чімъ було не поведе річъ, то й зведе на походъ.

— На біса васъ звідсіля женуть, — скаже глянувши на мене: — поставлять же другихъ на ваше місце.... А хочъ и поставлять, — додасть журливо, — такъ вже тебе, синку, міжъ ними не буде!...

Въ той день якъ намъ виходить, уранці зібрався нашъ шкадронъ біля церкви, щобъ одслужить напутственний молебінь. Зо всёго села зійшлись люде — и старе й мале: такъ увесь майданъ и вкрили. Хто вийшовъ провести доброго постояльця, хто такъ подивитьця; стояли тутъ де-котрі дівчата й молодиці зъ заплаканими очами; були й такі нещасливі, що забувши соромъ, голосили на все село. Хазяіни моі стояли біля мого зводу, бо тільки одного мене вийшли провожать.

— Куди се подівсь нашъ дідъ? — спитавъ я хазяіна.

— Не знаю, — одвітивъ хазяінъ: — зранку бачивъ ёго, носився зъ синёю бумагою, що цукеръ завіртують, — узявъ у Галі голку й нитки, щось захожувався шить.... Вже не даромъ: побачите, коли не викине якоі небудь штукеріі.

Тільки-що закончивъ хазяінъ, якъ відкіля не взявсь Тарасовичъ, убраний неначе опудало на городі: на голові стриміла шапка зъ синёі бомаги, — себъ то бачите киверъ; черезъ плече висіла обідрана лядунка и біля боку щось моталось. Підскочивъ до шкадрона, — якъ крикне, та ще й гугняво, підъ голосъ шкадронного:

— Смирно, рівняй, не шевелись! я вамъ сякі-такі по пьятсотъ всиплю!...

Якъ побачили Кіндрата Тарасовича, то скільки було народу—

хто й рюмивъ, всі такъ и зареготались. Шкадронний жене діда одъ фронту, а вінъ собі командуе.

— На калавуръ!.. Къ чортовій матері, навзаводи, маршъ!..

Такъ роздратувавъ шкадронного: на-що вже терпеливий, а почервонівъ зъ серця и ставъ лаятьця.

— Одведіть старого дурня: — гукнувъ на людей: — ато я ёго оджену по своёму — фуктелями.

Вхопили діда підъ руки и повели геть; а вінъ скільки горла репетуе:

— Не помніть казенної муниціи, ато шкадронний задасть вамъ хуктелівъ!

Довго реготались люде, споминаючи кумедію діда. Вже й молебень почали править, а де-які ще прискали собі въ рукавъ. Якъ закончилось молебствіе, окропили насъ св. водою, шкадронний скомандувавъ и ми рушили. Пісенники гикнули: »*Ахъ не бѣлы снѣги*,« огласився дужче жиночий плачъ, народъ загомонівъ и лавою поперъ за шкадрономъ. Вийшовши зъ села на стовбовий шляхъ, я зупинивъ коня, и ставъ прощатьця зъ хазяінами, якъ вихопивсь зъ юрби Тарасовичъ.

— Ось и я, — крикнувъ вінъ, — зъ абахти втікъ, на-силу догнавъ!... Прощай, синку, нехай тобі Богъ помага! — Старий простяґнувъ до мене руку и кріпенько здавивъ, додавши: — прощай! не побачимся на сімъ світі, такъ побачимся на тімъ!... Не поминай лихомъ. — Пильно на мене глянувъ, и зчезъ въ юрбі.

Тільки ёго й бачивъ.

Въ тридцятімъ року, повертаючи зъ Турецькоі війни, нашъ полкъ переходивъ черезъ те село, де живъ дідуганъ, и на мое щастя, одвели міні й кватирю у того жъ селянина, у котрого перше квартирувавъ. Дуже зрадніли моі хазяіни побачивши мене: спасибі імъ що не забули. Не вспіли вони вклонитьця, слово до мене промовить, якъ я спитавъ іхъ про діда.

— Померъ, померъ! — отвітили вони въ одинъ голосъ, — царство ёму небесне, вічня ёму память!...

— Такъ, такъ, — додавъ хазяінъ, — вічня ёму память!... Ніколи ёго не забудемъ, що-дня ёго згадуемъ.

Жаль міні, дуже жаль стало старенького. Хочъ вже и не

сподівавсь ёго побачить, бо пора-таки була кісткамъ на спокой, а все-таки, почувши, що вже ёго нема міжъ нами, гірко стало на душі.

— А давно вмеръ? — спитавъ я.

— О великоднихъ святкахъ буде три роки, — одвітивъ хазяінъ, важко зітхнувши, — та ще якъ и вмеръ: до остатнёго часу розмовлявъ, жартувавъ, сміявся!

Ми ввійшли въ хату; незабаромъ прийшла и Галя. Ледві пізнавъ ії: такъ виросла, вировнялась, така зъ неі стала гарна молодиця; и вже зъ дитинкою на рукахъ. Посідали, та й стали згадувать діда и ёго довге життя.

— Одъ чогожъ вінъ умеръ? — спитавъ я.

— Въ вербну неділю застудивъ себе, — одвітивъ хазяінъ; — може бъ и досі ще живъ, якъ би шановавъ свое здоровья.

Я попросивъ хазяіна росказать міні про остатні години дідугана, и вінъ такъ почавъ:

— Після утрені, якъ верталися зъ вербою, дуже потепліло, ростався снігъ, и скрізь по вулиці стояли глибокі калюжі. Отъ народъ и йде краемъ по сухому, а покійникъ такъ и бовтаетця по воді и знай ганяетця за молодицями та дівчатами; вдарить яку-небудь прутомъ, и таки добре вдарить, та й приговорюе: »не я бью, верба бье, за тиждень великдень!« Стали ёму люде гукать, щобъ вінъ не плёндравсь по воді: »застудишъ, діду, ноги«, кажуть, »та й вмрешъ не своею смертю!« — »Эге! того міні й треба, — одвітуе, — щобъ який чортъ вмеръ моею смертю: тоді нехай до мене чужа не ходить,—подавай міні мою! Та якъ міні«, каже, »застудить ноги, коли я и підошовъ не замочивъ.« — »Де бъ таки не замочивъ,« обізвався до діда Кирило Скупиндя (такъ ёго прозвали: бо зъ-біса скупий бувъ), коли й халяви въ воді?« »Эге,« каже покійникъ, — »та підошовъ не замочивъ; чи не хочешъ заложитьця на відро горілки?« »Добре,« каже Кирило;« а хто жъ за тебе поставить якъ вираю?« — »Дітки!« крикнувъ дідъ: »хто за мене поставить?« Такъ всі и заякали. »Чи чуешъ,« каже, »е кому!...« Отъ побралисъ за руки, іхъ и розбили. Вийшовъ дідъ на сухе, піднявъ одну ногу, другу, ажъ нема підошовъ! одні тільки голови зъ халявами. Сміху такого було що й росказать не можна. Не хотілось було Скупинді ставить горілки,

довго спорився, спричався, — такъ громада присудила; нічого робить, повівъ у корчму и росперезався на те відро.

Того дня вже й не бачили діда; на другий тільки у вечері прийшовъ до насъ. Увійшовъ въ хату, такий смутний, и сівъ собі мовчки. Дивимось на діда,—буцімъ и не вінъ: якось схилився голову на груди и важко дыха. »Що́ се зъ вами сталось, діду?« питаю. — »Щось дуже голова болить и груди заложило,« одвітивъ, та й взявся обома руками за голову. »Чи не одъ учорашнёго?« — кажу. »Ні«, каже, »одъ завтришнёго!...« Що-дня завтра, та завтра, та такъ и дожився до того завтра, що завтра треба вмирать. — Стали були втішати діда — такъ куди! ще й розсердився. »Чортъ-батька зна що росказуете«, каже: »хто не боїться смерти, кому вікъ обридъ и ні для кого жити, той вже давно вмеръ!... Не бійсь, тоді якъ Ляхи хотіли мене зъ Гонтою четвертувать, то якъ не пильнували, а втікъ-таки: бо ще жити хотілось, а літъ зъ двадцять назадъ, хочъ би восмерували, хочъ би одчинили двері тієї куни, де ми сиділи, то не зворохнувся бъ зъ місця«. »Якъ же ви відтіля втекли?« питаю діда: нехай, думаю собі, росказуе, то може забуде про свою хворобу. Отъ вінъ и ставъ росказувать: »Посадили насъ«, каже, »вісімъ чоловіка у башту, понабивали на ноги залізні кайдани, та ще й двери замурували; тільки й осталось у версі, на самій башті, одно віконце, въ которе намъ спускали що дня глечикъ води и по скибці хліба; а біля того віконьця стоявъ вартовий жовніръ, и дивився що́ ми робимо. Здаетця — якъ тутъ у-бісса втекти? а втекли жъ, бо хотілось ще пожить, хотілось ще оддячить Ляхамъ за наше лихо!... Змолоду я бувъ дуже проворний: (не даромъ Січовики прозвали мене *швидкимъ*), а такий цупкий, що чи на дерево, чи на який муръ, скелю, то якъ кішка злізу. Здавалося Ляхамъ—добре мене закували, та не догледіли того, що кайдани були просторі по моімъ ногамъ, а якъ ще покрутивъ іхъ сюди туди, та росправивъ свої кістки, то вони и злізли къ бісу. Якъ злізли, я й кажу моімъ товаришамъ: »Ну, хлопці, теперички втікъ не втікъ, а побігти можна!«—»Де жъ ти будешъ бігать,« питають: »тутъ у башті не розженесся, а у віконце не вилізешъ, високо, — та й жовніръ тамъ стоіть и пильнуе?« »А бувае,« кажу, »и лежить, и спить! Коли вже на те піде, що Господь визволить насъ звідсіля, то не то — одинъ Ляхъ — и сто чортівъ не вдер-

жять«. До-півночі чутно було якъ вартові перекликались, и на версі похожавъ жовніръ, а тамъ потрошку й затихло. Отъ, я, помолившись Богу, и подравсь вугломъ до віконця. Де въ стіні ямка, то тамъ ногою упрусь; де виткнулась печина, то рукою хапаюсь, та такъ, поманесеньку, поманесеньку, и добравсь до віконьця. Зиркъ, якъ вовкъ изза кошари, — ажъ мій жовніръ простягся до-гори черевомъ и спить собі, якъ неживий. Видряпавсь я на башту, дивлюсь — біля жовніра лежить ратище и здоровенна сокира; отъ я, не довго думавши, ухопивъ ії... якъ затоплю ёго по виску, разъ, у-друге, такъ тутъ ёго й чорти вхопили. Далі кинувъ товаришамъ сокиру, палашъ, ратище и самъ спустився въ башту. Духомъ порозбивали кайдани, пробили цеглу въ дверяхъ, та й дали дропака черезъ річку въ лісъ.« — Оттакъ росказуе дідъ,—а ёму поставили вечерю и пива принесли (покійникъ дуже бувъ ласий до пива), такъ ні до чого жъ и не доторкнувся: покоштувавъ тільки пива, та й не пивъ: »гірке«, каже. Не довго й сидівъ: Галя послала ему на печі, отъ вінъ заразъ и лігъ.

На другий день, неначе ему полегшало; зрана трошки походивъ, а за обідомъ и за ложку не взявсь. Якъ стало смеркатьця, попросивъ вінъ щобъ ему на лавці послали и увесь вечіръ и нічъ лежавъ якъ въ огні, щось росказувавъ, а часомъ розмовлявъ зъ своею жінкою и зъ дітьми, неначе вони стояли передъ ёго очима. Въ середу у-ранці, тежъ ему полегшало, впять уставъ. А тутъ, якъ почули люде, що дідъ занедужавъ, зо всёго села понаходили прощатьця зъ нимъ. Кланяютця ему до землі, цілують ёму руки, ноги, а вінъ одъ нихъ одсовуетця, та белькотить: »Цуръ дурня! Подуріли дітки!.. Чого се ви міні кланяетесь? я жъ увесь свій вікъ бувъ зъ вами рівний! Кланяйтесь одному Богові милосердному!...« Зъ кожнимъ розмовлявъ, кожному яке-небудь веселе слово сказавъ. Вже ми подумали, чи не одужавъ старий, — такъ у вечері зновъ его скрутило. Въ четверъ вже не встававъ, а въ пьятницю ёго запричастили, — думали, що вмре, дуже було ему важко; Галя не відходила одъ ёго, и до плащаниці не ходила. Въ суботу раненько, нашъ дідъ зновъ одужавъ; одкривъ очі та й пита: »який сёгодні день?« »Субота«, кажемъ. »Субота!« скрикнувъ: »такъ щé разъ на своему віку почую, якъ заспівають »Христосъ воскресъ«. Далі знявъ

зъ грудей мідний хрестикъ, підізвавъ до себе Галю и каже: »Добра моя дитино! Отсімъ хрестомъ благословила мене мати на довголіттє, а я тебе благословляю и на щасливу долю. Нехай вона такъ тебе шануе, якъ мати свою дитину, щобъ ти хати своеі не покидала и діточокъ своіхъ не ховала. Е въ мене ще й другий хрестъ, важкий, дуже важкий, — сёго нікому не зоставлю, візьму ёго зъ собою и на той світъ; симъ хрестомъ, якъ ключемъ, одімкну я собі врата въ царство небесне...« Слухаючи діда, гірко плакали, а особливе Галя—такъ и обливала ёго руки слізами. Та подивітця, вона и теперъ плаче.

Я глянувъ на Галю, вона усміхалась до своеі дитинки, а сама рукавомъ утирала слёзи.

— Глянувши на наші хлипання, зновъ почавъ хазяінъ, — дідъ и каже: »не плачте, дітки; колибъ ви знали, якъ міні легенько на душі, то бъ одъ радості сміялись!..« Тутъ повносили паски и папушники, що напекли икъ празнику, а дідъ побачивши й каже. »Не буду вже я завтра зъ вами розговлятьця, розговіетця моя душа на тімъ світі!« И багато ще де-чого росказувавъ, такъ всёго жъ не згада́ешъ.

Оттакъ розговорювавъ та й заснувъ, и проспавъ ажъ до вечора. Пізненько вже, якъ *Діяния* почали, прокинувся вінъ и пита: »Чи не благовістили до утрені?« »Ні,« кажемъ, »ще рано«. Зновъ розгорівся, та меньше проти вчорашнёго, тільки якось важче ставъ дихать. Лежить, лежить и схопитця, та й забубонить: »благовістять, благовістять!..« Оттакъ кілька разъ схоплювався: усе здавалосъ що дзвонять до утрені. Ажъ тутъ и справді почули благовість. »Ну,« каже, »дітки, теперъ несіть мене до церкви, бо самъ не дійду!« Отъ ми положили ёго на коцъ и понесли. Хотіли були у церковъ унести, такъ не схотівъ: »посадіть мене,« каже, »біля дверей.« Посадовили, піддержують ёго, зъ одного боку моя жінка, а зъ другого Галя. А тутъ зібралось того народу, кругомъ діда обступили и въ церкву не йдуть. Далі, якъ дочитались до Христа, пішла процессія кругомъ церкви. Звісно, обійшли три рази и стали біля дверей. Отъ піпъ и возгласивъ: »Христосъ воскресъ!« а дідъ въ одвітъ: »воистину воскресъ!« а ми за нимъ и собі: »воистину воскресъ«! Тільки заспівали дяки, и попхались за попомъ у церкву, а дідъ до моеі жінки: »Кумо«, каже, »давай свічку: будемо вмирать!...« Ухопивъ ту

свічку, схилився на груди Галі, та й оддавъ Богу душу. Таки почувъ, якъ заспівали—Христосъ воскресъ!...

Понесли діда живого, а принесли мертвого. Усякому хотілось хочъ трошки пронести его, ажъ бились хапаючись за коцъ. На четвертий день поховали діда; всі дні народъ не одіходивъ одъ хати, неначе яке гульбище було: не ходили ні въ корчму, ні на качелі, — тутъ и гуляли, діда згадуючи А похорони, якъ би ви побачили, яки бучні були: и панівъ такъ не ховають. Зо всёго села нанесли усякоі провизіі, трунківъ, грошей!.. Ховали діда якъ козака: за труною несли ратище, фузію, вели коня, а якъ опускали у яму, то стріляли зъ мущирівъ и рушниць.

Вечоръ бувъ тихий, теплий, ми й пішли на кладовище поклонитьця дідовій могилці. Здалека побачивъ я на горі кладовище, оточене високими вербами и тополями. По-середині, изъ за вітей віковихъ липъ, виглядувала убога церковця. Ми ввішли у похилену браму підъ повіткою и, пройшовши кілька ступнівъ по дорозці, остановились біля високого хреста Тутъ була могила Кіндрата Тарасовича; зъ боківъ обложена дерномъ, а по середині, на грядочці, розрослись чорнобривчики, конвалія, а кручені паничі оплутались кругомъ хреста и дрались ажъ до самого верху.

— Хто се насіявъ квітокъ? спитавъ я.

— А кому жъ більшъ, якъ не Галі, — одвітивъ хазяінъ.

— Сёго року не я одна сіяла, — обізвалась Галя: — и Кіндратко помагавъ (такъ звали іі хлопчика): ей же Богу правда! бачить що я загрібаю, — воно й собі, тежъ рученятами загрібае!.. Галя притулила дитину до серця и стала іі цілувать.

Ми посідали біля могилки діда, та й стали згадувать, який то вінъ бувъ веселий та втішний. Згадали не одно ёго оповідання, не одну ёго штукерію, и дуже сміялись.

— Оттакъ, якъ бачите, — каже хазяінъ: прийдемо сюди, на дідову могилу, и плачемо и сміемось... Вічна ему памьять!.. Э, побачили бъ ви, що тутъ дітця на великдень!.. Ми поминаемо діда у той день, у которий вінъ Богу душу віддавъ, а опрічъ того, на самий великдень, після служби, усі миряне сходятця сюди на кладовище, и христосуемся съ дідомъ. Де-которі то тутъ

біля могили и розговляютця и гуляють; бувае такъ, що у корчмі менше людей якъ на кладовищі Люде кажуть, що весело було живимъ жить зъ дідомъ, а якъ умеръ, то й мертвимъ весело зъ нимъ лежать.

Прощаючись зъ дідовою могилкою, у кожного тремтіли на очахъ слёзи, а у Галі покотились вони неначе порвалась нитка жемчужного намиста.

Слухаючи, що́ росказували хазяіни про поминки діда, и глянувши на слёзи и жаль добрихъ людей, якось весело зробилось у мене на сердці.

»Не сирота той«, подумавъ я, »кого Богъ наділивъ чулимъ серцемъ и теплою душею. Наплодять вони тому чоловікові добрихъ ділъ, якъ добрихъ діточокъ, — буде кому догледіть и втішить на старість, буде кому и після смерти справить по ёму добрі поминки.«

Олекса Стороженко.

ДЕ НАЙШОВЪ, ДЕ ЗАГУБИВЪ.[1]

Слобода наша велика й вільний народъ тамъ; якъ ідешъ по го́рі, такъ відтіль її усю мовъ на долоні видно: церква камяна й мурована, ограда тожъ камянна, а у ограді понасажувано пахучої черемхи, окацій, рай-дерева й липи; стоіть вона такъ на косогорі, а огороди ажъ на луки простягнулись, до річки; по-надъ річкою — верби, лоза й очеретъ.

Наша хата у самій середині слободи; нова́ (будувавъ її батько), бі́ла та чепурна: вікна червоною глиною обмазані, а віконниці чо́рні, да червоні хрести на іхъ намалёвані; призьба висока и добре змазана рудою глиною. Хочъ мала́ дитина, то й та скаже, дивлячись на таку гарнесеньку хату: »тутъ е, мабуть, дів-

---

(1) Не разъ упрекали украинскихъ писателей въ чрезмѣрной нѣжности чувствъ, языка, выраженій, будто бы *навязываемой* народу, но вовсе несвойственной его здоровой, свѣжей, *но грубой*, природѣ. Въ этомъ винили (въ особенности — великоруссы) даже *Ма́рка Вовчка́*.

Не говоря уже о нашихъ народныхъ пѣсняхъ, которыя, по своей нѣжности и по глубинѣ чувства, не рѣдко напоминаютъ Петрарку и Данте,— читатели найдутъ новое опроверженіе несправедливыхъ толковъ о нашемъ народѣ, и нашихъ писателяхъ, въ предлагаемомъ безъискусственномъ разсказѣ. Авторъ, *г. Павло́ Шуліка*, вышелъ прямо изъ народа, и около 3-хъ лѣтъ только, какъ освободился изъ крѣпостной зависимости. Его ужъ никакъ нельзя заподозрить ни въ незнаніи народа, ни въ *цвѣточности*, ни въ привнесеніи заимствованной, чуждой намъ, стихіи; — а между тѣмъ — сколько у него нѣжности, теплоты, поэзіи...

Замѣтимъ, на всякій случай, что разсказъ *г. Шуліки* написанъ еще въ 1859 г. и что мы позволили себѣ въ немъ самыя незначительныя сокращенія, желая сохранить прелесть неподдѣльности, искренности разсказа, даже мѣстныя особенности языка, произношенія, замѣны буквъ и т, п. *Ред.*

чина! да ще й не ледача, а доброго батенька й матері, котрі ії на розумъ добрий навчають. И справді, мати було кажуть: »підчепури, донечко люба, нашу хатину: отъ воно й звичайнішъ буде, и люде таки ни скажуть, щó тутъ невдалюги живуть.... Бійся, бійся, моя дитино, такого позивання; ти ще молоденька, тобі треба людей гарнихъ бажати!»

Й справді, була у насъ сестриця-голубонька, й шожъ-то за сестриця!.. трівайте, все до-чиста роскажу:

Вона була не висока и не съ товстóю червоною пикою й не зъ здоровими руками,—которихъ бажають свекрухи и звуть гарними, а на которихъ зъ-підъ-лоба дивлютця парубки, буцімъ-то вона іхъ битиме. Ні! ні! крий-Боже! Наша сестриця була прямесенька, якъ очеретиночка; волоссячко на ій кучерями по плечахъ вьетця,—мовъ той вóронъ, чорне; очиці, мовъ ті зірочки щó въ небі, й ледве-ледве румяна мовъ та зіронька, щó, благословляючись на світъ у небі зарумяніютця; голосочокъ, якъ у того соловейка, который прилітавъ у нашъ вишневий садочокъ, що вона було слухае й не наслухаетця....

А вже своіхъ старенькихъ—батечка та матінку—такъ шанувала, що й ни сказати. Було, оце якъ пообідавши підійде до ёго та й скаже: »таточку, давайте я у вашій голівці пойськаю!« то вінъ довго-довго дивлячись на неі, не зна щó сказати, якъ свою рідну донечку привітати, якимъ словомъ:—наче й слова нема на світі такого, яке вінъ бажавъ би ій сказати, да тільки здихне́, а пóтімъ—тóго, підведе свою сивую голову, да й рече: »превеликая слава тобі, Мате Божа, щó ти мині на старість подарувала таку добру донечку на втіху.«

Ну, а щó вже до господарства, такъ у Меласі все е́—чого тілки душа забажае!

Якъ-би ти, пане-брате, увійшовъ у хату, або зайшовъ у горóдъ, то вдарився-бъ объ поли:—бо чого у тому горóді не було! Боже мій милий! капуста, буряки, а міжъ іми розрісся здоровими кущами паслінъ—жовтий да солодкий, що усе-бъ ёго ів,—й увечорі, и вночі и вранці: (якъ на мене, то нема ласощівъ надъ паслінъ!),—волоцька ріпа, цибуля, часникъ, а поміжъ капустою—гвоздики повні й пахучі красуютця, а одаль—такъ, підъ тиномъ—цілісінькі грядки самóго пахучого зілля: любистокъ, кануперъ, рута пахуча, васильки; усе жъ воно до-діла; барві-

нокъ, маёрці, дзіндзіверъ, чóрнобривці, барильця, королівъ-цвітъ, воротн-сонце, безсмертні, тульпани, хупавки, ярошка, косарі и крýчені-паничі; поміжъ картоплею макъ повний, усякий: червоний, перістий и димний; а повні рожі такъ и пишнятця, якъ ті панночки, щó въ гóроді підрумяніютця. Усе-жъ то вона, наша сестриця-голубонька, доглядае. —Дивисся було й не надивисся на éі у вечері, якъ вона, мовъ та пташка-співочка, щó мотаетця поміжъ квітками на лукахъ, біга по водицю до кóпанки, щó въ нашому-таки гóроді, бігае та співае тонесенькимъ голосочкомъ— и яка-жъ-то хороша, мовъ ті квіточки, которі вона шанувала.

Якъ зайдешъ у гóродъ та подивисся—Боже мій милий! чого ті пани іздять кудись далеко у чужі краі... буцімъ-то тамъ краще? Тутъ усякий квітъ, усяке зілля, картопля красуетця, тамъ наче дивлятця на тéбе сояшники, золоті, мовъ сонце, а по іхъ гудуть бжілки, або рябесенькі метелики мотаютця по квіткамъ; тамъ біля річки верби та верболозъ, такъ и віе міжъ іми холодочкомъ; тутъ всякі співочки співають, сидячи, або літаючи, кожна своімъ голосочкомъ: тамъ, підъ вітою, сидить соловейко съ заплющеними очицями, и своіми співами забавляе свою коханочку; тамъ кричить жовта вивільга; тамъ куе рябесенька зузуля—ажъ лунае по-міжъ вербами; и далеко-далеко, лунаючи, летять по річці пісні! Річка паруе; а сонечко сáме сходе, и обсипае небеснимъ промінямъ усяку тварь...

Занедужавъ нашъ старенький батечко, та тижнівъ черезъ три й переставився!—якъ грімъ насъ прибивъ! Ёго поховавши на віки-вішні, сидимо у хаті и не чути насъ; не чути й Меласі, що своімъ срібнимъ голосочкомъ було такого накаже, що ажъ у вухахъ дзвенить.

Неможна й сказати, щó зъ нами подіялось: наче все хмарно, та сумно, — такъ би й полізли всі до батька у домовину; й світъ немилий ставъ, й хата буцімъ не та, у которій бувъ такий гомінъ та регітъ, шо ажъ людямъ на-диво. Уже й обідня пора минула, уже люде й опісля-обідъ роблять, а ми все сидимо; ніщó й у голову не йде, хочъ-би и бажавъ объ чімъ задумати: задумаешъ, що волівъ треба наповати, бо сердешні цілий день стоять у зáгороді не наповані й голодні, або про кобилу що бідна куняе безъ іжи,—та зведешъ на батька: чого-бъ таки ёму вмерти... отъ-же люде й старішъ відъ ёго, та живуть; а вінъ умеръ....

Все наче спати бажаетця, да такъ пробі, щобъ уже й не встати. Такъ минувъ день—другий; отъ повставали на третій—повмивались, Богу помолились—лагодимось и на роботу, а Мелася все спить; уже й ранокъ дивитця крізъ вікно й люде, співаючи, давно вже пройшли поузъ хату, а вона все спить. — Що́ то, кажу, подіялось нашій дівчині? — дивись — яка пора, а вона спить?

Отъ, підійшовши до неі, кажу: Сестро, га?...сестро! сонечко зійшло.... рушай, голубко!

А вона подивилась на мене, — дуже подивилась, ажъ очицями заблищала, та й годі! Моторошно міні стало — гукаю Йвана; той хутко підійшовъ. Дивись, кажу, що́ се ій подіялось?

И Йванъ злякавсь. »Ну, стрівай«, каже: »я піду людей покличу«! — та й побігъ мерщій за ба́бою.

Да шість тижнівъ вона пролежала, а ми коло не́і проси́діли, ще въ гіршій тузі. Усе кликала батька! (такъ-то ій, бачъ, дуже жалувавъ старий).

Уже смерть літала надъ ёго грішною головою, мовъ той воронъ хижий, а вінъ усе кликавъ свою донечку: »доню! доню«!

— А що́, таточко?

— Та де ти тамъ озиваесся? — Йди-бо до мене!... я хочъ подивлюсь на тебе, — у-востанне....

— Та я-жъ тутъ.... коло васъ, таточко!

— Де?

— Ось! — та й за руку ёго візьме.

— Не.... бачу.... не.... бачу. — Да такъ и вмеръ, не побачивши своеі любоі донечки.

Одужала наша сестриця—голубонька; розцвіла чимъ—дужъ, підросла, тільки вже не така прудка й говірка́ стала, якъ була пе́рше: — въ ряди́-годи́ було подружки витягнуть ій на вулицю та й то на годину — бо хутко звернитця.

Пройшло два роки якъ померъ нашъ батечко, а все не минулась гіркая туга:—якъ згадаемъ ёго, то все плакати хочетця: добрий бувъ батечко, нехай Господь милосердний усподобе ёго вічнёі радости — за ёго добрість!—Пробі-пробі шанувавъ насъ!

Отъ Мелася вже дівчина—невіста. Старости вже ажъ обридли, ходячи щó-тижня до насъ, такъ »ні, не піду«, каже та й годі; вже писарь, таки жъ зъ нашоі волости, разівъ тричі підсилавъ людей, та все щó-разу й підуть зъ нашого двóру, ховаючись по-підъ тинами, посупившись, бо стидно у такому разі й на світъ Божий дивитьця.

Що-жъ, пане-брате (нікуди правди дівати!), ми й радісінькі, щó вона не отдаетця, бо тілки вона й порядкувала у нашій господі,— цілісінький—таки день мотаетця по хаті: й пораетця и все доглядае, и худобу нагодуе,—ну, за тежъ ми ii й поважали, якъ рідну матінку.

Хочь Йванъ и одружився (старший братуга), та щó съ того! таку солоху взявъ (хочь вона й гарна), що стидно про неі й казати: чи спече хлібъ, такъ знати, щó вона спекла, а не инший хто; по хаті повернетця, то й гляди—або горщикъ, або покришка долі лежить розбита. Коли жъ пожуре ii братуга, то вона мерщій на пічъ злізе й надметця, мовъ той индикъ.

— Горпино!—було гукне на неі Мелася:—сідай, голубко, обідати! годі вже гніватьця; ось уже й братуга нічого!

Мовъ не ій се й кажетця: — сидить, а ні пари зъ устъ, — тілки поведе очима съ-підъ лоба, грізно та грізно....

— Гарна молодиця!—думаю: коли Господь приведе міні дружитись, — такъ краще візьму собі паганішу одъ усёго мира дівочого, ніжъ оттаку панянку, якъ наша Горпина.

О жіночки, жіночки карооки та біловиді! що ви иноді робите на світі Божому зъ людомъ хрещенимъ! не одна старенька мати изъ-за васъ гіркими слізами обливаетця, проклинаючи той день, той часъ, у которий породила собі на соромъ сина-злóдія, щó причарували ті очі чорні, мовъ тернівочки!...

Не одинъ чоловікъ, високий и кріпкий якъ дубъ, которогобъ не сокрушила ніяка неволя, ніяка сила, ніякий міръ, ані шабля гостра, ридавъ якъ дитина, гірко проклинаючи свою долю!

Не одинъ розумний и первий чоловікъ у громаді, которому всі шапкували й поважали, зійшовъ на ледащо, щó опісля ніхто не то щó шапкувати й балакати, — соромивсь мира людського, чимъ-дужъ біжучи одъ ёго геть; а все ви—очі!

— Знаете щó, бабусю!— казавъ якось Илько Лупá своій бабусі, котора у ёго була замісць батька й матері, щó годъ десять

пройшло, якъ вони покинули ёго, сиротинку, бідкатись на світі Божому.

— А що́, голубе?

— Бачите — яке́ мое житя: ви старі, а я парубій! не моя праця поратьця, або сорочки прати, або мазати, а вамъ уже не підъ силу; ваші вже літа не ті, щобъ усе оце справляти ...

— Ну, такъ що́?

— Да такъ.... я вамъ кажу: чи не порадите ви мене сиротину.... у мене, хвалить Бога милосердного, таки де-що́ и е: хочь ось хатина, або кобила, або худібонька,—спасибі, й розумъ таки людський маю!

— Се-бъ то ти, мій голубе, задумавъ одружитьця,—чи що́? Добре, помагайбі. Я вже не сёгодні, такъ завтра, перейду на той світъ, а ти ще квіточка—тільки роспускаесся, — тобі треба бля себе старатись. Отъ хочъ моеі-таки куми дочку посватай, Оксану,—вона дівчина гарна—хочъ куди!

— Ні, бабусю, не те ви кажете. Не Оксана въ мене на думці, а покохавъ я дівчину що́ на всю слободу!

— Яка-жъ то! чи не Наталка Ступина?

— Ні, бабусю; — завтра й старостівъ казала присилати. Чи ви знали покійного Остапа Охвецеренка?

— Кого?... Остапа? ще я була дівчиною, такъ ёго батько побивався за мною. Хлопець бувъ — справді що на всю слободу!...— Отъ и почала бабуся казати про свое дівованія.

— Ну, а дочку ёго знаете.... Меласю?...

— Такъ се вона казала старостівъ слати?

— А не хто-жъ, якъ вона! Якъ-би ви знали ії, бабусю! нема й кращихъ на світі... якъ королівна!...

— Та знаю-жъ, знаю. Де й коли ти зъ нею спізнався!? вона, кажуть, така пишна, що й не дай Боже, мовъ панянка, й не дивитця ни на жодного парубка; а вони-то сердешні буцімъ безглузді бігали за нею, роти пороззівлявши!

Теперъ Илько, якъ орелъ молодий, що́ спавши на могилі цілу нічъ рано прокинувся, — очима заблищавъ мовъ проміни місяця у озері. Що́ то за парубокъ бувъ, якъ-би хто бачивъ! правий та хисткий, якъ молоденька сосенка, біловидий, чорнявий й ледве-ледве зачорнівъ усъ....

— Давно вже, бабусю, я побиваюсь за нею; давно вже вона

мині якъ сонечко сяе, давно вже мині рокомъ нічъ здаетця й багато-багато душа туги перетерпіла съ того часу, якъ вразили мое серденько ті очі, що якъ зіроньки небесні; да тілки оце въ неділеньку, я посмівъ ій все до́-чиста одповістити, й до віку не забуду того голосочка, що якъ сопілочка надъ вухомъ тихесенько програла: піду....

Минуло багато днівъ, опісля того, якъ побрались наші молодята—живуть вони собі любязно; кохаютця у вишневому садочку та въ горо́дахъ, а тілки вдвохъ, бо старенька бабуся переставилась уже до Бога милосердного на вічне житя. Дай Боже, щобъ уподобилась вона вічної радощі! Веселенька була до самого останку: усе балакала про свої любощі, або про батька-запорозця: який кріпкий вінъ бувъ, зъ великими усами, зъ довгою чуприною; що вінъ живъ на світі сто двадцять годъ, а все при силі й не безъ глузду; да якъ вони пана ратюгою крізъ вікно пронизали съ товариствомъ. Отъ про се вона було пробі любила балакати, а чимъ-дужъ зімою, сидячи на пічі удо́світа, якъ тріщить каганець...

Ось уже Господь давъ імъ дитинку на втіху:—хлопчика.

Було оце, якъ постелютця увечирі, такъ заразъ й сварка. Мелася каже: »Лягай ти, чоловіче, до стіни, а я буду колихати дитину...«

Такъ куди, й чути не хоче!

— Чи миръ се бачивъ, щобъ жінки лягали скраю?

Да такъ и не дасть, а самъ причепе свій каламайковий поясъ до колиски та цілісіньку нічъ, аби тілки дитина пробуркалась, заразъ и почуе.

— Ти, — каже—придбай собі дівчину, такъ тоді я й сахатьця не буду; а синъ—мій!

— Ні, мій!—ажъ скрикне Мелася — за тимъ, що́ я ёго породила!

— Не можна сёго розібрати, чи вінъ твій, чи чий.... а я тілки знаю, що́ коли синъ, такъ мій!—скаже Илько, та й почне колихати дитину.

Може й довго-бъ вони такъ кохались, якъ-би робили такъ, якъ робили батьки й діди хліборобы, та, спокійно доживши ві-

ку, ніякої поганої слави про себе не пустивши, пішли бъ у сиру землю по-ручъ зъ іми лежати, (де всі будемо), да підцюкнула нечиста сила! ажъ нудно ій, якъ чоловікъ, живучи на́ світі, ніякої поганої слави про себе не пустить!

О, вілле! коли *самъ* не властний яку пригоду вчинити чоловікові, такъ людей нашле, такихъ, що́ вони тільки обличчя носять людзьке; а вже якъ нашле такихъ братчиківъ, то краще-бъ самъ напавсь, бо одъ ёго е хрестъ й молитва, відъ іхъ же ні жодною мірою не то що́ ни одчеписся, да й ни схаменесся, якъ вони спровадять ни тільки грішне тіло, а прямо таки душу — туди, де горшки обжигають! И пропавъ чоловікъ! ни побаче ні батька, ні матіръ, ані певнихъ приятелівъ.

— Ну, та й рано сёгодні справився нашъ отець Хома! дивись, ще яка пора, а вже й служба одійшла!—казавъ Илько, увійшовши у хату, одягнутий такъ якъ слідъ у неділю, у милну свиту, у китаеві штани, у сорочку цяцьковану по коміру червоною та блакітною заполоччю; чоботи на ёму добрі шкапові съ підковами й дёгтемъ чистимъ змазані.

— Коли-жъ рано,—каже Мелася;—я оце тільки лимішку заварила, а буханці ще й ни садила!

— Ну, коли ти ще ни впоралась, такъ я піду поки де-що́ посправляю на дворі.—И се проговоривши, винявъ съ кешені люльку, запаливъ та й вийшовъ съ хати; а Мелася хутенько почала буханці садити въ пічъ.

Отъ уже й закрила; пора-таки й прибраться якъ слідъ для празничка Божого; достала вона у запічку грибінку, розчесалась, наділа плахту, очіпокъ, що́ ажъ сяе; прибралась такъ, якъ гоже для празничка; засвітила воскову свічечку передъ Божою Матірью, стала собі звичайно, помолилась Богу; а тимъ часомъ Илько увійшовъ.—А що́,—каже,—упоралась? коли тее, то й обідати анумъ лишень, бо істи пробі хочетця: ще вчо́ра, якъ івъ у вечорі, та й досі.... Теперъ нічъ велика—вимерхаесся!

Пообідавши въ смакъ й поприбіравши усе, каже Мелася: — Лягай-бо, чоловіче, я тебе поскаю!

— Ану-жъ, ну, поскай, чи що́... Добре жонатимъ, катъ іхъ

не взявъ! жінка обшие, обмие, нагодуе ще й поскае,— казавъ Илько звичайно, лягаючи до жінки на коліна.

Чи ськала Мелася, чи ні — якъ вінъ и заснувъ. Та прокинувсь ажъ у-вечорі, не багато наче й спавъ: цілий день; а малий и день у насъ передъ клечалною!

— Знаешъ, жінко, що міні приснилось!— каже.

— А що́? одповісти!

— Ось-що, слухай: Сидю я самъ собі, отъ таки у оцій хаті на лаві, на стілъ схилившись; коли слухаю—рипнувъ хтось дверми; я перше полумавъ, що́ се ти, або сусіда,—коли ни чути нікого... Шо́ то,—кажу самъ собі,—за мара увійшла въ сіни, а въ хату й ни йде! та підвівшись, гукаю: хто тамъ такий?—мовчить; я ще́,—мовчить... Отъ, очинивши двері, дивлюсь: у сіняхъ стоіть біля кадіба дідъ—білий, білий!— Чого тобі треба, дідусю?— питаю; вінъ мовчить: ані парі зъ устъ!—Да кажи, чого ти прийшовъ?—Мовчить! — Я питаю тебе затимъ.... що я господарь у сій господі... Отъ вінъ плямъ-плямъ, та на превелику силу и вимовивъ: »Слухай, чоловіче! я принісъ тобі *до́лю*.... йди́ ти въ миръ, тамъ е́.... Я слухаю; а далі й спитавъ: що́ жъ тамъ е́? — Не чуть діда! — Ну, кажи!... Коли у вочахъ почало все перекидатьця: й ваганй, й кадібъ, й мазниця — якась не людська — зъ діжу, й двері. Я мерщій протеръ очі: — нима діда; очинивъ двері, що на двіръ—нима, та й прокинувся.

Хмари, хмари, великі, темні хмари покрили все те, що́ буде. Не давъ Господь милосердний знати чоловікові, що ёму скоітця завтра, або може ще й сёгодні.

— Прощай, жіночко, люба моя коханочко, рибочко! дожидай мене, я хутко звернусь,—принесу долю й щастя. Нічо́го дома не висидишъ,—треба старатьця бля васъ.

Якъ почула се Мелася, до такъ и вдарилась плакати, приказуючи:

— Чоловіче.... голубе мій сизий.... куди таки ти підешъ? якъ же я зостанусь? що́ се ти задумавъ? хіба у насъ, нихай Господь милуе, істи нічого, або вдягтись ні у віщо́? ми жъ таки якъ и люде живемо. Ой горенько жъ мое...

Такъ куди! й слухать не хоче.

— Пійду, та й піду! Ти міні й не кажи! Я — чоловікъ, я білшъ тебе тямлю.

Якъ вона ёго не вговорювала плачучи, такъ ві: пійду, та й піду!

Тілки благословилося на світъ, заспівали півні, а вже лагодитця Илько у путь-дорогу шукать щастя й долю, буцімъ ягоди, которі знаешъ, де́ ростуть.

Розсіявъ ёго Богъ по всёму миру, та своею силою, безъ ёго волі, не найдешъ, де ни шукай!

Тріщить каганець на припічку, а Илько, такъ-то грізно дивлячись. бере сорочки, що плачуща Мелася подае изъ скрині. Дитинка пробуркалась, плаче, плаче, ніхто іі ни привіта.

Отъ Илько справивсь зовсі; одягнутий у свиту, за плечами торба съ сорочкаки, бере палицю й шапку; перехрестивсь, поцілувавъ жінку, що́ слізами зрошаючись, стоіть бліда, бліда якъ крейда, а ні пари зъ устъ.... тілки дивитця ёму прямісінько въ вічі.

Підійшовъ до колиски, узявъ за рученятка дитинку, підвівъ іі, а воно такъ-то бо́язко дивитця на ёго, ніби вперше баче свого батька.—Ну, прощай, Михайло!— каже. А воно, головою назадъ хитнувши, дивилось, дивилось на ёго, та якъ заплаче, а Мелася—собі, да такъ и повисла ёму на шию.

На превелику силу вирвався Илько да мерщій у двері; а Мелася за нимъ, та згадала про дитину, що́ кричить ажъ хата розлягаетця—вернулась, да якъ заплаче, а воно ще дужче, батечки-світе! ажъ сусіди прийшли да почали розважати....

Сонечко вже заходило, и посліднімъ проміннямъ пробі вдаряло на гонтовий верхъ дзвіниці, граючи по ёму такъ, що й не сказати, та на далекі білі хмари, которі поважно плавали, мовъ лебіді, по чистесенькому блакитному небу. Тихо було, ледве-ледве вітерець шелестівъ зеленимъ листячкомъ по садочкахъ; на річці кричали, бовтаючись, качки; де-ни-де гава, сидячи, співала; горобці на хворості великий гомінъ вчинили, й далеко-далеко десь за річкою, на лукахъ, кричавъ перепелъ, дирчавъ деркачъ; граківъ здоровий табунъ ажъ-ажъ за-гору потягъ до ліса; а жаби такий скрегітъ та співи вчинили, що й Боже!

А Мелася, сидячи на призбі, й не дивитця ні на що́, й ни чуе нічого... Отъ уже й темно стало, а вона все сидить,

думаючи та гадаючи. Якъби сусіда не йшла по-узъ неі та не спитала:—чого ти тутъ, молодице, сидишъ?—такъ хто ії зна, й поки-бъ вона тамъ сиділа!

Жила вона у батька або съ чоловікомъ,—звикла все вкупці; а теперъ зосталась однимъ-одна, у великій тузі, що серце ії обсіла да й ссе, мовъ змія підколодна. Такъ минувъ тиждень, а далі—другий и третій!

Прийде оце до насъ, безталаночка, да все про Илька: Якъ вінъ, мій соколикъ, да де вінъ літа? хочъ би вісточку яку почути!

Отъ ми ії й почнемъ розважати: такъ що жъ бо? буцімъ цілий вікъ не бачила радощі! посумуе-посумуе, та й піде до своеі домівки!

Увійде въ хату,—такъ-то вбрано хороше: й комінъ змазаний, и долі змазано червоною глиною, да ще й пісочкомъ жовтимъ посипано; стілъ липовий, покритий новимъ килимомъ, лавки чистесенько позмиті, образи на покуті все хороші: Варвара Великамученица, Купина Неопалимая, Мати Божа и святий Микола и Йванъ-воінъ и Господь Саваофъ; а одаль, такъ, збоку, на здоровому листу намалёваний змій, де все, якъ на долоні, списано, що буде на тімъ світі намъ грішнимъ, кожному по діломъ ёго. Повився той змій високо, високо, а по ёму йдуть душі праведні до Господа милосердного на вічну радість, которий у раі трапезуе съ янголами. У-низу жъ превеликого змія рознята пасть съ зубами, а въ пасті палае велике поломья, а въ тімъ поломьі сидить самъ батько всіхъ гріхівъ — сатана, а у ёго на колінахъ Юда съ гаманцемъ, що продавъ Христа, й привітае тихъ, що йдуть у те поломья привеликимъ ланцюгомъ зачеплені душі грішні, по чинахъ, таки такъ, якъ и на сімъ світі: попереду рушають архереі, а тамъ попи, ченці, царі, генорали, судді, шинкарі, купці, а далі вже й наші братчики—й симъ-то ланцюгомъ тягне цілий табунъ чортівъ, а позаду превеликою ломакою наміряетця буцімъ бити по потилиці, щобъ не зупинялись. Якъ подивитця на неі хто старий, то перехреститця, кажучи: »борони, Боже, мене, щобъ не приснилось«; а малимъ бувае такъ, що й переполохъ вливають!

За образами—шпалері, на которихъ намалёвані птиці ідять ягоди сидячи на гилячкахъ. Просто покуття висить деревьянний ланпадъ, а въ ёго свічки воскові повставляні на стелі, просто стола, за сволочкомъ, понатикано васильківъ, гвоздикъ, крокісу, й

голубки висять пороблені зъ бомаги, а на великімъ сволоці — хрестъ чорний, напалений ще въ страсну́ неділю!...

Все хороше, все до-діла,—да невесела наша Мелася сидить коло відсунутого віконця що́ въ садокъ, да кує, наче гіркая зузуленька, однимъ-одна, якъ билина въ полі!

Пройшло літо; вже сиві хмари, соваючись по небу, зрошали землю дрібнесенькимъ дожчикомъ, сумно та тихо на вулиці; де не-де свиня кричить, незагната въ хлівъ, або корова зареве до телятп, або курка мокрісенька перебежить черезъ двіръ, або жінка, напьявшись рядномъ, иде вздовжъ вулиці, або москаль який плететця поузъ хати, що́ опізнився на заробітку, да въ таку погоду лапті приношуе, щобъ краще на нозі сиділи. Сумно, сумно на Вкраіні у сю пору.

Якось одного ранку гавкнула собака на дво́рі, а по́тімъ-то́го й дверима рипнуло. Коли подивилась Мелася: »батечки-світе!« трохась не впала: увійшовъ чоловікъ іі любий... Якъ же вона зраділа! цілуе й милуе ёго; привіта ласкавими словами:

— Сідай, сідай, Илько, мій лебедику! де ти літавъ? А я тутъ сама, що́ день Божий, сподівалась тебе, журилась по тобі.... О, яка жъ я радісенька....

А вінъ такий-то якийсь иншій ставъ: у синёму каптані, у червоній сорочці й підстрижинний зовсі не такъ, якъ перше бувъ; якъ-би побачивъ ёго хто такий, що ёго которий не зна, певно бъ сказавъ:—Дивітця, добрі люде: се москаль, або крамарь якийсь!— бо тимъ тілько такечки гоже удягнутимъ ходити.

— Де-жъ се ти бувъ, мій голубе?— питае его Мелася.

— Эге,—каже Илько:—бувъ я тамъ, де людъ зовсі ни такий, якъ у насъ!

— Та де-жъ, де?... оповісти мині!

— Бувъ я далеко, да такъ далеко, що відціль й невидко!

— Та де-жъ?—ажъ скрикнула Мелася.

— Мабуть верстовъ за сто́, або й того лучче!

— Та кажи-бо, кажи!

— У Білагороді,—эге! Слухай же: порядивсь я купцеві іздити зъ імъ по пасікахъ бжоли бити, да неділь вісімъ у ёго поживъ. Теперъ, бачъ, на міні каптанъ який й сорочка! А оце

ще шо?—И се кажучи, винявъ капшукъ съ кишені; да якъ бряз-нувъ на стілъ—самі стрібні!—Я казавъ тобі, що дома нічого не придбаешъ, а въ мирі все найдешъ, чого душа твоя бажатиме. Поживемъ, жіночко, поживемъ!

Не баче, не баче Мелася сёго́ нічо́го: ні жупана блакитного, ні сорочки червоної, ані грошей стрібних, що ажъ сяють: вона баче тільки очі, що якъ дві тернівочки, вона баче видъ ёго, вона баче кучері чорні, —вона баче *ёго*, свого Илька, та й годі! Колибъ вінъ у сто разъ принісъ білшъ грошей, та не стрібних, а золотихъ, — й тоді-бъ вона іхъ не бачила, затимъ, що́ вінъ бля неі дорогший золота, стрібла, усёго, всёго на світі!

Пройшло съ тиждень, якъ звернувся любий чоловікъ. Мелася хутенько мотаетця,—така радісенька, що й не сказати!

Якось у вечорі, Мелася пробі була веселенька, така, що́ и Илько дивувався; отъ изъ такихъ-то радощівъ вінъ ій и говоре: Треба, серце, за розумъ браться! бачъ, у мене е гроші; такъ треба вчинити такъ, щобъ іми та іхъ добувати!

— Якъ же се можна, чоловіче? чи ни надумавъ ти купити ще паровицю волівъ, да у Кримъ по сіль? Ни дай Боже! Тоді вже я запевне зъ глузду ссунусь безъ тебе горюючи!

— Ні, каже Илько: — я вийшовъ съ тихъ дурнівъ, що́ ходять, неначе імъ розумъ одібрано, за стільки-со́тъ верстъ квашу істи; адже-жъ я тобі казавъ, що я бачивъ людей, зовсі ни такихъ, якъ наші,—то вони жъ мене й на розумъ добрий навели!

На другий день поіхавъ Илько по слободахъ та по хуторахъ й наскуповувавъ свиней десятокъ, да вже на третій пригнавъ іхъ до дому.

— Оце,— каже— жінко, й гроші. Ми іхъ підгодуемъ, а на Миколу буде въ Зімовеньці ярмарокъ — продамо; отъ намъ и гроші!

Годують свині: такі-то славні повихожувались; а одинъ кабанъ до-того уівсь, що́ й ходити не зможе; було дивитця Илько на ёго, да тільки прицмокуе.

Якось тамъ уже передъ Миколою випустила Мелася іхъ погодувати; де не возьмись скажена собака, мовъ съ гиллі зірва-

лась, да саме що найлучого кабана—черкъ за ногу—и покусала!

Батечки-світе! якъ же вона перелякала Меласю!

Убігла вона въ хату, да замісь-тóго, щобъ оповістити чоловікові, переступила порігъ, та й стала у кутóкъ бліда-бліда, якъ крейда; якъ-би Илько не спитавъ ії: чого ти? щó тамъ таке?—хто ії зна й доки бъ вонá тамъ стояла мовчки.

— Собака....—на превелику силу вимовила.

— Такъ се бъ ти то собаки такъ перелякалась? Тю, дурна, ніби маленька!

Отъ трохи у неї одъ серця одійшло; почервоніла вона, мовъ калина, й самій стидно стало, що собаки вона такъ перелякалась.

— Хто ії зна, чоловіче, щó то за собака, чи вона дурна, чи щó, чи може скажена? Кабана трохи не зъіла....

— Якъ? ану-лишень, піду подивлюсь, щó тамъ за собака? И сее проказавши, надівъ свиту, та й пішовъ съ хати. Дивитця: нема не то що собаки—й свиней, у дворі и въ хліві; а тільки чути на вулиці гомінъ великий: переймай! бий! Микито!... Микито, біжи на перерізъ!—Отъ, виглянувши за ворота—й справді такъ: Микита лізе на перерізъ черезъ тинъ зъ оглоблею, а свині бігають по вулиці та хрюкають....

Отъ уже опісля-завтра й Микола зимній; у кожному дворі людъ вештаетця: де третяківъ лагодять на ярмарокъ, де кобилу двожилну, щобъ съ двора збути, а то якъ, оборони Боже, околіе, тоді вже запевне що робити: завьязати очі да въ воду, бо однаково опісля такоі пригоди не будешъ чоловікомъ: ні жодноі шкапи, хочъ й шерстю по двору, не заведешъ, ажъ поки двонадцятеро не пропаде, — и хочъ до десяти бабъ — нічого ни врадять!

Вийшовъ и Илько подивитись на свою свиноту, щобъ, подивившись, поцінувати, які-то вінъ гроші візьме за іхъ.

— Гарні!—каже:—да оце щó за недобра-мати! На якого була надія, що вируче, а вінъ и запінився... А кабанъ таки справді запінився, а очі червоні да блескаві мовъ багаття.

— Та дарма! се не собі: не покинуть же ёго куди въ провалля: се бъ то не ёго покинуть. а гроші.... О, гроші, гроші!—сказавъ Илько, похитавши головою, та й пішовъ у хату, щобъ звеліти

парубкові—наймету одвезти до річки соломи копицю добру, та вагани; а самъ, узявши ніжъ вигостренний та ломаку, пішовъ у хлівъ, й двері зачинивъ. Й Мелася вийшла подивитьця у востанне,— коли справді бачe крізъ тинъ, що кабанъ скаженний, саме білший, саме що найлуччий!

Отъ, затріщала ломака на спині свинячій; тяжко застогнавъ кабанъ, упавши додолу, и загнавъ ёму у саме серце гострий ніжъ Илько; заверещавъ, пробі заверещавъ кабанъ, а пóтімъ-того, захарчавши, посовавъ ногами—та й годі!

Такъ десять разъ тріщала ломака й десять різнихъ голосівъ свинячихъ було чути на всю вулицю.

Коли ось, упоравсь Илько; очинивъ двері й вийшовъ; а тою годиною наймет звернувся сивою паровицею. Посклали на сани, й потирили воли до річки смалити; а Илько зайшовъ у хату кожухъ одягти.

— Щó се ти, чоловіче, зъ глузду ссунувся, чи що? Вінъ скаженний! хто ёго істиме? — Да якъ се промовила Мелася, такъ трясця ії й забила, бо вперше зроду посміла сказати такъ чоловікові.

Подивившись на неі Илько, да такъ подивився, мовъ той вовкъ, щó хіртъ, догнавши у полі, смикнувъ за шерсть.

— Пійди ти,—каже—собі, къ не.... чистій матері, сороко! щó ти тямешъ? Ніби у мене розумъ одібрано, чи щó? Черезъ огонь перейде— все минетця! А ти, бісова патико, якъ мені ще коли отакъ будешъ дорікати, дакъ я тобі й се... й те... Я чоловікъ, а ти копиця, та й годі; я голова, а ти моя підошва! Тямешъ ти це, чи ні?— И се зговоривши, насунувъ шапку й дверима стукнувъ, грізний, грізний!

Отъ й пішло все по хаті колесомъ: то позеленіе, то пожовтіе....

— Батечки-світе! чого се въ мене голова такъ крутитця? щó се зо мною подіялось?— стоячи середъ хати розмовляла сама зъ собою Мелася....

Прийшовъ и Микола зімній. Такий грізний морозъ, щó крий Боже!

Піднявсь Илько ще удосвіта; запрігъ волівъ, запрігъ и бать-

ківську кобилу. Злагодивъ усе; що́ треба куповати — розпитавъ; ось и загомонівъ на воли. Важко рушили зъ місця дебелі воли; пробі напряглась, чіпляючись кованимъ передомъ за накочений слизький шляхъ, сивая кобила, засвистіли сани по дорозі; махнувъ Илько батогомъ, хутко й покрились за білу гору, тільки й чути було: »гей... гей! но! но! якъ ти везешъ!..« та знов: »но, но!... а, огля... даетця!«—далі тихше, а по́тімъ-то́го й зовсі ни чути.

Приіхавъ Илько на ярмалокъ, уже розвиднялось и до служби дзвонили. Ба́течки-світе! Чи бачивъ хто великий табунъ шпаківъ, якъ сяде де́ у вербахъ, такъ, надъ річкою, да підніме го́мінъ? ни то що співи, а прямо-таки гомінъ—великий гомінъ, та й годі? Або якъ прислухаесся до бжілъ, що́ поночі (зібравшись у вуликъ) сами собі гудять! Точнісенько такъ гуло й гомоніло на ярмалку; хто йде пішки, хто іде волами, хто кобилою, а хто парою коней, а хто верхи. Тамъ, гляди, чоловікъ, перекинувся съ околотомъ, та працюетця, его піднімаючи, а кобила, сидячи на заду, упьялась передніми ногами та круте головою, силуючись випрягтись, да ни-така справа. Тамъ, дивисся, чоловікъ йде сіль або віжки куповати, а его хлопці, що́ торжать у лавочкахъ, тягнуть той до себе, другий до себе, а далі обкружили та й нима ёму ходу. Отъ вінъ на превелику силу одбившись одъ іхъ, побігъ геть, кажучи: »а, нихай вамъ сей та той!«—а вони сміютця зъ его.

Тамъ, гляди, чоловікъ підійшовъ зъ жінкою до крамаря, що́ продае образи, миски й ложки малёвані, й купуе святого Миколу, а потімъ-то́го, якъ крамарь заправивъ зъ его дорого, вінъ питае: чи нема у васъ, господа́-москаль, дубового, бо сей покоробитця?—да, мабуть, не вважівъ, якъ спитати, бо крамарь ёму якъ почавъ закони вичи́тувати, такъ ну!—*Да нешто́ эфті бывають калі дубовые*? эхъ ты, голова«!... та й насунувъ ёму шапку по самі вуха, а самъ буцімъ то й не вінъ, почавъ лаптями тупотіти да у долоні плескати, підзиваючи людей, що́ такъ и сунуть поузъ его.

Отъ и Илько іде вже по базарю,—коли назустрічъ ёму крамарь; підійшовши до его, й каже:—здоровъ, пане-брате!

— Здоровъ!—каже Илько.

— Що́ ти візьмешъ за оці дро́ва?

— За які?

— За оці, щó на возі.

— Що на возі?... сто рублівъ.

— Тю, дурний!—сміючись сказавъ крамарь: отъ тобі два съ копою! хочъ? вези, ось и складемъ не-далеко!

— Чи таки-жъ ти розумний, пане-брате, що свині дровами взиваешъ, а мене дурнемъ!

А вінъ якъ зарегочетця! а пóтімъ того й говоре:—наче й чоловікъ не безъ глузду и не пьяний, а ка-зна щó городе!—та й пішовъ одъ ёго, кажучи:—жалкуватимешъ, чоловіче, щó не продавъ!

Проіхавъ Илько ще зъ гони,—упьять чоловікъ питае:—щó ти візьмешъ за оці дрова?

— За які? — ажъ скрикнувъ Илько.

А вінъ, буцімъ-то й справді:—за оці, щó на возі?

— Сто рублівъ!

— Тю, дурний! а може пьяний? два съ золотимъ—бери: гараздъ даю!—та й пішовъ далі.

Коли ось уже й двое разомъ напались, питаючи:—щó ти візьмешъ за дрова?—да якъ почули, що сто рублівъ,—одинъ коповика надававъ, а другий три копи, та, назвавши ёго дурнемъ, й пішли геть.

— Щó за недобра-мати?—каже самъ собі Илько:—візъ свині, а дрóва опинились«!... Подивúвся вінъ на свого кабана—и нáче що за серце ёго стúсло... А далі й подумавъ: »чи не навівъ на мене мару хто? — Та й питае парубка-наймета, щó, посупивши нісъ, самъ думавъ про тежъ, сидячи на заднёму возі:—Щó се ми веземъ?

— А хто ёго зна, пан-оче, щó ми веземо! люде кажуть, щó дрова, а менí здаетця—свині, а въ тімъ—хто ёго зна!

Коли ось ище трое разомъ напались, и вже дають—ни то щó три копи, а одинъ рубъ за дрова, да ще на паляницю гривню.

Ну, теперъ вінъ именно вже второпавъ, що не свиней везе, а дрова; якъ-би напавсь чоловікъ ще, такъ вінъ-би, запевне що бухнувъ за два рублі, да вже люде розраіли, щó, дивлячись на се, дивувались:

— Чи таки-жъ ти, чоловіче, й повірившъ симъ сутягамъ? Та вони брешуть, якъ собаки: се зъ лавокъ! Сидять, сидять такі лобуряки, що—не то пахати, а прямо-таки у плугъ запрягати за-

місць волівъ, та зъ нуди—що́ робити? давай людей морочить, щобъ опісля того ці́лу неділю объ тімъ тільки й клеветатьця!

Отъ, ставши у рядъ возівъ, заразъ й продавъ одного; а далі другого, а потімъ-того й девьятого. Оставсь тільки здоровий кабанъ; довго стоявъ—нима нікого!

Уже округъ ёго люде, продавши чи прядево, чи сіль, чи сушені груші, чи рибу таловірку, або зъ Донщини яку, пішли де-що́ купувати, що кому треба. Отъ уже де-які звернулись и рушили до дому. Намалі вже стало люду ходячого, а Илько все стоіть—нема нікого. Вже мусивъ собі рушати, коли чуе ззаду:

— Здоровъ, пане-брате!

Оглянувсь: чоловікъ ще ни зовсі старий, у бороді, де-ни-де сивіе волосся, очі блискаві, одягнутий у кожухъ, а зверхъ свита милна. — Здоровъ!—каже Илько.

— А що-бъ ти хотівъ за оцёго прасунка?—та й палицею ударивъ кабана по спині.

— Що́ жъ, добродію: не дорого!

Та й зійшлись шось пробі поцінно.

Пройшло Різдво. Отъ, одного дня злагодивсь Илько іхати у городъ Вовчу, а вже за чимъ — ни мушу того знати. Запрігъ шкапу й поіхавъ. Діло було опісля обідъ; тихо та ясно, й морозъ добрий; виіхавъ у степъ—доріжка добра, такъ-що тільки підторкуе шкапу, а сані, самі біжучи, свистять по дорозі. Ось, сонечко уже похилилось за го́ру й посліднімъ промінемъ позолотило чисто усі-усюди, що́ покриті снігомъ: й верхъ ліса, що однимъ одинъ зъ балочки вигляда, й далекі гори, а по небу наче великий пожаръ: усі білі та сиві хмари поробились ни можна й сказати які: огневі, блескаві, червоні.

Отъ уже на однімъ краі неба заблещали зірочки; повіявъ вітерець холодний, а далі—дужче, дужче; уже й дорогу стало ледве видко. Вперше зроду Ильку впало ноночі іхати, та ще зімою.

Ажъ ось и потемніло зразу! якъ повіявъ вітеръ, посіявъ снігъ зверху и знизу; далі якъ закрутило! Батечки-світе! темно, темно, мовъ у домовині! У байраці, завили вовки та на різні гласи: той гуде, той стиха, мовъ у сопілочку, перебирае, а які лящать.

— Боже мій милий! Щó се зо мною?—каже Илько:—дé се я?—Разомъ ёму душно, а разомъ стане холодно, мовъ трясця за спину й за живітъ візьме.

Темно... дорогу загубивъ... щó казати? Уставъ зъ саней, перехрестивсь на всі чотирі сторони та й лігъ упьять закрившись опанчею, а кобила й пішла світъ за очима.... И згадався Илькові скаженний кабанъ... кровъ такъ и шибнула ёму въ голову...

Довго, довго кругилась кобила по бескетахъ та по яркахъ, а Илько довго слухавъ, якъ надъ самимъ вухомъ скигливъ вітеръ; коли чує, стала й гигоче. Вінъ хутенько схопився—дивитця: хата, й світитця. Боже мій милий! якъ же вінъ зрадівъ! Постукотівъ у двері—озвавсь хтось. Стукнуло засовомъ, очинились двері, й чоловікъ вийшовъ съ каганцемъ у руці.

— Хтó се?— питае.

— Пустіть, добродію ласкавий,—каже Илько,—у хату заночувати! хурта така, щó крий Мати Божа!

— Просимо милость вашу, пане-братіку; се вже таке діло, що Господь звелівъ обрятувать чоловіка въ напасті!

Увійшовъ Илько въ хату, перехрестивсь, а потімъ-того поздоровався съ жінкою, ще молодою, щó тутъ мотаетця.

— Сідай, грійся, пане-брате! — каже старий, та й звелівъ жінці принести чогось съ комори.—А я—каже—пане-братіку пійду та упораю твою шкапу, бо ти, бачу, щось зубами третяка вибиваешъ.—И се зговоривши, пішовъ изъ хати.

А Илько дякуе Богові, щó живий зостався, — ходячи да тупаючи по хаті.

Ось увійшла молодиця, положила на лаві шось у торбі, й старий увійшовъ: затупотівъ ногами, а потімъ-того, струсивши снігъ съ кучми, шó такъ и забіліла, гукнувъ на жінку:

— А нумъ-лишень! ке намъ чого попоісти!—Хутко мотнулась жінка різати хліба, тó-що, а вінъ тимъ часомъ знайшовъ пляшку та чарку й поставивъ на столі.

— Сідай, пане-брате, ближче! отакъ - о!—та й посадивъ ёго коло стола.

Порізала жінка сало съ цибулею й поставила на стілъ на новій тарільці.

— Ну, пане-брате, просимъ милость вашу хліба-соли покуштувати; а щобъ звичайнішъ, такъ ось випий чарку. Ми оце

тільки-що повечеряли; а ти вже не погнівн: що́ Богъ давъ, те́ й іжъ! И се зговоривши, наливъ чарку й частуе Илька.

Випивъ вінъ одну, випивъ и другу, дякуючи за ласку, а по́тімъ й саломъ заіда. — Ну, добродію, й сало жъ у васъ таке молоде та смашне, що луччого де́ й узяти! — каже Илько, пилно придивляючись старому у вічі.

— Се, пане-братіку, ми купили, да ще й сами не коштували, яке воно й е́!—каже старий. Поіхавъ я у ярмалокъ на Миколу, й попавсь мині чоловікъ, да такъ поцінно продавъ, що якъ дома ёго такого годувати, такъ ні за-віщо й клопотатися; одинъ у ёго тілки й зостався, бо всі попродавъ; а я, йшовши поузъ ёго, назнарошки-таки й спитавъ. Дивлюсь—поцінно, дуже поцінно; объ руки заразъ, та й купивъ!

Такъ и прирісъ шматокъ сала до Илькової руки, и поблідъ вінъ, якъ стіна, а потімъ того почервонівъ, та на превелику силу духъ перевівши, спитавъ:

— Де́ въ ярмалку?

— Та тутъ, недалеко... верстовъ сімнадцять... отъ забувъ... якъ ії пакъ?... У Зімовеньці!

Угадавъ-угадавъ теперъ Илько свого свата! Такъ и випавъ шматокъ зъ рукъ, й забила ёго трясця, пробі забила. Вінъ вихопився зъ-за стола, да съ хати....

И не сказати, я́къ перелякався старий: трохи не впавъ; такъто ёго серце стрепенулося, й ноги задрижали.

— Чого се вінъ?... — насилу вимовивъ старий, да собі съ хати.

А Илько мерщій за кобилу, да хотівъ зъ двора....

Баче старий, що це шось пробі незвичайне, гукнувъ сябра; порадилисъ, звязали Илька, та до волості й одтирили.

Зійшлась уранці громада, почали ёго́ допитувати, — вінъ и признавсь.

Звернувсь старий до-дому, та ажъ заплакавъ, якъ дитина, жалкуючи, що, не розпитавши ёго, якъ слідъ, до́ма, одвівъ до волости, бо тамъ ёму писарь сказавъ, що за таке вчиненіе ёго запакують туди, куди Макаръ й телятъ не гонивъ!

— Отъ, жіночко!—каже старий, хитаючи головою:—пропавъ чоловікъ; гріхъ на мою душу тяжкий, що́ я ёго занапастивъ.

Щóбъ розпитати заздалегідь! нічого бъ сёго не було; Богъ зъ нимъ, що вінъ таке вчинивъ на нашу голову....

Саме опісля великоднихъ святокъ, якъ на Вкраіні бувае такъ мовъ у раі — тепло та гарно, — зъ городського острога виводили великий табунъ закованихъ у залізні пута рештантівъ. Боже мій милий, чи вгадавъ би хто Илька, того високого та жвавого парубка, щó якъ макъ цвівъ поміжъ товариства, або того чоловіка, щó стрічала Мелася, у синему каптані та въ червоній сорочці, того веселого співаку та гуляку, щó було потішавъ усю слободу таньцями та піснями... Да се-таки не вінъ, далебі не вінъ! Той бувъ біловидий, съ чорними кучерями, правий, якъ очеретина, ходивъ поважно, якъ орелъ дивився блескавими очами...

А сей зовсі не такий! сей жовтий, якъ диня, борода не голена, згорбився, згнітився, мовъ дідъ стогодній, и далеко-далеко підъ лобъ позападали очі, и вже не блескаві, а мовъ більма на іхъ понапливали; сей понурився й на людей не дивитця!

Ні, се не вінъ!

Ось, до ёго підійшла якась жінка, боса, у старенькій свиточці й мотузкомъ підперізана, а позадъ неі хлопчикъ голісінький, тільки клапті отъ сорочки мотаютця; волосячко ёго якъ ковила, щó стелетця по широкихъ степахъ—ажъ полискуетця.

Ось, рушили, рештанти, повернулась и жінка.... Мати Божа! та се жъ наша Мелася зъ своімъ Михайликомъ!

Вона вже ни плаче... очі потухли,— й бíла вона, біла, якъ крейда!

Отъ, уже вийшли за гóродъ: передъ очима простягнулись луки, порізані зъ усіхъ кінцівъ й посередині річкою та озерами та довгими сагами, щó округъ іхъ зеленіють комиші, ольхи й осокори; а сами луки зелені, да рябесеньки, мовъ хто, граючись, розсипавъ по іхъ червоні, блакитні й перісті квіточки.

Ось, підіймаетця жайворонокъ, слідомъ другий... третій... отъ завещали веселу пісеньку, та все вгору, вгору, вище-вище підіймаютця.

Тамъ, міжъ осокорами, тріщить соловейко; жалібно гуде горлиця, куе ряба зузуля; міжъ квіточками мотаютця метелики, гудуть бжілки, дзигочуть коники, бігае манушка співочка. Якъ-то

воно втішно подивитись на Божу співочку, — яка вона весела, прудка. Отъ забряжчали коло неі залізні ланцюги... вона глянула... тріпнула голівкою, захитала хвостикомъ, та порхнувши й покрилась у небі; а бідаха чоловікъ... подивився на ёго да тільки головою похитаешъ: чи вже бъ то ёму зъ своімъ великимъ розумомъ, зъ руками й ногами, не можна жити въ радощі?

На горі, щó по-надъ річкою, зеленіе лісъ; съ другого боку, по-надъ шляхомъ, зеленіють нивьи й вітерець ледве-ледве колише зелене море, а тамъ, ажъ-ажъ у синій далекості, де небо лягло на землю, стоіть могила однимъ-одна!

Подивився Илько на праву руку, на ліву... слёзи бризнули струменемъ зъ очей; заголосивъ вінъ, якъ дитина, припавши у-востанне до рідноі землі; шапка упала геть зъ ёго переголеноі голови, задріжавъ вінъ душею й тіломъ; потімъ-того, набравши у хусточку рідноі землі й квіточокъ зірвавши, положивъ усе за пазуху, підвівъ руки вгору, стоячи на вколяшки, й довго - довго простягавъ іхъ у небо, щó, якъ на те, ні жодноі хмарочки по ёму не ходило, — а далі й каже:

— Прощай, прощай, рідна моя Вкраіно!... ти вже не побачишъ більшъ мене, твого непевного сина... не згадаешъ мене добримъ словомъ... не приймешъ кісточокъ моіхъ у свое надро, дé лежить старенький батечко, матінка, моі діди-прадіди, брати й сестри.... не приймешъ, не приймешъ!... прощай, прощай на віки!...

И сее проказавши, ударивъ три поклони, тричі поцілувавъ землю и, ще разъ подивившись округъ себе, насунувъ шапку чімъ-дужъ на очі....

А Мелася? Мелася — нічого: радісенька, й Боже — радісенька! щó вони вкупці и ніколи не розрізнютця; тільки Михайликъ злякавсь пробі-пробі....

Отакому добру вчятця у тихъ людей, дé вінъ узявъ червону сорочку, гроші й каптанъ блакітний!...

Павлó Шулíка.

ПОѢЗДКА ВЪ УКРАИНУ.

(1857).

Въ то время, когда десятки тысячъ людей разныхъ сословій стремятся за границу, чтобы видѣть Европу собственными глазами, одинъ изъ почитателей старой европейской гражданственности оставляетъ столицу для того, чтобы тратить время и деньги на путешествіе по Украинѣ. Подобно многимъ другимъ, я тоже увлекся было непреодолимымъ желаніемъ освѣжить свой русскій умъ непосредственнымъ соприкосновеніемъ съ жизнію западныхъ народовъ, но мнѣ сдѣлалось жаль покинуть надолго родину. Я подумалъ: »Европу мы изучаемъ съ дѣтства, изучаемъ волею и неволею, но почва, на которой мы взросли, народъ, къ которому принадлежимъ, остаются всё всторонѣ, да и самая наука—народовѣдѣніе, особенно въ приложеніи къ родному племени, не введена у насъ ни въ публичное, ни въ домашнее воспитаніе, и едва въ нѣсколькихъ книгахъ предъявила права свои на наше вниманіе«.

Подумалъ я также, что я писатель почти исключительно украинскій, что мнѣ предстоитъ, можетъ быть, не одинъ еще литературный трудъ, основанный на исторіи и нравахъ украинскихъ; а много ли я посвятилъ времени на прямое изученіе изображаемыхъ мною явленій, въ этнографическомъ отношеніи? Вѣдь не болѣе двухъ разъ, во всю мою жизнь, предпринималъ я то, что́ можно назвать путешествіемъ по Украинѣ! Прочіе разъѣзды были случайные и имѣли иныя цѣли. И этакъ у насъ поступаютъ всѣ, имѣющіе претензію на писателей народныхъ. Оттого и наука народоописанія до сихъ поръ находится у насъ въ младенческомъ состояніи. Воспользуюсь же я возможностью посмотрѣть еще разъ на родной край: это мнѣ пригодится въ свое время.

Такъ думалъ я—и вотъ почтовыя лошади привозятъ меня къ »отеческимъ предѣламъ«.

Первый признакъ, что вы въѣхали въ Украину — отсутствіе попрошаекъ на станціяхъ. Въ Великороссіи, на почтовыхъ дорогахъ, протягиванье руки за подачкою распространено до нестерпимости. Извѣстно, что великорусскіе ямщики, на протяженіи дороги въ нѣсколько сотъ верстъ, очень часто и почти всегда служатъ по найму съ собственными тройками, и многіе изъ нихъ имѣютъ тутъ же, по тракту, каменные дома. Нѣсколько разъ случалось мнѣ видѣть, какъ ребенокъ такого ямщика протягивалъ руку за милостынею къ проѣзжающимъ, въ присутствіи отца, и канючилъ неотвязно. Чтобъ дать понять, до какой степени это не похоже на нравы украинскіе, скажу, что зажиточный Украинецъ отрекся бы отъ своего ребенка, еслибъ увидѣлъ его просящимъ милостыни. Есть у меня одинъ знакомецъ, шинкарь, о которомъ извѣстно, что онъ въ дѣтствѣ, бывши круглымъ сиротою, служилъ *поводиремъ* у нищаго слѣпца. Теперь онъ всячески скрываетъ этотъ фактъ и краснѣетъ, когда слышитъ намекъ на него. Между тѣмъ онъ не болѣе, какъ нищій до сихъ поръ, потому что недвижимой собственности не имѣетъ и шинкуетъ въ панскомъ шинкѣ. Однажды я, проѣзжая по большой дорогѣ, остановился послушать молодого пастушка въ лохмотьяхъ, игравшаго на свирѣли. Не имѣя ничего больше подъ рукой для выраженія моей благодарности, я предложилъ ему половину домашней ситницы. Убогій музыкантъ оскорбился и отвѣчалъ мнѣ: *Хиба въ мене хліба нема*! Не всѣ, конечно, отказываются отъ денегъ и вещей, но нищенствуютъ въ Украинѣ только слѣпые и увѣчные, — никогда дѣти, даже самыхъ бѣдныхъ семействъ, — кромѣ тѣхъ случаевъ, когда голодъ въ помѣщичьихъ селахъ доходитъ до ужасающей крайности, вслѣдствіе дурного управленія: тогда страхъ смерти и отчаяніе заглушаютъ всѣ другія чувства. Къ сожалѣнію, встрѣчалъ я въ Украинѣ бродячія семейства, которыя, въ полномъ своемъ составѣ, оставляли опустошенныя хаты и бродили изъ села въ село сбирать подаяніе, во имя Христа. Замѣчателенъ вопросъ зажиточныхъ мѣщанъ и козаковъ къ такимъ пролетаріямъ: *Ти панський?* Получивъ отвѣтъ утвердительный, никто ужъ и не разспрашиваетъ, что̀ заставило бѣдняковъ ходить по міру, а даетъ, сколько можетъ. Однажды я ѣхалъ въ тележкѣ съ упомянутымъ выше шинкаремъ, стыдящимся исторіи своего дѣтства. Въ тележкѣ сломался шворень. Надобно было обратиться къ кузнецу (а дѣло случилось подъ городомъ, у кузницъ). Кузнецъ потребовалъ дорого, но когда кучеръ мой объявилъ, что онъ *панський*, цѣна уменьшена была до бездѣлицы.

Случается встрѣчать въ Украинѣ очень жалкихъ существъ. На

этотъ разъ, присамомъ въѣздѣ въ родную сторону, попались мнѣ на глаза двѣ женщины: мать и дочь. Мать едва таскала ноги отъ дряхлости, а дочь была слѣпа. Ихъ мѣсто было бы въ богадѣльнѣ, еслибъ онѣ принадлежали къ сословію свободному; но въ имѣніи ихъ помѣщика нѣтъ богадѣльни; работать онѣ не въ состояніи, кормить ихъ не на что, и имъ объявлено просто-напросто устами прикащика: »Убирайтесъ себѣ отсюда прочь и дѣвайтесъ куда хотите! у насъ и такъ довольно дармоѣдовъ!« Старуха была вдова, имѣла трехъ сыновей, изъ которыхъ одинъ отданъ въ солдаты, двое сгорѣли на панскомъ гумнѣ, стараясь погасить пожаръ. Мужа лишилась недавно, а жила съ нимъ тридцать-пять лѣтъ. Все семейство работало на помѣщика всю жизнь, и вотъ пенсія дряхлой вдовѣ и слѣпой дочери—милостыня! Я спросилъ имя помѣщиковъ, и больно сжалось мое сердце, когда я услышалъ знакомое имя!

Не люблю я—да и никто, надѣюсь—почтовыхъ нашихъ дорогъ въ глуши провинцій. Но нигдѣ онѣ такъ не отвратительны, какъ въ Украинѣ. Это каналы, которыми цивилизація, заимствованная у Нѣмцевъ, безъ особенной разборчивости, проведена въ разные административные пункты нашего края. Какова была эта цивилизація и какъ она приспособлена къ потребностямъ нашего края чиновничествомъ, мы видимъ на губернскихъ и уѣздныхъ городахъ нашихъ, гдѣ народъ живущій роскошно при самыхъ ограниченыхъ средствахъ, исплутовался неисправимо и невозвратно. На почтовыхъ дорогахъ она оставила свои обноски, по которымъ легко судить, во что́ она была одѣта. Почтовыя дороги въ Украинѣ обманываютъ наблюдательность иноземнаго путешественника да смѣшного, представляя ему обращики народа, чуждаго аборигенамъ, или по языку, нравамъ и обычаямъ, вовсе не-украинскимъ, или по искаженію языка, нравовъ и обычаевъ, въ которыхъ знатокъ видитъ гніеніе вѣтвей, отдѣленныхъ отъ ихъ родного дерева. Трудно даже сказать, какое племенное начало преобладаетъ на станціяхъ и постоялыхъ дворахъ, украшающихъ почтовыя дороги въ Украинѣ. Здѣсь вы встрѣчаете и Жидовъ, и Нѣмцевъ, и Цыганъ, и людей Богъ знаетъ какой породы, стекающихся сюда отовсюду на легкую добычу, безъ потово́го труда. Представители украинскаго населенія являются между этими владыками торговыхъ, промышленныхъ, а часто и воровскихъ сдѣлокъ, не иначе, какъ въ роляхъ страдательныхъ. Это—или ямщики, которыхъ помѣщикъ, содержатель станціи, обрекъ на вѣчную гоньбу, или дівча́та погубленныя соблазномъ, а пожалуй увлеченныя бѣдностью на службу станціоннымъ смотрителямъ и Жидамъ, содержащимъ станціи. На одной стан-

ціи я встрѣтилъ замѣчательный обращикъ изъ этого послѣдняго разряда личностей.

Пріѣхалъ я подъ вечеръ. Лошадей мнѣ не дали, потому что ожидали *губернаторскаго проѣзда*. Напрасно было бы предъявлять свои права, особенно съ моимъ ничтожнымъ чиномъ. Одинъ иностранецъ, котораго я засталъ на станціи, сидѣлъ тутъ со вчерашняго дня, пока проѣдетъ губернаторъ. Въ козацкомъ селѣ, къ которому примыкаетъ станція, достать лошадей не было возможности, по той простой причинѣ, что его смиренные обитатели держатъ однихъ воловъ, а лошадей не держатъ. Они убѣдились многолѣтними опытами, что козацкія лошади мало служатъ хозяину, а больше — мѣстной полиціи, которая, въ лицѣ письмоводителей, въ лицѣ командированныхъ изъ города чиновниковъ, или головы, сотсткихъ, старшихъ и всякихъ иныхъ властей, безпрестанно ѣздитъ изъ села въ село. . . . . Волей-неволей я долженъ былъ остаться на почтовой станціи.

Скука, страшная скука въ этихъ, извѣстныхъ каждому, двухъ комнаткахъ, уставленныхъ форменною мебелью топорной работы! Я пробрался на половину станціоннаго смотрителя. Тамъ, за столомъ, прислоненнымъ къ печкѣ, по случаю выбитыхъ стеколъ въ окнахъ, засѣдалъ смотритель съ письмоводителемъ становаго пристава. Смотритель, дюжій, видный мужчина, по выговору былъ Великоросъ; письмоводитель, высокій, худощавый, съ правильнымъ горбатымъ носомъ — Украинецъ. Графинчикъ, стоявшій между ними, чудесно сблизилъ объ національности. У свѣчки, которую только слегка задувалъ вѣтеръ изъ кой-какъ заткнутыхъ тряпкой оконъ, присѣла тутъ же жена смотрителя, съ какимъ-то шитьемъ, въ капотѣ и платочкѣ на головѣ; а выше ея, на лежанкѣ, сидѣла за пряжею красивая дѣвушка, въ шитой красной *запо́лочью* сорочкѣ. Свѣча освѣщала снизу молодой, нѣжно-закругленный ея подбородокъ, нижнія части щекъ, красиво вырисованныя ноздри, и сверкала въ глазахъ, которые остановили мое вниманіе своимъ грустнымъ выраженіемъ. Голова повязана была широкимъ позументомъ, въ видѣ діадемы. Сгустившійся за нею мракъ усиливалъ сіянье мишуры. Всѣ прочія лица были или грубо очерчены природою, или искажены хмѣлемъ: это еще больше придавало ей прелести. Подлѣ нея висѣла люлька, которую она потихоньку колыхала ногою...

Разговоръ между смотрителемъ и письмоводителемъ шелъ о сухой вербѣ возлѣ станціи.

— *Чого у васъ оттá вербá стоíть, нáче чортъ?* говорилъ письмоводитель.

— Да вотъ, какъ видите, отвѣчалъ смотритель: стоитъ, да и все тутъ...

— Нѣтъ, не все, Иванъ Карповичъ, нѣтъ, не все! Надобно ее срубить!

— Кто же ее срубитъ?

— Вы срубíте! призовите сейчасъ ямщиковъ и срубíте.

— Я не имѣю права, Иванъ Петровичъ.

— Я вамъ позволяю! торжественно сказалъ письмоводитель. — Хоть и не моя воля, но я вамъ позволяю.

— Да чортъ съ нею, Иванъ Петровичъ! выпейте-ка лучше.

— Выпью, извольте, я выпью; а вербу срубить надо.

— Да зачѣмъ же ее рубить?

— Какъ зачѣмъ? Вы служили въ военной службѣ, и не знаете порядка? А чтó скажетъ губернаторъ?

— Да ничего не скажетъ.

— Вамъ ничего, а мнѣ скажетъ. Я командированъ для порядка. Это вы понимаете? .. Подъѣзжаетъ къ станціи — и что же? сухая верба!... *Стоíть, нáче чортъ, абó статýя*! »Послушай ты, болванъ!« скажетъ губернаторъ: »зачѣмъ у тебя сухая верба подлѣ станціи стоитъ?«

— А вы ему скажите.... началъ было смотритель; но гость перебилъ его рѣчь съ патетической запальчивостью:

— Чтó я могу сказать ему? чтó я могу сказать губернатору?... Понимаете ли вы это слово: *гу-бер-на-торъ?* Онъ — дѣйствительный статскій совѣтникъ, а я передъ нимъ чтó? Знаете ли, чтó я передъ нимъ?

— А что же?

Но на этотъ разъ письмоводитель станового отвѣчалъ словомъ, слишкомъ неблаговиднымъ для печати.

— Нѣтъ, Иванъ Петровичъ, возразилъ смотритель: не называйте себя такимъ поганымъ словомъ: вы коренной дворянинъ. Вотъ я, — я хоть и офицеръ, по милости царской, но я изъ простыхъ.

— Дворянинъ я — передъ вами, отвѣчалъ съ чувствомъ своего достоинства письмоводитель, а передъ губернаторомъ — я....

И онъ опять опредѣлилъ свою личность сравненіемъ, которое, видно, казалось ему очень вѣрнымъ.

Станціонный смотритель замолчалъ и поникъ головой въ размышленіи.

— А послушайте, однакожъ....

Тутъ письмоводитель понизилъ голосъ и взглянулъ на дѣвушку.

— Давно?

— На прошлой недѣлѣ крестили.

— А бабенка — чортъ возьми! Не дура губа у гусара. Что́ маменька, рада внучку?

— Такъ рада, что и отца со двора долой.

— То есть, гусара?

— Нѣтъ, прикащика, отца красотки. Словно, его и вина. Сама же взяла дочку въ горницы. — —

Теперь, гусаръ уѣхалъ благополучно въ полкъ, а прикащика со двора прогнала.

Письмоводитель не спускалъ глазъ съ дѣвушки во все продолженіе разсказа. Но она углубилась въ свою работу и, казалось, ничего не слышала. Вѣтеръ свистѣлъ за окномъ, врываясь въ разбитыя стекла и колебля нагорѣвшую свѣчку. Веретено жужжало.

Хозяйка не поднимала глазъ на собесѣдниковъ, говорившихъ въ полголоса. Подъ лѣвымъ глазомъ у ней былъ синякъ, въ которомъ я видѣлъ что-то общее съ разбитыми стеклами, жилистыми кулаками смотрителя и его плотнымъ, угловатымъ лицомъ, которому жесткіе, подстриженные какъ щетка, усы придавали свирѣпое выраженіе.

— Да́, продолжалъ письмоводитель всё въ полголоса: товарецъ недурной. Что́ же? и на нашу долю что-нибудь выпадетъ?

Хозяинъ засмѣялся:

— Есть квасъ, да не для васъ!

— А нашъ квасъ вамъ пригодился, какъ было слѣдствіе?

— Ну, ужъ вы съ этимъ слѣдствіемъ, какъ *дурень съ торбою*, носитесь!

— А гдѣ бы вы теперь сидѣли, позвольте васъ спросить?

— Да ну, полно вамъ, Иванъ Петровичъ!

— Полно, такъ и полно. Только не все же для проѣзжающихъ: отдѣлите малу толику и своимъ. Не все для военныхъ: у штатскаго тоже есть душа въ тѣлѣ.

— Да погодите! еще молодо. Богъ поможетъ, такъ и васъ не обидимъ. Будемъ лучше говорить о сухой вербѣ.

— Проклятая верба! лучше бъ вы про нее и не вспоминали. Подъѣдетъ къ станціи — и вдругъ верба!.... какъ чортъ! какъ статуя!... А, голова!

Это восклицаніе относилось къ человѣку, съ краснымъ, одутловавымъ лицомъ и сѣдыми волосами, показавшемуся въ дверяхъ.

— Вотъ хорошо, что голова пришелъ, продолжалъ письмоводитель. А что́ это, братъ, у тебя верба сухая подлѣ самой станціи? Твое было дѣло донести по начальству!

— Да я жъ и доносилъ, отвѣчалъ голова басомъ. (Разумѣется разговоръ идетъ на украинскомъ языкѣ, съ прибавкою казенныхъ фразъ, со стороны письмоводителя). Я жъ и доносилъ становому, такъ онъ тогда и ничего, а теперь чортъ и насѣлъ на васъ.

Голова, какъ видно, разбогатѣлъ уже на своемъ мѣстѣ и не очень церемонился съ приказными. Письмоводитель, однакожъ, обидѣлся, но не за себя.

— Кого это ты, любезный, называешь чортомъ? сказалъ онъ. — Иванъ Карповичъ, слышите? онъ губернатора чортомъ назвалъ!

Но голова махнулъ рукой и сказалъ, обращаясь къ смотрителю:

— Застряла имъ въ горлѣ верба! Вербу за́разъ можно срубить, и вы этимъ не слупите съ меня ни полушки. Это ваше дѣло, а не наше. А вотъ скажите мнѣ, долго ли еще мнѣ народъ держать на шляху́? скоро ли губернаторъ проѣдетъ? Ровняй да и ровняй! Какого чорта еще вамъ ровнять? Бокомъ будетъ катиться по шляху губернаторъ, что ли? Эхъ вы, начальство! Посадили бъ меня надъ вами, — научилъ бы я васъ начальствовать!

— Слушай, панъ голова, сказалъ вдругъ ласковымъ голосомъ письмоводитель, поднявшись съ мѣста и подходя къ головѣ. — Слушай, мой любезнѣйшій. Ты человѣкъ вѣдь... я тебя знаю... ты человѣкъ премудрый. Перемѣнилъ ты на шляху очередныхъ не безъ выгоды.... Что́ же ты толкуешь о начальствѣ? Начальство знаетъ, для чего дѣла́ дѣлаются. Ты думаешь, губернаторъ проѣзжаетъ такъ себѣ: сѣлъ и катай! . . . . Пускай ровняютъ дорогу недѣлю, другую. Ты знай только перемѣнять очереди; а начальство знаетъ, для чего дѣла дѣлаются. Польза, польза, братъ, всѣмъ и каждому, вотъ что́! Пойдемъ, панъ голова, пойдемъ къ тебѣ, перечислимъ, переберемъ вмѣстѣ, да подумаемъ, нѣтъ ли еще какихъ безпорядковъ: все служитъ на пользу человѣка.

— Куда же вы, Иванъ Петровичъ? сталъ удерживать его смотритель.

— Ничего, ничего Иванъ Карповичъ, не безпокойтесь!

И оба вышли, — высокій, сгорбленный письмоводитель и плотный, уже упитанный на своей должности, голова.

— Туда тебѣ и дорога, дрянная пьявка! сказалъ смотритель, уби-

рая со стола водку. — Вотъ, обратился онъ ко мнѣ: перебитой подковы не стóитъ, а съ нимъ пріятельствуй! Эхъ, жизнь наша, жизнь горькая! смотрительство ты наше несчастное! Ни чести, ни корысти; еще полицейскихъ берегись, какъ огня! Вѣдь упекутъ, за ремешокъ упекутъ, ей Богу! Вотъ прошлой зимой былъ случай. Пріѣхала какая-то барыня: »Впусти переночевать!« А метель на дворѣ. Станція — не постоялый дворъ; тутъ возлѣ есть деревня. А барыня-то, не отъѣхавши отъ станціи, и замерзни въ саняхъ. Мы тутъ съ лакеемъ споримъ, а она и Богу душу отдала. Чтó же? вѣдь уцѣпились проклятые, да насилу парой коровъ отвертѣлся! Разные случаи бываютъ; нельзя съ ними не ладить: упекутъ! Да вотъ хоть бы и эта статья. Вотъ дѣвушка. Барыня согнала со двора, отецъ прогналъ съ глазъ....

— Какъ! и отецъ прогналъ? спросилъ я.

— То есть, чисто-начисто отрекся: »Ты мнѣ не дочь, я тебѣ не отецъ!« Ну, я, по добротѣ души, принялъ, а вѣдь вида у ней нѣтъ никакого. Скажутъ: бѣглыхъ передерживаешь. Эхъ, сторона ты, сторонушка! кто меня замчалъ, занесъ сюда! Всё своя добрая воля: не на кого жаловаться.

— А какъ, вы сюда попали? спросилъ я: — вы, по выговору, не здѣшній уроженецъ.

— Изъ самой Калуги, батюшка. Такъ вотъ, любовь приковала, да и все тутъ.

— Какъ такъ?

— Да вотъ какъ. Ѣздилъ я по своему промыслу....

— По какому?

— *Былъ* у меня промыселъ: гдѣ купить, гдѣ продать. Эдакъ по всему свѣту и гуляю. Вольный казакъ! Чинишку себѣ въ аудиторіатѣ зашибъ — всюду мнѣ дорога ровна. Останавливаюсь, какъ бы вамъ сказать, на постояломъ дворѣ, у ихъ маменьки (указывая на жену). Ихъ маменька была сперва за капитаномъ, а потомъ вышла за отставнаго унтера. Постоялый дворъ держатъ. Ну, ничего. Вижу — мальчикъ больной лежитъ. Я и говорю: »Хозяюшка, чтó это у васъ мальчикъ больной? чѣмъ боленъ?« — »Это«, говоритъ, »у меня дочка.« Ахти мнѣ! А онѣ подвели головку, то есть, жена вотъ моя, и посмотрѣли на меня. Я посмотрѣлъ — въ сердцѣ вотъ словно чтó запекло. Я говорю: »Тетенька, позвольте мнѣ вашей дочери стаканъ чаю подать.« — »Извольте«, говоритъ. Вотъ я чайку, ромку, — у меня и ромъ случился. Поднялась на

*

ноги моя красавица. На другой день я матери платокъ, сестрѣ другой....

— Зачѣмъ же это?

— Такъ, изъ усердія; пускай пропадаетъ мое добро! Потомъ и говорю: »Тетенька, или лучше сказать, маменька! позвольте состоять съ вами на правахъ дружбы.« — »Съ нашимъ удовольствіемъ.« Ну, когда такъ, то и хорошо. Вотъ я бросился сюда-туда; люди у меня вездѣ знакомые. Должность на себя по близости принялъ. Ходить да ходить, вотъ и выходилъ.

— Стало быть, все устроилось по вашему желанію? спросилъ я.

— Не совсѣмъ. Вотчимъ впутался и взмутилъ воду въ нашемъ колодцѣ. Обѣщали дать шесть ложекъ — дали двѣ. Обѣщали дать корову — дали двухъ-годовалую телку.

— Что́ же вы?

— А что́ же? осерчалъ, бросилъ жену, пошелъ опять по своему промыслу!

— Какъ! изъ-за ложекъ и телки вы бросили жену?

— Бросилъ! кричалъ смотритель съ торжествомъ героя. — Коли что не по мнѣ — все въ дребезги! у меня нравъ такой. Любить, такъ любить, а ссориться, такъ ссориться! я таковъ, сударь мой! Меня и въ аудиторіатѣ всѣ за это любили. »Послушай, теща!« сказалъ я: »возлюбилъ я твою дщерь всѣми своими чувствіями, но чрезъ твое жестокосердіе возгорѣлся, аки огонь, гнѣвъ мой! прощайте!« и былъ таковъ.

— Сильно сказано! замѣтилъ я, съ трудомъ удерживаясь отъ смѣха.

— Да что́ же? развѣ я дарованія не имѣю? Я самъ Пушкинъ! Покажите-ка, Маша, мое письмо!

— Въ немъ перецъ завернутъ, сказала хозяйка, робко посмотрѣвъ на своего супруга.

— Ничего, долой перецъ! покажи!

Хозяйка пошла рыться въ шкапу.

— Я письмо писалъ къ ней, продолжалъ смотритель. — Самъ не являлся; бывало ѣду мимо — *шасцо́ю* объѣду, не покажусь, и эдакъ ровно годъ, день въ день; а письмо писалъ. Вотъ оно! слушайте!

»Непостижимый въ критикѣ предметъ, вселюбезнѣйшая фіялка и су»пруга моя, Марья Тихоновна! вы есть одна изъ критикъ и насмѣшекъ »моего сердца....

»Долго ли намъ вѣкъ свой въ скукѣ провождать
»И въ глаза другъ друга долго ль не видать?...«

Письмо состояло изъ прозы и стиховъ равнаго достоинства. Печати этотъ вздоръ не стоитъ. Смотритель читалъ такъ комически, что я смѣялся отъ души и просилъ позволенія списать копію.

— Дарю вамъ оное! сказалъ онъ торжественно, вручая мнѣ измятый листокъ.

Я храню его до сихъ поръ въ своихъ бумагахъ, но когда оно попадается мнѣ на глаза и напомнитъ о своемъ авторѣ, мнѣ бываетъ не до смѣху. Мнѣ представляется страшное множество этихъ загадочныхъ людей, которые у насъ не принадлежатъ ни къ какому сословію, хотя пользуются правами разныхъ сословій, этихъ неопредѣленныхъ угловатыхъ личностей, безъ правилъ, безъ характера, безъ религіозныхъ, или какихъ бы то ни было, убѣжденій. Ихъ дѣло — колотить безъ толку жену, о которой въ третьемъ лицѣ говорятъ *онъ, ихъ;* дружиться съ мелкими чиновниками, которыхъ покровительство для нихъ необходимо; извлекать пользу изъ трудныхъ обстоятельствъ ближняго посредствомъ небольшаго займа сто на сто, и такъ далѣе, и такъ далѣе... Живутъ они всегда грязно, но знаютъ, что́ такое ромъ, балыкъ и всякіе сыры и закуски. Дѣтей всегда выводятъ въ люди посредствомъ училищъ, присутственныхъ мѣстъ и знакомствъ съ горничными и лакеями знатныхъ людей, угощаемыми во время ихъ проѣзда съ господами. Связи у нихъ по этой части въ обѣихъ столицахъ обширныя, и сынокъ грязнаго кулака, засѣвшаго въ захолустьи на станціи, подталкивается здѣсь невидимою силою снизу вверхъ, отъ управляющаго домомъ до коммиссаріатскаго чиновника высшаго разбора. Лѣзетъ онъ выше и выше съ каждымъ годомъ, и наконецъ забываетъ о своемъ батюшкѣ, пободно тому, какъ взрослый волкъ не помнитъ попеченій своей матери-волчицы. Не изъ простого народа выходятъ эти созданія и равно не изъ высшаго, образованнаго сословія. Это порожденіе беззаконной, насильственной связи высшаго класса съ низшимъ, посредствомъ фельдфебельства, лакейства и другихъ столкновеній, въ которыхъ одни не спрашиваютъ, а другіе не даютъ согласія на жизнь вмѣстѣ. И вотъ цѣлая туча темныхъ выродковъ расползается по свѣту въ видѣ дворецкихъ, экономовъ, прикащиковъ, губернскихъ секретарей и всякихъ совѣтниковъ, муча однихъ наглымъ, ни передъ чѣмъ не робѣющимъ, грабежомъ, а другихъ всевозможными обманами.

Между тѣмъ, какъ мы говорили, ребенокъ въ люлькѣ проснулся. Мать взяла его и начала кормить. Я думалъ: «Что́ же изъ этого ребенка выйдетъ? Отца нѣтъ, мать отвергнута всѣми. Увянетъ молодость,

упадутъ силы.... что тогда она для него сдѣлаетъ? А между тѣмъ, взростетъ ребенокъ въ отчужденіи отъ своего народа, въ семьѣ такого господина, какъ этотъ смотритель. Что бы изъ него ни вышло, но добра не выйдетъ!«

Приходятъ ли самой матери въ голову такія мысли? Нѣтъ, природа дала ей противоядіе ея горестной долѣ. Она кормитъ своего ребенка, она его убаюкиваетъ, она не досыпаетъ ночей за его плачемъ, и это, покамѣсть, наполняетъ всю ея душу. Я бы желалъ узнать, любила ли она своего обольстителя (хотя въ Украинѣ скорѣе всего можно это предполагать) и какія чувства остались теперь между нимъ и ею? но дико было бы объ этомъ разспрашивать.

Я ушелъ на другую половину, преслѣдуемый грустной фигурой молодой матери....

Иностранецъ, котораго я засталъ на станціи, ходилъ изъ угла въ уголъ. Онъ ужъ давно выпилъ свой вечерній чай (единственная отрада станціоннаго сидѣнія) и напустилъ столько дыму, куря отъ скуки папироску за папироскою, что виднѣлся въ немъ, какъ призракъ. Я спросилъ:

— Неужели со вчерашняго дня никто не былъ отправленъ съ этой станціи?

Оказалось, что проѣхало нѣсколько человѣкъ.

— Съ казенными подорожными, за двумя печатями?

— Нѣтъ!

— Какъ же вамъ не даютъ лошадей?

— Est ce que je sais? отвѣчалъ онъ съ досадой и отчаяньемъ.

Тогда у меня вдругъ мелькнула свѣтлая мысль. Я вспомнилъ изреченія письмоводителя о губернаторскомъ проѣздѣ, и безсмыслица получила для меня практическій смыслъ. «Все служитъ на пользу человѣку. На то и губернаторскій проѣздъ, чтобъ была польза всѣмъ и каждому.» Смотритель не давалъ намъ лошадей единственно потому, что мы для него — люди безполезные. Я вынулъ серебряный рубль и, вручая его безъ всякихъ околичностей смотрителю, попросилъ, нельзя ли какъ-нибудь собрать для насъ лошадей. Я прибавилъ, что и иностранца посажу съ собою. Безъ всякаго возраженія и затрудненія, онъ отдалъ приказанье однимъ словомъ; *набирать!* и черезъ четверть часа мы уѣхали, въ прекрасную ночь, при сіяніи звѣздъ, въ свѣжей степной прохладѣ.

Сколько счастья обѣщаетъ человѣку роскошная украинская природа, и сколько въ немъ людей, безвыходно несчастныхъ!

Попечительное, предусмотрительное, опытное и всевѣдущее началь-

ство изъ отдаленнаго, приткнутаго на краю имперіи, города разсылаетъ по всему государству постановленія, обезпечивающія права и спокойствіе каждаго. На почтовыхъ станціяхъ заведены жалобныя книги, припечатанныя къ столу казенною печатью. Каждый имѣетъ право вписывать въ нихъ свои жалобы, и обиженному печатно обѣщается полное удовлетвореніе взысканіемъ съ виновныхъ по закону. Прекрасно! любо читать! Но кто тѣ, которые разбираютъ жалобы и приводятъ въ исполненіе угрозу высшаго начальства! Какъ и подъ какими нравственными вліяніями они воспитаны? Откуда они почерпали понятія о достоинствѣ поступковъ? Наконецъ, какъ обезпечены они для насущной жизни? Не угрожаетъ ли имъ суровая, тяжкая нищета, еслибъ они довольствовались только тѣмъ, что имъ назначено въ вознагражденіе за невозможность заниматься земледѣліемъ, торговлею, промыслами, наукою и проч? Развѣ у насъ легко получить хорошее воспитаніе, когда для этого надобно жить мальчику въ городѣ, носить мундиръ, платить за право ученія, покупать опредѣленное число учебниковъ, безпрестанно замѣняемыхъ новыми? Развѣ удобны у насъ сношенія между чиновными и не чиновными, чтобы имѣть случай слышать, какъ толкуютъ люди о предметахъ общежитія, какъ понимаются, какъ чувствуются вещи въ кругахъ, болѣе просвѣщенныхъ? Развѣ давно мы получили возможность выражать печатно мнѣніе о взяткахъ, кляузахъ и всякихъ недостойныхъ продѣлкахъ, облеченныхъ въ законную формальность? Развѣ, наконецъ, высшее начальство въ правѣ требовать отъ скудно-содержимыхъ чиновниковъ героизма честности, когда само оно не имѣетъ на столько самоотверженія, чтобы соразмѣрить плату за трудъ и дать возможность низшему чиновничьему классу жить независимо отъ безгрѣшныхъ доходовъ?.. Слѣдствіемъ такого страннаго порядка вещей, свидѣтельствующаго о неестественномъ развитіи у насъ гражданственности, являются безнаказанныя злоупотребленія, которыхъ только тысячную долю составляютъ притѣсненія проѣзжающихъ на станціяхъ. Мнѣ случалось писать жалобы самыя вопіющія и потомъ читать на нихъ рѣшенія ревизоровъ. Меня просто-напросто, какъ и всякаго, обвиняли въ напраслинѣ, или писали, что съ виновныхъ взыскано по закону. Дѣйствительно, ревизоры производятъ взысканіе, только въ свою пользу, а не во исполненіе закона; ибо извѣстно, что всякое слѣдствіе и всякій наѣздъ ревизіи оканчивается здѣсь пополненіемъ казеннаго жалованья на счетъ станціонныхъ смотрителей; и если смотритель иногда проситъ васъ не вписывать жалобы въ книгу, то онъ тутъ боится не чего другого, какъ взысканія по таксѣ за каждую жало-

бу. Чѣмъ меньше измарана у него жалобная книга, тѣмъ меньше онъ приплатится ревизору. Въ этомъ и вся штука!

Подальше, подальше отъ почтовыхъ дорогъ и станцій! Я воспользовался первой возможностью впречь въ свой походный экипажъ *долгихъ* и, въ совершенной дружбѣ съ кучеромъ-Украинцемъ, пустился изъ села въ село. Странные возникали на мой счетъ вопросы у разныхъ господъ, встрѣчавшихъ меня въ моихъ разъѣздахъ: »Чего онъ ищетъ? куда ѣдетъ? зачѣмъ не держится большой дороги и всё поворачиваетъ въ захолустья?« Я совершенно знаю, что такіе вопросы предлагалъ себѣ не одинъ благоразумный человѣкъ въ Украинѣ, ибо не разъ любопытство наблюдателей за мной было до того раздражено, что ко мнѣ приставали съ допросомъ обо всей моей подноготной. Сухой отвѣтъ неопредѣленными выраженіями очень не нравился любопытнымъ, но меня оставляли въ покоѣ. Впрочемъ, это относится къ сословіюгосп одствующему. Что́ касается до народа чернорабочаго, то его не озадачиваетъ никакое предпріятіе нашего брата: онъ все объяснилъ себѣ пословицею: *Панй якъ дýрні: що схóчуть, те й рóблють.* Наше сословіе, при безсиліи общественнаго мнѣнія, умѣя ладить съ закономъ, совершаетъ дѣла невѣроятныя, и народъ привыкъ ничему не удивляться.

Куда я ни пріѣду, народъ отъ меня посторонится — и только. Равнодушіе у него къ нашимъ затѣямъ и интересамъ полное. Онъ только и думаетъ, какъ бы ему не натолкнуться на бѣду, какъ бы не сдѣлали ему какого-нибудь зла. Добра онъ рѣшительно не ожидаетъ отъ человѣка, носящаго панскій образъ, и долго нужно съ нимъ говорить, много надобно представить очевидныхъ доказательствъ, чтобы онъ повѣрилъ вашему доброжелательству. Я не говорю о содержателяхъ постоялыхъ дворовъ, шинкаряхъ и торговцахъ; я говорю о народѣ, живущемъ вдали отъ насъ, въ своихъ убогихъ хатахъ, и въ-особенности о крѣпостномъ Украинскомъ народѣ. Это было сословіе боязливое, одичалое, неприсвоивавшее себѣ никакихъ правъ и защищавшееся отъ насилія только удаленіемъ и бѣгствомъ. Часто на мой зовъ поселяне и поселянки отвѣчали молчаніемъ, казались глухими и спѣшили поскорѣе скрыться изъ виду. Признаюсь, это очень досадно, и брала меня иногда злость на такую грубую недовѣрчивость; но вѣдь — это живые историческіе факты! Тутъ исторія народа — на лицо, безъ поэтическаго покрова. Это ея послѣднія страницы, выходящія передъ нами въ свѣтъ. Словомъ *панъ* обозначаются у народа не одни такіе люди, какъ мы съ вами, благосклонный читатель, но всѣ носящіе панскій образъ, а между ними де-

вять десятыхъ такихъ господъ, каковъ помѣщикъ, о которомъ я сейчасъ разскажу.

Случилосъ мнѣ проѣзжать черезъ ярмарку; захожу я въ напяленный изъ холста шалашъ купить какую-то мелочь. Ко мнѣ подходитъ фигура въ сюртукѣ и проситъ позволенія познакомиться. Эти фигуры въ сюртукахъ столько же любятъ знакомиться, сколько народъ избѣгаетъ знакомствъ. У меня есть хуторъ; поэтому сюртукъ зналъ, кто я, и рекомендовалъ себя моимъ сосѣдомъ, не забывъ упомянуть, что онъ — губернскій секретарь такой-то. Имя его было мнѣ извѣстно по анекдотамъ о его вѣчныхъ ссорахъ съ сосѣдями, тоже отставными губернскими секретарями, штабсъ-капитанами и проч., которыхъ въ Украинѣ тьма тьмущая, и всѣ это потомственные дворяне, владѣющіе пятью, шестью, десятью, а часто и двумя только душами. Отрекомендовавшись какъ слѣдуетъ, онъ обратился къ торговцу съ вопросомъ: есть ли у него спички? Тотъ отвѣчалъ отрицательно. »Нѣтъ, у тебя есть спички! Я видѣлъ, какъ ты продавалъ. Знаешь ли, что я имѣю власть опечатать весь твой товаръ?« Торговецъ струсилъ, а губернскому секретарю только то было и нужно. »Дай мнѣ полфунта табаку!« сказалъ онъ. Табакъ поданъ. »Деньги возьмешь?« Торговецъ отказался отъ денегъ, и губернскій секретарь, мой сосѣдъ, потомственный дворянинъ, преспокойно удалился съ своей добычей, не заботясь и, по всей вѣроятности, даже не подозрѣвая, какъ я смотрю на такой поступокъ.

»Между нами нѣтъ такихъ негодяевъ!« скажетъ обитатель иного околотка: »никто изъ нашихъ сосѣдей не унизится до такого поступка!«—Милостивый государь, позвольте говорить съ вами откровенно и начать характеристику вашего околотка съ васъ самихъ. Не вы ли отдавали людей въ рекруты безъ зачету: — а это развѣ лучше, чѣмъ отнять полфунта табаку у торговца? Не вы ли заставляли крестьянъ работать на панщинѣ пять дней въ недѣлю, предоставляя ему только шестой? Между вами это не считалося низостью. Не вы ли лжесвидѣтельствовали, когда сосѣдъ засѣкалъ на смерть человѣка, и выпутывали изъ бѣды тирана? Положимъ, что вы, вступившійся за честь своихъ собратій, не грабили открыто среди дня, не торговали людьми, не томили ихъ какъ негровъ на платанціяхъ, не тиранили ихъ — за лѣность, за грубость, за недосмотръ въ вашемъ хозяйствѣ; но вы все это видѣли и терпѣли, вы вступали въ родство и дружбу съ ворами и тиранами, женились на ихъ дочеряхъ, выдавали за нихъ дѣтей своихъ: развѣ не одному суду съ ними вы подлежите? Народъ

отвергся всѣхъ васъ, а вмѣстѣ съ вами и тѣхъ, у кого болитъ за него сердце и кто радъ бы, да не въ силахъ, ему помочь.

Есть между вами такіе, которые даже и не знаютъ, тяжело ли у нихъ было народу, страдалъ ли онъ, или благоденствовалъ. Ваше вниманіе устремлено на извѣстную отрасль промышленности — табакъ ли это, сахаръ ли, или просто земледѣліе — и вы только соразмѣряли рабочія силы съ количествомъ добываемаго матеріала; народа вы не видѣли, нуждъ и страданій его не знали. Управители и прикащики замѣняли для васъ его голосъ. Имѣнія ваши процвѣтали, доходы росли, и вы, съ своей точки зрѣнія, вправѣ сказать, что вашимъ крестьянамъ у васъ хорошо, или по крайней мѣрѣ не худо. А послушайте, какъ говоритъ народъ о вашихъ сахарныхъ заводахъ, о табачныхъ плантаціяхъ и панщинѣ вообще. Не возражайте, что лѣнтяи ничѣмъ не будутъ довольны. Голосъ народа поднялся на такую ноту, которой не возьмутъ лѣность и праздность. Уже по всему краю ходятъ пѣсни про ваше управленіе: страданія народа возвысились до поэтическаго паѳоса. Мы имѣемъ думы изъ временъ такъ-называемаго польскаго ига, когда подобные вамъ паны, вѣчно нуждаясь въ деньгахъ для роскошной жизни, отдавали въ аренду жидамъ все, что́ могли отдать, когда жены и дочери простолюдиновъ дѣлались добычею панскаго сластолюбія. Какой грозный тонъ имѣютъ эти думы, при всемъ спокойствіи своего речитатива! Тотъ самый тонъ слышится и въ современныхъ украинскихъ пѣсняхъ, воспѣвающихъ бѣдствія народа подъ гнетомъ крѣпостного права. Вотъ эти пѣсни:

I.

Изза гори́ вітеръ віе,
А въ доли́ні тихо:
До́бре було́ на Вкраіні,
А тепе́ра ли́хо!

За молоди́хъ панівъ ста́ло
Тру́дно на робо́ту:
Уве́сь ти́ждень на па́нщині,
А собі въ суббо́ту.

А въ неділю до східъ-со́нця
Въ усі дзво́ни дзво́нять,
Деся́тчики ні́дъ ві́кониою.
На па́нщину гонять:

Чоловікамъ за не́водомъ
Ране́нько вставати,
Стари́мъ баба́мъ крупи́ дра́ти
Та ще й пла́ття прати,

Молодицямъ по світли́цяхъ
Мости́ шарува́ти,
Мали́мъ дітямъ пір'я драти
И тютю́нъ въяза́ти.

Хвали́лася наша пані —
Добре въ не́ї жити...
Ой та брешешъ же ти пані!
Плачуть наші діти!

II.

Була́ Польща, була́ Польща,
Та й стала Росія:
Синъ за батька не засту́пить,
А батько за си́на.
Синъ иде на степъ косити,
Батько молотити,
Ёго ма́ти старе́нькая —
На ланъ жита жати,
Ёго́ дочка паня́ночка —
Тютюну́ паха́ти.

Сіли вони обідати —
Гіркий нашъ обіде!
Озирну́тця позадъ се́бе,
Ажъ прика́щикъ іде.

Не далеко доіжджа́е,
Канчу́къ роспускае:
»Чому́ се васъ, вра́жі люде,
По тро́е нема́е?«

—»Ой якъ же намъ, добро́дію,
По трое ходити?
Поки́дали мали́хъ дітей,
Нікому гледіти.«

Ой хо́дить піпъ по це́рковці
Та въ кни́жку читае:
»Чому́ се васъ, добрі люде,
До церкви немае?«

—»Ой якъ же намъ, панóченьку,
До церкви ходити?
Селомъ идуть, загáдують
На тíкъ молотити!«

У нашоі сударині
Шовкóва спідни́ця;
Идуть люде изъ пáнщини —
Зійшла вже зорни́ця.

У нашоі сударині
Золоті сережки;
Идуть люде изъ панщини,
Не бачять и стежки!

У нашоі сударині
Гаптóвана хустка;
Осталася въ насъ по селу
Не одна хáта пустка.

III.

Сонъ головоньку хитае.
Милий милу покидае
Та зъ дрібни́ми діточками...
Плáче мила слізочками.
Ой якъ вийду за ворота —
Нема мого срібла-злота!
Летить воронъ сизокри́лий...
»Скажи, воронъ, де мій милий?«
—»Ой твій милий на роботі
Та у сахарнімъ заводі;
Тамъ и днює, и ночуе,
Дзвóни дзвóнять — вінъ не чуе,
Візьме топоръ да й майстрю́е!«

Сахарные заводы и табачныя плантаціи суть два зла, которымъ подвергся въ иныхъ мѣстахъ украинскій крѣпостной народъ, испытавъ уже столько другихъ бѣдствій. Частые пожары на сахарныхъ заводахъ, справедливо приписываемые крестьянамъ, заставили многихъ помѣщиковъ соединить свои выгоды съ крестьянскими, установивъ на заводахъ задѣльную плату для чернорабочихъ, и въ нѣкоторыхъ имѣніяхъ поселяне благословляютъ помѣщиковъ за выдѣлку сахара. Но зато сосѣдніе землевладѣльцы, и особенно мелкомѣстные, налегали на своихъ крестьянъ изо всей силы, чтобъ добыть побольше берковцевъ буряковъ,

доставляемыхъ на заводы. Зато многіе высылали своихъ людей верстъ за 400 и далѣе, отдавъ ихъ на полгода въ тяжкую работу на сахарные заводы.

Возвратясь изъ путешествія, часто утомительнаго и соединеннаго со множествомъ неудобствъ, по бѣдности закрѣпощеннаго края, я спрашиваю теперь у себя: зачѣмъ я ѣздилъ въ Украину? чего мнѣ хотѣлось отъ этого народа? какой отрады искалъ я отъ бесѣды съ нимъ? Я наперед знал, какого роду сцены представятся мнѣ въ Украинѣ. Мало изучивъ мѣстностей украинскихъ, посѣтивъ немного селъ и городовъ, я слишкомъ много видѣлъ страданій человѣческихъ на этой почвѣ, напоенной кровью въ борьбѣ за свободу. Зачѣмъ же мнѣ было набирать въ свою память еще новые вопіющіе образы?... Не нахожу отвѣта на эти вопросы. Какая-то непреодолимая сила влечетъ меня смотрѣть на слезы народа, которому нечѣмъ помочь, потому что сердца богатыхъ и сильныхъ ожесточились до крайности, сдѣлавъ роскошь непремѣннымъ условіемъ своего существованія. Довольно же мнѣ выставлять на общественный судъ *безъимянныхъ* злодѣевъ, на которыхъ нѣтъ возможности указывать пальцемъ передъ глазами людей благородныхъ! Разскажу развѣ фактъ обскурантизма, превосходящій всякое вѣроятіе. Онъ, по своей дикости и величію изувѣрства, будетъ здѣсь то, что въ концертѣ финалъ, въ которомъ оркестръ, собравъ всѣ свои громоносныя средства, приводитъ въ трепетъ нервы слушателя и заставляетъ его ждать, какъ радости, послѣдней ноты. Замолчавъ наконецъ объ ужасахъ разврата умовъ и сердецъ человѣческихъ, я надѣюсь одолжить читателя больше, чѣмъ самимъ повѣствованіемъ.

Заѣзжаю въ одинъ монастырь, пріобрѣтаю подаяніемъ на молитвы дружбу престарѣлаго отшельника, освѣдомляюсь о книгахъ, составляющихъ наслѣдіе монастыря послѣ смиренныхъ старинныхъ трудолюбцевъ, и получаю простодушный и спокойный отвѣтъ:

— Были, точно были книги, и пропасть ихъ лежала грудами на хорахъ. Знаете, въ этомъ краю когда-то водились паписты и уніяты, такъ они много оставили послѣ себя всякихъ рукописей, а что за рукописи такія, Богъ ихъ знаетъ. Самъ я тѣхъ книгъ не читалъ, да и никто у насъ не прочелъ бы. Иное написано Богъ знаетъ покаковски, а иное хоть и понашему, да не при насъ писано: крючки да титлы, и не разберешь, что оно такое. А картинокъ много было, и буквы фигурныя, всѣ кистью раздѣлано и красками, да на что оно? Пустой трудъ! Мало, видно, было въ старину прилежанія къ благочестію, а больше къ

суетѣ міра сего. Хоть бы вотъ и переплеты: всё кожа да золото; вѣдь оно денегъ стоило, а на что́ оно монастырю? Книги совсѣмъ не церковныя, а Богъ знаетъ какія. Не годилось бы такихъ и держать въ монастырѣ. Только мѣсто занимаютъ. Набралось ихъ сотъ до пяти...: куда съ ними дѣваться? Вотъ покойный настоятель и говоритъ мнѣ: »Что́ намъ, отецъ казначей, дѣлать съ этими книгами? на что́ они намъ? Продать бы ихъ съ разрѣшенія владыки«.— »А кто ихъ купитъ?« говорю я. »Кому охота читать старыя книги, когда есть новыя?« — »Найдутся, братъ«, говоритъ отецъ настоятель: »есть много людей, которымъ нечего дѣлать. А вотъ въ чемъ искушеніе: что́ въ нихъ написано? Мы съ тобой, съ нашими глазами, не разберемъ, да и младшая братія едва ли съумѣетъ... вѣдь пробовали же, и только картинки повырвали. Ты, братъ, смотри,« говоритъ мнѣ, все-таки настоятель, »по кельямъ не позволяй наклеивать этой пустоши, чтобъ не вышло какого окаянства. А сжечь бы эти проклятыя книги. Вѣдь въ нихъ — чего добраго? — что-нибудь найдется и въ осужденіе нашей вѣры! Паписты, унія, — все это гнѣздилось тутъ съ своими училищами, — вотъ и книгъ наплодили. Не повѣрю я«, говоритъ, »чтобъ благочестивая душа занималась такимъ мараньемъ. Суета мірская, какъ у всѣхъ этихъ католиковъ, не здѣсь будь они помянуты!« Такъ говорилъ отецъ настоятель, да и самъ я такъ думаю.

— Ну, что́ же вы сдѣлали съ книгами? спросилъ я, стараясь владѣть собой и предвидя его отвѣтъ.

— Что́ же? мы подумали, подумали: продавать ихъ нѣкому, да еще пожалуй распространится ересь латинская... Богъ знаетъ, что́ въ тѣхъ книгахъ написано! Такъ мы и рѣшили съ отцемъ настоятелемъ: такъ какъ въ описи монастырскаго имущества онѣ, за негодностью, не показаны, то сжечь ихъ, во избѣжаніе всякаго грѣха.

— И вы сожгли ихъ? вскричалъ я, какъ актеръ на театрѣ. (Въ воображеніи моемъ представились лѣтописи и записки современниковъ, Богъ знаетъ какихъ вѣковъ.)

— Да что́ же? Разумѣется сожгли! отвѣчалъ спокойно инокъ. — Двѣ зимы топили печи этими окаянными книгами. Я себѣ только защепки отрывалъ (1).

1857, октября 18. Петербургъ. П. Кулишъ.

(1) Не могу не прибавить, что въ одномъ древнемъ монастырѣ велѣно привести въ порядокъ старинныя книги и рукописи и составить имъ опись. Библіотекарь исполнилъ дѣло по крайнему своему разумѣнію: которыя книги и рукописи не имѣли заглавныхъ листовъ, или въ которыхъ не подъ силу было ему разобрать и понять заглавіе, онъ всѣ сжегъ, для порядка.

ПАНЯНОЧЦІ.

Паня́ночко-коха́ночко,
Мій рожéвий квіте!
Чомъ не хóчешъ, паня́ночко,
Ділечка робúти?
Ти розýмна, паня́ночко,—
На добрó й трудúся!—
Изъ сéстрами изъ мéншими
Рóзумомъ ділúся! —
Хай на зéмлю сóнце ся́е—
Прáвда въ свíті бýде,
Хай и крепакú позна́ють,
Що и вонú — лю́де!
—»Якъ же мóжна, щобъ я такý
Робóту робúла?!
Щобъ я лíта молодíї
Свої загубúла?
Щобъ я свою голóвоньку
Пáньску натрудúла,
За чóрною робóтою
Рýчки потомúла?
Дала́ міні мáти врóду
И карíї óчи
Не на тéе, щобъ стрáтила
Я свій вікъ дівóчий.«
Паня́ночко-коха́ночко!—
Нігде правди дíти—
Такúхъ якъ ти намъ не треба
На Бóжому свíті...

Миколáйчикъ Білокопúтий.

Ой квітóчокъ підъ росою нагинáетця —
Дівчúнонька надъ козакóмъ насміхáетця:
—Шкóда тобі, козáченьку, залицятися!—
Намъ зъ тобою, мое сéрце, не побрáтися.
Геть-геть дáлій, козáченьку, одчепúсь
И до менé молодóі не горнúсь!
Бо я зроду недóлюдівъ не люблю́ —
Свогó віку за тобóю не згублю́...
Въ мéне душá українська,
Щире серце въ грýдяхъ —
Міні щúрий українець
Й дружúною бýде;
Бо я — дочкá України
И не забувáю
Свою мáтіръ: щúримъ сéрцемъ
Іі поважаю:
А ти, сéрце-козаченьку,
Хочъ ти й лю́бий й мúлий,
Забувъ-есú свою мáтіръ,
Орле сизокрúлий!
Мáти плаче — въ тебé-жъ сéрце
Не стóгне, не бьéтця
И до нéі щúримъ слóвомъ
Воно́ не озвéтця.
Не помóжешъ, не порáдишъ
Ти мáтіръ старýю, —
Ти не лю́бишъ, не шануєшъ
Правдоньку святýю.
Геть-же, геть-же, козáченьку,
Геть, моé коханнá!
Шкóда, сéрце! — мáрне буде
Твое залицянна.«

Миколáйчикъ Білокопúтий

РУСИНСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

НАДЪ ЗБРУЧЕМЪ. (1)

I.

Якъ нагля́дить па́рубокъ собі дівку, съ котро́ю мавъ би одружи́тись, то посила́е до не́і кого-не́будь, щобъ дозна́тись, яка́ ду́мка въ не́і и въ іі ба́тька й ма́тері. Се зве́тця: »посла́въ люде́й« або по́-просту: »післа́вся до не́і.« Коли́ тамъ ёму́ ра́ді, то одка́жуть: »прихо́дьте, прихо́дьте, я́кось-то бу́де.« Коли́ жъ не ра́ді, то ка́жуть: »неха́й вамъ Богъ дае́ зъ одніе́і сторони́, а намъ зъ дру́гоі«, або́ и́нше якъ-не́будь.

Парубо́цтво чутке́ въ селі на́ такі по́силки, и коли́ па́рубокъ котри́й, підісла́вшись де-не́будь нерозва́жно, вхо́пить гарбуза́, або́ якъ тамъ ка́жуть: »макогінъ обли́же«, то такъ и знай, що ёму́ безпремінно до ра́нку ви́строять здорове́нний макогінъ изъ соло́ми на грома́дьску потіху, що, мовъ, не »въ свое́ встря́въ.«

---

(1) Изъ книжки: »Народниі звича́і и обря́ди знадъ Збру́ча. Опи́сані Игна́томъ Галько́мъ. Часть пе́рва. Львовъ, 1861.« Д-й Галько́ ка́же, що ті наро́дні звича́і, що вінъ опи́суе, ба́чивъ вінъ по-надъ річкою Збру́чемъ, у трёхъ невели́чкихъ се́лахъ: Дудкі́вці, Раштівці и Соро́ці. Тутъ, ка́же, убрання міша́етця: *до́вгі опончі зъ чо́рними сіряка́ми.* Тимъ спо́собомъ Підгіръя и Пони́зья подаю́ть ту́та одно́ дру́гому все, що въ нихъ зъ да́вніхъ даве́нъ зоста́лося ру́ськихъ непору́шенихъ звича́івъ.

Пе́вне діло, що надъ весі́льні звича́і и пісні́ нема́е въ по́биті наро́днёму нічо́го давнійшого. Одна́кові жъ вони́ у Га́лицькихъ Русняківъ и въ насъ Украі́нцівъ, — вся́ке неха́й вбача́е. Хто жъ тепе́ръ ска́же, що сі наро́ди не рі́дні міжъ се́бе? Неха́й Поляки́ й Німці скі́льки хо́чуть пи́шуть, що Галича́не — іхъ одріддя, іхъ пере́вертні, іхъ да́вній наща́докъ. Одна́ мо́ва, одні пісні́, одні звича́і въ обо́хъ наро́дівъ тільки того́ не вда́рять, хто мо́ви наро́днёі не зна́е, пісе́нь не слу́хае, звича́ями горду́е. *Ред.*

Коли́ ра́ді посланцéві, то ввéчері берé пáрубокъ квáрту горілки въ кишéню и, пора́дившись зъ ста́ростою про *власти́ве сло́во*, запива́е зъ нимъ могори́чъ. Се зве́тця *Сло́вини*.

II.

Саме́ жъ весілля справля́ють у неділю. Въ четве́ръ передъ тіéю неділею, въ котру́ ма́е бу́ти весілля, просва́тана дівчи́на, що поча́вши одъ сло́винъ зве́тця *княги́нею* и одяга́етця въ празнико́ву одéжу, особли́во жъ го́лову убира́е квіткáми и стрічкáми, що ажъ по плéчахъ спуска́ютця, прибира́е собі дру́жку и піддру́жку, иде́ зъ ни́ми за барвінкомъ на вінки́ и, нарва́вши ёго́ скільки тре́ба, кли́че до се́бе скільки спромо́же дівча́ть на *вінкоплéтини*. Вінкоплéтини справля́ють увéчері. Молоди́й князь зъ дру́жкою и съ піддру́жкою и зъ музи́ками прийде туди́ жъ.

Віно́къ для княги́ні плету́ть *на косі́нці* съ пря́діва, а для кня́зя — або́ тежъ на такій са́мій *косі́нці*, або́ жъ вишива́ють изъ самúхъ листо́чківъ барвінковихъ на *пліті* соло́мяній, яку́ беру́ть для брилівъ.

На тихъ *вінкоплéтинахъ* княги́ня позаса́жуе дівча́ть круго́мъ сто́лу, а сама́ садови́тця де-не́будь окро́ме; а князь изъ дружка́ми и музи́ками садови́тця коло поро́гу. Дру́жка берé *косі́нку*, шо княги́ні до вінка́, и квіточку барвінку, що посипаний лежúть на столі, и »благослови́тця до отця́ и до ма́тери«, то бачъ — ка́же три́чі: »прошу́, пано́тче, поблагослови́ти.« Ба́тько тежъ три́чі одповіда́е: »неха́й Богъ благослови́ть.« Такъ са́мо и до ма́тери: »прошу́, пані-ма́тко, благослови́ти«, до трёхъ разъ, прика́зуючи: »по пе́рший разъ«, »повто́рне«, »по-тройці.« Ма́ти одновіда́е дру́зці такъ са́мо, якъ и ба́тько.

Тоді дру́жка прива́зую оцю́ благослове́нну квітку до косінки и покла́да́е цей отта́къ поча́тий віно́къ на столі, а доплі́та́ють ёго́ вже дівча́та, що сидя́ть поза столо́мъ, співа́ючи:

1. Благослови́, Бо́женьку!
Благослови́, Бо́женьку,
Та й ти, рідний ба́теньку,
Своéму дитя́тку (2)
Віно́чокъ сплі́та́ти.
Благослови́, Бо́женьку, (2)
Та й ти, рідна ма́тінко,
Своéму дитя́тку, *и да́лі.*
Благослови́, Бо́женьку,

И ти, рідний ба́теньку,
Та й ти, Божая Ма́ти,
Будешъ намъ помага́ти
Вінó́чокъ сплітáти.

2. Зъ зімú на вéсну похóдить,
Ива́нко горóдець горóдить,
До нёго Марúня вихóдить:
»Городú, Ива́ню, горóдець,
Бу́демо садúли барвінець,
То тобі, то мінí на вінець.«
Ой скó́чила Марúсенька въ горóдець,
А за пéю Ива́нко молóдець;
Ой скó́чила Марúня на хвúльку,
Нарізала запáску барвінку, —
Тілько то еі присівку.

3. Зацвілú фия́лочки, зацвілú,
Всю гóру крутýю окрúли,
Ино стéженька малéнька,
Куда́ ходúла Марúся молодéнька,
За нéю бáтенько слідóю.
»Не ходú, бáтеньку, за мнóю:
Не мáю я порáдоньки съ тобóю.«
Зацвілú фия́лочки, зацвілú,
Всю гóру крутýю окрúли;
Ино стéженька малéнька,
Куда́ ходúла Марúся молодéнька,
За нéю мáтінка слідóю—*и вплять такъ.*
Зацвілú фия́лочки, зацвілú,
Всю гóру крутýю окрúли,
Ино стéженька манéнька,
Куди́ ходúла Марúся молодéнька,
За нéю Ива́нё слідóю.
»Ходú, ходú, Ива́ню, за мнóю:
Мáю я порáдоньку съ тобóю.«

4. Вúйся, вінóчку, гла́дко, (2)
Якъ червóне я́блко:
Підемо мéжи лю́ди,
На́ша слáвонька бу́де.

5. Де ти, барвінку, рісъ, рісъ,
Що такúй крáсний вúрісъ?
Я въ лúсі при керпúці,
При студéній водúці;
Мене́ вода́ підходúла,
Мене́ вона́ холодúла;
Прийшóвъ часъ-годúнонька, —
Вúрізала княгúнонька,
Молодая Марúсенька.

Доплітáючи вінкá княги́ні, дівчáта співáють:

6. Летíла сорóка, чичéче,
Сíла сі на стóликъ, щебéче:
Вплели́-сьмо вінóчокъ и вдáтний,
Вже тобí, Мари́сю, остáтний.
Ой встань, Мари́сю, не сиди́,
На свій ся вінóчокъ подиви́.
Вплели́-сьмо вінóчокъ и вдáтний,
Вже тобí, Мари́сю, остáтний.

7. Казáвъ-есь, бáтеньку, не дась мя,
А тепéръ кáжешъ, віддáсь мя.
На щó я вінóчокъ той плелá,
Коли́ въ нímъ не бýду ходи́ла?
Постáвлю въ свíтлоньці — зівя́не,
Пущý на Дунáй — поплúне,
Ой вже моé панянство загúне.

8. Ой по горі полони́ченьки, —
Мої любí вечерни́ченьки!
Вжежъ бо мі на васъ не ходи́тоньки,
Съ панянками не дружи́тоньки!
Чи я зíлю не вгоди́ла,
Щобъ въ вінóчну не ходи́ла?
Ой вже жъ бо я та й не вгóджу,
Якъ той вінóчокъ схóджу.

9. Проси́ла Мари́сенька дівочóкъ,
Щоби íй вплели́ вінóчокъ
А въ суботоньку на хви́льку,
А въ неділеньку всю дни́нку,
А въ понеділокъ скинь вінóкъ
Зъ золоти́ми би́ндочками на кілóкъ.

Уплівши вінóкъ для княги́ні, беру́тця плести́ дру́гий для кня́зя, и співáють:

10. А вчóра зъ вéчера папороúшенька впáла, (2)
А въ опівночи дробенъ дóщикъ пішóвъ,
А переді днемъ водá зíлля забрáла —
Съ чóго жъ ми бýдемъ кня́зеві вінéць плели́?
Ой е въ городці хрещáстний барвінокъ,
Съ тóго ми бýдемъ кня́зеві вінóкъ плели́.

11. Ой е въ лýзі калúна, (2)
Білимъ цвітомъ зацвілá.
Пішли́ íї дружки́ рвáти, (2)
Не далáся ламáти;
Ажъ пішлá Мари́сенька,
Нарвáла, наламáла
Та и внеслá до свíтлоньки
Меже крáсниі дівоньки.

12. Една́ була́ топо́ленька въ тімъ саду́,
Една́ була́ Мари́сенька въ тімъ дому́.
Бу́йнії вітри віяли,
Съ топо́лі ли́стя не звіяли,
Ажъ схо́довий ві́теръ повіявъ,
Съ топо́лі ли́стячко звіявъ.

Една́ була́ топо́ленька въ тімъ саду́,
Една́ була́ Мари́сенька въ тімъ дому́.
Всі хло́пці на ню́ю вважа́ли,
Но Мари́сеньки не взя́ли,
А Ива́сенько якъ нава́живъ,
Та й Мари́сеньку собі взявъ.

13. Ой ходи́ла Мари́сенька по саду́,
Та сади́ла садъ-виногра́дъ до ряду́,
Поліва́ла го ситою,
Проси́ла ба́тенька просьбо́ю:
»Запира́й, ба́теньку, ворітця,
Не пуска́й Ива́сенька моло́дця,
Бо прии́де Ива́сенько зъ боя́рами,
Та й ви́топче садъ-виногра́дъ ко́никами.

14. Ой по-пі́дъ лісо́къ, лісо́къ
Припа́въ дрібне́нький сніжо́къ.
Мари́ня походи́ла,
Слідо́ньки поробила.
Засіли на ню́ю ловці —
Раштове́цкії хло́пці,
Ко́ники потоми́ли —
Мари́ні не злови́ли.

Ой по-пі́дъ лісо́къ, лісо́къ
Припа́въ дрібне́нький сніжо́къ.
Мари́ня походи́ла,
Слідоньки поробила.
Засіли на пю́ю ловці —
Дубкове́цькії хло́пці,
И ко́никівъ не втоми́ли,
И Мари́ню излови́ли.

Доплі́та́ючи вінка́ кня́зеві, співа́ють:

15. Да́йся, Ива́ню, чу́ти,
Не хтять ся вінки ви́ти
Безъ ме́ду, безъ горілки,
Безъ Мари́сеньки дівки.

Тоді молоди́й дба́е про *поче́сну* для дівча́ть, оддаючи́ за-для сёго *дру́жбі* своє́му пля́шку горілки. Дру́жба пъе до дру́жки, дру́жка до

молодо́і, а одъ молодо́і ча́рка йде по всіхъ дівча́тахъ, а дівча́та въ той часъ, якъ іхъ часту́ють, прикладаю́ть дру́жбі прикладкй, співаючи:

16. Дру́жба ножа́ не ма́е, (2)
Намъ хліба не вкра́е;
Да́йте му колодача́,
Най намъ вкра́е калача́.

Та зно́ву, після посы́лку, прикладаю́ть дру́зці:

17. Було́ що́істи-пи́ти, (2)
Нікому припроси́ти:
Мари́сенька молоде́нька,
Дру́жечка пишне́нька.
Не дивуйтеся тому́:
Не дру́жчила нікому;
Пе́рший ся разъ придало́,
И то ся не вдало́.

Якъ почасту́ють усіхъ, то дру́жка бере́ вінокъ и кладе́ княги́ні на го́лову, а дру́жба тро́хи зъ не́ю потанцю́е. По́тімъ дру́жба сплета́е дру́гий вінокъ, и всі дівча́та по че́рзі кладу́ть ёго́ собі на хвили́ну на го́лову; по́тімъ кладу́ть оби́два вінки́ ра́зомъ на два буханці хліба, на столі, и такъ лежа́ть уже́ вінки́ ажъ до суббо́ти. Дівча́та выхо́дять зза сто́лу, співаючи:

18. На двіръ танцюва́ти, (2)
Дру́жбоньки огляда́ти.
Чи въ си́ніхъ сукма́нахъ,
Чи въ жо́втихъ чобо́тяхъ,
Чи висо́кі підко́ви,
Чи не криві но́ги?

Перетанцюва́вши два та́нці, розіхо́дятця по домівкахъ.

III.

Въ пя́тницю ввечері буваю́ть »зару́чини«. Заруча́ютця обо́е молоді, при сёму буває и рідъ молодо́го и молодо́і. Ро́дичі молодо́го и молодо́і, и са́мі молоді, зібра́вшись доку́пи, ра́зомъ усі кладу́ть пра́ву ру́ку на одну́ вели́ку ку́пу; тоді ста́роста обвя́зуе іхъ усіхъ рушнико́мъ, прика́зуючи: »цей ґудзь вя́жетця вже не на рікъ и не на два, а на цілий вікъ; хто ёго́ розвя́же, му́сить заплати́ти вели́ку пе́ню: 100 золоти́хъ дасть на ко́рчму, а три крайца́рі на це́ркву.«

У сихъ слова́хъ тре́ба зрозуміти те, що хто зневажа́е зару́чинами, той бу́де нече́сно жи́ти; отъ, приміромъ, вікъ свій проведе́ у пъя́нстві, забу́вши й Бо́га.

На зару́чинахъ ро́дичі молодо́го и молодо́і, по спромо́жності и до́брій ла́сці своій, обріка́ють молодя́тамъ подару́нки, хто худо́бою, хто пашне́ю, або́ дру́гимъ чимъ. Княги́ня тежъ, по зажи́тку свого́ ба́тька и ма́тері, на па́мятку даé своімъ това́ришкамъ-дівча́тамъ невели́чкі бі́лі рушники́; а вони́ такъ співа́ють при сёму́ ді́лі:

19. Ой вже, Мари́ню, по зару́чинахъ!
Погада́й тепе́ръ собі:
За чужо́і ма́тіноньки
Сніданенька не бу́де,
Обі́дець — підъ полу́дня;
Но обі́дъ на стілъ даю́ть —
Мари́ню виспла́ють:
Иди, Мари́ню, по во́ду
До широ́кого бро́ду.
Ніжъ Мари́ня съ водо́в прийшла́,
Вже й вече́ря відійшла́.
Тепе́ръ, Мари́ню, поми́й миски́
И ціно́вні ли́жки́,
И точе́нні таре́лі,
Не ста́ло ті вече́рі!
Тілко я й вече́ряла —
Де ста́ла, запла́кала. (1)

IV.

Въ суботу, коли́ мо́жна, буває́ть »по́минки по покійникахъ« . Обо́е молоді зо все́ю своє́ю дружи́ною йду́ть до спо́віді, а по́тімъ зъ це́ркви обо́е повертаю́тця до-до́му. Тутъ до іхъ збира́ютця ро́дичі, и буває обі́дъ. Пі́сля обіда́ молоди́хъ »виряжа́ють на село́ проха́ти на весілля« . У молодо́і се ро́битця та́кички:

Насампе́редъ тре́ба сказа́ти, що въ суботу вже збира́ють уве́сь весільний причéтъ обо́хъ молоди́хъ,—молоди́й підбира́е двохъ »свахъ и світи́лку« , молода́—тежъ двохъ »свахъ« , та ще »бра́та« , або »дівочого дру́жбу.« Сва́хами буває́ть молоди́ці изъ рідні, такъ са́мо й світи́лка и братъ изъ рідні, світи́лка — дівка, а той — па́рубокъ. Воно́ повинна бъ бу́ти сві-

(1) Сі зару́чини буває́ть у Крегу́льці, за дві ми́лі да́лі, де лю́де хо́дять уже чи́сто въ сами́хъ чо́рныхъ сіряка́хъ.

ти́лкою рідна сестра́ молодо́го, а »дівочимъ дру́жбою« — рідний братъ молодо́і. Мо́жна се ба́чити въ то́му, що́ вони́ ма́ють роби́ти на весіллі. Коли́ жъ у молодо́го нема́е сестри́, що вміла бъ світи́лкою бу́ти, а въ молодо́і нема́е тако́го бра́та, то тре́ба тільки, щобъ світи́лка и дівочий дру́жба були́ изъ рідні, хоча́ й не бли́зькоі.

По обіді въ суботу княги́ня йде до комо́ри, а коли́ нема́е комо́ри при ха́ті, то до сіне́й; дівочий дру́жба за не́ю.

Тоді дружки́ зъ и́ншими дівча́тами почина́ють співа́ти:

20. Да́йте намъ стільця́,
Щіточки й гребінця́, —
Да́йте намъ й кожу́ха,
Неха́й ся́де молоду́ха
Ко́су ро́су (1) чеса́ти,
На село́ виправля́ти.

21. Зза гори́ со́ненько, зза гори́,
Ви́веди, бра́тчику, сестру́ зъ комо́ри,
Посади́ ії на стіле́ць,
Дай намъ щітку, гребіне́ць,
Ко́су ро́су чеса́ти,
На село́ виправля́ти.

Тимъ ча́сомъ дівочий дру́жба приво́дить княги́ню до світли́ці, садови́ть ії на стіле́ць, накри́тий ви́вернутимъ кожу́хомъ, шука́е *гребінця́* и *щітки*, що не́ю при́дівo (куде́лицю) счісують, а дівча́та співа́ють:

22. Посади́въ братъ сестру́ на стіле́ць,
Самъ поіхалъ до Черне́ць (2)
Купува́ти щітку й гребіне́ць,
Розчеса́ти ко́су ро́су під вине́ць.

По́тімъ дру́жба підхо́дить вже зъ гребінце́мъ, щіткою й но́жикомъ, и благослови́тця до оцця́ й ма́тері »разъ, вдру́ге, втре́те« ти́ми слова́ми: »Прошу́, пано́че, благослове́ния« , а до ма́тери: »пані́ма́тко« . На те обо́е вони́ такъ ода́зують: »неха́й Богъ благослови́ть« . Тоді дру́жба розрізае но́жикомъ за́плітки у коси́ и відхо́дить, а дружку́ роспліта́ють ко́су, співаючи:

23. Благослови́, Бо́женьку
И оте́ць и ма́ти,
Своему́ дити́ті
Ко́су розпліта́ти.

---

(1) Ру́су. — (2) Або́ *Німець*.

24. Де твої, Мари́сенько, кова́лі,
Що твою́ ко́соньку кува́ли? —
Неха́й же при́йдуть, розкую́ть,
Неха́й сі срі́бро-зло́то забері́ть.

25. Ой про́со, про́со волотя́!
Ой ко́со ро́со, жаль мі тя:
Не рі́къ я тебе́ плека́ла,
Молоди́мъ бо́рщикомъ змива́ла,
Шовко́вовь ху́сточковь стера́ла,

Золоти́мъ гребінце́мъ чеса́ла,
Бу́дучи въ мі́сті, шпили́ла,
Идучи попідъ гай, маіла,
Тож-емъ тя, ко́сонько, строіла!

Роспліви́ ко́су, дівча́та співа́ють тако́і:

26. Приступи́, ба́теньку, къ мені,
Розчеши́ ко́сокьку мені
Білими ручень ка́ми,
Дрібними слізонька́ми:
Ле́гкиі ру́ченьки твоі
При голо́вонці моій.

Се́і са́моі співа́ють зно́въ ма́тері и всій роди́ні до са́мого найме́ншого. Подаю́ть імъ по че́рзі гребіне́ць, и ко́жне підступи́вши, пово́дить три́чі гребінце́мъ надъ голово́ю княги́ні, по́тімъ цілу́е ії въ лобъ, а вона́ ёму́ оби́дві ру́ки. За ду́шу забіра́е сей звича́й, и безъ вели́кого плачу́ не обхо́дитця.

Навпісля́ дру́жка гла́дко росчісуе ко́су гребінце́мъ и щіткою, и обвя́зуе молодій го́лову *гарасівкою*. Тимъ ча́сомъ дівча́та співа́ють:

27. Підъ вікно́мъ те́ренъ те́шуть,
А въ ха́ті ко́су че́шуть.
Підъ вікно́мъ чере́шенька;
Підъ не́ю Мари́сенька
Ко́су ро́су чеса́ла,
Ба́тенька прикли́ка́ла:
»Ба́теньку голу́бочку,
Розчеши́ мі ко́сочку.
— Е въ те́бе дру́жечка,
Найвірні́ша слу́жечка,
У не́і ру́ченьки білі
До голо́вонъки твоій.

Ма́ти бере́ вінокъ, благослови́тця до ста́рости »разъ«, »вдру́ге«, »втре́те«, ка́жучи: »прошу́, па́не ста́росто, благослови́ти«, и якъ одка́-

же вінъ трúчі: »нехáй Богъ благословúть«, цілýе мáти гóлову княгúні зъ обóхъ бóківъ и чоло́, и накладáе на нéі вінóкъ. Княгúня цілýе обúдві рýки мáтері, пóтімъ дрýжка пришивáе ій на голові вінóкъ до *гарасівки*, щобъ вінъ не спавъ зъ головú, якъ стáне вонá прохáти благословéння, а дівчáта співáють:

28. Ой чи огóнь, чи пóломінь палáе?
На Марúсоньці золотúй вінéць сиáе:
Тóж-то, Марúсю, лáдний,
Тóж-то, Марúсю, вдáтний,
Алé жъ бо й остáтний!

Якъ приладнáють дружкú вінóкъ на голові, тодí встаé княгúня изъ стільця́, а бáтько й мати — а колú е, то й дідъ и бáба, — мáючи кóжне при собі два хлíби, садовлятця на ослóні, покрúтімъ вúвернутимъ кожýхомъ. Тоді стáроста, дéржачи въ рукáхъ, для почóту, пáлицю, станóвить молодý передъ нúми и промовляе до іхъ до трёхъ разъ такъ: »Мúлий панóче! мúла панімáтко! ото стáла передъ вáми вáша дитúна, якъ я́нголъ передъ Гóсподемъ Бóгомъ. Вонá мáе перейтú до стáну жінóчого и прóсить вáшого родúтельского благословéння. Мóже, ій довóдилось не одúнъ разъ не послýхати васъ и прогнівати непокірливимъ слóвомъ. Прошý для сёго по пéршому рáзу: простíть ій усé. Кому́ отéць и мáти на землі провину одпускáють, тому́ и отéць нашъ на небесáхъ не памятáе гріхá. Для сёго прошý: простíть ій усé, благословíть ії щúро, побáтьківськи та по мáтеринському, та й въ щаслúву годúну вúправіть на селó.«

Тоді молодá пáдае імъ у нóги; вонú кладýть ій хлíбъ на гóлову и благословля́ють: »нехáй тебé Богъ благословúть щáстямъ, здорóвъямъ, дóброю дóлею и щаслúвимъ заробíткомъ, щобъ ти булá, якъ оця́ святáя земля́.«

По трéтій мові, якъ мáе молодá втрéтє до нігъ вклонúтися, дівчáта співáють знóву:

29. Пéрший разъ, Марúсенько, пéрший разъ,
Поклонúся бáтенькові зо сто разъ:
Не рíкъ тебé бáтенько годувáвъ,
Ніжъ ся твогó поклóноньку дочекáвъ.

Тéе сáме прикладýють и до мáтери; пóтімъ, якъ почнé молодá клáнятись родúні и всíмъ, хто е въ хáті и хто де стоíть, співáють:

30. Грáйте, музúки, різко,
Клáняйся, Марúню, нúзько
Отцéві, мáтіноньці,
Всій своій родúноньці
И наймéншій дитúноньці.

Не еди́нъ ті ска́же:
Благосло́ви тя, Бо́же.

31. Чо́рная терни́нонька,
Мари́ся дити́нонька,
Низе́нько ся кланя́е,
На се́рцю жаль ма́е.

Приступа́йся близе́нько,
Кла́найся, серде́нько,
Не еди́нъ ті ска́же:
Благослови́ тя, Бо́же.

При кінці тихъ покло́нівъ вихо́дять ба́тько й ма́ти, зъ двома́ хлібами и дрібко́мъ со́ли, а ма́ти ще й зъ свято́ю водо́ю, и становля́тця—ба́тько коло одно́го, а ма́ти коло дру́гого одвірка передъ ха́тою. Якъ скінча́ютця покло́ни, то й ста́роста вихо́дить до сіне́й, а дру́жба дівочий провожа́е молоду́ зъ дружка́ми на село́. Підступи́вши до ха́тніхъ двере́й, молода́ благослови́тця у ста́рости три́чі, а навпісля́ вінъ выво́дить въ две́ряхъ ша́пкою хрестъ, ка́жучи: »самъ Христе́ Бо́же, благослови́ васъ«, и вихо́дить до сіне́й, а за нимъ молода́, дру́жка и оста́тні. Коло сіне́шнихъ двере́й зно́ву три́чі благослови́тця у ста́рости, и напослідокъ вихо́дить на двіръ, прохо́дючи поміжъ ба́тькомъ, ма́тіръю, що стоя́ть съ хлібомъ коло одвірківъ. За нимъ и молодо́ю вихо́дять на двіръ и дівча́та, співа́ючи:

32. Мари́сю ма́тінка роди́ла,
Місяцемъ городи́ла,
Со́ненькомъ вперезала,
На село́ виправля́ла.

Иди́, си́нку, въ щасли́ву годи́нку,
Испроси́ собі всю свою́ роди́нку,
Близьку́ю, дале́кую,
Вели́ку, мале́нькую.

Дру́жба зъ молодо́ю и дру́жками стаю́ть середъ дво́ру, ма́ти дае́ ёму́ оби́два свої буханьці, а сама́ зъ ба́тькомъ, що йде попе́реду съ хлібомъ и сіллю, обхо́дить іхъ и кро́пить свято́ю водою, а дівча́та тимъ ча́сомъ співа́ють:

33. Скропля́й насъ, ма́тіпонько,
Свяче́ною водо́ю, —
До́брою до́ленькою.

По́тімъ уже́ дру́жба, молода́ и дружки́ йду́ть на село́ прохати—одъ ха́ти до ха́ти. Дру́жба йде тільки до тре́тёі ха́ти и, зоста́вивши тамъ хлібъ,

самъ вертáетця назáдъ. Дружка хóдить всюди попéреду и кáже: »прóсить молодá благословéння«, а самá молодá пáдае до нігъ и мóвить: »просúли васъ татýнё и мамýня, и я вáшеці прошý, бýдте ласкáві, прийдіть на весілля.« Піддружка нóсить зъ собóю зібрані подарýнки, найбільше — прядіво.

У молодóго въ суббóту після обідъ все те робитця, щó и въ молодóі, опрічъ росплітáння косúй. Молодúй идé на селó безъ вінкá, тільки зъ однúми квіткáми барвінку; зъ нимъ идýть и обúдва дружби. Світúлка, пóки ще щó, не мáе тутъ ніякої робóти. Ні дівчáта, ні хлóпці не співáють у молодóго, самі тільки жінкú зъ найблúзчої рідні.

V.

Пóки молоді сповідáютця, обідають и виряжáютця на селó просúти, одъ молодóго и молодóі йдýть по дві жінки-свáхи, утúкавши собі гóлову галýзками зъ барвінку, и, хóдючи по всёму селі, напрóшують молодúць до »коровáю«, — одні напрóшують до мологóго, а другі до молодóі. И якъ молоді вихóдять на селó просúти, тоді збіраютця молодúці, особлúво котрі зъ рідні, — одні до молодóго, другі до молодóі, кóжна мáючи при собі подарýнки: котрá бóрошно несé, другá хлібъ, а úнша кýрку до коровáю.

Мáти даé імъ звичáйно пшенúшної *питлёваної* мукú. Воні благословлáтця до стáрости, потімъ співáють:

34. Благословú, Бóженьку,

И далі, такъ самó, якъ и при вінкоплётинахъ, опрічъ того, що тутъ вже кáжуть: »коровáець місúти.« Після сії, співáють такóі:

53. Сварúлася пшенúченька съ коколёмъ на пóленьку:
Ой ти, чóрний кокóленьку!
Не стій ти на пóленьку,
Бо тебé за пліть вéргуть,
А зъ мéне коровáй плéщуть.

36. Голінáта мукý сіяла,
А рúжа росчиняла,
А хорóша місúла.

Далі росчиняють коровáй, співáючи:

37. Ой ліскý, ліскý на піскý,
Ярая пшенúченька у стіжкý.

Ми еі зготу́емо,
На корова́й спитлю́емо.

38. Жури́лася Мари́сенька (Ива́сенько),
Що не ма́е корова́ю.
Е надіенька въ Бо́зі,
Е пшени́ченька въ сто́зі,
Ми іі зготу́емо,
На весілля спитлю́емо.

39. Ви́йшла ма́ти на подвіръя,
Про́сить своіхъ сосідъ до се́бе:
Моі лю́бі сосідоньки, прійдіть-но до ме́не,
Бо тепе́ръ гара́здъ у ме́не.
Давъ мі ся Бігъ дожда́ти
Дитя́тко згодува́ти,
До до́брихъ люде́й да́ти.

Въ субо́тоньку зъ полу́денька годи́на,
Зъіхалася вся Мари́сина роди́на,
Звезла́, знесла́ сімъ кірці́въ муки́ на корова́й.
Ми́лий Бо́же, вели́кий нашъ бу́де корова́й.

Ище́ співа́ють: »сімъ фа́сокъ ма́сла, сімъ бербениць си́ру, сімъ кіпъ яе́ць.« Місячи, співа́ють:

40. Проси́ Бо́га, Мари́сенько (Ива́сеньку),
Щобъ Богъ давъ,
Щобъ ті ся корова́й вдавъ:
Якъ день білий,
Якъ Богъ ми́лий,
Якъ я́снее со́ненько,
Що світить въ віко́ненько.

По́тімъ виробля́ють оди́нъ хлібъ таки́й здорове́нний, шобъ усю́ рідню́ було́ чимъ о́бділи́ти, и уквічують ёго́ якъ па́ску и наро́блюють невели́чкихъ кала́чиківъ до́вгихъ (гу́сочки) и кру́глихъ (корова́йчики), тежъ іхъ укра́шують, якъ и хлібъ; се вже на подару́нокъ сами́мъ почо́тнішимъ лю́дямъ въ грома́ді. Се́е ро́блючи, співа́ють:

41. Поідемо по-підъ го́ри
Купува́ти підпо́ри —
Підпо́ри купува́ти,
Сто́женько підпера́ти.

Передъ ти́мъ, якъ сажа́ти въ пічъ, ки́дають пе́рше въ пічъ дві бала́бушечки и співа́ють:

42. Корова́йная па́ра
Въ пічъ загляда́ла,
По при́пічку гра́ла —
Чи бу́де нашъ корова́й кра́сний?

Сажáючи въ пічъ самúй коровáй, співáють:

43. Нашъ пьецъ (¹) тарахкóче,
Та чогó жъ бо вінъ хóче?
Коровáю мáсного
И дрýжбоньки крáсного.

44. Дáйте намъ рýки вмúти,
Горілки ся напúти.
Завдалú-сте намъ робóту,
Покажíть же намъ охóту.

45. Захóдять насъ вісти:
Хотя́ть намъ дáти істи —
Пшеничнíні калачí
Постáвлено на столí.

Тоді садовля́ть іхъ по-за стíлъ и даю́ть імъ чогó-нéбудь трóхи перекусúти (сúру съ хлíбомъ, абó-що), а вонú, підживúвшися, співáють:

46. Де стáроста дівóчий?
Покажú свої óчі;
Нехáй ми знáемъ,
Когó стáростовь звáти мáемъ.

47. Нашъ стáроста вдáвся:
Сімъ лíтъ не вмивáвся —
Взялá го свáха за бóроду,
Та завелá го во воду,
Ціскóмъ тéрла, водóвь мúла,
Чересломъ підголúла, за столóмъ посадúла.
Нашъ стáроста зъ міста,
Ёмý головá зъ тіста,
Зýби зъ петрýшки,
Очі зъ чорнýшки,
А въ лúцяхъ дíри,
Повилізáли щури.
Голова спíпкáми вшúта,
Бородá гóнтямъ побúта,
А въ голові вóші,
А въ бороді мúші;
Трéба грéбінь купúти,
Та вошí вúбити,
Котá зловúти,
И мúші вúгнати.

Нашъ стáроста якъ панъ,
На німъ сúній жупáнъ,
Лúчкомъ підперезáвся,
На всю бідý придáвся.

(¹) Пічъ.

Нашъ ста́роста старе́нький,
Якъ го́лубъ сиве́нький.
А вдарь чо́ломъ,
А знай со́ромъ:
Ви́веди насъ зза стола́,
Не чини́ намъ сорома́.

Ста́роста, прийма́ючи жа́рти за-любки́, схо́плюетця зъ місця, промовля́ючи: »а прошу́ gре́чно, а прошу́!« и вивóдить молоди́ць по о́дній зза сто́лу, а вони́ співа́ють:

48. Ста́ростi ше́лягъ да́ти,
Щобъ насъ ви́вівъ зъ ха́ти.
Я бимъ му и два дала́,
Щобимъ зъ нимъ погуля́ла.

Тоді вони́ одна́ зъ одніéю, або́ изъ ста́ростою, погуля́ють тро́хи, скільки е слобóдного ча́су; а тимъ ча́сомъ, якъ корова́й спікся, вийма́ють ёго́ и зно́ву співа́ють:

49. Де жъ ти бува́въ, нашъ го́стю корова́ю,
Що́жъ ти вида́въ, нашъ го́стю корова́ю?
Ой бува́въ же я та въ чистíсенькімъ по́лю,
Ой вида́въ же я місяць надъ зоро́ю.

Молоди́ці ви́ймуть корова́й зъ пе́чі, а дру́жба станóвить ёго́ на столі; тамъ вінъ и лежи́ть, ажъ по́ки почну́ть ёго́ кра́яти. Про се ска́жемо да́лі.

VI.

Тимъ ча́сомъ и молоді верта́ютця зъ села́. Підхóдючи до до́му, співа́ють:

50. Прийшла́ Мари́ся зъ села́
Смутне́нька, не весе́ла.
Всі двори́ проходи́ла,
Слізоньки не вроні́ла,
Ажъ на ба́тенькивъ прийшла́,
Та й ста́ла, заду́мала,
Ревне́нько запла́кала:
»Ба́теньку-голу́боньку!
Не гнівайся на ме́не,
Щомъ ті хлібъ переіла.
Су́кнімъ ті походи́ла,
Въ робóті не вгоди́ла.

Ста́роста вихóдить у сіни, дру́жка (а у молодогó—дру́жба) благосло-

ви́тця до ёго, якъ пово́дитця, три́чі; по́тімъ, вступи́вши въ сіни, спі-ва́ють:

51. До́брий ве́чіръ, ма́ти,
А зъ сіне́й до ха́ти!
Чи гара́здъ ми зроби́ли,
Всю роди́ну спроси́ли,
Бли́зькую, дале́ку,
Вели́ку, мале́ньку?

Изъ ха́ти одспівують імъ сва́хи:

53. Гара́здъ, дети́нко, гараздъ.
Пі́дешъ на по́сагъ за́разъ.

На ха́тнёму поро́зі зно́въ благословля́тця три́чі до ста́рости, и вѣй-шо́вши въ ха́ту, співа́ють дру́жки, або́ дру́жби:

53. Добри́й вечіръ тому́,
Хто е въ тімъ дому́:
И старо́му, и мало́му,
И Бо́гові свято́му.

И віта́ютця зо всіми, а молода́, або́ молоди́й, и тутъ ще вклоня́ютця всімъ до самісінькихъ нігъ.

VII.

Якъ тільки молоди́й пове́рне зъ села́, за́разъ посила́е до молодо́і дружбъ своіхъ изъ подару́нками: ра́нтухъ, ху́стку и два кала́чики-гу́сочки. Дру́жби, три́чі поблагослови́вшись до ста́рости, йдуть съ ти́ми подару́н-ками до молодо́і, співа́ючи доро́гою:

54. Вітре́ць повіва́е,
До́щикъ покрапля́е,
Ива́нови дару́ночки якъ макъ процвіта́ють.
А зъ ру́точки дві квіточки, —
Будь, село́, весело, —
Подару́нки несемо́
Одъ па́на молодо́го до па́ні молодо́і,
Бо ми слу́женьки ёго́.

Особли́во жъ співа́ють сіе́і пісні, якъ при́йдуть на двіръ до молодо́і. Ста́роста молодо́і, зачу́вши той го́лосъ, вихо́дить въ сіни до посланцівъ, а молода́ зъ дружками й и́ншими дівча́тами мерщій сіда́ють за стілъ. Посланці три́чі благословля́тця до ста́рости, вхо́дять за нимъ у ха́ту и віддаю́ть ёму́ подару́нки (да́ри), а дівча́та співа́ють за столо́мъ:

55. Черéзъ Дунáй глибóкий
Лежúть я́віръ широ́кий;
Ишóвъ черезъ нёго дру́жбонька.
Прóсить Бóга дру́жечка,
Щобъ дру́жбонька не втону́въ,
Щобъ подару́ночківъ не згуби́въ.
Подару́ночки—рубóчки,
За рутяни́і вино́чки.

Міськиі синóчки
Принесли́ намъ подару́ночки.
Подару́нки віддáйте,
Сáми ся сідáйте.

Зпідъ зелéноі ви́шні,
Два (три (¹) боя́рчики ви́йшли.
Ввійшли́ вони́ до хáти,
Не уміли ся звітáти.
На лáвці посідáли,
Зóлотомъ осія́ли.

Ту́тички підхóдять до іхъ дру́жка и піддру́жка, и сказáвши: »прóсимо на дівóчий вінóчокъ«, беру́ть у іхъ шапки́ до сéбе за стілъ, щобъ попришивáти до шапóкъ невели́чкі барвíшкові вінóчки, а въ серéдину тихъ вінóчківъ вшивáетця червóна бúндочка (стрічечка,) звéрнута якъ квіточка. При сёму співáють:

56. Нія́кий дру́жбонька, нія́кий,
Мáе квіточку съ клáківъ.
Дру́жечка відривáе, (²)
Злóтисту пришивáе.

Чи не сóромъ, дру́жбонько, не сóромъ,
Іхати безъ пóла безъ жучкá,
Стоя́ти въ свíтлоньці безъ шлячкá,
Безъ рутяно́го вінóчка? —

Нáша швáчка зі Львóва
Приíхала учóра,
Привезлá сі гóлку,
И ни́точку шóвку
Пришивáти квіточку
Зъ зелéного барвíночку,
Дру́жбові на шáпочку.

(¹) Буває два, або́ й три боя́рчики; бо часомъ пде́ й тре́тій, що зве́тця »пи́сарь«, що запи́суе кватéру для молодóго. На дру́гий день, у неділю, якъ ідуть до шлю́бу, вінъ, буває хорунжимъ (про се дáлі).

(²) Це про ті квіточки барвінкові, що зъ ними дружби ходи́ли по селі проси́ти.

Пришúвши вінóчокъ, дрýжка за столóмъ надівáе дрýжбову шáпку и, взявшись у бóки, рóбить вихиляси и вигýкуе, а дівчáта співáють:

57. Подивúся, дрýжбонько, на мéне:
Не крáщий я козáкъ відъ тéбе?
Я въ твоімъ шлячкý-колпачкý
Та рутяннімъ вінóчку,

На свáтовій лáвці
Я въ дрýжбовій шáпці.
Тепéръ я мáю вóлю,
Дрýжбонько, надъ тобóю.

Шúхо, дрýжбонько, шúхо.
Не здýришъ дрýжбоньки тúхо.
Посягнú у кишéню,
Вúтягни грóшей жмéню,
Посúпъ на тарéлі.
Якъ на білому папéрі,
Вúкупи сі шáпку въ мéне.

Дóпче дрýжечка, дóпче,
Черевúчки вúдопче —
Дрýжба ся постáвить,
Черевúчки напрáвить.

Для дóвшої потíхи, дружкú звичáйно багáцько вимагáють одъ дружбъ за свої вінóчки, дрýжбі не разъ прихóдитця велúка бідá, якъ би то відкрутúтись одъ дівчáтъ такъ, щобъ и не багáцько заплатúти и сміхý зъ сéбе не наробúти. Тимъ чáсомъ, якъ дрýжка зъ дрýжбою змагáетця (передерáе), дівчáта співáють и дóбре-такú допікáють ёмý:

Я на тóе не дивлúся,
До стінú обернýся —
До стінú óченьками,
До дрýжбоньки плéченьками.

До Львóва дрýжечка ходúла,
За тáляра шóвку купúла,
За червóного волочки —
Пришивáти квіточкú.

Не кúдай мі трояка:
Я не люблю́ дворака.
Кинь мені шестачúска,
Бо я люблю́ простачúска.

Моя́ мáти не кітля́рочка,
Я не кітля́рчина дочка.

Я кітлі́въ не лата́ла,
Щобимъ по гро́шу бра́ла.

На що́ ся въ дру́жби бравъ,
Коли́ гро́шей не мавъ?
Було́ пі́ти молоти́ти,
Шістака́ сі заробити —
Ша́почку ви́купити.

Нашъ піддру́жба хоро́ший,
Пожи́чъ дру́жбі гро́шей,
Бо нашъ дру́жба въ несла́ві,
Ёго́ ша́пка въ заста́ві.

Ви́лізъ дру́жба на ли́пу,
Потряса́е кали́ту —
Ще три кра́йцарі ма́е,
Изъ ними розмовля́е:
Що́ би зъ ни́ми зроби́ти?
Чи ша́пку ви́купити?
Чи тютюну́ купи́ти?
Чи горілки ви́пити?
Чи ся ожени́ти? —

Стоя́ть ко́ні коло пло́та
И про́сять околота;
Зъіли би и соло́му,—
Часъ, посла́нці, додо́му.

Гада́ли посли́ ночува́ти,
Чимъ ми іхъ бу́демъ годува́ти?
Зла́паемъ сову́ въ стодо́лі.
Зва́римо ім въ росо́лі.
Чимъ ми ім бу́демъ соли́ти?
Чимъ ми ім бу́демъ перчи́ти?
Е мно́го кукі́лю на по́лю,
Е мно́го полену́ по селу́.
Кукі́лемъ бу́демъ соли́ти,
Поленóмъ перчи́ти.

Дру́жбамъ поле́гшае, якъ повикупля́ють свої шапки́; тоді дава́й вже воні́ й собі купи́ти зъ дівча́тъ (глузува́ти). Взя́вши у́гіль, або́ *опóку*, пи́шуть нимъ по бо́вдурі (ко́міні), або́ по сво́локу, помі́ча́ють кватéру, де іхъ князь бу́де жи́ти; и тоді іхъ зъ ха́ти ви́женуть. Дружки́ зъ дівча́тами співаю́ть:

58. Приїхали комиса́рчики,
Зі Льво́ва писа́рчики,
Госпо́ду записа́ти,
Де ма́е коро́ль ста́ти,
Коро́ль-короле́нько,
Молоди́й Йване́нько.

На са́мий кіне́ць ста́роста даé дру́жбамъ подару́нки одъ молодо́і: соро́чку и вино́къ для молодо́го, та ще два кала́чики-гу́сочки на тарільці. Дівча́та співаю́ть:

59. Съ ха́ти, цига́ни, съ ха́ти —
Го́ді за насъ бреха́ти,
Вжé-сте ся набреха́ли —
Заки́м-сте да́ри віддали.

Дру́жби імъ одспівують:

Ми не цига́ни,
До́бре-смо замінялн:
За тонéнький рубо́чокъ —
Рутя́ний вино́чокъ,
За шовко́ву ху́сточку —
Вишúвану сорóчку.

Дівча́та зно́ву імъ одспівують:

Що жъ то мі ва́ші да́ри —
Рантýхи съ дірáми!
А на́ша соро́чка
Съ тонко́го рубо́чка,
Съ Ту́рокъ ви́везена,
Шóвкомъ мереже́на,
Га́фтомъ гафто́вана,
Въ тімъ до́му даро́вана.

Верта́ючись зъ подару́нками молодо́і, співа́ють тихъ са́михъ пісéнь, що й пе́рше, якъ ишлú зъ подару́нками молодо́го. Одміна буває, звісно, тільки въ тімъ, що спомина́ють въ пісні тихъ, до ко́го вона́ прихо́дитця; та ще співа́ють и сіéі:

60. Ми́ла соро́чка, ми́ла!
Сама́ Мари́ня ши́ла
А въ новій свíтлоньці
При восковій свічоньці —
Бíлими рученька́ми,
Чóрними оченька́ми, —
Коло я́сного со́нця-віко́нця,
Для Ива́ненька-моло́дця.

VIII.

Якъ обміня́ють подару́нки, у молодо́го и молодо́і буває »по́сагъ«. Покрива́ють ослінъ ви́вернутимъ кожу́хомъ, на ёму́ сіда́ють ба́ть-

ко й ма́ти, коли́ ще жи́ві — то й дідъ и ба́ба, ко́жне де́ржучи по два хліби для благослове́ння, такъ якъ и тоді, якъ висила́ли на село́ прохáти.

Молода́ вихо́дить зъ дру́жбою — бра́томъ изъ хáти до комо́ри, або́ тільки до сіне́й; дівча́та співа́ють:

61. Ой кри́кнули гу́си-ле́беді на воді.—
Ой зоба́чили молоду́ Мари́сю на дворі.
Ой го́ді тобі, Мари́ню, гуля́ти,
Ой часъ тобі на посáженьку сідáти.
Ой що́ жъ бо вамъ, гу́си-ле́беді, до то́го,
До мого́ посáженьку сла́вного?
Е въ ме́не ба́тенько до то́го,
До мого́ посáженьку славно́го.

62. Розто́чено, розволо́чено въ комо́рі,
А ще мі кра́щні лённні обру́си на столі,
Куда́ мі йшла́ молода́ Мари́ня на посáгъ.

Дру́жба вво́дить молоду́ въ хáту — дівча́та співа́ють:

63. Ой летіла зозу́ленька черезъ садъ,
Ой кли́кала Мари́сеньку на посáгъ.
Ой лети́ ти, зозу́ленько, за го́ру,
Закімъ я ся молоде́нькая зберу́,
Свое́му ся ба́тенькові поклоню́.

И тепе́рички тожъ вклоня́етця до нігъ, якъ и передъ ви́ходомъ на село́; ті са́мі співи завóдять дівча́та, переміня́ючи слова́ такъ, що то́ молода́ въ дру́гий вже разъ кла́няетця и про́сить благослове́нія. Для сёго співа́ють:

Дру́гий разъ, Мари́сенько, дру́гий разъ,
Поклони́ся ба́тенькові зо сто разъ, *и дáлі якъ VI, 29 пісня.*

Якъ благословля́ть молоди́хъ усі, хто е въ хáті, дру́жба-братъ бере́ молоду́ и обво́дить ії три́чі поза столо́мъ, по лавка́хъ и ослóні; після тре́тёго ра́зу садови́ть ії за стілъ, — самъ сідá коло не́і, а по дру́гий бікъ — дру́жки; и дру́гі дівча́та сідáють поза стілъ и співа́ють:

64. Братъ сестру́ за стілъ веде́,
Веде́ ії, веде́, научáе:
»Се́стро моя́, коса́ твоя́ росче́сана,
Часъ тобі на посáженьку сідáти.

65. Сіла Мари́ня на посáженьку,
Якъ на ро́женці квітка;
Еі ба́тенько, еі ріднéнький,
Не мóже ся на ню́ю надиви́ти.

»Мари́ню жъ моя́, дитя́тко жъ мое́,
То́ж-есь мі тепе́ръ ми́ла.«
— »Ой мій ба́теньку, мій голу́боньку!
Чи до́вго я бу́ду така́я?«
—»Бу́дешъ, дитя́тко, бу́дешъ,
Якъ у ме́не бу́дешъ;
А якъ підешъ відъ ме́не,
Спаде́ красота́ съ те́бе —
Зъ ли́ченька румя́ного,
Зо ста́ну паня́нського.«
—»Ой мій ба́теньку,
Си́вий голу́боньку!
Ні въ чімъ я ті не вгоди́ла:
Ні въ робо́тоньці,
Ні въ похо́доньці,
Ні въ по́лю, ні на ни́воньці.«

66. Ой сла́венъ, сла́венъ Мари́ненъ по́сагъ!
Ой по чімъ же вінъ такъ ду́же сла́венъ?
По всіхъ віко́ньцяхъ я́нгелі сидя́ть,
Янгелі сидя́ть, до́леньку судя́ть.
А надо две́рьми самъ Госпо́дь стоіть,
Самъ Госпо́дь стоіть, кни́жочку чита́е,
Кни́жочку чита́е, до́леньку розда́е,
До́леньку розда́е, Мари́ню пита́е:
»Мари́ню дитя́тко, чия́ ліпша до́ленька,
Ой чи Бо́жая, чи ба́тенькова?«
—»Ліпша Бо́жая, якъ ба́тенькова:
Ба́тенько даé, та й вимовля́е,
А Госпо́дь даé, ще й причиня́е.«

67. Ой де ся дівъ, де ся подівъ
Мари́сеньки ба́тенько?
Ой чомъ не ввійде, ой чомъ не ввійде
До нові́ світлоньки?
Чомъ не присту́пить, чомъ не присту́пить
До тесо́вого стола́?
Чомъ не дару́е, чомъ не дару́е
Мари́сеньку на посазі?

68. Стань, ба́теньку, проти ме́не
Та напи́йся до ме́не
По́вною по́вненькою,
До́брою до́ленькою.
Часъ мене́ дарува́ти:
Присуди́ла Бо́жа ма́ти, —
Не вели́кимъ поса́гомъ,
А ща́стямъ, здоро́вьенькомъ.

На столі́ передъ молодо́ю стоїть корова́й, тарілка на гро́ші и горілка, щобъ частува́ти тихъ, хто прихо́дить ій дарува́ти, почáвши одъ ба́тька. За ба́тька на пісню свою́ одспівують самі собі дівча́та; а ба́тько, звича́йно, за тимъ, що́ ба́чить передъ собо́ю, ле́дві мо́же промовля́ти:

Я повне́ньокоі не випива́ю,
Ща́стя-до́лі не вгада́ю.
Обо́е-сте молоде́ньокі,
Просіть Бо́га до́леньки,—
Чи́стоі Пречи́стоі,
Котра́ до́леньку роздае́
До́брую и лихо́ю
На че́лядь молоду́ю.
Стань, ма́тінко, про́ти ме́не, *и да́лі.*

69. Дару́й мене́, роди́нонько,
Зъ ве́чера въ суббо́тоньку;
Якъ я ся запомо́жу,
Одда́ти ті мо́жу.
Бу́ду ся гара́здъ ма́ти, —
Бу́ду ті дя́кувати.

70. Що́-то мі за доро́га
Одъ сто́лу до поро́га?
Роди́на видопта́ла,
Мари́ню дарува́ла.

71. Ско́чила Мари́ня на те́репъ,
Махну́ла ху́сточковь напе́редъ.
Розступіться, роди́но,
Най мене́ дару́е чужи́на,
Не вели́кимъ да́ромъ-поса́гомъ,
А ща́стямъ, здо́ровъямъ за столо́мъ.

Парубка́мъ, що прихо́дять дарува́ти, співаю́ть:

72. Місяченько я́сний,
Андру́сенько кра́сний,
Що ввійшо́въ до ха́ти
Мари́ню дарува́ти.

Ровéсникамъ співа́ють:

73. Горо́ю со́ненько колу́е,
Мари́ню това́ришъ дару́е
Не вели́кимъ да́ромъ-поса́гомъ,
А ща́стямъ, здоро́вьямъ за сто́ломъ.

74. Де ся ти́ї поділи,
Що за на́ми гляді́ли?
Тепе́ръ не вийдуть до ха́ти
Мари́ню дарува́ти.

75. Ой ви, хло́пчики мале́нькі,
Збира́йте шеляжки́ дрібне́нькі.
Тре́ба Мари́ні чобітóкъ,
Зъ само́го зо́лота підківóкъ,
Щоби підківки́ бреніли,
Попідъ лу́женьки шуміли.

76. Пи́йте, молодці, пи́йте,
Но скляно́къ не поби́йте:
У насъ склянки́ дороги́і —
По чоти́рі золоти́і,
А по́рція по гро́шу, —
Пи́йте, молодці, про́шу.

77. Дарóвано Мари́сеньку
Ревними (гривня́ми?) золоти́ми,
Таляра́ми бити́ми.
А ми ре́вних не зна́емъ,
По столі посува́емъ.
Ле́жте, поле́жте, ре́вні,
На тімъ тесовімъ столі
Та й на лённімъ обрусі.

Якъ переста́нуть вже дарува́ти, тоді даю́ть дівча́тамъ-співа́чкамъ де́-чого попоісти, приміромъ, си́ру съ хлібомъ. Дру́жба дівóчий и дружки́ прислу́жують імъ ту́тички, а вони́ при сёму співа́ють собі:

Нашъ дру́жба ножа́ не ма́е, *и далі, якъ при вінкопле́тинахъ; див. II. 16.*

78. Наша дру́жка підъ сво́локъ,
Зъіла калачівъ сóрокъ.
Най ся ніхто́ не проти́вить,
Най ся здоро́ва жи́вить.

79. Не боя́листеся Бóга,
Не наїлистеся до́ма,
Сорому́ не зна́сте,
Въ запаски́ хова́сте!
»Ми люди подоро́жні,
У насъ запаски́ поро́жні.«

80. Не стійте коло гру́би,
Не заглядáйте въ зу́би, —
Ми собі зароби́ли,
Щоби-сьмо ся пожи́вили.

81. Пи́йте, паня́нки, пи́йте,
Та скляно́къ не поби́йте, *и да́лі, якъ до хло́пцівъ при поса́зі; див. 76.*

87 Ми́лий Бо́же, хо́дить го́лубъ по сто́лі,
Кри́льці въ пи́вцю вмоча́е,
Всі паня́ночки часту́е,
Ино Мари́сеньку мина́е,
Бо вже зъ паня́нства вистае́,
До стари́хъ люде́й пристае́.

Попоівши тро́хи, зно́ву співа́ють:

83. Було́ що́істи, пи́ти,
Нікому припро́сити, *и да́лі, якъ при вінкоплетинахъ; див. 17.*

84. Нашъ ста́роста дівочий,
Покажи́ свои о́чі,
Неха́й ми зна́емъ,
Кого́ ста́ростовъ зва́ти ма́емъ.
Ста́рості ше́лягъ да́ти,
Щоби насъ ви́вівъ зъ ха́ти.
Я бимъ му и два дала́,
Щобимъ зъ нимъ погуля́ла.

Старо́сти схо́плюетця и ка́жучи: »а прошу́ лише́нь, дівча́та, прошу́«, виво́дить іхъ изза сто́лу; а вони́ собі да́льше співа́ють:

85. Зза сто́лу, паня́нки, зза сто́лу,
На Мари́сине подвіръя!
Давно́ ми въ Мари́ні бува́ли,
На е́і подвіръю гуля́ли.

И, погуля́вши тро́хи, розіхо́дятця по домівка́хъ. Такъ са́мо й молодо́го на по́сагъ сажа́ють и тихъ са́михъ пісе́нь співа́ють, звісно вже — всюди вставля́ючи »Ива́на« и ки́даючи те, що хло́пцеві не підхо́дить; приміромъ, до мали́хъ хло́пчиківъ вже співа́ють такъ:

86. Гада́йте, хло́пці, гада́йте,
Дрібни́і шеляжки́ склада́йте,
Тре́ба Йва́нёві ко́ні кува́ти,
До Мари́ні іхати.
Тепе́ръ ніченька темне́нька,
Доро́га слизе́нька.
У Мари́сі сковзьки́й двіръ,
Не втрима́еся во́ронъ кінь.
Щоби Ива́ненько самотрімъ,
За́іхавъ до Марині на обідъ.

За столо́мъ коло молодо́го зъ одно́го бо́ку сидя́ть дру́жби, а зъ дру́гого—світи́лка, сва́хи и дівча́та. При кінці́ поса́гу, якъ співа́чкамъ даю́ть чого́-не́будь попоісти, світи́лка особли́ве по́раетця коло дівча́тъ, бо се вже ії ді́ло на весіллі у молодо́го дівча́тамъ годи́ти — тутъ вона́ імъ голова́!

По́тімъ беру́ть сва́хи и ла́годять *різку* (хворости́ну, пру́тикъ) на закраше́ння корова́ю; для сёго сплита́ють ії изъ пі́ръя, барвінку, вівса́, або́ по́просту беру́ть сосно́ві гілочки и застро́млюють іхъ у корова́й; на ті різочки зве́рху настро́млюють я́блука. При сёму співа́ють:

87. Пішли́ дружечки́ на Дуна́й пі́ръячко збера́ти,
Мари́сі різочку сплі́та́ти:
Ой різко, різко гільча́ста,
Ще́ж-есь до то́го й хреща́ста!
Бе́регомъ, бе́регомъ Дуна́я приплила́,
У Мари́ні на столі освіла́.

Си́мъ ді́ло й кінча́етця въ суббо́ту.

IX.

Въ неді́лю ра́но схо́дитця рідня́ й сусіди, що запро́шені въ го́сті,—до молодо́го ёго́ рідня́ й сусіди, до молодо́і — ії. У молодо́го, сва́хи причепля́ють ёму́ віно́къ до ша́пки, и якъ усе́ гото́ве до ви́ходу, сва́хи співа́ють:

88. Со́ненько схо́дить та й гра́е,
Ива́нё ко́ника сідла́е.
Ёго́ ся ба́тенько пита́е:
»Де жъ ти ся, си́ну, збера́ешъ?«
— »До люде́й, ба́теньку, до люде́й:
Я сі тамъ дівоньку полюби́въ,
Котру́ мі Госпо́дь присуди́въ.«

Ба́тько й ма́ти сіда́ють на осло́ні съ хлібомъ, почина́етця благослове́ння або́ покло́ни такі са́мі, якъ передъ *по́сагомъ* и передъ тимъ, якъ вихо́дять на село́ прохати. Ста́роста промовля́е своімъ звича́йнимъ спосо́бомъ, додаючи́ въ кінці́: »благословіть ёго́, и въ щасли́ву годи́ну зпідъ ру́тяного вінка́ ви́правіть підъ царськи́й вінецъ.« Сва́хи и дівча́та підъ часъ тре́тёго покло́ну и до кінця́ покло́нівъ співа́ють:

Тре́тій разъ, тре́тій разъ,
Поклони́ся, Ива́сеньку, своему́ ба́тенькові зо сто разъ, *и дали́*,

Все такъ самісінько, якъ и передъ па́даннямъ до нігъ *(див. IV, 28 и да́лі, тежъ VIII, 63)*.

Поклони́вшись усімъ, хто е въ ха́ті, вихо́дять на двіръ, ро́блючи все те са́ме, якъ и вихо́дивши на село́ *(див. IV, 31 и да́лі)*: такъ са́ме ма́ти и водо́ю свято́ю скро́плює; навпісля́ даé вона́ молодо́му два хліби підъ па́ху, и йдуть до молодо́і, коли́ бли́зько; а коли́ тре́ба іхати, то іде молоди́й зъ дру́жбами ве́рхи, попе́реду, а остáнні за ни́ми на возáхъ, або́ на са́нкахъ. Попе́реду усёго то́го по́їзду (похо́ду), іде га́рний па́рубокъ зъ »весільною корогво́ю«, то бачъ, съ черво́ною ху́сткою, причéпленою до віхи́,— відъ то́го вінъ и зве́тця »хору́нжий«. Хло́пця до сёго підбіра́ють га́рного, бо коли́ й музи́ки ідуть, то вінъ не оди́нъ разъ зіскóчить съ коня́, погуля́е собі, и зно́ву на коня́, и зно́ву погуля́е — по своій вда́чі й охо́ті.

По́ки ідуть до молодо́і, світи́лка й сва́хи співа́ють:

89. Ой попідъ лісóкъ, лісóкъ би́тая доріженька,
Куда́ іхавъ Ива́нё молоде́нький.
Ёму́ кали́на доро́гу заступи́ла.
Ви́ймивъ ша́бельку, взявъ кали́ну руба́ти,
Кали́на ста́ла до нёго промовля́ти:
»То не для те́бе кали́на поса́жена,
Ипо для те́бе Мари́ня наря́джена.«

Якъ ста́нуть поізжа́не уже въ молодо́і на дво́рі, то дру́жки въ ха́ті зъ дівча́тами, сівши зъ молодо́ю за столо́мъ, співа́ють імъ коло поро́гу, на́че на привіта́ння:

90. Ой зять намъ ся сте́лить
По подвіръю хме́лёмъ,
По сіняхъ васи́лькомъ,
По ха́ті барвінкомъ,
А за сто́ломъ, сто́ломъ —
Сиве́нькимъ соко́ломъ.

Въ той часъ благослови́тця дру́жба до ста́рости, а ста́роста молодо́го — до ста́рости молодо́і, и всі вхо́дять у ха́ту; сва́хи співа́ють:

91. Не ба́вте насъ, не ба́вте,
Ху́тко виправля́йте —
Do kościoła świętego,
Do stanu małżeńskiego.

Дівча́та співа́ють:

92. А въ неділеньку ра́но
Мо́ре ся розігра́ло.
Не мо́ре жъ то гра́е,
А Мари́ня потопа́е,

Мари́пя потопа́е —
Ба́тенька прикли́ка́е:
»Ба́теньку-голу́боньку!
Не да́й мі заги́нути,
Въ тімъ Дуна́ю потону́ти.«
—»Не хотіла-сь мя слу́хати,
Не бу́ду тя ратува́ти.«

Сва́хи одспівують:

Не ба́вте насъ, не ба́вте, *и да̀лі, якъ 91.*

Дівча́та да́лі:

А въ неділеньку ра́но
и да́лі, якъ 92, прикла́даючи пісню до ма́тінки.

Сва́хи одспівують:

Не ба́вте насъ, не ба́вте, *и да́лі, якъ 91.*

По́тімъ уже́ засте́люють ослінъ ви́вернутимъ кужу́хомъ; дівча́та зъ молодо́ю и дружка́ми вихо́дять изза сто́лу насередъ ха́ти; а ба́тько й ма́ти сіда́ють до благословє́нія по тре́тёму ра́зу. Молоди́й и молода́ ра́зомъ кла́няютця—вінъ одному́, а вона́ дру́гому по че́рзі (якъ пока́зано въ 88). Після покло́нівъ, молода́, скла́вши уподо́вжъ вели́ку ху́стку, затика́е ій молодо́му за по́ясъ, що ви́сить вона́ у ёго ажъ до землі, на́че кіне́ць вели́кого по́яса; и вихо́дять уже́ тоді на двіръ, приде́ржуючись тихъ са́михъ церемо́ній, якъ и вихо́дивши на село́ (*дивйсь* 88); ма́ти да́е молодій два хлі́би (молоди́й ма́е свої буханці при собі, *див.* 88), обкропля́е іхъ водо́ю — и ідуть вони́ до це́ркви, співа́ючи доро́гою:

93. Вій, вітре, доро́гою
За на́шою молодо́ю, —
Розвій ій ко́су ро́су
По черво́німъ по́ясу
До одно́го волоска́ —
Неха́й піде поголо́ска,
Що була́ паняночка.

Не дійшо́вши тро́хи до це́ркви, співа́ють:

94. Ой ко́ні, ко́ні вороні́,
Чи чу́етеся въ си́лі?
Чи ви́тягнете насъ підъ го́ру,
Підъ ту́ю круту́ю —
Підъ ту́ю це́рковцю святу́ю?
А въ тій це́ркві святи́й Спасъ.
Ой по́пе, по́пе, ба́тьку нашъ,
Отвори́ це́рковъ про́тивъ насъ
И звінча́й, звінча́й дво́е діте́й змежи насъ.

Прийшо́вши до це́ркви, молоди́й и молода́ оддаю́ть свої хліби, якъ шлю́бний прино́съ; а після шлю́бу, якъ весілля зно́ву збере́тця до поворо́ту, сва́хи и дру́гі співа́ють:

95. Дя́куймо по́пенькові,
Якъ рідному ба́тенькові,
Що намъ шлюбъ давъ
И немно́го відъ насъ взявъ —
Півтора́ золото́го
Одъ на́шого молодо́го.

Доро́гою співа́ють:

96. Сія́ла зо́ронька, сія́ла,
Съ кимъ ти, Мари́ню, слюбъ бра́ла?

Дру́жки съ парубо́цтвомъ одспівують:

Съ тобо́ю, Ива́ню, съ тобо́ю,
Якъ зъ ясно́ю зоро́ю.

Зно́ву сва́хи:

По чімъ ти мя, Мари́сенько, пізна́ла,
Шо-сь мене́ зоро́ю назва́ла?

Дівча́та:

По мо́ві, Ива́ню, по мо́ві;
Черво́на ша́почка на то́бі, —
Черво́на ша́почка, якъ о́гень,
Чо́рні о́ченька, якъ те́ренъ.

Усі весілні:

97. Впаду́ я ла́стівкою
Передъ своє́вь ма́тінкою:
»Ой ма́тінко моя́,
Вже жъ бо я не твоя́ —
Ой вже жъ бо я того́ па́на,
Що я зъ нимъ присяга́ла.«

98. Ра́дуйся, ма́тіпонько,
Взяло́ шлюбъ дитя́тонько,
Якъ едно́, такъ друго́е,
Вжежъ-то твої обо́е.
»Тоді емь ся ра́дувала,
Якъ емь тя годува́ла;
Тепе́ръ ся величаю,
Бо дво́е діте́й ма́ю.«

99. Ви́йди, ма́тінко, звіта́йся,
Своёго дитя́тка спита́йся:
Де твое́ дитя́тко бува́ло?
Підъ ца́рськимъ вінце́мъ стояло,
Съ хоро́шимъ Ива́нёмъ шлюбъ бра́ло.

Весілля йде до молодо́ї; на подві́р'ї въ не́ї співа́ють:

100. Ой о святімъ Ду́сі
Ви́йди, ма́тінко, въ кожу́сі:
Яки́й кожу́хъ мохна́тий,
Таки́й твій зять бага́тий.

Мати ви́йде на порігъ, одя́гнена въ ви́вернутий кожу́хъ, и підно́сить зя́теві въ ча́рці во́ду, на́че бъ то горілку, а сва́хи співа́ють:

101. Не пий, зятю́ню, пе́ршої по́вноньки:
Пе́ршая по́внонька — вели́ка зра́донька.

Зять не пъе, а вилива́е ії поза́дъ се́бе; ма́ти зно́ву налива́е ёму́ води́ и підно́сить; сва́хи зновъ співа́ють:

Не пий, зятю́ню, дру́гої по́вноньки·
Дру́гая по́внонька — лиха́я до́ленька.

Зять и тіе́ї не пъе, а вилива́е позадъ се́бе; навпісля́ ма́ти налива́е вже спра́жнёї горілки, випива́е сама́, и зно́въ нали́вши, підно́сить зя́теві; сва́хи співа́ють:

Ой пий, зятю́ню, тре́тую по́вноньку:
Тре́тая по́внонька — до́брая до́ленька.

Молоди́й пъе до молодо́ї, та́—до дру́жки, и такъ да́лі усе́ весілля передъ поро́гомъ ви́пъе по ча́рці, поблагословля́тця и вхо́дять у ха́ту; тамъ привіта́ютця всі и поздоро́вкаютця, и незаба́ромъ молоди́й зъ своіми одхо́дить до се́бе на обі́дъ, а молода́ зъ своіми у се́бе обідае.

X.

Уве́чері йде молоди́й до молодо́ї съ корова́емъ. Корова́й накрива́ють *ра́нтухомъ* такъ, щобъ різка зъ я́блуками стриміла на ве́рсі, и даю́ть дру́жбі на пле́чі; молоди́й бере́ зъ собо́ю пля́шку горілки въ кише́ню, а сва́хи набіра́ють кала́чиківъ - гусочо́къ въ *кобелі* (торби́нки), скільки спромо́жуть, и такъ уве́сь весільний причёт молодо́го руша́е до молодо́ї, співа́ючи:

102. Ой ти, Ива́ню, відва́жний коза́че!
Де ся вибера́ешъ въ доро́гу по-но́чі?
Ой де жъ ти бу́дешъ но́ченьку ночува́ти?
Ой де жъ ти бу́дешъ вече́рю вече́ряти?
»Ой ма́ю жъ бо я надіеньку въ Бо́зі,

Ой ма́ю жъ бо я те́стенька при доро́зі.
Ой тамъ я бу́ду но́ченьку ночува́ти,
Ой тамъ я бу́ду вече́рю вече́ряти,
Ой тамъ я бу́ду розмо́ву розмовля́ти.

Те жъ співа́ють, прикла́дуючи до те́щі; и такъ черезъ усю́ доро́гу. У молодо́і парубки́ виглядаю́ть ёго́ и загоро́жують ёму́ на у́лиці, де мо́жна, доро́гу накри́тимъ стільце́мъ, на котрімъ поло́жені два хліби й сіль. Съ ти́ми парубка́ми буває при сёму ді́лі й ста́роста и хто е найвеселіший. Молоди́й, підійшо́вши до тіе́і заста́ви, зупиня́етця и часту́е всіхъ горілкою. Сва́хи даю́ть гусочо́къ закуси́ти, співа́ючи:

103 Ой гре́бля, гре́бля вели́ка,
Ой ту́ча, ту́ча глибо́ка!
Ой пуска́й, пуска́й до ха́ти,
Не дай намъ стоя́ти,
Бо нашъ корова́ець вели́кий,
Не мо́же дру́жба втрима́ти.

Тоді прийма́ють зъ доро́ги стіле́ць; ста́роста молодо́го благослови́тця до ста́рости молодо́і, — и при́четъ руша́е да́лі, співа́ючи:

Ой ти, Ива́ню, одва́жний коза́че, *якъ 102.*

Тимъ ча́сомъ у молодо́і въ ха́ті дівча́та посіда́ли зъ молодо́ю за сто́лъ: молода́ посере́дині, коло не́і по о́днімъ бо́ці братъ ій — дру́жба, а по дру́гому — дружки́. Якъ опи́нитця молоди́й зъ своїмъ весіллямъ коло поро́га, дівча́та почина́ють въ ха́ті співа́ти:

104. Ой сту́кнули ко́вані ко́ні на дво́рі,
Ой сховай мене́, мій ба́теньку, въ комо́рі.
»Не помо́же, мое дитя́тко, комо́ра,
Бо обступи́ли ко́вані ко́ні довко́ла.«

Изно́ву співа́ють дівча́та тежъ са́ме й до ма́тері. Тимъ ча́сомъ весілля молодо́го увихо́дить вже въ ха́ту, — дівча́та співа́ють:

105. Ой бра́тчику-ремі́снику!
Сіда́й собі на сто́лику,
Січи́, руба́й, сестри́ не дай.
Не дай еі за грішъ, за два:
Вона́ въ те́бе сестра́ ла́дна.
Не дай еі й за чоти́рі,
Бо бу́дуть ся съ те́бе кпи́ли.

Ото́жъ, якъ ба́тько й ма́ти ска́жуть, що нічо́го не помо́же, якъ схова́тись до комо́ри, тоді дру́жба-братъ вже си́лою обороня́е сестру́; для сё-

го вінъ ма́е зро́блену зъ пати́ка (па́лиці) ша́блю и черезъ стілъ вима́хуе тіе́ю ша́блею, не даючи́ молодо́му підступа́ти бли́зче; а ёго́ сва́хи співа́ють:

106. Будь, бра́тчику, ласка́въ,
Лиша́емъ ті заста́въ:
Ко́ника вороно́го,
Ива́ня молодо́го.

Дівча́та підхо́плюють пісню и почина́ють:

107. Ой чого́ прийшо́въ?—»По дівку.«
А ма́ешъ же горілку?
Ма́ешъ же музи́ки гра́йниі?
Ма́ешъ же сва́шоньки спі́вниі?
Ма́ешъ же старости́ мо́вниі?
Ма́ешъ же дру́жбоньку скакуна́,
Щоби ся не набра́въ соро́ма́?

Сва́хи одспівують імъ:

Ми прийшли́ по дівку.—

и далі ти́ми жъ слова́ми, одка́зуючи, що въ іхъ все те е. Тоді дру́жба-братъ и молоди́й зъ своіми дру́жбами почина́ють змага́тись. Дру́жба-братъ звича́йно ма́е зъ собо́ю пля́шку съ черво́нимъ буряко́вимъ *борще́мъ* и відка́зуе, що ёму́ не тре́ба горілки молодо́го, бо самъ вінъ ма́е вино́, що вінъ обійдетця и безъ бесіди зъ ста́ростою, бо на те у ёго е письмо́ й кни́ги, и усе́ таке́ одповіда́е при́кладно, я́къ хло́пець уда́тний. Молоди́й, одмага́ючись відъ ёго, все стано́вить на тарілку дві гу́сочки и ко́жний разъ все більше гро́шей встромля́е рядко́мъ въ ті гу́сочки. Такъ измага́ютця до́ти, ажъ по́ки одна́ сторона́ не переси́лить дру́гоі веселішою бесідою. Тре́ба такъ, щобъ молоди́й переси́ливъ бра́та-дру́жбу своіми грішми,—тоді той, узя́вши тарілку зъ гу́сочками и гроши́ма, ви́пивши одъ молодо́го ча́рку горілки и почастува́вши ёго́ ча́ркою свого́ борщу́, черезъ стілъ стриба́е одъ молодо́і насередъ ха́ти. Дівча́та, ба́чучи, що вже оста́ння надія на оборо́ну дівки пропа́ла, утіка́ють и собі зза сто́лу, и ки́дають тамъ одну́ тільки молоду́ зъ дружка́ми. Тоді беру́ть дру́жо́и молодо́го и прова́дять ёго́ три́чі по ла́вахъ круго́мъ сто́лу; по тре́тёму ра́зу молоди́й зупиня́етця коло молодо́і, а вона́ че́й-би (ніби) одъ вели́кого стра́ху де́ржитця за стілъ; молоди́й одрива́е іі одъ сто́лу, цілу́е и садови́тця самъ коло не́і. Симъ и кінча́етця послідне ёго́ взя́ття собі молодо́і; сва́хи садовля́тця по за столо́мъ зъ оста́ннімъ весіллямъ молодо́го. Якъ усе́ те ро́битця, дівча́та співа́ють:

108. Тата́ринъ братъ, Тата́ринъ,
Прода́въ сестру́ за та́ляръ, —
Пу́гачі надлетіли,
Га́лоньки розігна́ли,
Сами́ ся посіда́ли.

А сва́хи співа́ють:

109. Лю́бая на́ша зго́да,
Що ся не ста́ла приго́да.
Ра́зомъ-сьмо посіда́ли,
Любе́зно ся звіта́ли.

110. Захо́дять насъ вісти,
Шо намъ даду́ть істи.
Пшенши́ниі калачі,
Поста́влено на столі.

И спра́вді тутъ даю́ть тимъ, що прийшли́, де́-чого перехопи́ти. Після пере́куски, сва́хи співа́ють:

111. Ви́йди, дру́жбонько, на подвіренько,
Подиви́ся на со́ненько,
Чи часъ дари́ роздава́ти,
Корова́емъ обділя́ти? —

Дівча́та зъ рідне́ю молодо́і одспівують:

112. Запряга́ли-сьмо тели́цю,
Ора́ли на пшени́цю
По горі, по доли́ні,
Щоби було́ всій роди́ні,
Щоби весь рідъ обділи́ти,
И ніко́го не гніви́ти.

113. Ой насъ ро́ду мно́го,
Не ста́не для кожного,
Е въ насъ кому́ бра́ти,
Нема́е що́ дава́ти.

Сва́хи молодо́го собі одспівують:

114. Да́йте намъ міри,
Коли́ не дасте́ віри;
Якъ бу́демъ мірити,
То бу́демъ вірити.

Весільні го́сті молодо́і співа́ють:

Післа́ли-сьмо вчо́ра
По міру до Льво́ва,
То́каря не заста́ли
И міри не діста́ли.

Тоді дружба благословиться до старости и починає краяти коровай на шматки, щоб нимъ було обділити весь рідъ молодої; обділити коровáемъ добрихъ знакомихъ и сусідівъ — се вже старостине діло. А тимъ, кого тутъ немає, зоставляють іхъ долю, щоб опісля віддати. Свахи співають:

115. Нашъ когутъ чорнокрилий,
Нашъ дружбонька чорнобривий,
Не жаль ёму дати
Калача вкраяти.

Весільні гості молодої одспівують:

116. Вашъ дружба коровай краe,
Семеро дітей маe;
Збіглися діти съ торбами,
Ввесь коровай забрали.

117. Попекли свахи гуски,
Зъ гречаної луски —
Роду не обділили,
Сами ся поживили.

Свахи собі одспівують імъ:

118. Вибачай, роденьку, ласкаво,
Що намъ гусокъ не стало,
Гуси води захтіли,
На Дунай полетіли.

Якъ розділять коровай та гусочки, тоді дають вечеряти; після вечері молодіжъ гуляe собі, а молода шукае, де бъ добре сховатись, щоб ії довго не знайшли, якъ прийдуть удосвіта *рантухомъ* ії накривати и до молодого брати.

XI.

Якъ парубоцтво и дівчата гаразд нагуляются и поросходятся до-дому, тоді молодого весілля збираeться й собі до-дому. Воні беруть изъ собою й молоду; для сёго шукають ії и, знайшовши, садовлять за стіл; коло неї сідають зъ одного боку обидві дружки, а зъ другого и дальше кругъ столу — свахи. Дружки здіймають зъ молодої віноκъ, стрічки, то бачъ — дівоче убрання, співаючи:

119. Вибивай, мати, клинці,
Де висіли перстіньці.
Вибивай и кілочки,
Де висіли биндочки.

Се оста́ння вже по́мічъ и прислу́га молодій дружо́къ, — за те причепля́е імъ молода́ по стрічці на го́лову на не́забудь и одпра́ву, — а сва́хи співа́ють:

121. До-до́му, дружечки́, до-до́му,
Па́рити сви́нямъ соло́му.

Дружки́ одспівують:

А ми вже попа́рили,
И сва́хамъ зоста́вили.

121. Вари́ла дру́жечка періжки́,
Защіпувала іхъ въ три ріжки́;
Не зъ само́го си́ру, а зъ пшона́,
Приступи́ся, дру́жбонько, до стола́.
Жаль би мі бувъ, дру́жбонько, на те́бе,
Щобъ я не ма́ла дару́ночку відъ те́бе.

Дру́жба, підійшо́вши до сто́лу, встромля́е въ гу́сочку скільки-не́будь гро́шей и пода́е дру́зці на тарільці на не́забудь, а піддру́жба тежъ ро́бить для піддру́жки. Дру́жба ви́пъе ча́рку до дру́жки, дру́жка — до піддру́жби, а сей до піддру́жки, и за́разъ виска́кують дружки́ одъ молодо́і черезъ стілъ насередъ ха́ти и співа́ють:

122. Ско́чили дружечки́ зза сто́ла,
Бува́й намъ, Мари́ню, здоро́ва.
На тобі ху́сточка и чіпе́ць,
А для насъ би́ндочки підъ вінец.

За́разъ же й сва́хи співа́ють:

123. Дай, ма́тінко, покри́тенько
На своє́ детя́тенько.

Ма́ти вийма́е ра́нтухъ, дає́ дру́жбамъ, а ті, взя́вши ра́нтухъ за кінці, тро́хи погуля́ють зъ нимъ по ха́ті, по́тімъ закида́ють ёго́ на молоду́ за столо́мъ; сва́хи обго́рнуть ії ра́нтухомъ и співа́ють:

124. То́не вино́чокъ, то́не,
Пли́не вино́чокъ, пли́не.
Вино́чокъ на Дуна́ю,
А рубо́чокъ бли́зько кра́ю.

Надівши ша́пку молодо́го на молоду́, вихо́дять зъ не́ю изза сто́лу, співа́ючи:

125. Зла́павъ сі Ива́нё пташи́ну —
Лю́бу, ми́лу, кра́сную,
Зъ ру́чоньками, зъ но́женьками,
Съ чо́рними о́ченьками.

До до́му, дружечки́, до до́му —

и далі, якъ вúще покáзано въ 120 пíснi; а дрýжки, віддаючи́ жáрти, співáють:

Не самá жъ я ту прийшлá;
Не самá я вíдсі підý:
Возьмíть скрипкú, цимбáли —
Заведíть мя до мáми,
Дáйте й конóвочку пúва,
Щобъ менé мáти не бúла.

Тутъ усé весíлля зъ музúками випровóжуе іхъ за воротá; тамъ, чéсно попрощáвшись, дружкú йдуть до-дóму, а весíлля ще повертáе до хáти. Въ хáті бáтько й мáти сидя́ть на ослóні; молодá, попрощáвшись изъ ни́ми, зъ весíллямъ молодóго йде до ёго́ хáти. Свáхи співáють:

126. Остáтне кланя́ненько,
На вíки мешкáненько.

Рíдня́ молодóі співáе:

127. Памятáй, Ивáненьку,
Даéмъ ті Марúненьку.
Щобъ не булú вíкнóмъ двéрі,
Щобъ не лягла́ безъ вечéрі;
А якъ бýде зíмна роса,
Щобъ не ходúла бóса.

Свáхи молодóго співáють:

128. Загортáй, мáти, жаръ,
За дóньковь велúкий жаль.
Закидáй спрі дрóва,
Бувáй, мáти, здорóва!

129. Сідáй, Марúню, зъ нáми
На малёвані сáні,
У насъ гóри золотúі,
У насъ ріки медяни́і,
У насъ вéрби — грýшки рóдять,
У насъ дівки въ злóті хóдять.

Дорóгою співáють:

130. Отворú, мáти, лíску —
Ведемó ті невíстку.
Отворú, мáти, скрúню —
Ведемó ті господúню:
До комóри клю́шницю,
До мукú розфíйницю.
Отверáй, мáти, хáту,

Ведемо́ ті пелеха́ту:
Вона́ въ пьецу́ не розпа́лить,
Бо сі бро́ви осма́лить;
Вона́ тіста не замісить,
Бо ій зъ но́са со́мпель ви́сить;
Вона́ коро́ви не ви́доіть,
Бо ся хвоста́ бо́іть;
Вона́ не піде въ по́ле,
Бо тамъ въ но́ги ко́ле;
Вона́ ха́ти не замете́,
Бо ій гірко ся зігну́ти, *и все таке́.*

Хоть о святімъ ду́сі, *и далі.*

Усе такъ са́ме, якъ и тоді, якъ ма́ти після шлю́бу прийма́ла въ се́бе весілля молодо́і *(диви́сь въ 100 пісні.)*

Ма́ти молодо́го стріча́е невістку на поро́зі, одя́гнена въ ви́вернутий кожу́хъ, а сва́хи ті слова́ въ пісні, що: »Яки́й кожу́хъ твій мохна́тий, таки́й твій зять бага́тий«, зміня́ють та́кички:

Яка́ во́вна мохна́та,
Така́ невістка бага́та.

Ма́ти пода́е води́ напи́тись, и усе́ оста́нне ро́бить такъ, якъ ма́ти молодо́і роби́ла після шлю́бу молодо́му *(диви́сь въ 101).*

За-для госте́й даю́ть мерщій пообідать; після обіда спрово́жують обо́хъ молоди́хъ въ комо́ру на ліжницю, котру́ дру́жби стара́ютця зроби́ти якъ тілки мо́жна недого́дну, щобъ пога́но було́ лежа́ти: підка́дують підъ соло́му то калачі, то и́нше, щобъ молоди́мъ до́бре му́лило. Сва́хи, проважа́ючи іхъ до комо́ри, співа́ють:

131. Иде́ Мари́ня до ло́жа —
За не́ю ма́ти Бо́жа.
Дае́ еі кору́ночку
На еі голо́вочку.

Йдучи до комо́ри, дру́жба благослови́тця до ста́рости, а якъ ввійдуть у комо́ру, то ка́жуть, щобъ молода́ зняла́ чо́боти молодо́му. Молоди́й пови́ненъ въ обо́хъ чобо́тяхъ ма́ти гро́ші, ато́ ска́жуть, щобъ молода́ би́ла ёго́ халя́вами по нога́хъ за те, що чо́боти ёму́ стяга́ла; по́тімъ, порегота́вши съ то́го, зоставля́ють іхъ удво́хъ въ комо́рі, зачини́вши две́рі, а сами́ йдуть у ха́ту гуля́ти. Тро́хи зго́домъ випуска́ють молодя́тъ изъ комо́ри, проважа́ють до ха́ти и прика́зують, щобъ молода́ замела́ ха́ту. Якъ ста́не молода́ заміта́ти, то весі́льні го́сті чи́нять ій ро́зні жа́рти и розно́сять сміття́ зъ одно́го кутка́ въ дру́гий; вона́ му́сить терпіти імъ, по́ки за-

хо́чуть жартува́ти; навпісля́, якъ вже замете́ ха́ту, надіва́ють на не́і очіпокъ и одпрова́жують до *ви́воду* (на вво́дини) съ подару́нками до попа́, звича́йно зъ невели́чкимъ корова́емъ и ку́ркою; після ви́воду хо́дять съ таки́ми жъ са́ми подару́нками по всіхъ тихъ, кому́ хо́чуть честь відда́ти. Всю́ди хо́дячи, співа́ють одні́єі:

132. Съ подару́нками йдемо́,
Подару́нки несемо́,
Жи́тніі, чи пшени́шніі.
Щоби були́ вели́чніі.

На оста́токъ несе́ молоди́й зъ дру́жбами подару́нокъ ба́тькові й ма́тері молодо́і, що зра́нку не іздили зъ дочко́ю, а зоставали́сь до́ма зъ своє́ю ріднє́ю й гостя́ми. Молоди́й підно́сить і́мъ пече́ну ку́рку и по дві гу́сочки-кала́чики, покла́вши все те на тарілку; ку́рка га́рно у́брана кали́ною й барвінкомъ и такъ пе́чена, щобъ голова́ въ не́і стирча́ла, якъ у живо́і, та ще ту го́лову й позоло́ткою обзоло́чують. Якъ прийдуть съ тимъ подару́нкомъ, рідня́ молодо́і співа́е:

133. До́брая годи́нонька наста́ла,
Що Мари́сенька по ба́тенька післа́ла
Чоти́рі ко́ні, пя́тий візъ,
Ше́стого візни́чого, щобъ привізъ.

Ту́тички молоди́й запро́шуе ба́тька й ма́тіръ молодо́і до се́бе. Ма́ти, узя́вши ту ку́рку, ділять її на шмато́чки, щобъ ста́ло усій її рідні и го́стямъ; ззівши все ра́зомъ изъ гусочка́ми, співа́ють:

134. Принісъ намъ зять ку́рку,
Посади́вши на банду́рку.
Посади́въ вінъ її му́дре —
Ку́прикомъ на полу́дне.

XII.

Недо́вго га́явшись, всі збіра́ються до молодо́го съ *преда́нами*. Вра́нці, якъ молоди́й одхо́дивъ зъ своїмъ весіллямъ и молодо́ю до се́бе, ёго́ весільні го́сті позбіра́ли, хто що́ де мігъ зірва́ти, хто те́рлицю, ку́жіль, верете́на, хто горшки́, миски́, ложки́, дру́жби взяли́ зъ собо́ю подушки́ и постіль молодо́і, а са́мого найглавнішого для *поса́гу*, скри́ні, не бра́ли. Тепе́рички жъ ба́тько й ма́ти зъ своїми гостя́ми беру́ть и скри́ню на візъ, кладу́ть на скри́ню корова́й и приставля́ють до всёго́ того́ дру́жбу дівчо-

го, щобъ усе́ довізъ обере́жно. На дру́гий візъ сіда́ють ба́тько й ма́ти, ще хто-не́будь, та́кички и всі забіра́ютця, співа́ючи:

135. Слідомъ, ма́тінко, слідомъ —
А со пшени́шнимъ хлібомъ.
Куда́ на́ша перепе́лонька,
Що зъ на́ми іла, пила́,
Що зъ на́ми говори́ла,
До світа полетіла?
Бу́демо по голосо́чку
Пізнава́ти Мари́ночку.
Коби́ Мари́ня зна́ла,
Що ій ба́тенько іде;
Ста́вила би мо́сти
Съ золото́і тро́сти —
Ба́тенька перевести́,
Ма́тінку перенести́.

Якъ дозна́ютця у молодо́го въ ха́ті, що вже ідуть съ *преда́ними*, підру́жба мерщій одяга́етця, якъ молода́, и вибіга́е на двіръ віта́тись изъ ба́тькомъ и матіръю — па́дае на зе́млю, нена́че бъ то но́ги цілува́ти, а тимъ ча́сомъ хапа́е ко́жного за но́ги и зва́лює, кого́ тілки змо́же. Сміху́ съ тихъ жа́ртівъ бува́е, сміху́! а тимъ ча́сомъ роди́на молодо́і співа́е:

136. Ой не на́ше то діло,
Що до насъ тутъ прибігло.
Покажіть намъ на́ше —
На́ше золоте́ пта́ше,
Що зъ на́ми іло, пило,
До світа полетіло.

Після жа́ртівъ прихо́дить вже спра́жня молода́, въ очіпку вже, віта́етця зъ ба́тькомъ-ма́тіръю й роди́ною, и обидві роди́ні, віта́ючись, вхо́дять у ха́ту. Госте́й садовля́ть за сті́лъ; ма́ти молодо́і вийма́е пля́шку, уквічану барвінкомъ та кали́ною, и часту́е всіхъ. По́тімъ даю́ть закуси́ти. Якъ заку́сять, обіля́ють роди́ну молодо́го корова́емъ, ро́блячи й співа́ючи те са́ме, якъ у неділю ввечері на корова́і молодо́го у молодо́і (див. п. 111–118.) Обіли́вши корова́емъ, вечеря́ють. Ра́но у вівто́рокъ одправля́ють дру́жобъ и світи́лку, котрій молода́ тожъ дару́е стрічку, и все весілля розъізжа́етця.

Коли́ молоди́й — удове́ць, або́ молода́ — удова́, то при тако́му весіллі вдовце́ві и вдові не ро́блять ніяко́го особли́вого *за́ходу*, а тілки одно́му тому́, хто въ пе́рший разъ ма́е вінча́тись. Якъ беру́тця зъ удово́ю, то́ весілля бува́е зовсімъ безъ усяко́го *за́ходу*.

Коли́ молоди́й, або́ молода́ — сирота́, то місце ба́тька й ма́тері у іхъ заступа́е хто найбли́жчий ёму́ изъ роди́ни. Тимъ-то вже що й пісні які, бува́е тре́ба співа́ти по зако́ну, переміня́ютця на сирітські; отъ приміромъ, замісць 29 пісні, співа́ють уже́ таку́:

Кому́ жъ ти ся, Мари́сенько, кла́няешъ,
Коли́ свого́ ба́тенька (ма́теньки) не ма́ешъ?
Зацвіла́ въ лу́зі кали́на,
Е въ ме́не ба́тенько (ма́тенька) — чужи́на.
Поклоню́ся чужо́му, —
Бу́де мі ся здава́ти, що сво́му.

Замісто 65, співа́ють тако́і:

Зна́ти га́лоньку
По літа́лоньку —
Що тихенько літа́е:
Зна́ти Мари́ню, що сиро́тонька,
Бо ба́тенька не ма́е.
Пішлю́ я воро́ну
Въ чужу́ сторо́ну,
По свою́ роди́ноньку,
А соко́лонька —
По свого́ ба́тенька
Въ сиру́ зе́мленьку.
Воро́на лети́ть,
Вістоньку несе́:
Іде роди́на, іде!
А со́кілъ лети́ть,
Вістоньку несе́:
Не бу́де ба́тенько, не бу́де!
»Радъ би я віта́ти,
Та й при́відъ да́ти
Свое́му дитя́точку, —
Сира́ зе́мленька
Заступи́ла о́ченька,
Прилягла́ мі ру́чку.

А виізжа́ючи до шлю́бу, співа́ють тако́і:

Отворітця, ворота́,
Іде до шлю́бу сирота́.
Еі се́рденько ся здрига́е,
Що свого́ ба́тенька не ма́е.
Кли́кнули я́нгелі въ не́бі,
Збуди́ли ба́тенька у гро́бі.
Ой встань, ба́теньку, до су́ду —
Твое́ дитя́тко іде до шлю́бу.

РУСИНЫ ВЪ 1848 ГОДУ.

(*Памяти Т. Г. Шевченка.*)

Изъ всѣхъ славянскихъ народовъ, вошедшихъ въ составъ Австріи, едва ли не самая тяжелая доля досталась Русинамъ, т. е. Малороссамъ, живущимъ въ Галиціи. Подавляемые тройнымъ гнетомъ, Русины должны употреблять неимовѣрныыя усилія, чтобы отстаивать свои права не только народныя, но и человѣческія. Ихъ ближайшіе сосѣди оказались ихъ злѣйшими врагами, и упорную злобу враговъ не заглушили ни ихъ собственныя несчастія, ни успѣхи образованности. Потерявъ надежду на сочувствіе соплеменниковъ, связанныхъ съ ними историческою судьбою, Русины готовы были видѣть избавителя въ общемъ врагѣ славянскихъ народовъ, полагая, что племенная ненависть должна же наконецъ уступить благодѣтельной силѣ цивилизаціи, которою такъ гордится враждебное славянамъ германское племя. Но избавитель не приходилъ, и неволя все сильнѣе и сильнѣе налегала на несчастный народъ, сдѣлавшійся жертвою случайностей войны и политическихъ разсчетовъ.

Съ потерею независимости, въ-продолженье нѣсколькихъ вѣковъ, жизнь Русиновъ состояла изъ непрерывнаго ряда несчастій. Въ этой многострадальной жизни была только одна свѣтлая пора, давшая надежду на лучшую будущность, именно—объявленіе конституціи въ 1848 году. Затѣмъ счастливѣйшимъ временемъ считаютъ переходъ русинской земли отъ польскаго владычества къ австрійскому: до такой степени мрачно все, что́ было послѣ, и еще мрачнѣе то, что́ было прежде. Чѣмъ долѣе народъ ожидаетъ освободителя, тѣмъ глубже врѣзываются въ памяти его всѣ событія обѣщающія освобожденье; тѣмъ съ большимъ участіемъ смотритъ онъ на тѣхъ, которые были для него вѣстниками новой жизни. Съ другой стороны, тѣмъ недовѣрчивѣе онъ къ тому, кто своею враждою отравилъ его немногія свѣтлыя минуты. Это об-

стоятельство постоянно надо имѣть въ виду при сужденьи о дѣйстіяхъ Русиновъ въ 1848–мъ году, также какъ и въ настоящее время.

Положенье Русиновъ въ настоящую минуту, а равнымъ образомъ и отношенія ихъ къ правительству и къ другимъ народностямъ, во многомъ напоминаютъ 1848–й годъ, когда свобода слова и конституція дали возможность высказать то, что́ давно уже лежало на душѣ, входя въ нее все глубже и глубже. Поэтому, чтобы составить себѣ понятіе о русинской народности, о политическомъ и общественномъ состояньи Русиновъ, а равно и для вѣрной оцѣнки ихъ современнаго положенія, необходимо познакомиться съ событіями роковаго для многихъ года. Много невѣрнаго и пристрастнаго высказано было о Русинахъ; много являлось памфлетовъ, статей и цѣлыхъ книгъ, въ которыхъ обсуживался русинскій вопросъ со всею подробностью, со множествомъ quasi–историческихъ данныхъ, то съ холоднымъ и повидимому безпристрастнымъ, но все–таки невѣрнымъ пониманіемъ фактовъ, то съ умышленнымъ искаженьемъ ихъ подъ вліяньемъ фанатической ненависти. Писавшіе о Русинахъ, иностранцы и соплеменники, впадали въ двоякаго рода ошибки. Одни, стараясь сохранить полное безпристрастіе, становились, сами того не замѣчая, на ходули, и съ высоты своего доктринерскаго величія, говорили о «ничтожномъ» народѣ, обреченномъ на жертву въ силу неумолимаго закона исторической необходимости. Другіе, менѣе ученые, но гораздо болѣе недобросовѣстные, повторяли бездоказательныя обвиненія памфлетовъ, выдавая ихъ за собственныя идеи, искали причины враждебныхъ отношеній двухъ народностей совсѣмъ не тамъ, гдѣ она заключается. Единственнымъ выходомъ изъ затруднительнаго положенія при выборѣ показаній, одно другому противорѣчащихъ, а вмѣстѣ и единственно–вѣрнымъ путемъ для узнанія истины остается — обратиться къ собственному свидѣтельству народа. По счастью, у русинскаго народа были свои органы: были представители, выбранные имъ; были повременныя изданія, въ которыхъ слышался народный голосъ; были воззванія, книги и брошюры, издаваемыя друзьями народа. До какой степени правъ или неправъ былъ народъ, пусть объ этомъ судятъ доктринеры, у которыхъ есть своя программа исторической дѣятельности, и свой уголовный кодексъ, для обвиненья племени и народа, который живетъ и дѣйствуетъ не по ихъ программѣ. Мы же полагаемъ, что для уясненья дѣла чрезвычайно–важны факты, показывающіе, какъ думаетъ народъ, какъ онъ самъ понима-

етъ свои отношенія, на чемъ основывается его любовь и ненависть, и къ чему онъ стремится. Подобные факты, собранные на-мѣстѣ, постараемся передать съ возможною точностью, строго держась точки зрѣнія народа и его представителей. (*)

Какъ только объявлена была конституція, Русины образовали во Львовѣ, главномъ городѣ страны, *раду*, т. е. совѣтъ, собраніе, общество, поставившее себѣ цѣлью — войти въ непосредственныя сношенія съ народомъ, заботиться о его нуждахъ и охранять его свободу. 10 мая 1848 года обнародовано было радою воззваніе слѣдующаго содержанія:

«Мы, Русины, составляемъ часть южнорусскаго народа. Народъ нашъ былъ когда-то самостоятельнымъ и сильнымъ; но, по непріязни судьбы и различнымъ политическимъ несчастіямъ, распался, потерялъ самостоятельность и подпалъ чужеземной власти. Несчастіе склонило богатыхъ пановъ покинуть вѣру отцовъ своихъ, и вмѣстѣ съ тѣмъ отказаться отъ роднаго языка и отдѣлиться отъ своего народа. Народъ, оставленный всѣми и постоянно угнетаемый, терпѣлъ всякаго рода невзгоды и притѣсненія, достигшія такой степени, что самое имя Русина сдѣлалось позорнымъ. Но какъ послѣ зимы наступаетъ весна, такъ послѣ тяжкаго испытанія явилась конституція. Братья! конституція—великое право; она—солнце, которое засвѣтило намъ, Русинамъ, и пробуждаетъ насъ къ новой жизни. Вставайте же, братья, отъ долгаго сна; вставайте не для ссоръ и вражды, а

(*) Независимо отъ свѣдѣній, собранныхъ отъ лицъ, дѣйствовавшихъ въ 1848-мъ году, мы пользовались слѣдующими пособіями:

»Зоря Галицка« газета, выходившая съ 15 мая 1848 года.

Die ruthenische frage in Galizien, beleuchtet von einem Russinen. Lemberg. 1851.

Denkschrift der ruthenischen nation in Galizien zur aufklärung ihrer verhältnisse, von der ruthenischen Hauptversammlung. Lemberg, den 31 juli 1848.

Darstellung der gegenwärtigen Zustände in Lalig von der ruthenischen Hauptversammlung. Lemberg, den 20 august 1848

An die Russinen. Mit kurzen historisch-politischen und statistischen notizen über die Russinen überhaupt und jene Galiziens insbesondere. Von einem Russinen. Lemberg. 1848.

Gränzen zwischen der russinischen und polnischen nation in Galizien, von. D. Zubrzycki. Lemberg. 1849.

Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości. 1848. Lwów, и друг.

Многія историческія данныя, приводимыя Русинами, подтверждаются писателями польскими. Ср. *Lelewel*, Dzieje Litwy i Rusi.—Betrachtungen über den politischen Zustand des ehemaligen Polens und über die geschichte seines volkes, von Ioachim Lelewel. 1845.

для того, чтобы поднять народность нашу и упрочить данную намъ свободу. Съ этою цѣлью собрались мы, Русины, и рѣшились дѣйствовать такимъ–образомъ: Мы должны сохранить нашу вѣру, и поставить права ея наравнѣ съ правами другихъ вѣроисповѣданій. Мы должны поддержать и развивать народность нашу всѣми средствами: обработкою роднаго языка; введеньемъ его въ высшія и низшія училища; изданіемъ газетъ; открытіемъ постоянныхъ сношеній какъ съ жителями разныхъ краевъ нашей земли, такъ и съ другими славянскими народами; распространеньемъ книгъ на русскомъ языкѣ, и т. п. Будемъ свято хранить нашу конституцію, узнавать потребности народа, стремиться къ улучшенью быта посредствомъ конституціи, а права наши будемъ постоянно и дѣятельно защищать отъ всякихъ посягательствъ и оскорбленій. При такомъ образѣ дѣйствій, останемся вѣрными нашему конституціонному королю—въ томъ сильномъ убѣжденіи, что подъ могущественною защитою Австріи могутъ развиться во всей силѣ наши права и народность. Вмѣстѣ съ тѣмъ объявляемъ, что какъ, съ одной стороны, мы признаемъ святою своею обязанностью упорно защищать права наши и народность отъ всѣхъ притязаній, внутреннихъ и внѣшнихъ, такъ, съ другой стороны, самъ Богъ и права человѣчества требуютъ, чтобы къ тѣмъ, которые подобно намъ ратуютъ за свою народность, мы не питали ни малѣйшей ненависти въ сердцахъ нашихъ, но чтобы жили съ ними, какъ добрые сосѣди, въ любви и согласіи (*).

(*) Вотъ подлинныя слова »одозвы до руского народу«, помѣщенной въ первомъ листкѣ Галицкой Зари:

»Тымъ–то чувствомъ народности напоени, и въ томъ намѣренію собралисьмося, мы Русини, котрымъ добро и щастье народу на сердци, и будемъ дѣлати въ способъ наступующій:

а) Первымъ заданьемъ нашимъ буде заховати вѣру и поставити на ровни обрядокъ нашъ и права церкви и священниковъ нашихъ съ правами другихъ обрядковъ.

б) Розвивати и взносити народность нашу во всѣхъ еи частехъ: выдосконаленьемъ языка нашого, запроводженьемъ его въ школахъ низшихъ и выжшихъ, выдаваньемъ письмь часовыхъ, утримованьемъ кореспонденцій съ письменными такъ нашими, якъ инными до щепу славяньского належащими, розширеньемъ добрыхъ и ужиточныхъ книжокъ въ языцѣ рускомъ, и усильнымъ стараньемъ впровадити и на ровни поставити языкъ нашъ зъ инними въ урядахъ публичнихъ и т. д.

в) Будемъ чувати надъ нашими правами конституційними, розпознавати потребы народу нашого, и поправленя быту нашого на дорозѣ конституційной

Воззванье заключается надеждою, что, подобно главной радѣ во Львовѣ, собраны будутъ мѣстныя рады въ другихъ краяхъ русинской земли. Народъ съ живымъ сочувствіемъ отозвался на патріотическій призывъ; образовались тридцать четыре мѣстныя рады, составившія одно цѣлое, по духу и стремленьямъ, съ главною радою, и вмѣстѣ съ нею служившія представителями всего русинскаго населенія Галиціи. Органомъ его была газета »Зоря Галицка« (Галицкая Денница), любимая народомъ и ненавидимая его врагами. Въ маѣ начала она издаваться, а въ іюлѣ было уже болѣе полуторы тысячи подписчиковъ—число огромное, если принять въ соображеніе малочисленность населенія Галиціи. Сочувствіе къ «Зорѣ» возбуждалось какъ направленіемъ ея, такъ и содержаніемъ. Она оставалась вѣрною народному знамени и проникнута была искреннимъ участіемъ къ народу, усердно защищая его права, свободу и конституцію. Враги Русиновъ косо смотрѣли на популярную газету, и дѣйствовали на нее и памфлетами и доносами: говорили, что главная рада своею «Зорею» возбуждаетъ народъ къ разбоямъ и къ рѣзнѣ. Несмотря на всѣ преслѣдованія, Галицкую Зорю признавали органомъ общественнаго мнѣнія—«мнѣнія соборного», и народъ любилъ ее, какъ родную сестру, ибо она высказывала то, что́ скрыто въ груди каждаго Русина.» Въ Зорѣ постоянно заявляемы были желанія и требованія народа, и помѣщались совѣты, какъ надо дѣйствовать при новомъ порядкѣ, вводимомъ конституціею, и какимъ образомъ устроить свою поземельную собственность, чтобы оградить ее отъ произвола богатыхъ помѣщиковъ и властей. Сообщалось и много

шукати, а права наши одъ всякой напасти и оскорбленя стале и сильне хоронити.

О томъ-то всемъ васъ, братя Русини, свѣдомыхъ чинимъ, и упоминаемъ, а бысте такъ, якъ доси, незломную вѣру заховали нашому найяснѣйшому цесареви и королеви конституційному Фердинанду I, въ томъ силномъ переконаню, що подъ можнымъ заступленьемъ Австріи права наши и народность наша укрѣпитися и силы свои розвинути могутъ.

Притомъ васъ уважныхъ робимъ, що такъ якъ съ одной стороны святымъ нашимъ обовязкомъ буде—права, народность нашу напротивъ всѣхъ замаховъ такъ домовыхъ, якъ чужосторонныхъ, силне и стале боронити: такъ съ другой стороны самъ Богъ и право людскости наказуе, абисьмо напротивъ тыхъ, котри попри насъ также ся о свое добро и свою народность стараютъ, жадной ненависти въ сердцяхъ нашихъ не живили, но якъ щири сусѣди одной землѣ въ згодѣ и едности жили...

Братя! завѣрте намъ, Русинамъ, и будьте переконани, що только на такой дорозѣ станемо ся тымъ, чимъ быти повиннисьмо, станемо ся честнымъ, просвѣщенымъ, свободнымъ народомъ.

другихъ свѣдѣній, необходимыхъ въ сельскомъ быту: о сельскомъ хозяйствѣ, о народной гигіенѣ, и т. п. Селяне призывались къ труду въ подобныхъ выраженіяхъ: «милые братья! уже нѣтъ панщины, и мы можемъ работать на себя, можемъ быть счастливыми, если сами захотимъ своего счастья. Но для этого надо дѣлать не такъ, какъ до сихъ поръ: надо трудиться и трудиться, работать и работать. Можетъ, пятухъ Василь скажетъ: зачѣмъ трудиться, лучше пойти въ корчму; Иванъ скажетъ: не хочу работать, лучше перевернувшись полежать, а Дмитро скажетъ: я буду робити такъ, якъ мой тато та дѣдо робили. О, не говорите этого, милые братья! пьянство доведетъ до нужды и стыда, отъ лѣности впадаютъ въ бѣдность, а если будемъ работать такъ, какъ наши отцы и дѣды, то такъ же, какъ они, ничего не будемъ имѣть; другіе станутъ издѣваться надъ нами, надъ нашими лохмотьями, вмѣсто одежды, и надъ лучинами, вмѣсто свѣтильни...» Постоянно защищая интересы народа, главная рада издавала предостереженія всякій разъ, какъ только грозила селянамъ какая бы то ни была опасность. Когда разнесся слухъ, что нѣкоторые изъ нихъ хотятъ продать свои усадьбы, рада убѣждаетъ ихъ не дѣлать этого, и во что́ бы то ни стало удержать землю въ своемъ владѣніи: «тѣ, которые продаютъ землю, пусть пораздумаютъ, что́ ихъ ожидаетъ; а ихъ ожидаетъ вотъ что́: пока будутъ силы, должны будутъ служить другимъ, и изъ чужихъ рукъ, какъ милость, получать кусокъ хлѣба, и подъ старость или не дай Богъ болѣзни, впадутъ въ нищету, будутъ валяться подъ чужими заборами, мучимые позднимъ раскаяньемъ, сожалѣньемъ и упреками себѣ въ безразсудномъ поступкѣ. Если бы кто изъ васъ, при всемъ своемъ трудолюбіи, не могъ по какому-либо несчастью, самъ обработать свою землю и вынужденъ былъ ее продать, то пусть вся громада возьметъ несчастнаго подъ свою защиту и не допуститъ его до бѣды. Ненависть къ панщинѣ, какъ къ самому страшному злу, тяготѣвшему надъ массами, рада и ея органъ — «Зоря» вполнѣ раздѣляли съ народомъ, привѣтствовавшимъ добрую вѣстницу словами:

Ой ты, Зоро Галицкая! якажесь намъ ясна!
Такесь красно засвѣтила, ажъ паньщина згасла...

Въ другомъ стихотвореніи разсказывается о побѣгѣ панщины; зозуля видѣла, какъ свобода загнала панщину въ лѣса и дебри; паны пустились въ погоню, и упрашиваютъ панщину вернуться: не знали мы, го-

ворятъ паны, что такъ тяжело добывать хлѣбъ трудомъ: теперь нѐ на что намъ ходить въ кофейни, нѐчего проигрывать.

Прилетѣла зазуленька, та й стала ковати,
Ой щось я вамъ, добри люде, маю повѣдати:
Якъ вже гаѣ зеленѣли, я до васъ вертала,
Сѣламъ собѣ въ темномъ лѣсѣ, трохымъ спочивала,
Ажъ ту разомъ щось здуднѣло, я ся споглянула,
Якемъ диво обачила, ажемъ ся забула:
А то паньщину свобода передъ собовъ гнала,
Загнала ю въ лѣсы, въ дебры, щобы тамъ пропала,
А за нею женутъ паны, взяли ю просити:
Вертай, вертай назадъ до насъ, нема зъ-одкы жити.
Паньщина имъ одповѣла: щожъ я тому винна?
Самысьте мя одправили, я вамъ була вѣрна.
Не въ той способъ мы зъ тобою хотѣли ся розстати:
Мы судили, що тя колысь зновъ будемъ вытати.
Мы не вмѣемъ молотити, наши женкы жати,
Мы не знали, що такъ тяжко на хлѣбъ працювати;
До кавярнѣ нема съ чимъ йти, та й чортика грати,
Бо въ кешени всюда пусто, одкыжъ чого взяти?
Зъ арендаря вже не можна болше вытягати,
Бо вже на боргъ хлопъ не хоче горѣлонькы грати.

Торжествуя бѣгство неволи, Русины не знали, что скоро придется оплакивать изгнанье свободы, подобно тому, какъ одинъ изъ вождей чешской народной партіи представилъ, сквозь смѣхъ и слезы, пораженіе чешской конституціи (*).

(*) Ср. пѣсню Гавличка:

Naše konstituce
Letela z wysoka,
Stadion je strelec,
Strelil ji do boka.
Urazil ji kridlo
I prawau nožicku,
Smutne zaplakala,
Padla na Hanicku.
Ach! Bože, muj Bože!
Už jsem dolitala,
Už jsem moje deti
Tady zanechala.
Moje mile deti
Nedelaji skody,
Sedi na Dunaji,
Napijau se wody.

Призванный къ новой жизни, русинскій народъ силою обстоятельствъ приходилъ въ неизбѣжное столкновеніе съ двумя враждебными началами; онъ поставленъ былъ между двухъ огней: съ одной стороны была Австрія съ ея кратковременною конституціею, съ другой—Польша, съ ея вѣчною ненавистью къ Малоруссамъ. Всякій, кто вникнетъ въ сущность дѣла, убѣдится, что поведеніе Русиновъ въ отношеніи къ Австріи и къ Польшѣ обнаруживаетъ въ Русинахъ вѣрное пониманіе своего положенія, здравый смыслъ, твердость убѣжденій и истинную любовь къ родинѣ и свободѣ. Доказать это тѣмъ легче, что Русины не скрывали взводимыхъ на нихъ обвиненій, а дѣлали ихъ извѣстными всему народу, объясняя вмѣстѣ съ тѣмъ свой настоящій образъ мыслей и дѣйствій. Главныя обвиненія, направленныя противъ Русиновъ, состояли въ томъ, что будто-бы Русины—держатъ сторону Австріи; враждебно относятся къ Полякамъ; служатъ орудіемъ клерикальной партіи; излишне дорожатъ своимъ языкомъ, избирая его средствомъ для невѣрныхъ цѣлей. Разберемъ всѣ эти обвиненія sine ira et studio.

Застигнутые событіями тысяча восемьсотъ сорокъ восьмаго года, Русины, подобно нѣкоторымъ другимъ народамъ, не желали немедленнаго распаденія Австріи, измѣнившей свои отношенія къ подвластнымъ ей народностямъ. Причины, по которымъ Русины считали полезнымъ существованіе Австріи во время ихъ переходнаго состоянія отъ неволи къ свободной гражданской жизни, были слѣдующія. При всемъ стремленіи къ самобытности и свободѣ, Русины очень хорошо понимали, что, по своей малочисленности, они не могутъ образовать самостоятельнаго государства. Чувство народности влекло ихъ къ кровнымъ братьямъ, но слиться съ ними въ одно политическое цѣлое не было никакой возможности, при тогдашнихъ отношеніяхъ двухъ державъ, въ составъ которыхъ вошли восточные и западные Малоруссы. Оставалось единственное средство — выборъ между Австріею и Польшею. Они выбрали Австрію, потому что она представляла болѣе гарантій для ихъ народности, нежели Польша. Объявивъ конституцію, Австрія признала равныя права всѣхъ народностей, и не препятствовала народнымъ собраніямъ, сходкамъ, обществамъ, радамъ. Поляки съ перваго же дня конституціи заявили себя противъ русинской народности, отрицали ее совершенно, и всячески старались противодѣйствовать Русинамъ, разстраивая сходки, оскорбляя народныхъ представителей, и т. п. Защищая Австрію, Русины не только не являлись ретроградами, какъ хотѣли представить ихъ недоброжелатели, а напротивъ, показали полное

сочувствіе къ свободнымъ учрежденіямъ, полагавшимъ конецъ произволу и насиліямъ. Въ ту пору Австрія дѣйствовала, по отношенію къ Русинамъ, безспорно либеральнѣе, нежели Поляки. Она дала Русинамъ конституцію, указала путь къ самоуправленію, и признала неприкосновенными основы ихъ народности, ихъ вѣру и языкъ. Поляки, требуя возстановленья Польши въ ея древнихъ предѣлахъ, желали уничтоженія независимой Руси, замѣны русинскаго языка польскимъ, и показали себя открытыми врагами народной религіи. Вооружаясь противъ Австріи, Поляки прибѣгали къ ея же оружію, только съ меньшею осмотрительностью: они ссылались на право завладѣнья, трактаты, католичество и тому подобныя доказательства, уступившія въ наше время сильнѣйшему двигателю—народности. Даже во враждебныхъ отношеньяхъ къ Русинамъ, нѣмцы оказались состоятельнѣе поляковъ. Попытки онѣмечить, направленныя не на Русиновъ исключительно, не были слѣдствіемъ мелочной, но чрезвычайно опасной личной вражды; предлагая вмѣсто русинской народности германскую съ ея богатою цивилизаціею, нѣмцы предлагали купить, хотя страшною цѣною, но все-таки великое умственное сокровище. Замѣна же малорусской народности польскою не была бы даже «восхожденьемъ отъ народнаго момента къ общечеловѣческому», какъ называли нѣмцы германизацію, а просто переходомъ отъ скромнаго сельскаго быта къ блестящей обстановкѣ съ неопредѣленнымъ содержаньемъ и съ неизбѣжною панщиною: для малорусса, Польша и панщина—два нераздѣльныя представленія. Несмотря на всѣ свои посягательства, Австрія въ нѣкоторыхъ случаяхъ признавала Русиновъ народомъ самостоятельнымъ, т. е. отдѣльнымъ отъ польскаго, и старалась поднять ихъ народность, между-тѣмъ какъ поляки постоянно отрицали, вопреки дѣйствительности, самое существованье русинскаго народа, и пытались убить въ немъ народную жизненную силу. Такимъ образомъ, уже одно благоразуміе требовало—изъ двухъ недоброжелателей выбрать того, который хотя изрѣдка становится другомъ, и во время вражды дѣйствуетъ осторожно, не увлекаясь личнымъ пристрастіемъ,—а не того, который враждуетъ безпрерывно и увлекается призраками. Русины, впрочемъ, не вполнѣ довѣряли Австріи: слѣпое довѣріе вовсе не въ ихъ характерѣ, отъ природы основательномъ и разсудительномъ; не обольщая себя розовыми надеждами, они видѣли печальную необходимость поддержать ненадежнаго союзника. О будущемъ они судили по настоящему и прошедшему. Въ настоящемъ, Австрія предлагала, хотя неизвѣстно на-

долго ли, свободу, равноправность и конституцію, а Польша–рабство и политическое самоубійство; въ прошедшемъ, Австрія представляла только одно свѣтлое воспоминаніе, Польша—ни единаго. Здравый смыслъ—изъ двухъ золъ выбрать лучшее.

Отношенія Русиновъ къ коституціоной Австріи начались подачею адреса, въ которомъ Русины просили правительство о томъ:

1) Чтобы во всѣхъ народныхъ училищахъ тѣхъ округовъ Галиціи, въ которыхъ все населенье или большая его часть состоитъ изъ Русиновъ, преподаванье происходило на русинскомъ языкѣ.

2) Чтобы на русинскомъ языкѣ преподавали и въ высшихъ училищахъ, находящихся въ мѣстахъ населенныхъ Русинами.

3) Чтобы всѣ распоряженія, касающіяся края, указы правительства и опредѣленія мѣстныхъ властей, объявлялись на русинскомъ языкѣ, такъ какъ теперешній способъ объявленія, на нѣмецкомъ или польскомъ языкѣ, недостигаетъ своей цѣли, потому что народъ не понимаетъ этихъ языковъ.

4) Чтобы мѣста чиновниковъ въ русинской Галиціи занимаемы были лицами, знающими русинскій языкъ.

5) Чтобы воспитаніе русинскаго духовенства давало ему возможность дѣйствовать на народъ роднымъ ему словомъ.

6) Чтобы уравненіе духовенства всѣхъ трехъ обрядовъ: православнаго, католическаго и армянскаго, во всѣхъ правахъ и преимуществахъ, было нетолько на словахъ, но и на дѣлѣ.

7) Чтобы Русинамъ были дѣйствительно доступны всѣ гражданскія права, а равно и всѣ городскія и сельскія должности.

Въ заключенье говорится, что Русины обращаются къ своему королю, какъ дѣти къ отцу, въ полной увѣренности, что онъ исполнитъ ихъ требованія, вполнѣ сообразныя съ духомъ времени (*).

Враги Русиновъ, не обращая вниманья на содержанье адреса, нападали на форму, и въ невинной фразѣ (приведенной нами въ подлинникѣ) видѣли духъ рабства, поддержку абсолютизма и другіе небывалые ужасы. Но въ нѣсколькихъ словахъ адреса, какъ напр., чтобы уравненіе правъ было *не только на словахъ, а и на дѣлѣ*, сказано болѣе, нежели въ иныхъ широковѣщательныхъ объявленіяхъ, и

(*) «Мы поставляемся въ дѣтеческое отношеніе, и молимъ вашое величество, яко отца нашего отечества, прилежнѣйше, сія къ благоденьствію вашихъ вѣрнѣйшихъ дѣтей съ духомъ часа нашедшія конечны требованя всемилостиво исполнити».

адресъ произвелъ свое впечатлѣнье тамъ, гдѣ оно было всего нужнѣе. Правительство исполнило требованія Русиновъ. На третій, четвертый и седьмой пункты оно отвѣчало, что выраженныя въ нихъ желанія уже получили силу закона уставнымъ патентомъ. На первый и второй пункты постановило, чтобы въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ все населенье или большинство его — Русины, преподавали въ училищахъ на русинскомъ языкѣ, каѳедры котораго открыть въ высшихъ училищахъ, чтобы дать средства молодежи узнать отечественный языкъ. По пятому пункту опредѣлено обратить особенное вниманіе епископовъ на этотъ предметъ, и въ семинаріяхъ сдѣлать русинскій языкъ обязательнымъ для каждаго; а по шестому пункту объявлено полное уравненіе правъ всѣхъ трехъ исповѣданій.

Отвѣтъ правительства положилъ начало добрымъ отношеніямъ между имъ и народомъ. Признаніе свободы совѣсти, равенство гражданскихъ правъ и возможность внутренняго устройства, сообразнаго съ потребностями народа, имъ самимъ заявленными,—приняты были съ глубокимъ и единодушнымъ сочувствіемъ. Русины протянули руку не деспотической Австріи, а конституціонной, признавшей личную и народную равноправность. Абсолютизмъ не въ духѣ русинскаго народа, представители котораго съ особеннымъ сочувствіемъ говорятъ о той порѣ, когда сильна была демократическая основа его быта, когда всѣ дѣла обсуживались народомъ, и выборные отъ всѣхъ сословій совѣщались о благѣ страны, нерѣдко призывая самого князя на судъ народа (*). Чѣмъ сильнѣе у Русиновъ ненависть къ необузданному произволу, тѣмъ усерднѣе защищали они данную имъ конституцію. Преданность свою конституціи, а отнюдь не абсолютизму, они выразили самымъ положительнымъ образомъ. Новый порядокъ защищали потому, что имъ уничтожена панщина; въ школахъ и судахъ слышится родное слово; введенъ гласный судъ присяжныхъ; всѣ жители

(*) Ср. Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi, str. 68. «Ruś mająca na czele wielkiego kniazia i w nim niejaką polityczną spojnię, była jednak zbiorem wielu rzeczypospolitych znanych pod imieniem księstw, które w swych stolicach osobnych, poruszały politykę wewnętrzną całego kraju. .. Na wiecach obierają urzędników, odbierają od nich sprawę, wyrokują i stanowią o różnych przedmiotach grodu czyli posady i całego krajiu. Kniaź jest urzędnikiem zwierzchnim, który miał sądzić i kraj bronić. Nieraz on stawał osobiście przed ludem, na trwogę zgromadzonym, przedkładał potrzeby posady lub kraju, usprawiedliwiał się i czekał sam wyroku».

края стали равны передъ закономъ, и т. д. (*). Либеральныя идеи нашего времени—писали русины—требуютъ, чтобы разнообразные интересы приведены были къ единству, основанному на равенствѣ. Не достаточна личная равноправность каждаго гражданина передъ лицомъ закона; необходимо и равенство правъ всѣхъ народовъ, живущихъ въ Галиціи. Мы твердо рѣшились отстаивать всѣ права, данныя намъ конституціею, и дружно противодѣйствовать всякому покушенію уничтожить или ослабить эти права.

Рѣшившись дѣйствовать по строго-обдуманному плану, русины открыто и смѣло заявили свой образъ мыслей. Мы не желаемъ—говорили они—отдѣленія отъ Австріи и соединенія съ Польшею, ибо чувствуемъ, что подъ польскимъ владычествомъ не можемъ быть счастливы: мы дознались этого опытомъ многихъ вѣковъ, и готовы были забыть давнюю кривду, но настоящее поведеніе Поляковъ растравило глубокую язву. Если Поляки теперь, когда засвѣтилъ имъ только слабый лучъ надежды, такъ поступаютъ съ нами, то что́ ожидало бы насъ, если бы они добились полной самостоятельности и полной власти надъ нами! И темпераменты и духовныя особенности отдаляютъ русиновъ отъ Поляковъ, и если бы, вопреки природѣ, соединить ихъ въ одно политическое тѣло, оно бы неминуемо должно было распасться, какъ распались Нидерланды послѣ 1830 года: между поляками и русинами произошло бы такое же столкновенье, какъ между голландцами и бельгійцами. Русины, разъ освобожденные, не пойдутъ ни въ какую неволю; народъ требуетъ теперь покоя, чтобы излѣчиться отъ понесенныхъ ранъ и тяжелой немочи; онъ желаетъ остаться при Австріи тѣмъ болѣе, что при теперешней конституціонной свободѣ надѣется жить счастливѣе, чѣмъ жилъ доселѣ. Мы должны держаться Австріи еще и потому, что возвращенья подъ польскую власть боимся какъ

(*) «Панщина и данина знесени. Вже не будутъ доминія и мандаторы, але громада буде си сама выберала свою старшину громадску спомежи себе. Будутъ явни суды присяглыхъ въ очехъ людей, абы того, котрый провинитъ, не минула кара, и абы невинный не бувъ караный. Каждый житель краю есть ровный передъ правомъ. Цѣсарь нашъ, нѣмъ подпише и выдасть право, буде собирати сеймъ, на котрый жителѣ краю вольнымъ голосомъ маютъ си обирати депутатовъ, котрымъ могутъ завѣрити, абы тіи належито ихъ потребы и нужды оповѣли, и добри права обрадили. Министры будутъ передъ народомъ и сеймомъ одповѣдательными. Вольно также теперь людемъ закладати рады, абы правды доходити, и вольно хоть кому правду сказати и писати, абы правда була на свѣтѣ».

величайшаго народнаго бѣдствія. Какъ сосѣди и впослѣдствіи подданные Польши, мы вблизи присмотрѣлись къ образу дѣйствій Поляковъ, и вполнѣ убѣдились, какъ невѣрно понимаютъ они свободу. Они хотятъ быть свободными исключительно, и притомъ такъ, чтобы имъ вольно было угнетать свой собственный народъ, и, при слабомъ правительствѣ, сдѣлаться неограниченными сатрапами надъ селами и деревнями. Мы же, Русины, — мирный, тихій, земледѣльческій народъ, живемъ трудами рукъ своихъ, и у насъ совсѣмъ иное понятіе о свободѣ. Насъ упрекаютъ въ томъ, что мы еще не созрѣли: мы такъ долго были рабами, что, быть можетъ, не успѣли еще созрѣть, да и не желаемъ достигнуть зрѣлости, чтобы не отвѣдать хваленой польской свободы. Если же мы созрѣли, то приносимъ Полякамъ полную благодарность за ихъ неотвязчивую, своекорыстную опеку. Намъ дорога свобода; но никакія заманчивыя обѣщанія не обманутъ насъ, наученныхъ долгимъ историческимъ опытомъ и печальною современною дѣйствительностью. Свидѣтельствуемся Богомъ, что мы искренно любимъ свое отечество; но именно потому, что мы его искренно любимъ, мы не можемъ предать его на жертву анархіи. Поляки представили довольно доказательствъ, что они храбро дерутся, и умѣютъ рыцарски поступать съ непріятелемъ; но они ничѣмъ не доказали, что въ нихъ есть сила самообладанія и умѣнье мудро и прочно устроить свои внутреннія дѣла. Все это заставляетъ насъ держаться конституціонной Австріи, въ надеждѣ, что посредствомъ этого союза мы достигнемъ того благосостоянія, которое возможно только въ обществѣ, основанномъ на либеральныхъ началахъ.

Дѣйствуя такимъ образомъ, Русины довѣряли не искренности Австріи, а силѣ обстоятельствъ, полагая, что она удержитъ Австрію, для ея собственной выгоды, на конституціонномъ пути. До объявленія конституціи, Русины много разъ высказывались противъ Австріи, но австрійское равнодушіе казалось имъ менѣе опаснымъ, нежели польскій фанатизмъ, какъ можно заключить изъ слѣдующихъ словъ: «Подъ владычествомъ Австріи (съ 1772 г.) улучшился матеріальный бытъ, но о возвышеньи русинской народности не заботились. Поляки же не переставали стараться объ ея уничтоженьи, желая вознаградить потерю самостоятельности расширеньемъ своей народности насчетъ Русиновъ. Австрійское правительство повидимому стремилось слить обѣ народности въ одну, и во всѣхъ своихъ распоряженіяхъ, преимущественно въ послѣднее время, имѣло въ виду только Поляковъ, польскій языкъ

и католическую вѣру—быть можетъ потому, что у Русиновъ не было дворянства, не было представителей, и притомъ же Австрія недовольна была ихъ расположеніемъ къ Россіи. Въ минуту опасности Австрія рѣзко отличала насъ отъ Поляковъ, но бѣда проходила—и снова забывали о насъ, какъ объ отдѣльномъ народѣ«

Единственное исключенье составляетъ время Іосифа II. Славяне вообще недружелюбно смотрятъ на дѣятельность Іосифа II, усматривая въ ней цѣль онѣмечить Славянъ. Что же касается Русиновъ, то мѣры Іосифа привели къ другимъ результатамъ. Первою заботою его было облегчить участь крестьянъ, подавленныхъ невыносимымъ гнетомъ (*). Новое правительство заботилось объ улучшеніи крестьянскаго быта, измѣнило условія панщины къ выгодѣ крестьянъ, и поставило преграды необузданнымъ доселѣ посягательствамъ рабовладѣльцевъ. Сознавая, что необходимымъ проводникомъ образованности долженъ быть народный языкъ, Іосифъ предписалъ духовенству, какъ главнѣйшему двигателю образованія въ Галиціи, преподавать и проповѣдывать на родномъ языкѣ. На русинскомъ же языкѣ читались богословскіе и философскіе предметы въ университетахъ, и происходили практическія упражненія и бесѣды воспитанниковъ въ семинаріяхъ. Королевскимъ декретомъ 30 іюля 1783 года учреждена семинарія во Львовѣ съ цѣлью служить разсадникомъ образованія въ русинскомъ народѣ. Сверхъ того, приняты были многія полезныя мѣры для развитія промышленности и торговли и т. д. Все это произвело на Русиновъ самое отрадное впечатлѣнье. Память добра долго хранится въ народѣ, неизбалованномъ судьбою, и поведенье Русиновъ во время войны Наполеона съ Австріею показало, что они умѣютъ быть признательными даже болѣе, нежели заслуживали ихъ мнимые благодѣтели. Первыя времена австрійскаго владычества много выигрывали въ сравненіи съ мрачнымъ царствомъ польскихъ пановъ, когда народъ разоряли налогами, священниковъ выгоняли на панщину, церкви отдавались на аренду жидамъ, высшія учебныя заведенія были недоступны русинамъ и т. п.

Подъ польскимъ владычествомъ Русины лишены были самыхъ необходимыхъ гражданскихъ правъ. Въ большихъ городахъ не имѣли права заниматься ремеслами и торговлею, и когда, въ 1575 году, львовскіе

(*) Eosque etiam (rusticos), quod in nonnullis fit provinciis (Lithuanicis et Ruthenicis) tamquam bestias vendendo (Lelewel's Betrachtungen. 158).

кущы хотѣли продать свои товары, то лавки ихъ были разломаны, а сами они заключены въ темницу и обложены денежною пенею. Они жаловались правительству на насиліе мѣстныхъ властей, правительство медлило рѣшеньемъ, процессъ тянулся безконечно, и разорилъ искавшихъ правосудія. Въ 1704 году Львовомъ овладѣли Шведы, и наложили на жителей контрибуцію, упавшую всею своею тяжестью на русинское населеніе города. Впослѣдствіи Карлъ XII облегчилъ дань, но Поляки требовали отъ Русиновъ прежняго взноса, говоря при этомъ, что лучше было бы сжечь русинскія церкви, и на мѣстѣ ихъ поселить Евреевъ. Составленъ былъ цѣлый проэктъ, въ которомъ подробно изложены мѣры, ведущія къ тому, чтобы уничтожить русинскую народность и стереть Русиновъ съ лица земли. Проектъ составленъ былъ, вѣроятно, при Сигизмундѣ III (1587—1632), но сдѣлался извѣстнымъ только въ 1717 году.

Цѣлость и безопасность государства—говоритъ польскій патріотъ—основывается на взаимной любви гражданъ, которая утверждается преимущественно единствомъ религіи. Поэтому, прямая обязанность какъ государственныхъ чиновъ, такъ и всякаго поляка преслѣдовать православныхъ Малороссовъ и стараться подавить ихъ всѣми способами: презрѣньемъ, оскорбленіями, угнетеньемъ и средствами еще сильнѣйшими. Для блага своего отечества блюститель польскихъ интересовъ предлагаетъ или ополячить Малороссовъ или истребить, рекомендуя слѣдующія мѣры:

1) Малороссовъ не допускать ни къ какимъ должностямъ, особенно же къ такимъ, на которыхъ они могутъ пріобрѣсть друзей, заслужить общее уваженье и принести честь своему народу. Въ обществѣ поляки должны явнымъ образомъ показывать, что они гнушаются малороссами, и въ присутствіи ихъ порицать ихъ вѣру, и т. п. Тогда навѣрное можно сказать, что каждый малороссъ скорѣе рѣшится отказаться отъ своей вѣры и народности, нежели всю жизнь подвергаться подобнымъ оскорбленіямъ.

2) Граждане, имѣющіе значительное состоянье, не должны давать у себя Малороссамъ такихъ мѣстъ, на которыхъ они могли бы получить нѣкоторое образованіе. Посредствомъ этого они впадутъ въ крайнее невѣжество и нищету, и будутъ прозябать въ самомъ жалкомъ состояніи.

3) Такъ-какъ въ городахъ живетъ много достаточныхъ Малороссовъ, то и ихъ надо привести къ нищетѣ и невѣжеству, чтобы они

не могли помогать своимъ соотечественникамъ ни деньгами, ни совѣтомъ. Для этого надо въ самыхъ многолюдныхъ мѣстахъ городовъ поселить Евреевъ, которые своею ловкостью отобьютъ всѣ доходы у Малоруссовъ, и принудятъ ихъ выселиться въ предмѣстья, а затѣмъ имъ не избѣжать и панщины.

4) Главное препятствіе къ выполненью проекта представляютъ православные епископы и священники; но на первыхъ надо дѣйствовать лестью и обѣщаньями выгодъ, а на вторыхъ угрозами и насиліемъ, чтобы убить въ нихъ всякое стремленье къ дѣятельности. Въ епископы слѣдуетъ выбирать лица, находящіяся въ родствѣ съ католиками, ибо часть состоянія они при своей жизни раздарятъ католической роднѣ, а часть наслѣдуютъ, по смерти ихъ, не Малоруссы, а Поляки.

5) Надо всячески стараться, чтобы священническія мѣста занимаемы были людьми неженатыми: если не будетъ женатыхъ поповъ, то не будетъ и поповичей, и за отсутствіемъ ихъ придется обратиться къ крестьянскимъ дѣтямъ, а такъ какъ они—страшные невѣжды, то вмѣсто православныхъ священниковъ будутъ назначаемы католическіе.

6) Всего упорнѣе тѣ изъ простаго народа, которые знаютъ грамотѣ: они имѣютъ большое вліяніе на народъ. Чтобы помочь бѣдѣ, надо сломить упорство въ самомъ корнѣ, а это сдѣлать очень легко. Стоитъ только закрыть находящіяся при церквахъ школы для крестьянскихъ дѣтей, и настрого приказать экономамъ и управляющимъ, чтобы дѣти крестьянъ не смѣли брать книги въ руки, и знали только соху, лопату и заступъ.

7) Подобныя мѣры могутъ произвести возстаніе въ Малороссіи. Въ такомъ случаѣ необходимо Малоруссовъ истребить поголовно; если же польская армія не въ состояніи будетъ этого исполнить, то отдать ихъ въ вѣчное рабство татарамъ, и т. д. (*).

Приведенный проектъ говоритъ самъ за себя. Русины вынуждены были указать на подобные факты, потому что противная сторона ссылалась на историческія данныя, искажая ихъ по требованію памфлета. Вообще, приводя историческія свидѣтельства, русины поступали съ большою осторожностью и тактомъ, чтобы не раздувать вражды, для которой столько пищи было, къ сожалѣнію, и въ настоящемъ. Ихъ глубоко оскорбляли несправедливые укоры и клеветы, отъ которыхъ

(*) Supplementum ad historica Russiae monumenta, ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta. 1848 p. 221—226.

не спасали ихъ ни ихъ жестокая доля, ни прямой, вполнѣ либеральный и въ высшей степени честный образъ дѣйствій.

Развитіе русинской народности, подъ охраною конституціи, называли реакціею. Требовали, чтобы русины помогли полякамъ отдѣлиться отъ Австріи, и, отрекшись отъ своей народности, отдали себя въ неволю. Русиновъ, носившихъ на шляпахъ эмблему своей народности,— золотаго льва и жолтоголубую кокарду, оскорбляли публично. Кричали: «свобода, братство!», и преслѣдовали насмѣшками и злобою вождей русинскаго движенія. Посягали даже на главнѣйшій залогъ гражданской свободы—народную раду; являлись на сходки, чтобы помѣшать образованію радъ, и заставить Русиновъ подчиниться чужой народности. Тяжко заболѣло русинское сердце, когда, въ первый же день конституціонной жизни, Поляки, всюду толковавшіе о братствѣ, съ Русинами поступили вовсе не побратски, и не допустили упомянуть въ адресѣ ни о русинскомъ языкѣ, ни о русинской народности, и публично стали кричать: «прочь, Русины!»

Чтобы парализировать русинскую раду, Поляки устроили раду польско-русскую изъ ополяченныхъ русиновъ, порвавшихъ всѣ связи съ народомъ. Въ первомъ собраніи ея читали адресъ Русиновъ, и утверждали, что русинская рада не есть голосъ всего народа, а только касты духовныхъ и бюрократовъ, какъ видно изъ того, что въ адресѣ говорится о благихъ дѣйствіяхъ австрійскаго правительства, о которыхъ никто не знаетъ, и конецъ адреса дышетъ рабствомъ, недостойнымъ свободнаго народа. Отражая несправедливый укоръ, Русины обращаются къ своимъ отпавшимъ братьямъ съ такою рѣчью:

«Вы признаете себя нашими братьями и защитниками нашей народности; но, скажите, приходила ли вамъ на сердце мысль о Русинской Землѣ, задумывались ли вы надъ долею народа, которая срослась съ душою Русина, смѣшалась съ его кровью? Вздохнули ль вы хотя половиною груди надъ бѣдною, темною, горькою долею народа? Нашъ адресъ не грозитъ бурями и кровопролитіемъ, да и зачѣмъ лить кровь, когда мирнымъ путемъ можно вѣрнѣе достигнуть цѣли? Мы не скрывали, что и подъ австрійскою державою было много кривды; самая подача адреса и заявленье о необходимости новаго порядка вещей показываетъ, что мы недовольны прежнимъ, австрійскимъ. Но спросите вашихъ собственныхъ отцовъ и дѣдовъ: они вамъ скажутъ, что австрійское иго (при Іосифѣ II) казалось чуть не раемъ въ сравненіи съ польскимъ....»

Польская, польско-русинская и русинская партіи были представлены аллегорически въ баснѣ: волкъ, лисица и баранъ. Волкъ передушилъ много овецъ, Небо его покарало: отняло у него силу, и его заковали въ желѣза. Въ одно утро, ему облегчили неволю, и онъ перемѣнилъ обращенье съ бараномъ, даже называлъ его братомъ. Лиса, подученная волкомъ, надѣла овечью шкуру, и говоритъ барану: я твоего роду, будемъ дѣйствовать вмѣстѣ. Но баранъ, хотя съ виду и простоватъ, сразу понялъ въ чемъ дѣло, и посмѣялся волчьей и лисьей хитрости (*).

Цѣль истой русинской рады указана въ воззваніи. Представители Русиновъ сочли нужнымъ объяснить ее подробнѣе, тѣмъ болѣе, что нѣкоторые старались унизить святое дѣло, выдумывая злыя и неправедныя цѣли: распускали слухи, что Русины выступаютъ по наущенію чиновниковъ, и тѣмъ производятъ раздвоенье между народами, живущими въ Галиціи. Доселѣ мы не имѣли свободы, — возражали русины — и оттого упала народность наша, обѣднѣлъ народъ нашъ, и люди сильные оставили бѣдный кровъ своей матери, и предпочли ему чужіе дома за ихъ лучшее убранство. Но какъ весною все измѣняетя, и казавшееся мертвымъ воскресаетъ къ новой жизни,—такъ съ конституціей должно миновать наше омертвѣніе, и народъ, согрѣтый солнцемъ свободы, возсталъ самъ, движимый собственною жизненною силою, и не нуждаясь для своего движенія въ постороннемъ содѣйствіи.

Что̀ Русины дѣйствовали въ духѣ народа, доказывается и тѣмъ, что воля народа и дѣйствія его представителей заявляемы были въ радахъ, и что во главѣ движенія стояли люди, выбранные народомъ

(*) Вовкъ, другъ лиса, много грѣшивъ—
Не одную овцю здушивъ,
Але неба го скарали,
Бо му силу одобрали,
И желѣзомъ оковали.
Скомлѣвъ, кричавъ безъ устанку,
Ажъ одного-ось поранку
Казали му попустити,
Тяжку долю полегшити,
Чи не схоче ся змѣнити.

—

Скоро було вже му лучше,
Выйшовъ въ поле, и нужъ худше
До барана промовляти,
Своимъ братомъ називати
И до себе запрошати.
А баранець щиро каже:
«Не зводивбысь мене, враже!
«Не годе мнѣ съ тобовъ жити,
«Ты хочешъ мене злестити,
«А потому одушити».
Въ томъ лисъ, вдягши овчу скору,
Бы ствердити вовка вѣру,
Каже: «и я твого роду,
«Ходи, брате, безъ заходу,
«Не мутѣмо одность, згоду».
А баранъ на лиса швидко
Зиркъ, та й каже: хвостъ ти видко,
Вжесь ся здрадивъ нимъ, небоже,
Якесь гадавъ? вызнай! щоже?
Подступъ вкрити ся не може.—

глубоко ему сочувствующіе и вполнѣ знающіе его бытъ, нужды, образъ мыслей и характеръ. Народъ по-своему радовался конституціи, и недоброжелательно смотрѣлъ на противодѣйствіе новому порядку вещей. Онъ считалъ врагами своими тѣхъ, которые вмѣшивались въ его дѣла, и умышленно сообщали ему невѣрныя извѣстія, чтобы въ мутной водѣ ловить рыбу. Люди образованные старались помирить двѣ народности, и доказывали народу, что «между Русинами также найдутся такіе, которые готовы разглашать неправду; хотя между Поляками нѣкоторые и показали себя дурно, но тотъ сильно ошибется и поступитъ несправедливо, кто по немногимъ сдѣлаетъ заключенье о цѣломъ народѣ; большая часть Поляковъ — люди хорошіе и правдолюбивые» и т. д. Но у народа своя логика. О дѣйствіяхъ Поляковъ судилъ онъ по тѣмъ случаямъ, когда видѣлъ ихъ вблизи и говорилъ съ ними о новыхъ порядкахъ. Весьма невыгодно подѣйствовало на народъ слѣдующее обстоятельство. Когда надо было выбирать депутатовъ на вѣнскій сеймъ, явились въ села польскіе агенты, и стали отговаривать отъ выборовъ. Одни говорили: все то *брехня*, что вамъ читали комисаръ и попъ въ церкви, не выбирайте, потому что всякаго, кто попробуетъ поѣхать въ Вѣну, будутъ тамъ безъ милосердія бить, и ужъ онъ навѣрно назадъ не вернется. Другіе говорили: не идите на выборы, добрые люди, и другихъ отговаривайте, потому что въ Вѣнѣ сбираютъ подписи на панщину. Страхъ панщины такъ подѣйствовалъ на народъ, что въ нѣкоторыхъ околицахъ выборы не состоялись, а вслѣдствіе этого поѣхало на сеймъ большинство Поляковъ. Народъ не могъ простить такого лукавства, и отмстилъ за него пословицей. Не правилось народу и то, что на сходкахъ и въ домахъ стали появляться переметчики; въ представленьи его не вязались «свобода, братство, правда,» съ появленіемъ тайной полиціи, которая «зъ патріотизму больше бреше, нежели давнѣйша за гроши брехала».

Слухъ о конституціи распространился повсюду въ Галиціи; жители городовъ и селъ толковали о важной новости, но въ этихъ толкахъ иногда слышалось недоумѣнье, все ли пойдетъ по-новому, и что за диковинка такая эта конституція. Какъ только объяснялась сущность ея примѣнительно къ понятіямъ селянъ, здравый смыслъ народа сознавалъ, что это великое добро. Одно только не вдругъ было понято большинствомъ, именно то, отчего общую радость раздѣляютъ Поляки? значитъ—думали крестьяне—конституція что-то такое, что выгодно полякамъ, а что хорошо для Поляковъ, то дурно для нашего брата: на-

родъ понималъ свободу не иначе, какъ въ смыслѣ освобожденія отъ Ляховъ, т. е. отъ панщины. Писатели и духовные старались просвѣтить народъ въ этомъ отношеніи, и расположить его къ Полякамъ, свободнымъ отъ панскихъ притязаній. Народные толки по поводу неожиданной новизны представлены въ «розмовѣ о конституціи» между Василемъ, Андреемъ, старшимъ братомъ Григоріемъ и священникомъ:

Василь. У всѣхъ на шляпахъ цвѣты: что это значитъ, что изъ этого выйдетъ?

Андрей. Не знаешь, такъ я тебѣ скажу: Ляхи будутъ нами орать, будутъ насъ вѣшать, какъ нашихъ дѣдовъ и прадѣдовъ.

Григорій. Толкуешь ты такъ и сякъ. Не штука слѣпить дурную небылицу, но надо знать правду. Вотъ я былъ въ городѣ, и мнѣ много кой-чего порасказали: и что есть какая-то конституція и что есть вольность, и много другаго говорили, да голова моя старая не беретъ: они ли не умѣли мнѣ растолковать, я ли не съумѣлъ ихъ понять, только и самъ не знаю, что и сказать вамъ.

На эти слова входитъ *панъ-отецъ*, и объясняетъ дѣло общедоступнымъ сравненіемъ.

Священникъ. Помнишь ли, Григорій, какъ пять лѣтъ тому назадъ, я освящалъ у тебя домъ. Отчего у тебя тогда не родилъ садъ и засохли деревья? Оттого, что застарѣлъ; но что же въ немъ состарѣлось? вѣдь были и молодыя деревья, а не цвѣли? Ладъ, порядокъ въ немъ состарѣлся: одно другое глушило, одно другому не давало расти, а вѣдь каждое деревцо хочетъ свободы и яснаго солнышка. А какъ пересадили садъ, выкопали негодное, выбросили каменья, обчистили деревья, все зазеленѣло и пошло вверхъ. Вотъ, какъ въ твоемъ саду, такъ теперь между людьми заводится новый ладъ. Старый ладъ, по которому люди жили и рядились, теперь состарѣлся. Нѣтъ на свѣтѣ мудреца, который бы далъ законъ, годный на всѣ времена. Тоже случилось и съ нами. Чувствовали люди, что старый порядокъ тѣснитъ и глушитъ ихъ, терпѣли долго, наконецъ стали просить новаго порядка, съ тѣмъ, чтобы не ставить никакихъ законовъ безъ народной рады и совѣщаться съ народомъ обо всемъ, что ему нужно и чего не нужно.

Василь. А для чего же это?

Григорій. Ты еще молодъ, не знаешь, какъ чему слѣдуетъ быть на свѣтѣ. Если бы моя грушевка могла говорить, то и узнали бы, что корень у ней подточенъ: каждый про себя лучше всѣхъ другихъ знаетъ, что ему нужно.

Священникъ. Такъ, такъ, мой Григорій! Люди—какъ дѣти у отца: пока маленькіе, надо самому за ними смотрѣть, а какъ наберутся ума, надо съ ними совѣтоваться.

Василь. Да развѣ прежде люди были маленькіе?

Священникъ. Люди были, какъ и всегда, и маленькіе и большіе, да не имѣли того разуму, что теперь, а нынче чуть не у каждаго въ головѣ просвѣтлѣло; оттого и власти будутъ совѣщаться съ народомъ, и чего люди не захотятъ, того имъ никто не можетъ навязать. Такой порядокъ называется конституціею; и теперь уже не самъ царь, а царь вмѣстѣ съ народомъ будетъ управлять нашимъ краемъ. Оттого и радость такая, какъ на Свѣтлое Воскресенье, оттого-то и цвѣты у всѣхъ на шляпахъ; а гдѣ цвѣты на деревѣ, тамъ надѣемся и плодовъ...

Проводя подобныя мысли, духовенство честно исполняло обязанность свою передъ народомъ. Вообще, положеніе русинскаго духовенства таково, что оно не только не составляетъ отдѣльнаго лагеря, который можно бы назвать клерикальною партіею, а само стремится къ тому, чтобы дѣйствовать заодно съ народомъ, дѣло котораго признаетъ святымъ и правымъ. Оно смотритъ на селянъ, какъ на своихъ братьевъ, вытерпѣвшихъ съ нимъ тяжелыя бѣды и несчастія. Въ свою очередь, и народъ сохраняетъ добрыя отношенія съ своими пастырями—и потому, что они самые свѣдущіе люди въ краѣ, и потому, что они всегда въ ладу съ народомъ, и потому наконецъ, что на нихъ особенно направлено постоянное преслѣдованіе со стороны враговъ. Самъ Костюшко признавалъ это, и въ прокламаціи своей, обращаясь къ русинскому духовенству, говорилъ: «ваша судьба, самая жизнь ваша вѣчно подавляема была несправедливымъ гнетомъ, и положеніе ваше до сихъ поръ самое ужасное; свободные и независимые Поляки облегчатъ вашу тяжелую участь (*). »

Связь духовенства съ народомъ не имѣетъ поддержки въ фанатизмѣ, чуждомъ русинскому народу, у котораго любовь къ родинѣ несравненно сильнѣе клерикальныхъ пристрастій. Въ этомъ отношеніи, какъ и въ нѣкоторыхъ другихъ, Русины сближаются съ Чехами. Если и возникаютъ иногда столкновенія съ католиками, то это происходитъ или оттого, что необходимо отразить попытки насильно ввести католичество, а съ нимъ и чужую народность, или же въ томъ случаѣ, когда

(*) Ergänzungsblätter zur österreichischen zeitschrift für geschichts-und staatskunde. 1835. s. 10.

противная сторона впадаетъ въ мистицизмъ. Большею же частью Русины не вдаются въ полемику, а спокойно предоставляютъ на судъ всѣхъ и каждаго подобные возгласы своихъ противниковъ: «Поляки призваны докончить дѣло христово; жертвою христіанства былъ Христосъ, жертвою совершенія христіанства—Христосъ—народъ (т. е. Поляки). Христосъ—народъ скоро сядетъ судить живыхъ и мертвыхъ, и всѣ станутъ передъ страшнымъ судомъ его, и горе тогда королямъ, французамъ, нѣмцамъ, москалямъ, а горше того, и сто разъ горше, его ближайшимъ родичамъ (т. е. Русинамъ), которые не хотятъ признать божественнаго призванія Польши, и производятъ раздвоенье между братьями».

Такъ какъ въ русинскомъ народѣ нѣтъ фанатизма, то отношенія его къ духовенству опредѣляются большею или меньшею преданностью духовныхъ лицъ народному дѣлу. Нѣкоторыя изъ нихъ доказали преданность свою въ самыхъ трудныхъ обстоятельствахъ, и за то подверглись нареканію отъ враговъ русинскаго движенія. Хотите ли знать,—пишетъ одинъ сельскій житель—отчего распускаютъ дурные слухи о владыкѣ, предсѣдателѣ рады, и о русинскихъ священникахъ? Оттого, что владыка нашъ и священники крѣпко стали за народъ, и съ твердостью, во всеуслышаніе, сказали: «мы—Русины, и хотимъ остаться Русинами!»

Въ двусмысленное отношеніе къ народу поставлены нѣкоторыя изъ высшихъ духовныхъ лицъ. Положеніе ихъ весьма затруднительно. Съ одной стороны, австрійское правительство старается сдѣлать ихъ орудіями для своихъ цѣлей; съ другой—неутомимо дѣйствуетъ римская пропаганда. Уніатскимъ епископамъ предоставляются различныя преимущества, смотря по степени покорности ихъ католическимъ властямъ. Желаніе получить выгоды кардинальскаго сана заставляютъ честолюбивыхъ епископовъ входить въ разныя сдѣлки съ римскимъ дворомъ, и даже раздавать цаствѣ своей индульгенціи. Удивительный анахронизмъ,—раздача индульгенцій, противъ которой возставали уже въ пятнадцатомъ столѣтіи, происходитъ въ Галиціи во второй половинѣ девятнадцатаго вѣка.

По вѣрному исчисленію,—сказано въ напечатанной во Львовѣ въ 1859 году индульгенціи,—на всемъ земномъ шарѣ умираетъ каждыя сутки восемьдесятъ тысячъ человѣкъ. Объ умирающихъ въ теченье двадцати четырехъ часовъ должно три раза въ день читать слѣдующую молитву: «О всеблагій Іисусе, любителю душъ! молю Тя, черезъ ко-

наніе сердца Твоего и черезъ болѣзнь Матери Твоея непорочныя, омый въ крови Твоей грѣшниковъ всего міра, теперь въ конаніи состающихъ и нынѣ еще умерти имѣющихъ. Сердце Іисусово конающее, помилуй конающихъ! аминь.» За каждое «отмовленіе набожное» этой молитвы, папа Пій IX далъ сто дней отпуста, а кромѣ того, разъ въ мѣсяцъ полный отпустъ для тѣхъ, которые читали ее три раза въ день въ продолженіе цѣлаго мѣсяца. Всѣ эти отпусты можно также жертвовать за души, страждующія въ чистилищѣ. Затѣмъ помѣщены «воздыханія съ отпустами»:

«О Іисусе мой, милосердіе подай!»—сто дней отпуста, Пій IX. 1846.

«Благословенно да будетъ непорочное зачатіе Пресвятыя Дѣвы Богородицы»—сто дней отпуста, Пій VI. 1793.

«О Госпоже моя, о мати моя, помяни мя, сохрани мя и соблюди мя, яко твой есмь азъ»—сорокъ дней отпуста, Пій IX. 1851.

Послѣднее обвиненіе, взводимое на Русиновъ, состоитъ въ томъ, что они черезъ-чуръ любятъ свой языкъ, и дѣлаютъ его орудіемъ для дурныхъ цѣлей. Мнѣніе, что родной языкъ надо любить, но только не очень, до-того наивно, что его нельзя даже опровергать. Для уясненія другаго упрека надо замѣтить, что дурными цѣлями австрійскіе бюрократы называютъ то обстоятельство, что Русины видятъ въ языкѣ вѣрнѣйшій залогъ спасенія своей народности, и въ заботахъ своихъ о немъ также стремятся быть независимыми отъ австрійской опеки, какъ и въ другихъ проявленіяхъ своей дѣятельности. Обработка отечественнаго языка составляетъ предметъ большихъ усилій, думъ и соображеній русинскихъ писателей; преданные одному дѣлу, они расходятся въ средствахъ для достиженія ихъ общей цѣли: одни исключительно держатся народнаго языка, областныхъ говоровъ, другіе считаютъ необходимымъ обращаться къ языку церковнославянскому, какъ неизбѣжному элементу при образованіи литературнаго языка всѣхъ юговосточныхъ Славянъ. Послѣднее направленіе обнаруживается преимущественно въ тѣхъ сочиненіяхъ, которыя имѣютъ въ виду читателей образованныхъ, знающихъ и народный языкъ и старославянскій, или, «старорусскій,» какъ называютъ его Русины. Большинство образованныхъ Русиновъ—какъ утверждаетъ «Галицкая Зоря»—держится того мнѣнія, что самый есте-

ственный путь для развитія русинскаго языка—тотъ же, что́ и для русскаго литературнаго, т. е. чтобы «простонародное нарѣчіе дополнялось непрестанно словами нашего старорусскаго языка». Исходя отъ этой точки, писатели все болѣе и болѣе сближали книжный русинскій языкъ съ русскимъ литературнымъ.

Сближенье русинскаго языка съ русскимъ показалось австрійскому правительству очень опаснымъ въ политическомъ отношеніи—и вотъ рядъ респрессивныхъ мѣръ противъ литературнаго направленія. Стремленье сблизить русинскій языкъ съ старославянскимъ и русскимъ стали называть опасною мечтою горячихъ умовъ, непрактическою затѣею молодаго поколѣнія, и т. п. Чѣмъ болѣе вооружались противъ безвреднаго стремленія, тѣмъ болѣе оно пріобрѣтало популярности. Извѣстно, что самый невинный и даже самый достойный предметъ можетъ упасть въ общемъ мнѣніи, если сильные міра возьмутъ его подъ свою опеку, вмѣсто того, чтобы предоставить свободному выбору каждаго. Казалось бы, что направленье, защищавшее народный языкъ, его чистоту и неприкосновенность, должно непремѣнно взять верхъ надъ всякимъ другимъ; но на дѣлѣ вышло иначе. Главнѣйшая причина такого явленія заключается въ томъ, что австрійскія власти приняли подъ свое покровительство всѣ книги и изданія на такъ–называемомъ чисто–народномъ языкѣ, и поощряли авторовъ, упавшихъ въ общественномъ мнѣніи уже потому, что дѣятельность ихъ получила оффиціально–австрійскій оттѣнокъ (*). Различіе въ языкѣ зависитъ нетолько отъ характера сочиненій, но и отъ мѣста ихъ появленья. Въ книгѣ, изданной въ Галиціи, часто поражаетъ пестрота языка, смѣсь областныхъ говоровъ съ полонизмами; въ книгѣ же вышедшей въ Венгріи, языкъ гораздо чище и очень близокъ къ русскому. Тотъ же самый актъ, обнародованный на нѣмецкомъ языкѣ, передается въ уг–

(*) Ср. «Auch wird den begabten ruthenischen schriftstellern schon demnächst eine sehr ehrenvolle und nützliche Aufgabe gebothen werden, indem das hohe k. k. ministerium für kultus und unterricht dringend anempfohlen hat, dass sobald als möglich die herrstellung entsprechender ruthenischen lehrbücher der religion für gymnasien in angriff genommen werde, wobei dasselbe hohe ministerium jede unterstützung grossmüthig zuzusichern geruhet hat, — wie denn überhaupt jede preiswürdige schriftstellerische leistung in ruthenischer volksmundart zu gunsten der schulen und zur verbreitung gemeinnütziger kenntnisse unter dem volke auf die unterstützung von seite der kaiserlichen regierung mit zuversicht zu rechnen hat.» Vom gr. kath. metropolitan — ordinariate, Lemberg am 25 november 1858.

нетенномъ Львовѣ иначе, нежели въ болѣе свободномъ Офенѣ. Вотъ одно изъ доказательствъ:

ВО ЛЬВОВѢ:	ВЪ ОФЕНѢ:
Условія уговора взглядомъ службы оставляются свободной умовѣ обохъ сторонъ. — Условія, которы не сгаджаются съ приличною карностью домовою, або сопротивляются певнымъ предписамъ заказовымъ, суть неважными, и повинны належиту кару стягнути такъ на службодавцевъ, якъ и на слугъ.	Условія заключаемаго договора предоставляются сторонамъ на волю. — Условія, неумѣстныя съ благочиніемъ порядочнаго дома, или противящіяся предписаніямъ для слугъ и служанокъ, считаются ничтожными, и какъ хозяинъ такъ и слуга или служанка, согласившіеся на оныя, должны быти подвержену наказанію.
Все, що въ семъ порядку взглядомъ слугъ о службодавцѣ сказано, дотычится такожь и его заступника, позакôльку не относятся поединокій изъ тѣхъ постановленій, ведля истоты рѣчи самой, исключно лишь до особы службодавця самого.	Гдѣ въ настоящемъ уставѣ упоминается о хозяинѣ, то постановленія, касающіяся его, должны разумѣтися также и о его намѣстникѣ, на сколько они не касаются исключительно хозяина.

Всѣ, приведенные нами, факты показываютъ, что обвиненія, которымъ подвергались и отчасти подвергаются Русины, не имѣютъ твердаго основанія, и происходятъ въ-сущности оттого, что Русины не хотѣли и не хотятъ умереть заживо. Событія 1848 года дали Руснамъ возможность высказаться ясно и опредѣленно; народъ получилъ право голоса; требованія, заявленныя ими въ 1848 году, были голосомъ свободнаго народа, — лучшаго судьи въ дѣлахъ, касающихся его политическаго и общественнаго устройства. Основываясь на несомнѣнномъ свидѣтельствѣ самого народа и его представителей, можно и должно вывести такое заключенье о дѣйствіяхъ русиновъ въ 1848 году, опредѣлившемъ дѣятельность ихъ и на будущее время.

Во взглядѣ на происходившія событія и въ отношеніяхъ къ общественнымъ дѣятелямъ Русины оставались вѣрны демократической основѣ своего быта и демократическому закалу своихъ убѣжденій. Руководствуясь имъ, они не сочувствовали стремленіямъ польской партіи, потому-что видѣли въ ней аристократическое начало, проявлявшееся то въ панщинѣ, то въ презрѣньи другихъ народностей. На томъ же

основаніи они неблагопріятно смотрѣли на Венгровъ, державшихъ себя гордо въ отношеньи къ своимъ меньшимъ братьямъ—оторваннымъ частямъ славянскихъ племенъ, разсѣяннымъ по венгерской землѣ. Взглядъ Русиновъ выразился въ слѣдующихъ словахъ: «кажется, гордымъ мадьярамъ придется признать одинаковыя права всѣхъ народностей, и *шляхетская* мадьярщина расплывется въ австрійской монархіи.» Этими словами объясняется, между прочимъ, почему Русины защищали конституціонную Австрію: они представляли ее себѣ чѣмъ-то безличнымъ, отвлеченнымъ, подводящимъ подъ одинъ уровень всѣ народности, и тѣмъ самимъ ограждающей право каждой изъ нихъ на самостоятельное существованіе. Впослѣдствіи, Венгры измѣнили свой образъ дѣйствій, признали права каждой народности, и тѣ же самые Славяне, которые въ 1848 году были заклятыми врагами Венгровъ, сдѣлались ихъ лучшими друзьями во время итальянской войны и венгерскаго движенія. Примѣръ Венгровъ въ высшей степени важенъ для всѣхъ угнетаемыхъ народовъ, подверженныхъ одинаковой участи, и выступающихъ на бой, для освобожденья себя отъ гнета ихъ общаго врага. Можно положительно сказать, что всякій народъ, въ какихъ бы враждебныхъ отношеніяхъ ни былъ онъ съ Русинами, найдетъ въ нихъ искреннее, братское сочувствіе и поддержку, если только такъже искренно признаетъ права русинской народности.

Требуя правъ себѣ, Русины свято дорожили правами другихъ. Девизомъ ихъ было: «признавай за другими ту же свободу, которой добиваешься для себя.» Въ спорѣ съ польскою партіею слышались разные тоны, отъ спокойнаго до восторженнаго и страстнаго; но весь споръ относился отнюдь не ко всему польскому народу, а только къ одной партіи, и именно потому, что она не была голосомъ народа. Русины утверждали, что польская рада не можетъ назваться народною, потому что народъ не признаетъ ея даже въ тѣхъ округахъ, которые заселены исключительно Поляками. Что касается не партіи, а собственно народа, то Русины обращались къ нему съ сочувствіемъ, помня, что онъ вмѣстѣ съ ними терпѣлъ отъ пановъ, и не питалъ враждебныхъ чувствъ, руководившихъ партіями. Въ первомъ воззваніи свободныхъ Русиновъ говорится уже о необходимости жить въ единодушіи, любви и согласіи съ польскимъ народомъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ Русины признавали неприкосновенность правъ отдѣльныхъ лицъ, ихъ вѣрованій и убѣжденій. Мысль о равенствѣ всѣхъ и каждаго передъ закономъ постоянно проводилась и въ сношеніяхъ съ властями и въ рѣ-

чахъ, обращенныхъ къ народу. Въ адресѣ своемъ, они признали равенство всѣхъ исповѣданій—православнаго, католическаго, армянскаго: уже одно это обстоятельство удаляетъ всякую мысль о религіозной нетерпимости.

Самымъ святымъ для Русиновъ дѣломъ, вызвавшимъ всю силу ихъ духа, было спасенье своей народности и свободы. «Мы не пойдемъ ни въ какую неволю» —говорили они въ 1848 году.—« Народъ нашъ не поддастся чужой власти; онъ имѣетъ свои природныя особенности, у него свои потребности и цѣли, которыя никто не можетъ знать такъ хорошо, какъ онъ самъ.» Русины требовали конституціи, свободы совѣсти и слова, равноправности лицъ и народностей. Справедливо ли осуждать народъ за то, что онъ, заявивъ подобныя требованія, энергически отстаивалъ права свои на самостоятельность и свободу? Такое осужденье несовмѣстно съ цивилизаціею девятнадцатаго вѣка, и недостойно политическихъ и общественныхъ убѣжденій, развившихся подъ вліяніемъ событій послѣдняго времени.

МНѢНІЕ Г. ПАЛАЦКАГО О ПРОИСХОЖДЕНІИ КОЗАКОВЪ

(въ сочиненіи его: Dejni narodu Ceskeho, dil. IV, castka I.)

По смерти Жижки, образовались у Чеховъ и въ другихъ земляхъ: въ Австріи, Моравіи, Силезіи, Венгріи, Польшѣ и Пруссіи, военныя общества, или военныя роты, жившія подъ собственными законами, не признававшія никакой подчиненности, кромѣ повиновенія своимъ вождямъ. Общества эти, или роты, не были сбродомъ грабителей (lupežnikov) подобно великимъ ротамъ; онѣ не скрывались, а господствовали явно, считая, себя хранителями закона Божія. Эти военныя общества, или братья, братчики, которыхъ непріятели называли нищими, разбойниками, достигли такого значенія, что нѣкоторое время признаваемы были за самостоятельную силу, распространенную по всѣмъ странамъ и концамъ Европы. Основаніе и духъ обществъ былъ чешскій, старотаборскій, а тѣло, по выраженію Палацкаго, слагалось изъ сброда людей всѣхъ націй, людей, занимавшихся военнымъ ремесломъ и предлагавшихъ свои услуги то за плату, то безъ всякаго вознагражденія. Внутреннее устройство обществъ было олигархическое: старшіе и гетьманы собирались на раду и, по общему совѣту, рѣшали, что̀ нужно было предпринять. Военныя чешскія общества, по словамъ Палацкаго, внесли не только новый способъ веденія войнъ, употребленія иного оружія и тактики, но также имъ принадлежитъ устроеніе цѣлаго войска и отдѣльныхъ ротъ.

Чешскій способъ веденія войны перешелъ къ сосѣднимъ народамъ: Нѣмцамъ, Полякамъ, Венграмъ, и конечно, говоритъ Палацкій, *отсюда возникла школа русскаго козачества, охранявшаго Западъ Европы отъ Татаръ.* Знакомство сосѣднихъ народовъ съ гуситскимъ способомъ веденія войны, по словамъ Палацкаго, могло произойти двоякимъ путемъ: или чужеземцы приходили къ Чехамъ учиться военному искуству, или чешскіе воины были приглашаемы въ другія страны, то какъ опытные люди въ военномъ искуствѣ, то какъ вожди дружинъ, устроенныхъ по образцу чешскому. Первые изъ чужеземцевъ, приходившихъ къ Чехамъ воевать *за свободу*, были Поляки и Русины Галицкіе. Они приходили зимою 1422 г. подъ предводительствомъ Сигизмунда *Корибута* отъ В. Князя. Лит., *Александра Витолда*, котораго Чехи желали тогда имѣть королемъ.

Вмѣстѣ съ Корибутомъ литовскимъ приходилъ русскій *князь Фридрихъ*, потомокъ Романа Галицкаго изъ рода князей Острожскихъ, о которомъ Длугошъ свидѣтельствуетъ, что онъ, отъ долголѣтняго пребыванія у Чеховъ, совершенно очешился и ознаменовалъ себя въ битвѣ при Аустѣ (Авзикъ на Лабѣ). Въ 1438 г. онъ былъ назначенъ княземъ *Прокопомъ Великимъ*, Таборскимъ Гетьманомъ въ Брецлавѣ (Брежцлавѣ, Лютенбургѣ) въ Моравіи, и еще въ 1438 году, упоминается въ Польшѣ, какъ военный помощникъ гуситскаго пана, *Шпижки*, изъ Мельштина. Безъ сомнѣнія, его сынъ, или племянникъ, былъ Вацлавъ князь изъ Острова, котораго находимъ (1460) въ службѣ авантюриста *Млодванька*, въ Нейбахѣ, польнымъ гетьманомъ. Неизвѣстно, что случилось съ нимъ послѣ. При скудости историческихъ памятниковъ, дошедшихъ до насъ отъ тѣхъ временъ и изъ иныхъ странъ, достаточно и этихъ свидѣтельствъ, для подтвержденія того, что воители чешскіе, польскіе и русскіе въ XV стол. находились въ постоянныхъ и пріятельскихъ сношеніяхъ.

Чешское военное искуство, продолжаетъ Палацкій, было извѣстно въ концѣ XV в. въ средней и восточной Европѣ, и въ-особенности въ Польшѣ и Россіи.

Вслѣдствіе чего, возникло въ то время (въ началѣ XVI в.) военное *общество, извѣстное подъ именемъ Козаковъ*, сначала на Украинѣ, а потомъ и въ другихъ земляхъ. Военное искуство козаковъ, которымъ они отличались, какъ отъ Татаръ—своихъ враговъ, такъ и отъ коронnаго войска польскаго и русскаго, главнымъ образомъ основывалось *на таборахъ* и подвижныхъ укрѣпленіяхъ, *устраиваемыхъ изъ возовъ*. Наконецъ, все козацкое устройство было буквально то самое, которое мы видѣли, говоритъ Палацкій, въ братскихъ ротахъ въ Венгріи и нѣмецкой землѣ, 30 лѣтъ назадъ предъ возникновеніемъ козачества.

Все это, заключаетъ Палацкій, служитъ достаточнымъ доказательствомъ, что козачество—не то, которое теперь существуетъ, а то, какимъ оно было въ XVI—XVII в.,—образовалось наподобіе военныхъ ротъ, существовавшихъ у Чеховъ и у другихъ народовъ. Слово казакъ (собственно козакъ), по словамъ Палацкаго, означало у *Славяно-Татаръ* (*) то, что у Сербо-Влаховъ «*Gusar* или *Husar* и *Гайдукъ*,—у

(*) Насъ остановило странное сочетаніе Татаръ и Славянъ въ одно слово; не знаемъ, признать ли эту комбинацію неточностью выраженія, или г. Палацкій, въ самомъ дѣлѣ, признаетъ какое-то Славяно-Татарское общество.

Грековъ Klefta», былъ человѣкъ военный, который, уходя отъ рабства, предавался разбою или грабежу.

Поэтому, заключаетъ Палацкій, неосновательны мнѣнія ученыхъ о происхожденіи козаковъ: *козаки, какъ отдѣльныя личности*, явились вслѣдствіе насилій татарскихъ; козачество, какъ общество военное, какъ сила военная, какъ республика военная, образовалось въ началѣ XVI ст. *наподобіе братскихъ чешскихъ ротъ*.

Признавая вполнѣ важность глубокихъ историческихъ изслѣдованій Палацкаго, не только для исторіи Чеховъ, но и для исторіи всѣхъ славянскихъ народовъ, мы не раздѣляемъ мнѣнія почтеннаго чешскаго историографа о происхожденіи козачества.

Нѣтъ сомнѣнія, что русскія и польскія военныя дружины находились въ частыхъ и дружескихъ сношеніяхъ съ чешскими, и что козацкій способъ войны очень похожъ на гуситскій, таборскій, но изъ этого еще не слѣдуетъ, чтобы козацкое общество образовалось наподобіе чешскихъ военныхъ ротъ и подъ вліяніемъ послѣднихъ.

Военныя дружины, извѣстныя подъ именемъ козаковъ, являются во второй половинѣ XV в. и едва ли неодновременно съ чешскими ротами. Козачество, какъ извѣстно, дѣлилось не на роты, а на полки; рота, въ смыслѣ военнаго строя, слово чужеземное у насъ, а полкъ древне-русское. Въ удѣльной Руси кромѣ козаческой дружины были и земскіе полки: полкъ Кіевскій, Переяславскій, полки Новгородскіе, Путивльскіе, Курскіе и проч., словомъ, каждый городъ имѣлъ свой полкъ, или земское ополченіе. Слово *таборъ*, въ смыслѣ военнаго общества, также неизвѣстно было козакамъ; общество ихъ называлось *кошемъ*. Слово *кошъ* означало военный лагерь и было въ употребленіи уже въ XII и XIII в. Въ Новгородской лѣтописи, не помнимъ подъ какимъ именно годомъ, говорится, что Шведы подходили подъ Новгородъ со всѣмъ своимъ кошемъ. Внутреннее устройство въ козацкомъ обществѣ не было олигархическое, какъ въ чешскихъ ротахъ: козаки всѣ собирались на раду и рѣшали дѣла по большинству голосовъ. Это обычай также старорусскій: на вѣче собирался, какъ извѣстно, весь народъ. Зачатки козачества, какъ военнаго товарищества, мы находимъ въ удѣльной Руси (*). Когда русскіе князья, въ 1224 году, вышли навстрѣчу Монголамъ къ Днѣпру, то къ нимъ на помощь явились выгонцы галицкіе подъ предводительствомъ двухъ вождей: *Юрія До-*

(*) Ипатьевская лѣтопись.

морьчича и *Держи-края*. Дружина эта по словамъ лѣтописца вышла изъ моря въ Днѣпръ, перешла пороги (возведоша пороги) и остановилась въ прошлогѣ близь *Хортицы* — въ томъ мѣстѣ, гдѣ впослѣдствіи находилась Запорожская Сѣчь. Русскіе князья не знали Монголовъ, желали полюбопытствовать, что́ это за народъ невѣдомый; вызвались охотники, молодые князья, съ ними былъ и Доморѣчичъ, — посмотрѣть Татаръ. Возвратившись, князья говорили: что Татары хуже Половцевъ, а Доморѣчичъ замѣтилъ, что Татары не Половцы, а добрые воины и добрые стрѣльцы. Этотъ замѣчательный эпизодъ, переданный лѣтописцемъ та́къ обстоятельно, служитъ достаточнымъ свидѣтельствомъ, что въ древней Руси существовали вольныя военныя дружины-товарищества, которыя занимались не однимъ грабежемъ, но и защищали Русскую Землю вмѣстѣ съ князьями. Въ 12 в. упоминается и другая дружина, въ г. Берладѣ, (въ нынѣшней Молдавіи, на р. Сертѣ, впадающей въ Прутъ). Дружина эта была очень многочисленна; по свидѣтельству лѣтописца Берландниковъ числилось до 6 т.

Безъ всякаго сомнѣнія, вождемъ этой сбродной дружины былъ знаменитый витязь Иванъ Берладникъ. Откуда взялись эти сбродныя, воинственныя дружины,—отвѣтъ на этотъ вопросъ дастъ исторія народа. Въ древнемъ Галицкомъ княжествѣ, уже въ XII в., боярство начинаетъ дѣйствовать въ своемъ сословномъ интересѣ, обособляется и отъ князей и отъ народа. Заразительный примѣръ сосѣдняго магнатства польскаго и венгерскаго пробудилъ этотъ олигархическій аристократическій духъ въ галицкомъ боярствѣ. Завязалась борьба между князьями и народомъ,—борьба не легкая, потому что боярство находило сильную поддержку въ чужеземцахъ—Ляхахъ и Уграхъ и въ Русскихъ князьяхъ, претендовавшихъ на Галичь. Боярство галицкое располагало княжескимъ столомъ, предлагая его то тому, то другому изъ многихъ искателей. Вся тягость этой борьбы пала, безъ сомнѣнія, на народъ. Не находя защиты въ князьяхъ, подавленный произволомъ боярства, тѣснимый со всѣхъ сторонъ иноземцами, народъ вынужденъ былъ уходить въ степи Днѣстровскія и Днѣпровскія, гдѣ и образовались эти воинственныя дружины, о которыхъ мы упомянули. Въ подтвержденіе нашихъ выводовъ укажемъ на одно замѣчательное мѣсто лѣтописи: Когда Берладникъ осаждалъ галицкій городъ Звенигородъ, то *смерды* (простонародье) скакали къ Ивану чрезъ заборала (чтезъ стѣны городскія). (Не имѣя подъ рукою

лѣтописи, мы не можемъ указать это мѣсто.) Не одни Галичане уходили въ степи и дѣлались Берладниками: и въ другихъ русскихъ княжествахъ было много людей, которымъ не было *мѣста въ Русской землѣ*.

Знаменитый Боголюбскій, которому наши изслѣдователи приписываютъ первую попытку утвердить единовластіе, или, какъ они выражаются, государственныя отношенія вмѣсто родовыхъ, началъ свое единовластіе тѣмъ, что выгналъ изъ Суздальской земли своихъ братьевъ и племянника и старшую отцовскую дружину; изъ Русской земли выгонялъ доблестныхъ Ростиславичей, которые не хотѣли покинуть Кіева, опустошеннаго, ограбленнаго войсками Боголюбскаго. Боголюбскій послалъ сказать Ростиславичамъ, что имъ нѣтъ мѣста въ Русской землѣ, а одному изъ нихъ, кажется, Роману, именно велѣлъ идти въ Берладъ. Очевидно, что изгнаные князья не сами же уходили въ Берладъ: они вели съ собою и дружины, въ которыхъ они не имѣли недостатка. Козачество, какъ мы полагаемъ, имѣетъ свой корень въ исторіи Южнорусскаго народа; исторія эта очень древняя, древнѣе исторіи Русскаго государства; она начинается еще до прихода Варяго–Руссовъ и тянется—съ однимъ духомъ, съ однимъ характеромъ—вплоть до Петра В. Г. Палацкій, какъ видно, имѣлъ подъ рукою русскія исторіи, гдѣ дѣйствительно мало и поверхностно говорится о козакахъ, гдѣ производятся они то отъ Козаръ, то Коссоговъ, и гдѣ вообще смотрятъ на нихъ, только какъ на сбродъ людей, занимавшихся войною и грабежемъ.—Замѣтимъ еще, вопреки мнѣнію г. Палацкаго, что козаки, равно какъ и вольныя военныя дружины древней Руси, были опытны въ морскомъ военномъ искуствѣ; ѣздили въ лодкахъ по рѣкамъ и морю. Искуство это принадлежитъ собственно козакамъ и уже никакъ не могло перейти къ нимъ отъ Чеховъ. Что́ касается возовыхъ укрѣпленій (hradby vozove), въ чемъ г. Палацкій видитъ исключительно Таборскій способъ войны, то этотъ способъ могъ быть издавна извѣстенъ козакамъ, такъ какъ они воевали большею-частію въ степяхъ, въ мѣстахъ открытыхъ. Извѣстно, что Русскіе въ XII в. возили оружіе на возахъ, и, вѣроятно, употребляли въ дѣло возы, т. е. дѣлали изъ нихъ подвижныя укрѣпленія. Наконецъ, оружіе Гуситовъ не похоже на козацкое. Табориты употребляли косы, топоры, цѣпы́ и *булавы съ желѣзными шипами*; козаки положительно не употребляли послѣдняго оружія. Мы полагаемъ, что козацкое военное общество было устроено самобытно и своеобразно и знало способъ войны, исключи-

тельно ему принадлежавшій; способъ этотъ, безъ-сомнѣнія, принаровленъ былъ къ мѣстности и условливался разными обстоятельствами, а также и характеромъ народа. Говоря это, мы не отвергаемъ сходства между чешскимъ таборомъ и козацкимъ кошемъ. Козацкія войны, и въ принципѣ, и въ способѣ веденія ихъ, имѣютъ много общаго съ войнами Гуситовъ. Скажемъ наконецъ, что козаки, какъ отдѣльныя лица и какъ военныя товарищества-братства, явились не вслѣдствіе татарскихъ насилій, какъ полагаетъ г. Палацкій, а вслѣдствіе многихъ историческихъ обстоятельствъ, имѣющихъ свой источникъ въ Южнорусской исторіи. Если у Чеховъ явились Табориты, а у насъ Козаки, то это оттого, что историческая судьба обоихъ народовъ въ сущности очень сходна.

Козачество, какъ народъ, какъ военная демократическая республика, образовалось дѣйствительно въ XVI вѣкѣ, вслѣдствіе насилій польскаго правительства, стремившагося подавить Южнорусскую національность. Аристократическое польское правительство предоставляло своимъ чужероднымъ подданнымъ одно право: быть поляками и вмѣстѣ съ тѣмъ быть католиками; нежелавшіе воспользоваться этимъ правомъ должны были оставаться вѣчными холопами, рабами, что дѣйствительно и случилось съ людовою Русью и Литвою. (Польское дворянство и до-сихъ-поръ осталось вѣрно своему принципу и до-сихъ-поръ повторяетъ знаменитое изреченіе: *добрый полякъ, добрый католикъ.*)

Правительство польское смотрѣло на народъ какъ на принадлежность земли, и на этомъ основаніи жаловало населенныя земли магнатству въ пожизненное владѣніе. Магнатство отдавало свои жалованныя помѣстья (воеводства, староства) въ аренду, или въ управленіе служебной шляхтѣ. Грубая, своевольная шляхта, купно съ жидами, участвовавшими въ арендахъ и въ управленіи, произвольно распоряжалась жизнью и имуществомъ *хлопа*. Наконецъ, польское правительство, подстрекаемое іезуитами, начало, съ разными насиліями, вводить унію. Тогда-то южнорусскій народъ, предводительствуемый своими избранными вождями, началъ рѣшительную борьбу. Результатомъ этой борьбы было отдѣленіе Козачества — всего Заднѣпровья съ г. Кіевомъ отъ Короны-Польской.

Мы не раздѣляемъ и того мнѣнія г. Палацкаго, что козачество составляло только военную силу, жившую внѣ общества и на счетъ общества, и что козаки, уходя отъ рабства, предавались грабежу.

Мнѣніе это, впрочемъ, не ново: такъ разсматриваютъ козачество и русскіе историки. Козаки дѣйствительно уходили отъ рабства въ дикія степи Южной Руси, гдѣ преемственно одна за другой кочевали разныя азіятскія орды: Скиѳы, Печенѣги, Половцы и Татары. *Козаки населяли* эти безлюдныя степи, заводили хутора (*) (небольшія поселенія) и собственными силами защищали свои жилища, свои хозяйства отъ крымскихъ татаръ, которые еще въ XVI в. считали своими данниками и Русскихъ и Поляковъ, и безнаказанно опустошали владѣнія Польскія и Московскія.

Козаки стали оплотомъ отъ татарскихъ нашествій и такимъ-образомъ обратили на себя вниманіе обоихъ государствъ; то и другое хотѣло имѣть на службѣ у себя козаковъ. Стефану Баторію, современнику Грознаго, удалось задобрить козаковъ и образовать изъ нихъ постоянное войско.

Мы смотримъ на козачество какъ на общество осѣдлое, охранявшее оружіемъ свою свободу и національность, и притомъ какъ на общество исключительно южнорусское, удержавшее въ своемъ внутреннемъ устройствѣ старые обычаи удѣльно-вѣчевой Руси. Запорожская община дѣйствительно составляла военную силу, военное братство; впрочемъ и Запорожцы, по свидѣтельству лѣтописца, первоначально только лѣтомъ, жили за порогами, гдѣ занимались рыболовствомъ: *ловили* и *вялили* рыбу (буквальное выраженіе лѣтописца), а зимою, вѣроятно, уходили въ хутора. Стало—не жажда корысти, грабежа, не исканіе необузданной свободы внѣ общества заставило южнорусское населеніе искать другой отчизны, а интересы болѣе важные. Переселеніе козаковъ изъ Польши и Россіи въ южныя степи для насъ имѣетъ такое значеніе, какое имѣетъ переселеніе жителей современной Европы въ дикія степи Америки. Европейцы уходятъ въ Америку отъ голоду и нищеты, а козаки уходили отъ рабства и насилій всякаго рода, господствовавшихъ въ то время въ либеральной Польшѣ и въ Московскомъ государствѣ. Козаки—не гусары Сербо-Влаховъ, не гайдуки, не клефты и не чешскіе табориты!

Табориты, какъ общество вызванное временными обстоятельствами, исчезли; гусаръ сербо-влаховъ обращенъ въ регулярныхъ гусаръ; гай-

(*) Что козаки колонизовали южныя степи, это не предположеніе, а фактъ: многіе города въ нынѣшнихъ Полтавской, Херсонской и Екатеринославской губерніяхъ дѣйствительно образовались изъ козацкихъ колоній. Харьковъ основанъ козакомъ Харькомъ.

дуки — эти баши-бузуки польскихъ магнатовъ — также не существуютъ; козачество же уцѣлѣло до сего времени; козаки, какъ извѣстно, живутъ въ Южной Руси, въ губерніяхъ Черниговской и Полтавской. Это свободные земледѣльцы, живущіе на собственной землѣ, люди вольные, въ-противуположность крестьянамъ помѣщичьимъ, государственнымъ, оброчнымъ и разнымъ другимъ. Козаки живутъ на землѣ, которую они получили въ наслѣдіе отъ предковъ и пользуются личною свободою, которую кровавыми усиліями пріобрѣли ихъ славные предки. Такъ смотрятъ козаки сами на себя и такъ понимаетъ ихъ народъ. Свободный хлѣбопашецъ Югозападной Руси не называетъ себя иначе, какъ козакомъ, и простодушно вѣритъ, что козачество не исчезло и никогда не исчезнетъ. Не одно слово «козакъ» уцѣлѣло у него изъ воспоминаній давно-былаго: — онъ владѣетъ предковскою землею, которою дорожитъ столько же, сколько и личною свободою, и помнитъ, хоть и смутно, давно-былыя времена; повторяетъ думы, сказанья и пѣсни о славныхъ временахъ козачества. Мы полагаемъ, что историческая жизнь народа не угаснетъ, пока не погибнутъ языкъ, пѣсни, преданія старины, пока существуютъ священныя могилы предковъ, погибшихъ въ славной брани за народныя права. А такими памятниками, какъ извѣстно, богата Югозападная Русь.

Все это мы считали нужнымъ высказать, по поводу мнѣнія г. Палацкаго, который смотритъ на Украину какъ на страну, колонизированную польскимъ правительствомъ, а на украинскій народъ какъ на народъ, который не имѣетъ ни исторіи, ни преданій, ни даже опредѣленнаго *имени*. Эти неосновательныя мнѣнія повторяются и западными публицистами, которые, какъ мы убѣдились, не имѣютъ никакого понятія объ отношеніи Польши къ южнорусской народности. Вопросъ о славянскихъ народностяхъ становится едва ли не первостепеннымъ въ современной публицистикѣ. Положеніе Славянъ, по очень многимъ причинамъ, сильно интересуетъ западные народы и западныя правительства. Жаль, что историческія и этнографическія изслѣдованія о Славянахъ очень мало извѣстны на Западѣ. Мы полагаемъ, что безъ этихъ свѣдѣній нельзя располагать судьбою народовъ, которые не заявляютъ о себѣ и не ищутъ сочувствія тамъ, гдѣ никогда его не находили. Нельзя принимать молчанія народа за отсутствіе великой самодѣятельности мысли и интересовъ, и навязывать ему то, чего онъ, можетъ быть, и не желаетъ. Помогать ближнему доброе дѣло, но помогать насчетъ другаго — какъ-то не совсѣмъ честно.

Мы полагаемъ, что не слѣдуетъ приносить извѣстную національность въ жертву другой, хотя бы эта другая была и развитая и цивилизованная. Подобныя попытки, впрочемъ, не удаются,—въ чемъ достаточно убѣдились горькимъ опытомъ разные горячіе поборники исключительно своихъ національныхъ интересовъ. Мы не считаемъ нужнымъ указывать на факты, которые болѣе или менѣе извѣстны каждому.

—Ъ.

ОТНОШЕНІЯ СЕЛЬСКИХЪ СВЯЩЕННИКОВЪ КЪ НАРОДУ ВЪ ЮГОЗАПАДНОЙ РУСИ.

Трудно было православнымъ сельскимъ священникамъ въ Югозападной Руси, когда край этотъ принадлежалъ Польшѣ, когда въ немъ водворяли Унію. Тогда и правительство, и іезуиты съ прочими ксендзами, и шляхта, старались уничтожить въ Руси греческую вѣру, — а съ ней и Русскую народность. Сигизмундъ III-й, по примѣру Стефана Баторія, старался слить въ одно всѣ народы, составлявшіе тогда *Корону* и В. Княжество Литовское (*Начало Уніи, Зубрицкаго*). Іезуиты постоянно руководствовались правиломъ:—цѣль оправдываетъ средства; а такъ-какъ, по ихъ ученію, спасеніе возможно только въ Римской церкви, подъ кровомъ Папы, то всѣ средства для совращенія въ латинство схизматика (православнаго) были позволительны. Польскіе солдаты и мелкая шляхта пользовались всякимъ случаемъ побуянить, пограбить и всегда подчинялись внушеніямъ ксендзовъ. Все это, послѣ Брестскаго собора 1596 г., усилилось. Православныхъ епископовъ изгоняли изъ паствъ (напр. *Мелетія Смотрицкаго*), покушались даже на ихъ жизнь (напр., *Георгія Конисскаго*); но епископовъ всегда окружала цѣлая толпа дорожившаго ими народа; нападать на нихъ было опасно, а потому они хоть изрѣдка, но бывали спокойны отъ преслѣдованій. Дворяне православные, хотя и должны были уступать латинянамъ и уніятамъ на государственномъ поприщѣ, но въ югозападной Руси они обладали богатствомъ и силою, съ которыми, въ Польшѣ, при Сигизмундѣ III-мъ и послѣ него, можно было не бояться гоненій. Народъ тяжко страдалъ за православіе, за то и тяжко мстилъ за свои страданія: Наливайко, Остряница, Хмельницкій, Желизнякъ, Гонта и др. были защитниками народа, мстителями за его страданія. Но гдѣ же находили для себя защиту бѣдные сельскіе священники? А противъ нихъ—то,

какъ ближайшихъ наставниковъ и руководителей народа, больше всего вооружались и правительство и ксендзы и шляхта.

Послѣ Брестскаго собора, польское правительство осуждало православныхъ священниковъ за неповиновеніе принявшимъ унію епископамъ,—судило какъ противниковъ власти короля, какъ бунтовщиковъ за то, что православные священники убѣждали народъ хранить православіе. Сѣятели уніи—ксендзы постоянно приходили въ столкновеніе съ защитниками православія—священниками и доносили на нихъ. Православнымъ священникамъ помогали нѣкоторое время единовѣрные дворяне; но іезуиты привлекли въ свои школы ихъ дѣтей и мало-по-малу изъ нихъ приготовили для себя вѣрнѣйшихъ слугъ, а для православныхъ—самыхъ жестокихъ гонителей. Послѣ войнъ Хмельницкаго, голосъ православнаго дворянства, со времени Брестскаго собора раздававшійся въ защиту православныхъ въ югозападной Руси, замолкъ на-всегда и съ-тѣхъ-поръ православные священники остались совершенно беззащитными. Тогда—вздумалось ли ксендзу отнять у священника церковь и имущество—онъ отправлялся къ помѣщику, или поссессору, бралъ у него вооруженныхъ людей и дѣлалъ набѣгъ на православную церковь. По пріѣздѣ въ село, прежде всего хватали священника, требовали отъ него присоединенія къ уніи, и, въ случаѣ отказа, брали ключи, отпирали церковь, овладѣвали церковнымъ имуществомъ, совершали *мшу* (католич. обѣдню), а священника выгоняли изъ села, разоряли его домъ, отнимали собственность. И священникъ считалъ себя счастливымъ, если этимъ все и оканчивалось: нерѣдко служителей церкви сажали въ тюрму, били ихъ плетьми и кіями (палками) и избитыхъ морили голодомъ. Гдѣ могъ искать защиты обиженный священникъ, кому жаловаться на своихъ мучителей? Обратиться въ судъ:—но тамъ онъ не могъ найти правосудія; итти къ своему епископу:—но епископъ самъ часто нуждался въ защитѣ и нерѣдко принужденъ былъ скрываться. Неудивительно, что многіе изъ гонимыхъ беззащитныхъ священниковъ рѣшились принять унію, но немало было и такихъ, которые, не смотря на гоненья, не отреклись отъ православія, и стояли за народъ.

Въ чемъ же тогда находили для себя опору православные священники?

Въ тѣсной связи съ народомъ. Встарину, духовенство въ югозападной Руси вовсе не существовало какъ особое сословіе, выдѣленное изъ народа, отличенное отъ него разными привиллегіями. Прихожане сами, изъ своей же среды, избирали для себя священника, снаб-

жали его презентами (похвалительными листами, съ обозначеніемъ угодій, которыя давались въ пользованіе священнику) и отправляли въ какую-нибудь архіерейскую каѳедру. Тамъ новаго ставленника учили катихизису, проводили по степенямъ священства и, давъ грамоту, отпускали на приходъ. Чаще, впрочемъ, прихожане брали готоваго священника, рукоположеннаго какимъ нибудь Молдавскимъ или Волошскимъ архіереемъ на вакантное мѣсто, а иногда и выгнаннаго уніятами изъ своего прихода. Эти священники также ничѣмъ не отличались отъ крестьянъ, изъ которыхъ большею частію и происходили. Поступая на приходъ, священникъ заключалъ съ своими прихожанами договоръ, въ которомъ съ точностію означалась плата за каждую требу. Платой, съ одной стороны, и исправленіемъ требъ, съ другой, и ограничивались обязательныя отношенія между священникомъ и его прихожанами; затѣмъ священникъ уже ничѣмъ не отличался въ правахъ отъ крестьянина. Если помѣщикъ-почему нибудь и терпѣлъ въ своемъ селѣ попа-схизматика, то, конечно, даромъ не давалъ ему ничего. Усадьбу и пахатныя поля священникъ могъ получить отъ помѣщика только на однихъ условіяхъ съ крестьянами. Онъ долженъ былъ платить чиншъ, третины, десятины; также въ пользу уніятскаго митрополита и его консисторіи, на королевскій столъ, по-церковное, т. е. за право служить въ церкви и т. п. Случалось и такъ, что священникъ на-ряду съ крестьянами отбывалъ помѣщику панщину. Оставленіе прихода зависѣло сколько отъ воли самого священника, столько же и отъ прихожанъ. Не угодно было священнику оставаться на приходѣ, — онъ могъ перейти въ другой. Не нравился онъ прихожанамъ,—ему отказывали и пріискивали другого готоваго священника, или посылали къ архіерею новаго ставленника (*Архим. Мелхиседекъ*. Кіевъ 1861 г. стр. 13 и 14. Руковод. для сельскихъ пастырей 1861 г. т. II, № 39, стр. 131).

Такимъ образомъ, сельскій священникъ въ Югозападной Руси не отдѣлялся отъ прихожанъ, зависѣлъ отъ нихъ. Это заставляло его избирать приходъ по своимъ силамъ, понятіямъ и стремленіямъ. Если священникъ готовъ былъ на борьбу за свои убѣжденія, за православіе, онъ старался найти для себя такихъ же прихожанъ, чтобы, вмѣстѣ съ ними, защищаться противъ уніатовъ. Склонный къ уніи искалъ такихъ же и прихожанъ. Между священникомъ и прихожанами становился, поэтому, возможнымъ и тѣсный духовный союзъ: — страдалъ священникъ, страдали и его прихожане; жизнь ихъ была неразрывна.

Малодушнаго священника прихожане выгоняли, или, покрайней-мѣрѣ, переставали обращаться къ нему за исполненіемъ требъ, и тѣмъ лишали его доходовъ; а для себя находили другаго, болѣе твердаго, въ своихъ убѣжденіяхъ. Эта-то тѣсная связь между священникомъ и прихожанами способствовала къ охраненію южно-русской народности отъ наплыва уніи и polszczyzny. Посмотримъ теперь, въ какихъ отношеніяхъ къ народу находятся наши сельскіе священники въ нынѣшнее время.

«Теперь духовенство въ Малороссіи,» пишутъ въ одномъ духовномъ журналѣ («Руководство для сельскихъ пастырей,» журналъ издаваемый при Кіевской семинаріи 1861 г. т. II, № 39, ст. 132 и 133), «существуетъ особно отъ народа, во всѣхъ условіяхъ быта: въ его сферу изъ народа можно проникнуть только путемъ долгаго ученія и путемъ многихъ затруднительныхъ формальностей. Оно имѣетъ несуществующее для селянина *право* отдавать дѣтей своихъ въ *духовныя* школы, гдѣ они, путемъ долгихъ и своеобразныхъ занятій, пріобрѣтаютъ складъ ума и чувства, далеко различный отъ народныхъ представленій и ощущеній. И эти только школы даютъ право на приходъ: народный выборъ въ этомъ случаѣ становится неумѣстнымъ. Въ приходѣ священникъ получаетъ усадьбу, пахатную и сѣнокосную землю, безъ всякаго оброка за нихъ, безъ всякаго обязательства предъ помѣщикомъ. Въ губерніяхъ западныхъ, эту землю прихожане обязаны для священника вспахать и засѣять, потомъ собрать съ нея урожай и свезть къ нему на дворъ. Здѣсь они обязаны также давать ему квартиру со всѣми хозяйственными службами и собственными средствами поддерживать ихъ. Такія обязательства прихожанъ въ отношеніи къ священнику еще болѣе отдѣляютъ его отъ нихъ и заставляютъ ихъ смотрѣть на него, какъ на втораго *пана* въ деревнѣ, на котораго они также обязаны работать нѣсколько дней въ году. Въ отношеніяхъ своихъ къ правительству священникъ стоитъ уже гораздо выше селянина и пользуется привилегіями, недоступными для народа. Вслѣдствіе указанныхъ причинъ произошла рѣзкая перемѣна въ частной жизни нашего сельскаго духовенства и отличіе въ домашнемъ быту отъ быта народнаго, начиная отъ уборовъ и стола до внутреннѣйшихъ ощущеній, до душевнаго такта.»

Прежняя тѣсная связь между духовенствомъ и народомъ, за исключеніемъ весьма немногихъ мѣстъ Югозападной Руси, прекратилась и мѣсто ея заступила холодная недовѣрчивость.

Главная причина расторженія связи между священниками и прихо-

жанами, это—недостатокъ, въ большинствѣ нашихъ нынѣшнихъ священниковъ, христіанской любви къ своимъ прихожанамъ,—чувство гордаго презрѣнія, съ которымъ большая часть нашихъ сельскихъ пастырей относится къ простому народу. Наши сельскіе священники развиваютъ это чувство въ своихъ дѣтяхъ еще въ самомъ нѣжномъ возрастѣ; еще глубже оно вкореняется воспитаніемъ въ духовныхъ училищахъ и семинаріяхъ.

Сельскіе священники въ Югозападной Руси находятся въ постоянныхъ сношеніяхъ съ Поляками, которые и составляютъ тамъ высшій, болѣе образованный классъ народа. Естественное желаніе видѣть своихъ дѣтей ловкими, свѣтскими, умѣющими прилично держать себя въ обществѣ, заставляетъ сельскаго священника указывать имъ на дѣтей пановъ, какъ на образцы для подражанія. И если дѣти священника, по манерамъ и тону, становятся похожими на нихъ, отецъ радуется, поощряетъ ихъ къ дальнѣйшимъ успѣхамъ въ *цивилизаціи*, не замѣчая, какое зло эти успѣхи впослѣдствіи принесутъ ребенку, отдаливъ его отъ народа. Если же дѣти не оказываютъ успѣховъ въ этомъ искусствѣ *копировать*, отецъ называетъ ихъ «мужиками» Это названіе преслѣдуетъ каждый проступокъ ребенка: испачкаетъ ли онъ руки—ему говорятъ: ты мужикъ; замараетъ платье—мужикъ; широко раскроетъ ротъ—опять мужикъ. Вслѣдствіе того, ребенокъ употребляетъ всѣ усилія, чтобы не казаться мужикомъ:—даже въ саду, или на оградѣ, гдѣ не видно ни родителей, ни какой-нибудь доморощенной гувернантки—польки, онъ говоритъ только po-polsku (и это требуется у насъ, чтобы не казаться мужикомъ), не подойдетъ къ мужику и, конечно, уже не питаетъ любви къ олицетворенію этого браннаго слова—нашему доброму, опрятному и вѣжливому простолюдину. Для дѣвицъ такое образованіе продолжается до совершеннолѣтія, или до замужества; мальчикъ поступаетъ въ училище, но здѣсь также получаетъ новыя побужденія презирать народъ.

Посмотримъ теперь на плоды домашняго воспитанія дѣтей у нашихъ сельскихъ священниковъ. «Я достовѣрно знаю,» пишетъ одинъ изъ корреспондентовъ Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника, что въ священническихъ семействахъ, въ селахъ, жены и дочери считаютъ такою же честію говоритъ по-польски, какъ у насъ, въ высшемъ и среднемъ обществѣ, по-французски. Польскій языкъ, манера, обычаи, считаются признакомъ цивилизаціи. Причина понятна тому, кто знакомъ съ образованіемъ нашего духовенства и съ условіями его быта

въ селахъ. Родясь и воспитываясь въ здѣшнемъ краѣ, здѣшнее духовенство знаетъ Россію только по русскимъ учебникамъ, которые они зазубриваютъ въ семинаріи. Часто приходится слышать, какъ иной дьяконъ или священникъ, выходя изъ церкви, послѣ обѣдни, говоритъ другому діакону или священнику по-польски, и тотъ отвѣчаетъ по-польски же. (1861 г. № 30-й, о воскресныхъ и сельскихъ школахъ, въ Подольской губерніи).» Умѣстно ли южнорусскому священнику оказывать предпочтеніе польскому языку предъ южнорусскимъ — и гдѣ же? среди южнорусскаго народа, издавна страдавшаго отъ polszczyzny и теперь еще не безопаснаго отъ панской власти? Не такъ долженъ поступать южно-русскій священникъ, если онъ хочетъ считаться священникомъ, а не ремесленникомъ. Онъ долженъ понять, что уже одно предпочтеніе польскаго языка народному, отталкиваетъ отъ него прихожанъ, кототорые видятъ въ немъ что-то не свое родное, а польское, уніятское. Итакъ, начало этого разъединенія лежитъ въ домашнемъ воспитаніи дѣтей нашихъ сельскихъ священниковъ.

Но—вотъ—сынъ священника въ духовномъ училищѣ. Его окружаетъ цѣлая толпа другихъ мальчиковъ — толпа самая разнообразная. Есть между ними далеко опередившіе его на поприщѣ домашней *цивилизаціи*, другіе на одной съ нимъ точкѣ, третьи—дѣти причетниковъ, которыхъ совсѣмъ еще не коснулась цивилизація. Тотчасъ, цивилизованные стараются показать свое превосходство, уличить новичка въ невѣжествѣ, въ мужичествѣ; а нецивилизованные оскорбляютъ его своими «мужицкими» выходками; съ перваго же шагу приходится мальчику вести долгую и упорную войну, защищаться и отъ цивилизованныхъ и отъ мужиковъ. Первые поражаютъ его словомъ «мужикъ,» а вторые—болѣе чувствительными эпитетами; первые возбуждаютъ отвращеніе къ слову «мужикъ»—какъ бранному; а послѣдніе олицетворяютъ собою понятіе о мужикѣ, олицетворяютъ такими выходками, какихъ не позволитъ себѣ ни одинъ мужикъ. Прибавьте ко всему этому еще то, что учитель, за нарушеніе правилъ грамматики и школьнаго порядка, честитъ ученика также словомъ мужикъ; инспекторъ—блюститель порядка—является мальчикамъ только грознымъ, безконтрольнымъ карателемъ проступковъ, и также ругается. Тяжело приходится отъ него и цивилизованнымъ и мужикамъ, и виноватымъ и правымъ: все дрожитъ, когда «подъ сердитый часъ» инспекторъ входитъ въ классъ.—Нашъ бѣдный цивилизованный мальчикъ неразъ испытываетъ горькое чувство ничѣмъ незаслуженнаго униженія; вспоминаетъ онъ, что это тяжкое время, эти

страданія предсказаны ему мужиками, по мнѣнію которыхъ духовныя училища славятся тѣмъ, что тамъ больно сѣкутъ... и, Богъ знаетъ почему, мужики становятся ему еще противнѣе. Тѣмъ не менѣе онъ съ нетерпѣніемъ ждетъсвятокъ, чтобы дома, вдали отъ инспектора и учителей, на свободѣ, побарствовать передъ мужиками, показать имъ, что они мололи пустое, будто въ училищѣ дурно, что вотъ онъ и побывалъ въ училищѣ, а ему ничего—онъ молодецъ. Но на порогѣ родительскаго дома онъ слышитъ восклицаніе: «охъ, якъ змінився! десь недобре було;» а спустя день или два, и такой вопросъ: «паничу, а часто васъ били.» Все знаетъ негодный мужикъ, думаетъ мальчикъ, и въ каждомъ словѣ простолюдина ему ужъ слышится насмѣшка... онъ и здѣсь униженъ.

Такой порядокъ продолжается до перехода въ семинарію. Слава Богу, думаетъ себѣ нашъ цивилизованный мальчикъ: по-крайней-мѣрѣ сѣчь небудутъ,—я не буду испытывать прежняго униженія. Въ училищѣ самолюбіе мальчика страдало нѣсколько лѣтъ, гордость его смирялась, а теперь все это выпрямится, выростетъ, наверстаетъ потерянное. Освободившись отъ вліянія розогъ, въ семинаріи цивилизація дѣлаетъ быстрые успѣхи. Партія мужиковъ въ семинаріи обыкновенно тоже подчиняется цивилизаціи; здѣсь нерѣдкость увидѣть цѣлые ареопаги, гдѣ рѣшаются великіе вопросы: какой цвѣтъ теперь въ модѣ? какого покроя носятъ сюртуки, жилеты и проч.? Здѣсь часто появляются свои моды, совершенно отличныя отъ парижскихъ. Семинаристъ любитъ франтить, и надѣвъ новый сюртукъ, надутый понятіемъ о высокомъ значеніи семинаріи и ея воспитанниковъ (понятіемъ, замѣтимъ кстати, дикимъ), онъ не хочетъ по-человѣчески и взглянуть на простолюдина — мужика. И гордость семинариста растетъ все больше и больше, и въ шесть лѣтъ можно себѣ представить какіе приноситъ великолѣпные плоды...

Что̀ касается собственно семинарскаго образованія, то, правда, оно не думаетъ отклонять семинаристовъ отъ народа (хотя впрочемъ, и здѣсь можно услышать отъ инспектора, или ректора, брань— мужикъ),—за то оно не думаетъ и о простомъ народѣ. Въ югозападномъ краѣ семинаріи подчинены общей со всѣми русскими семинаріями программѣ. Онѣ управляются людьми, присланными изъ другихъ губерній, нерѣдко очень сѣверныхъ, — людьми, которые не знаютъ ни потребностей края, ни духа его обитателей, а между тѣмъ имѣютъ въ виду приготовить для края священниковъ, обязанныхъ знать духъ и нравы народа. Въ кругу преподаваемыхъ въ семинаріяхъ предметовъ, нѣтъ

ни одного, который бы сближалъ семинариста съ народомъ. Наши «Пастырскія Богословія», обязанныя научить священника воспитывать народъ въ духѣ Христовомъ, «*руководить его на пути къ вѣчному блаженству*,» написаны для всѣхъ вообще русскихъ семинарій и вовсе не считаютъ нашего простаго народа достойнымъ познанія,— тогда какъ преимущественно здѣсь было бы полезно изученіе народной жизни того края, въ которомъ находится семинарія: изученіе народныхъ обычаевъ, повѣрій, предразсудковъ. Тогда священники, поступая на приходъ, имѣли бы хоть какое нибудь понятіе о той почвѣ, на которой они обязаны трудиться; а теперь, не смотря на то, что семинаристы растутъ въ селахъ съ младенчества до юношескихъ лѣтъ, а потомъ изъ училищъ и семинарій ежегодно пріѣзжаютъ въ домы родителей и родственниковъ на праздники Рождества, Свѣтлаго Воскресенія, на такъ–называемыя вакаціи, проводятъ въ селахъ слишкомъ два мѣсяца, они все-таки не знаютъ простого народа.

Въ семинаріяхъ воспитанники живутъ въ тѣсныхъ стѣнахъ бурсы, или на квартирахъ у мѣщанъ и чиновниковъ. Тамъ они занимаются убійственнымъ переписываніемъ и долбленіемъ уроковъ, пишутъ и переписываютъ свои собственныя сочиненія и въ этихъ пріятныхъ занятіяхъ проводятъ все время. Если и выпадетъ на долю этихъ *мучениковъ науки* какой–нибудь часъ свободы, то они или занимаются франтовствомъ, или проводятъ время тамъ, куда не слѣдовало бы и заходить молодому кандидату священства — въ винныхъ погребахъ у жидковъ, которые dla panicza доставятъ всѣ средства пріятно провести время.

Наступаютъ праздники, или каникулы; семинаристы освобождаются отъ занятій, спѣшатъ къ роднымъ въ села. Что́ же въ-особенности влечетъ ихъ туда? Это желаніе пожить на волѣ, т. е. пофорсить, показать свою удаль, щегольнуть въ своемъ околодкѣ. Теперь дескать, мы уже не то, что́ были прежде: насъ не сѣкутъ! И вотъ, въ селѣ, семинаристы все время проводятъ съ молодыми помѣщиками, управляющими, писарями, ихъ дѣтьми и т. п., словомъ съ панами, т. е. съ людьми, которые смотрятъ на народъ съ высоты величія; проводятъ въ шалостяхъ и кутежахъ съ мущинами, или romansach съ прекраснымъ поломъ. Так. обр., семинаристъ мало–по–малу становится паничемъ въ полномъ смыслѣ этого слова. Онъ—баринъ, онъ убѣжденъ, хоть большею частію и несознательно, что простой народъ — рабы, созданные трудиться и исполнять прихоти своихъ господъ и, между прочимъ, прихоти семинариста.

Съ такими узкими понятіями, съ такимъ дикимъ взглядомъ на простолюдина, семинаристъ оканчиваетъ курсъ наукъ и становится священникомъ. Взглянемъ теперь, каковы условія быта сельскаго священника со стороны экономической; сообразны ли барскія понятія и привычки семинариста съ средствами содержанія сельскаго священника и можетъ ли онъ безнаказанно презирать народъ.

Сельскій священникъ, въ Югозападной Руси, получаетъ отъ прихожанъ квартиру, съ необходимыми службами, и землю, а отъ правительства—жалованье. Квартиры для сельскихъ священниковъ, кромѣ домовъ, построенныхъ самими священниками, до изданія инвентарей, сдѣланы на живую нитку, съ порядочными щелями въ стѣнахъ. Это потому, что дома эти строятъ сами прихожане, безъ всякаго посторонняго надзора, да притомъ для *поповъ*, уже потерявшихъ народную любовь. Такая постройка производится нерѣдко на дворѣ священника, передъ его глазами; но чѣмъ онъ пособитъ своему горю? Обратится съ жалобой къ посреднику, или другимъ властямъ: власти пріѣдутъ, виновныхъ накажутъ и уѣдутъ, оставивъ за собой въ прихожанахъ ненависть къ попу,—а постройка дома также дурно будетъ итти, какъ и прежде. Помѣщикъ теперь не въ силахъ помогать священнику, да ему и невыгодно тратить хорошій лѣсъ, необходимый для хорошей постройки. Нѣкоторые священники даютъ работникамъ по рюмкѣ водки, думая хоть этимъ поправить дѣло; но прихожанинъ, какъ бы ни любилъ водку, не продастъ за нее своей расположенности. Обыкновенно, онъ выпьетъ, поблагодаритъ и—работаетъ по-прежнему дурно. И строится домъ нѣсколько лѣтъ и простоитъ онъ только нѣсколько лѣтъ.

Наконецъ, домъ оконченъ; священникъ поселяется въ немъ, а на прихожанъ возлагается обязанность поддерживать квартиру священника. Естественно, чѣмъ хуже выстроенъ домъ, тѣмъ больше онъ требуетъ поддержки. И вотъ, чрезъ нѣсколько времени, для священника наступаетъ новое испытаніе:—сквозь стѣны дуетъ,—нужно законопатить щели; въ крышѣ показалась течь — нужно исправить; оконныя рамы сдѣланныя изъ сыраго лѣса, ссохлись — нужно передѣлать и т. п. Каждый годъ требуется починка, то мелкая, то поважнѣе; а нельзя же каждый годъ просить объ этомъ начальство: можно надоѣсть. Прихожане не обращаютъ вниманія на требованія священника: »ему збудовали плебанію,—чого жъ вінъ ще хоче?« Такъ обыкновенно отвѣчаютъ они на рѣчь о починкѣ церковнаго дома. И священникъ большею частію на свой счетъ производитъ эти

починки. А то ли было бы при тѣсной нравственной связи нашихъ сельскихъ пастырей съ народомъ?

Кромѣ квартиры, сельскій священникъ отъ прихожанъ получаетъ еще землю — усадебную, пахатную и сѣнокосную. «Земля» (пишутъ въ журналѣ »Руководство для сельскихъ пастырей» 1861 г. т. 11, № 48, стр. 462), «для сельскихъ священниковъ, естъ тотъ капиталъ, изъ котораго они извлекаютъ себѣ все необходимое для ихъ житейскихъ нуждъ. Отсюда они получаютъ себѣ и своему семейству пропитаніе, одежду и удовлетвореніе всѣхъ домашнихъ потребностей; отсюда же они имѣютъ небольшіе избытки, которые употребляютъ на содержаніе своихъ дѣтей, воспитывающихся внѣ семейнаго круга. Конечно, земля и трудъ суть капиталы, которые нельзя мѣрить одной общей мѣрой. Здѣсь, какъ и въ другихъ сферахъ дѣятельности, кромѣ количества и качества воздѣлываемой земли, много значитъ способность, умѣнье, предпріимчивость, настойчивость въ преслѣдованіи своихъ цѣлей и другія нравственныя качества дѣлателя; равнымъ образомъ, здѣсь имѣютъ также значеніе вспомогательные капиталы, при помощи которыхъ производитель дѣлаетъ большіе или меньшіе обороты. Поэтому–то священники сельскіе, воздѣлывающіе землю, не всѣ извлекаютъ изъ этого одинаковыя выгоды; по-крайней-мѣрѣ, можно утвердительно сказать, что половина изъ нихъ, если не бóльшая часть, извлекаетъ изъ земледѣлія достаточныя средства, вполнѣ удовлетворяющія всѣмъ потребностямъ ихъ быта. Есть даже немало такихъ священниковъ, которые изъ этого источника добываютъ очень богатые доходы, прекрасно обезпечивающіе положеніе ихъ семействъ.» Такъ ли это?

Количество земли при сельскихъ церквахъ не вездѣ одинаково. По инвентарямъ, собственно для священника, должно быть отведено не меньше 10–ти десятинъ земли пахатной и сѣнокосной. Когда же, за выдѣломъ положеннаго причетникамъ участка, остается еще земля, принадлежащая церкви, священникъ можетъ пользоваться ею. Такимъ образомъ, въ одномъ приходѣ, священникъ пользуется только 10–ю десятинами земли; остатка нѣтъ, или онъ очень–незначителенъ. Такихъ приходовъ у насъ въ югозападномъ краѣ очень много, особенно въ Волынской губерніи, на Полѣсьи, и близкихъ къ нему мѣстахъ. Въ другомъ приходѣ священнику остается очень много земли, иногда неудобной, или по крайней мѣрѣ, требующей предварительной разчистки, осушенія, удобренія и т. п.; а иногда и хорошей. Обработка 10

десятинъ священническаго поля возложена на прихожанъ и они вездѣ выполняютъ эту обязанность, но не вездѣ одинаково. Если любятъ священника, то прекрасно обработаютъ для него этотъ клочекъ земли; а иначе — лучше священнику самому обработывать ее, своими средствами; покрайней мѣрѣ не будетъ пропадать земля. Хорошему хозяину даже смотрѣть противно, какъ прихожане обработываютъ эту землю для нелюбимаго ими священника. Причина таже, что́ и при постройкѣ дома — трудъ обязательный безъ всякаго надзора. Но допустимъ самую лучшую обработку: — все же, при общей, во всемъ югозападномъ краѣ, системѣ трехпольнаго хозяйства, 10 десятинъ земли не доставятъ священнику, особенно многосемейному, пропитанія на круглый годъ; а тѣмъ болѣе не дадутъ возможности развести значительное хозяйство, получать порядочный доходъ. Представьте, что этотъ клочекъ земли нужно раздѣлить на 4-е части: для посѣвовъ яроваго и озимаго, подъ паръ и сѣнокосъ. Много ли на двухъ съ половиной десятинахъ можно посѣять ржи, или пшеницы? А урожай бываетъ у насъ и самъ-четвертъ. Чтобы развести хозяйство, даже человѣку съ капиталомъ, прежде всего нужно достаточное количество земли; а откуда же взять ее священнику въ малоземельномъ приходѣ? Нанять очень трудно и дорого. Судите же, откуда возьметъ священникъ достаточныя средства, вполнѣ удовлетворяющія *всѣмъ* потребностямъ быта сельскихъ священниковъ, а тѣмъ болѣе «очень богатые доходы, прекрасно обезпечивающіе положеніе ихъ семействъ». Онъ имѣетъ кусокъ насущнаго — и только.

Но, положимъ, священникъ поступаетъ на многоземельный приходъ, гдѣ вся церковная земля прекрасна (допустимъ и это). Для обработки большаго количества земли, нужно и »большіе« вспомогательные капиталы, при помощи которыхъ производитель дѣлаетъ «бо́льшіе» обороты. Прихожане обязаны обработать только 10 десятинъ земли; а вспомогательныхъ капиталовъ у священника, особенно молодаго, не бываетъ. И вотъ, священникъ принужденъ начинать свое хозяйство съ самыхъ маленькихъ оборотовъ, въ надеждѣ мало-по-малу дойти и до большихъ. Но удается это только весьма немногимъ. Конечно, много здѣсь значитъ «способность, умѣнье, предпріимчивость, настойчивость въ преслѣдованіи своихъ цѣлей;» но также немало значатъ и другія условія: — низкая цѣна на хлѣбъ, дурныя дороги и недостатокъ капитала. Вѣдь священнику нужно платить за всякій рабочій день; а въ тѣхъ приходахъ, гдѣ земли очень много, даже жалованье священ-

нику уменьшается. Другое дѣло было лѣтъ 30-ть назадъ, когда священникъ самъ ходилъ по селу и просилъ прихожанъ къ себѣ на работу. Тогда обработка самыхъ обширныхъ полей стоила священнику какую-нибудь малость; а теперь и »толока«, и »помочь для попа«, все упало... зато теперь у насъ *панство*... Теперь и капиталистъ не рискнетъ затратить свой капиталъ на хозяйство, потому-что выгода очень сомнительна. Въ рабочую пору, священникъ, въ теченіе нѣсколькихъ самыхъ горячихъ дней, можетъ не найти ни одного работника; а каждый хозяинъ можетъ себѣ представить, какой отсюда убытокъ въ хозяйствѣ. Далѣе: священникъ затратитъ капиталъ, а его вдругъ переведутъ на другое мѣсто,—верстъ за сто и больше—и капиталъ пропадаетъ. Оттого-то у насъ нерѣдкость услышать, что такое-то, прежде богатое, семейство обѣднѣло; а едва ли гдѣ нибудь услышите, что бѣдный священникъ разбогатѣлъ отъ земледѣлія. Оттого-то у насъ не рѣдкость, что священники, изъ многоземельныхъ приходовъ, переходятъ въ малоземельные, но съ бо́льшимъ жалованьемъ, — что священники иногда и вовсе не занимаются земледѣліемъ.

Кстати *о жалованьѣ*. Жалованья сельскіе священники въ югозападномъ краѣ большею частію получаютъ отъ 80 до 140 р. с. въ годъ; а тамъ, гдѣ количество земли велико (больше 70 десятинъ)—и того меньше, напр. 60 р. Такое жалованье, безъ постороннихъ доходовъ, для священника очень недостаточно (1). Посмотримъ же теперь на доходы сельскаго священника. Авторъ статьи «о средствахъ содержанія сельскаго духовенства« (Руковод. для сельскихъ паст. 1861 г. т. II, стр. 461) исчисляетъ всѣ доходы священника, живущаго на приходѣ въ 500 душъ мужескаго пола, во 150 руб. сер.; но такую сумму нельзя считать среднимъ числомъ, при опредѣленіи количества доходовъ, получаемыхъ всѣми священниками въ югозападномъ краѣ. Тамъ приходы большею частію гораздо меньше, напр. во 150, 170 и 200 душъ муж. пол., и обязательная плата священнику за крещеніе, вѣнчаніе, исповѣдь и похороны инвентарями уничтожена. Теперь остаются только слѣдующіе требы: водосвятіе, средняя плата за него 20 коп., панихиды общія — 3 к., панихиды особыя, которыя, замѣтимъ кстати, у насъ почему-то бываютъ очень рѣдко, 20 к.; молебны 17½ к., освященіе жилищъ 37½ к. и хожденіе съ молитвою и крестомъ 9 к.

(1) Содержаніе одного сына въ училищѣ, или семинаріи, обходится священнику 50—100 руб. сребр. ежегодно.

Мы знаемъ очень много такихъ приходовъ, гдѣ священники въ годъ получаютъ по 30 р. и того меньше: это въ тѣхъ приходахъ, гдѣ прихожане не любятъ священника. Спрашивается: чѣмъ же жить тамъ бѣдному священнику? Но зато мы видѣли и такихъ священниковъ, которымъ прихожане, и послѣ инвентарей, охотно платили за всѣ требы. »Теперъ не треба платити, теперъ намъ дають жалованье,« говорилъ одинъ почтенный старикъ своему прихожанину, принесшему плату за погребеніе матери. «Та то по-новому, а ви, батюшка, старенькі: то й ми хочемо, щобъ було по-стародому« отвѣчалъ прихожанинъ. Въ другомъ мѣстѣ отвѣчали энергичнѣе: »а, бодай ми не дождали ховати батьківъ своіхъ да за казенні гроши.« Такимъ образомъ, и въ матеріальномъ отношеніи много можетъ принести пользы сельскому священнику нравственная связь съ прихожанами и много вреда разрывъ съ ними.

Что же дѣлаетъ молодой, проникнутый идеей панства, священникъ по вступленіи на приходъ?

Рядъ поступковъ его—рядъ непростительныхъ ошибокъ, которыя нескоро забываются. Онъ во всемъ обнаруживаетъ свой взглядъ на прихожанина, какъ на существо, не имѣющее человѣческаго достоинства и здраваго смысла, созданное только повиноваться и работать. Онъ знакомится съ помѣщикомъ, экономіей и прочими властями; а отъ прихожанъ только требуетъ услугъ и то не лично (это значило бъ показать большое вниманіе къ мужику), а чрезъ причетника, или церковнаго старосту. Онъ хочетъ поразить прихожанъ своимъ богатствомъ (обыкновенная слабость молодыхъ священниковъ); а сами же прихожане перевезли въ свое село все имѣніе священника и знаютъ, что »въ плебаніи—пусто«. Ему хочется блеснуть образованіемъ—и онъ въ церкви, по тетрадкѣ, прочитаетъ имъ проповѣдь свою, или чужую, да такую, что слушатели, по выходѣ изъ церкви, съ улыбкой говорятъ: »прочитавъ щось по-писанному; мабуть, дуже розумне: я нічого не зрозумівъ;« а не знаетъ церковной службы. Если прихожанинъ попроситъ его разрѣшить какое-нибудь недоумѣніе, то отвѣтъ окажется неудовлетворительнымъ. Если вопросъ коснется какой-нибудь важной, догматической или нравственной истины, — священникъ заговоритъ такимъ ученымъ слогомъ, что крестьянинъ не пойметъ ни одного слова; — коснется какой нибудь мелочи, напр. о значеніи поминовенія умершихъ въ девятый, сороковый и др. дни, о значеніи обычая готовить кутью на канунѣ праздника Рождества Христова, красить яйца ко Хри-

стову дню и т. под.,—священникъ, пожалуй, и ничего и не отвѣтитъ—ему объ этомъ не говорили въ семинаріи. Что жъ мудренаго, если неудовлетворенный прихожанинъ потеряетъ довѣріе и къ образованію священника, и пойдетъ прочь: »чому-то вінъ вчився?»—Молодой священникъ не имѣетъ ни саней (крестьянскихъ), ни воза и обращается къ прихожанамъ. Приходитъ мастеръ:—даромъ, по цѣлымъ днямъ, работаетъ на дворѣ у священника, не рѣдко даже обѣдаетъ у себя дома,—и ни отъ кого »въ плебаніи« не услышитъ ласковаго слова — священникъ и не подойдетъ къ нему. Немудрено, что прихожанинъ такъ сладитъ дѣло, что возъ устоитъ только до первой рытвины. Возъ сломался,—священникъ опять посылаетъ за тѣмъ же мастеромъ и, если тотъ не сочтетъ за лучшее остаться дома, встрѣчаетъ его крикомъ и бранью. »Або жъ то я вамъ повиненъ дармо робити, да ще й добре?« спрашиваетъ выведенный изъ терпѣнія прихожанинъ. »То ти мині не повиненъ робити, то ти мині не повиненъ робити« кричитъ священникъ, а потомъ изо всѣхъ силъ бьется, чтобы отомстить мужику за такую дерзость и рано, или поздно, успѣетъ въ этомъ христіанскомъ дѣлѣ. Случаевъ много—крестины, свадьба, исповѣдь, погребенье—и священникъ пользуется ими для своей цѣли считая себя, въ этомъ дѣлѣ, совершенно правымъ и благоразумнымъ. Какъ-таки мужикъ не хочетъ даромъ работать ему, своему священнику, кончившему курсъ семинаріи, знакомому съ рапет екопотет и прочими аристократами околотка?! И самолюбіе его оскорблено, и надо тону задать, чтобъ послѣ другіе боялись и работали. Такъ разсуждаетъ священникъ!.. Такова большая часть нашихъ молодыхъ людей, кончившихъ курсъ семинаріи и легкомысленно принявшихъ на себя обязанность священника: стараются поддержать свое панское достоинство, кланяются властямъ, презираютъ прихожанъ — и потому терпятъ недостатки въ необходимомъ.

Много священниковъ въ Югозападной Руси уже дошло до разрыва съ прихожанами, много уже на дорогѣ къ тому. Какъ же исправить это великое зло?

Мы видѣли, что тѣсный союзъ нашихъ прежнихъ, страдавшихъ за народъ и православіе, священниковъ проистекалъ между-прочимъ и оттого, что священникъ не ставилъ себя выше своихъ прихожанъ, что онъ не былъ паномъ. Крестьянинъ—братъ каждому изъ насъ, братъ по происхожденію, языку и вѣрѣ. Можетъ быть, между священникомъ и прихожанами бывали какія-нибудь непріятныя столкновенія, можетъ быть и те-

перь прихожане наносятъ обиды своему священнику; но нелучше ли прощать обиды, нежели платитъ зломъ за зло; не лучше ли питать въ себѣ духъ мира и любви, нежели духъ гнѣва? Когда священникъ разовьетъ въ своемъ сердцѣ святое чувство любви, станетъ внимателенъ къ своимъ прихожанамъ, больше станетъ думать объ ихъ духовныхъ нуждахъ,—когда прекратитъ въ своемъ домѣ употребленіе браннаго, оскорбительнаго слова «мужикъ:» тогда его слова́, его замѣчанія вызовутъ въ прихожанахъ не противодѣйствіе и ожесточеніе, а сыновнюю любовь и преданность. Такъ поступали и поступаютъ многіе достойные священники. Они любятъ своихъ прихожанъ — и только этимъ привлекаютъ къ себѣ ихъ любовь.

На священникѣ лежитъ обязанность учить. Обыкновенно, священники учатъ народъ въ школахъ и въ церкви на схоластическомъ, полурусскомъ, полуславянскомъ языкѣ. Народъ ихъ не понимаетъ. А между тѣмъ, тотъ же южно-русскій народъ имѣетъ свой богатый языкъ, способный выразить всякую живую мысль и чувство. Вотъ на этомъ-то языкѣ они и должны его учить; этотъ языкъ они должны изучать глубоко, основательно и, подобно тому какъ нынѣ они вмѣняютъ себѣ за честь говоритъ хорошо по-польски, такъ съ этой поры они должны поставить для себя обязанностію употреблять—въ собственномъ семействѣ и въ сношеніяхъ съ народомъ — родной, украинскій языкъ. Это не только будетъ примирять ихъ съ народомъ, но и сблизитъ съ нимъ. Нѣкоторые изъ священниковъ и теперь пользуются однимъ старымъ, сохранившимся въ немногихъ селахъ Югозападной Руси, обычаемъ, вести бесѣду съ народомъ. Тамъ прихожане по окончаніи обѣдни садятся на нарочно-поставленныхъ около церкви скамейкахъ и толкуютъ о своихъ потребностяхъ и нуждахъ духовныхъ. Священникъ вмѣстѣ съ прихожанами садится на скамью, предлагаетъ имъ различные вопросы, близкіе къ предмету произнесенной проповѣди. Прихожане въ свою очередь спрашиваютъ о томъ, что́ непонятно для нихъ и этотъ разговоръ становится продолженіемъ церковной проповѣди, и по своей живости и свободѣ болѣе привлекателенъ и болѣе полезенъ, нежели монотонное произношеніе самой проповѣди, да еще пожалуй проповѣди, написанной не для нашего народа.

Но обязанность—учить—не ограничивается произношеніемъ и объясненіемъ проповѣдей. Священникъ, большею-частію, единственное учившееся лицо въ своемъ приходѣ, и общество ждетъ отъ него содѣйствія въ великомъ дѣлѣ народнаго образованія. Многіе священники

начинають уже и теперь понимать это. Они, по возможности, или сами открываютъ школы, въ своихъ домахъ, или содѣйствуютъ ихъ открытію своимъ совѣтомъ, пожертвованіями, безплатнымъ преподаваніемъ. Какъ бы хорошо было, еслибъ и всѣ наши священники послѣдовали такому примѣру! Правда, въ большей части нашихъ сельскихъ школъ слѣдуютъ еще старому методу ученія, употребляютъ буквари, напечатанные славянскими буквами, съ безконечными складами и титлами, наказываютъ учениковъ, а иногда, вмѣсто занятій, посылаютъ ихъ пасти телятъ; но надо думать, что подобныя явленія въ непродолжительномъ времени сдѣлаются невозможны.

Сколько истиннаго добра могли бы сдѣлать священники для народа, которому служить они поставлены!.. Въ нашихъ селахъ общественная жизнь находится—пока въ младенческомъ состояніи. Въ нѣкоторыхъ мѣстахъ Югозападной Руси можно встрѣтить цѣлые десятки нищихъ, которые питаются милостынею людей, живущихъ въ одной съ ними деревнѣ. Иногда, въ праздники, дни поминальные и заговины, у нихъ всего вдоволь: — добрые люди снабжаютъ ихъ съ избыткомъ; зато случаются и такіе дни, что куска хлѣба никто не подастъ. Одни изъ нихъ находятъ для себя пріютъ у родственниковъ, а другой кроется въ полуразваленной хатѣ и мерзнетъ отъ холода, если какая нибудь сострадательная душа не принесетъ вязанку дровъ, или соломы. И живетъ такъ какой-нибудь бѣдный слѣпецъ — безъ попеченія, безъ надзора... А вѣдь не трудно было бы священнику уговорить прихожанъ своихъ, чтобъ они упорядочили свою благотворительность — выстроили бы для своихъ нищихъ одинъ общій домъ и вмѣсто частныхъ, разновременныхъ подаяній, назначили для нихъ, отъ всего общества, опредѣленное содержаніе; или, по крайней мѣрѣ, подчинили нищихъ хорошему надзору, позаботились о правильномъ употребленіи своихъ подаяній. Теперь можно встрѣтить нищихъ не совсѣмъ честнаго поведенія, которые послѣдній кусокъ хлѣба тащутъ въ шинокъ—на водку, а надзоръ уничтожилъ бы это. Отчего бы, повторяемъ, не позаботиться о нищихъ нашимъ сельскимъ священникамъ?.. Посмотрите еще на положеніе нашего бѣднаго селянина, особенно въ рабочую пору, когда онъ разхворается! Хорошо, если это случится въ большой семьѣ, гдѣ отсутствіе одного, и даже двухъ, работниковъ не такъ замѣтно. Но если въ домѣ мужъ да жена и, положимъ, жена захвораетъ: что тогда дѣлать мужу? Оставаться дома съ больною женой,—время не стоитъ: пожалуй, останешься безъ куска хлѣба.

Да и каково-то смотрѣть женѣ, что мужъ бросилъ хозяйство. И мужъ ходитъ по селу, и ищетъ какой нибудь старухи, не согласится ль она посидѣть возлѣ его жены. Найдетъ — слава Богу, а гораздо чаще случается, что мужъ уходитъ въ поле, а дома остается одна больная жена. И лежитъ она, бѣдная, съ ранняго утра до поздней ночи, безъ пособія, безъ надзора: некому ей воды подать; некому сходить и за священникомъ въ тяжкую минуту болѣзни; нерѣдко случалось, что, возвратившись домой, мужъ находилъ жену уже умершею. Опять священникъ примѣромъ, совѣтомъ, можетъ вызвать на доброе дѣло людей, которые почувствуютъ въ себѣ разположеніе ходить за больными, можетъ подать громадѣ мысль устроить родъ больницы, подъ надзоромъ хоть опытнаго фельдшера. (Вѣдь у насъ теперь больныхъ лѣчатъ знахари и своими лѣкарствами иногда отправляютъ на тотъ свѣтъ.) Поселянамъ и не придетъ такая мысль въ голову; отчего же священнику не внушить ее своимъ прихожанамъ?? А дѣти нашихъ поселянъ! все лѣто проводятъ средь улицы. Тамъ вы найдете и мальчиковъ и дѣвочекъ лѣтъ 10-ти и полугодоваго ребенка, на попеченіи пятилѣтней няньки, которая нерѣдко, съ толпою другихъ дѣтей, уйдетъ куда-нибудь, а питомца своего оставитъ одного посреди дороги на цѣлые часы. Появится бѣшеная собака, возвратится домой страшный панскій быкъ, пронесется съумашедшая тройка и пр., и пр., — ребенокъ совершенно беззащитенъ. Болѣе-взрослыхъ дѣтей, если они еще неспособны къ работѣ, слѣдуетъ пріучать къ школѣ: тамъ они проведутъ время съ большею пользою, нежели на улицѣ... Священникъ видитъ всѣ недостатки крестьянскаго воспитанія дѣтей, знаетъ, какое зло происходитъ отъ того: почему же ему не принять участія въ судьбѣ дѣтей своихъ прихожанъ? Вѣдь встарину устроялись при церквахъ и школы и пріюты... Священникъ оказалъ бы этимъ величайшее благодѣяніе своимъ прихожанамъ, а они, въ свою очередь, навѣрное отплатили бы за то благодарностію, любовію.

И мало ли что еще можетъ сдѣлать священникъ для добра своихъ прихожанъ! Учрежденіе по селамъ сохранныхъ кассъ, заемныхъ банковъ, общественной торговли и т. д.—все ждетъ участія священника. Словомъ, священникъ много найдетъ случаевъ привлечь къ себѣ любовь прихожанъ; но пусть онъ прежде самъ ихъ полюбитъ.

Яструбецъ.

30 декабря. 1861 г.

ДВА СЛОВА

О СЕЛЬСКОМЪ УЧИЛИЩѢ ВООБЩЕ И ОБЪ УЧИЛИЩѢ ДЛЯ СЕЛЬСКИХЪ УЧИТЕЛЕЙ.

Что́ нужно распространять въ народѣ образованіе, это рѣшено положительно; но какимъ образомъ распространять образованіе и какова должна быть сельская школа—это вопросы, еще подлежащіе рѣшенію. Признавая всю важность ихъ, я рѣшаюсь сказать кое-что о теперешнихъ сельскихъ училищахъ для государственныхъ крестьянъ и о томъ, ка́къ устроить сельскую школу, польза которой была бы несомнѣнна.

Цѣль теперешнихъ сельскихъ училищъ—приготовить оспопрививателей и, главное, писарей, для сельскихъ расправъ, волостныхъ и окружныхъ правленій. Очевидно, тутъ не было цѣлью—посредствомъ этихъ училищъ, распространить образованіе въ народѣ: дѣло училища приготовить нужныхъ людей, для исполненія канцелярскихъ работъ низшаго свойства,—цѣль узкая, которой не сочувствуетъ народъ. Отдать въ школу, изъ которой дитя выйдетъ писаремъ, крайне-непріятно родителямъ. Быть писаремъ, по народному понятію, значитъ быть пьяницей, быть піявкою, *ссать* (сосать) *людьску кровъ*, какъ говоритъ народъ. Извѣстно, что у насъ, въ Малороссіи, каждой сдѣлкѣ предшествуетъ и за каждой сдѣлкою слѣдуетъ *могорычъ;* точно также каждый фактъ изъ административной или судебной практики, сельскихъ расправъ и волостныхъ правленій, сопровождается вышивкою, въ которой писарь—не по-

слѣдняя статья. Такимъ образомъ, мало-по-малу, *господа* писаря дѣлаются горькими пьяницами.

Такъ-какъ писарь, въ селѣ, единственный знатокъ законовъ, то поэтому въ его рукахъ и совѣсть совѣстнаго судьи или *розсудчика*, какъ говоритъ народъ, и дѣятельность урядниковъ. Онъ, съ одной стороны, покорный слуга окружнаго правленія (да инымъ и быть не можетъ); съ другой стороны—деспотъ, понимающій, что кругомъ его потёмки, что ему можно дѣйствовать какъ заблагоразсудится, лишь бы не прогнѣвить окружнаго правленія. Поставленный такимъ образомъ, онъ дѣйствительно дѣлается піявкою.

Родители правы, что неохотно отдаютъ дѣтей въ сельское училище: ихъ пугаетъ то, что, во-первыхъ, дитя можетъ попасть въ писаря, во-вторыхъ, если не попадетъ въ писаря, то, не вынеся изъ училища ничего полезнаго для жизни, оно между-тѣмъ отвыкаетъ отъ занятій пахаря.

Еще болѣе сельское училище вооружило противъ себя тѣмъ, что стали брать дѣтей по-наряду. Мѣстному начальству нужно показать передъ высшимъ свое рвеніе по части распространенія просвѣщенія въ народѣ—и вотъ начинаютъ сгонять дѣтей въ школу: явилась новый видъ набора, новая повинность! Власти не разсуждаютъ, что образованіе нельзя сдѣлать повинностью; что хотя образованіе благо, что хотя бы это благо и достигалось въ сельскихъ училищахъ, а все таки несправедливо и вредно набирать насильно дѣтей въ училище. Это значитъ—незаконно вторгаться въ семейство, нарушать права родительской власти и, какъ часто бываетъ на практикѣ, лишать родителей необходимой помощи. Эта мѣра такая же непрактичная, какъ преслѣдованіе лихвы,—какъ приказъ садить картофель, подъ угрозою отдачи въ солдаты. Отъ этой мѣры настолько же распространяется образованіе въ народѣ, насколько отъ преслѣдованія лихвы уменьшаются проценты, или отъ отдачи въ солдаты, за несажденіе картофеля, развивается огородничество.

Многіе, ссылаясь на то, что народъ неохотно отдаетъ дѣтей въ сельское училище, говорятъ, что народъ не чувствуетъ потребности образованія. Совершенно ложно. Народъ сознаетъ эту потребность. Онъ сознаетъ свою темноту, сознаетъ, что, вслѣдствіе ея, онъ можетъ быть обманутъ на каждомъ шагу. Онъ сознаетъ какъ сильно то, что́ написано перомъ: *що́ написано перомъ, того невыволочешъ и воломъ*. Онъ сознаетъ, что, по причинѣ своей темноты, онъ со-

вершенно страдательная личность: за него и противъ него, могутъ написать что́ угодно, и все это обрушится на его голову. Онъ понимаетъ, что хорошо быть грамотнымъ и въ хозяйствѣ:—не обсчитаютъ; хорошо быть грамотнымъ, какъ члену громады:—можно видѣть, чего требуетъ законъ и не даться въ обманъ. Даже въ томъ образованіи, которымъ снабжаютъ теперешнія сельскія школы, онъ видитъ нѣкоторую пользу.

Болѣе зажиточные отдаютъ своихъ дѣтей въ науку къ дьячку или къ другому книжнику и платятъ деньги: это также показываетъ, что въ народѣ чувствуется потребность образованія. Слѣд., если родители неохотно отдаютъ дѣтей въ училище, то—значитъ—училище не удовлетворяетъ потребности.

Учителемъ въ нынѣшнихъ сельскихъ школахъ—или окончившій семинарію, но ненашедшій себѣ невѣсты съ приличными доходами, или дьяконъ, или священникъ. Первый не можетъ ревностно исполнять своей обязанности: онъ каждую минуту высматриваетъ невѣсту съ мѣстомъ. Учителемъ онъ—пока, чтобъ имѣтьвременной кусокъ хлѣба, въ ожиданіи постояннаго и прочнаго куска. Діаконъ или священникъ берутъ на себя эту обязанность ради прибавки нѣкоторой суммы къ окладу. Женясь рано, они большею частію обременены большимъ семействомъ, для содержанія и воспитанія котораго недостаточно жалованья и доходовъ: нужно еще заниматься хозяйствомъ. Исполненіе требъ и хозяйство поглощаютъ все ихъ время, и учительская обязанность стоитъ на довольно-далекомъ планѣ. Чему учатъ въ сельскомъ училищѣ? Четыре года употребляется на изученіе церковной и гражданской грамоты, письма́, четырехъ правилъ ариѳметики и церковнаго пѣнія. Все это изучается механически. Жуется букварь, затѣмъ часословъ и псалтирь. Мальчикъ, ничего непонимая, заучиваетъ. Онъ исполняетъ это какъ урокъ, въ смыслѣ, употребляемомъ въ хозяйствѣ. Это своего рода тягло, которое нужно нести, чтобы не подвергнуться учительской карѣ. Часословъ и псалтырь по церковно-славянски, безъ объясненія на доступномъ для ученика языкѣ, не приноситъ никакой пользы. Для гражданскаго чтенія выбраны книги, давно вышедшія изъ употребленія. Однимъ словомъ, схоластика, изгнанная изъ всѣхъ учебныхъ заведеній, кромѣ училищъ духовнаго вѣдомства, посредствомъ учителей перешла и въ сельскія училища.

Училище находится въ совершенномъ противорѣчіи съ жизнію; оно чуждо народнаго языка, народнаго міросозерцанія. Ученикъ, вступая въ училище, вступаетъ совершенно въ новый міръ; онъ отуманивается

на все время пребыванія въ училищѣ и получаетъ такое отвращеніе къ книгѣ, что послѣ ужъ никогда не беретъ ея въ руки. Рѣдкій изъ получившихъ образованіе въ училищѣ напомнитъ о своей грамотности, присутствуя на клиросѣ въ качествѣ чтеца или пѣвца,—оченьрѣдкій.

Училище для дитяти—одно изъ тягчайшихъ наказаній: здѣсь оно обращается въ автомата и погребаетъ все живое, рѣзвое, все молодое.

Самое помѣщеніе училища рядомъ съ сельскою расправою или волостнымъ правленіемъ не остается безъ вредныхъ послѣдствій. Ученикъ видитъ изъ окна поучительныя сцены, въ родѣ слѣдующей: Розгами производится внушеніе какому-нибудь отцу семейства, за обстоятельство, конечно—невѣдомое школяру. Передъ его глазами грозные урядники отправлятъ свою власть, посредствомъ березовой каши, что̀ запугиваетъ молодое воображеніе и развиваетъ въ ребенкѣ дикую робость передъ властію, вооруженною такими атрибутами, какъ розга. А ежечасныя сцены такого рода: урядникъ сидитъ на возѣ, въ который впряжены *обывательскія* (онъ собирается ѣхать по дѣламъ собственнаго хозяйства) и мещетъ словесные громы и молніи (довольно неприличнаго свойства); а передъ нимъ, съ непокрытыми головами, запуганные простые смертные или власти низшаго разряда, въ родѣ десятниковъ. Ребенокъ съ дѣтства привыкаетъ къ смиренію и безмолвной покорности въ-отношеніи къ урядникамъ. Потомъ, выйдя изъ школы и сдѣлавшись членомъ громады, онъ является такимъ же безмолвнымъ членомъ, какъ и непросвѣщенные и темные его собратія. Онъ покорно сноситъ произволъ и дерзость урядниковъ, не возмущаясь тѣмъ, что эти урядники почтены выборомъ не для того‘ чтобы оскорбительно обращаться съ выбравшими ихъ, а для того, чтобы служить на пользу *громады*.

Посмотримъ теперь, какимъ путемъ можетъ распространиться образованіе въ народѣ. Народъ смотритъ на ученіе съ утилитарной точки зрѣнія. Отдать въ науку—по народнымъ понятіямъ—значитъ приспособить ребенка къ какому-нибудь полезному ремеслу. Такъ-точно, отдавая въ школу, родители желаютъ, чтобъ ребенокъ вынесъ оттуда свѣдѣнія, полезныя въ жизни. Науки, въ ея высшемъ значеніи, народъ не понимаетъ. Ему все равно—есть ли университетъ, нѣтъ ли его. Онъ не довѣритъ себя медику, воспитаннику университета, между-тѣмъ какъ исполнитъ въ точности всѣ повелѣнія знахорки. Медикъ пропишетъ лекарство стоющее денегъ, иногда и большихъ для простолюдина; прикажетъ ѣсть скоромное, если болѣзнь приключится въ постъ, между тѣмъ какъ, по по-

нятіямъ народа, ѣсть скоромное—грѣхъ: оно скорѣе еще больше завредитъ. Болѣзнь послана за грѣхи; чтобъ исцѣлиться, человѣкъ долженъ раскаяться, а не творить новый грѣхъ. Такимъ-образомъ, медикъ, человѣкъ науки, принося пользу высшему классу, останется совершенно ненужнымъ народу. Знахарь—человѣкъ жизни; онъ тѣсно связанъ съ народомъ, онъ—свой; онъ знакомъ съ народными вѣрованіями, и его пріемы леченія успокоиваютъ, ободряютъ больнаго такъ, что больной совершенно ввѣряетъ себя ему, какъ знатоку своего дѣла. Средства, употребляемыя знахоремъ, очень дешевы: это большею частію травы, въ цѣлебность которыхъ вѣритъ народъ. Символическая сторона леченія—по народному понятію—имѣетъ не менѣе важности. Болѣзни часто приключаются отъ лукавыхъ людей, дѣйствующихъ за-одно съ злыми духами; а противъ этого можно дѣйствовать шептаніями и заклинаньями.

Леченіе знахоря дѣйствуетъ какъ на физическую, такъ и нравственную сторону больнаго, проливая въ немъ надежду на исцѣленіе: а кто будетъ отрицать важность такого состоянія духа?

Кто хочетъ быть дѣятелемъ въ средѣ народа, тотъ долженъ прежде проникнуться міросозерцаніемъ народа. Стоя на этой почвѣ, онъ принесетъ бо́льшую пользу. Идти сразу на перекоръ народнымъ вѣрованіямъ нельзя. Только незамѣтнымъ для народа образомъ можно способствовать къ уничтоженію суевѣрій и предразсудковъ. Поэтому мы считаемъ весьма важнымъ то, кто́ стоитъ во главѣ школы.

Школа должна быть самымъ дорогимъ для сельскаго люду учрежденіемъ. Она должна пользоваться такимъ довѣріемъ, чтобы каждый отецъ-селянинъ считалъ своею обязанностію отдать свое дитя въ неё для обученія. Это можетъ быть достигнуто тогда, если въ головѣ школы будетъ стоять лицо, пользующееся довѣріемъ народа, если въ немъ народъ будетъ видѣть человѣка *своего*, человѣка проникнутаго однакими съ нимъ интересами, человѣка, котораго совѣтъ уважается, котораго наставленіемъ дорожатъ. Кто можетъ удовлетворить этимъ условіямъ?—Между нынѣшнею *панською* молодежью есть люди, желающіе непосредственно быть полезными народу. Но такихъ паничей очень мало: это дѣло пока у насъ требуетъ самопожертвованій, къ которымъ очень мало способныхъ. Да и эти-то немногіе, во-первыхъ, не могутъ получить мѣстъ учителей сельскихъ училищъ, потому-что эти мѣста занимаютъ или священники или семинаристы, какъ мы уже выше сказали; во-вторыхъ, цѣль и программа существующихъ школъ не позволяютъ принести ту пользу, какую бы онѣ могли принести; въ-треть-

ихъ, паничъ не пользуется довѣріемъ народа, слѣдовательно не можетъ быть звѣномъ между школою и народомъ. Народъ не довѣряетъ панамъ: *то́ пани,* говоритъ онъ, *а ми люде.* Хотя онъ и замѣчаетъ нѣкоторую разницу между молодежью и старымъ поколѣніемъ пановъ, но это еще не уничтожаетъ недовѣрія. *Яблуко недалеко одъ яблонi одко́чуетця,* говоритъ онъ. Онъ убѣжденъ, что интересы его не могутъ быть тождественны съ интересами пановъ.

Вы заводите безплатную школу: народъ объяснитъ это тѣмъ, что вы желаете получить награду отъ правительства. Чувствомъ гуманности онъ не объяснитъ вашихъ гуманныхъ побужденій; а предполагаетъ какую нибудь выгодную для васъ цѣль. Такой взглядъ на всякія панскія затѣи онъ вывелъ изъ вѣковаго опыта. Но, можетъ быть, лица духовнаго званія могутъ стоять во главѣ школы?.. Къ сожалѣнію мы должны отвѣтить пока, отрицательно. Теперь поднятъ вопросъ о преобразованіи учебныхъ заведеній духовнаго вѣдомства; желательно, чтобы скорѣе приступили къ этому преобразованію. — 14 лѣтъ употребляется на приготовленіе къ пастырской обязанности; 14 лѣтъ учащійся находится подъ гнетомъ схоластики! Чего не преподаютъ въ семинаріи! Сюда входятъ и предметы развивающіе;—предметы, отъ изученія которыхъ могла бы быть польза въ практической жизни, но все это преподается подъ извѣстнымъ угломъ зрѣнія; на все это наложена печать схоластики. Учащійся долженъ все затвердить слово въ слово. Учитель вполнѣ зависитъ отъ ректора. Послѣ трехъ замѣчаній ректора, учитель изгоняется. Такой порядокъ вещей не можетъ принесть пользы. Ученикамъ говорятъ: мы не запрещаемъ вамъ читать свѣтскую литературу, но—не совѣтуемъ. Поэтому и выходятъ пастыри, или вовсе чуждые высшихъ интересовъ, или которыми живетъ общество, или неподготовленные къ пониманію ихъ. Мы не знаемъ случая, гдѣ бы народъ шелъ къ пастырю за совѣтомъ, какъ къ представителю христіанской нравственности. Мы не видѣли пастыря, который бы старался внести принципы христіанской нравственности въ жизнь семейную, въ жизнь общественную; да и много ли найдется между священниками такихъ, которые понимаютъ свое положеніе среди народа. Сельскіе священники читаютъ иногда проповѣди народу... Но задаютъ ли они себѣ вопросъ: понятна ли. ему эта проповѣдь? Заботятся ли они объ томъ, чтобы проповѣдь была понятна народу, какъ по языку, такъ и по содержанію, чтобы она подѣйствовала на слушателей? Вникаютъ ли они въ семейную и общественную жизнь темнаго народа и стараются ли смяг-

чать грубыя стороны его жизни? На все это, къ-сожалѣнію, нужно отвѣчать отрицательно... Сельскій священникъ исполняетъ только требы и за этокромѣ жалованья (1) получаетъ извѣстныя дани, узаконенныя обычаемъ (2): вотъ и всѣ почти отношенія обѣихъ сторонъ.

Духовенству въ школѣ должно принадлежать преподаваніе закона Божія; но для того, чтобы школа приносила пользу, нужно, чтобъ учитель школы былъ человѣкъ, тѣсно связанный съ интересами народа, человѣкъ невыдѣлившійся изъ народнаго быта,—человѣкъ развитой, но неусвоившій себѣ привычекъ городской цивилизаціи и неотвыкнувшій отъ земледѣльческаго труда. Къ такому лицу довѣріе будетъ огромно и польза, приносимая имъ, неизмѣрима. Для того, чтобы распространялось въ сельскомъ народѣ образованіе, нужно прежде всего образовать учителей для сельскихъ училищъ,—нужно устроить въ нашемъ краѣ институтъ для образованія учителей сельскихъ училищъ. Институтъ долженъ быть устроенъ не въ городѣ, а возлѣ села. Ученики института должны быть изъ сельскихъ обывателей; кромѣ ученія, они должны заниматься полевыми работами, а равно и ремеслами. Это облегчитъ содержаніе института и, главное, не дастъ отвыкнуть ученику отъ физическаго труда, полезнаго и въ физіологическомъ отношеніи, и въ томъ отношеніи, что не дастъ отдалиться отъ того быта, изъ котораго вышелъ. Ставши въ селеніи учителемъ, онъ будетъ проводникомъ здравыхъ хозяйственныхъ идей и, главное,—путемъ практики на собственномъ хозяйствѣ. Покажите на дѣлѣ полезность той или другой хозяйственной операціи, она найдетъ подражателей; доказывайте на словахъ—надъ вами посмѣются. И такъ, кромѣ умственнаго и нравственнаго развитія, будущій учитель долженъ вынести изъ института: 1) привычку къ земледѣльческому труду и здравыя хозяйственныя понятія, извѣданныя имъ на практикѣ; 2) онъ долженъ знать законы, относящіяся до правъ и обязанностей сельскихъ обывателей и хоть общія свѣдѣнія о прочихъ законахъ. Тогда лицо это въ селеніи будетъ дорого. Оно сдѣлается общимъ совѣтникомъ и адвокатомъ, что такъ необходимо для темнаго люду. Пользуясь довѣріемъ, онъ разовьетъ въ народѣ чувство законности, разъясняя ему права и обязанности, выраженныя въ положительномъ законѣ, и такимъ образомъ будетъ распро-

(1) Священники и причетники не получаютъ жалованья тамъ, гдѣ большая *дуга*, т. е. много церковной земли, находящейся въ пользованіи причта.

(2) Впослѣдствіи мы сообщимъ объ этихъ даняхъ. *П. Ч.* Просимъ поспѣшить. *Ред.*

странителемъ гражданскаго воспитанія въ народѣ.—Его примѣръ и его совѣты значительно смягчатъ грубыя стороны семейной жизни и народной нравственности вообще. Отъ сельскаго учителя требуются качества такія, какъ ни отъ одного общественнаго дѣятеля. Его мѣсто самое трудное; а потому и отъ сельскаго института, приготовляющаго такихъ общественныхъ дѣятелей, требуется много условій. Но этого ненадо бояться. Осуществленіе такого учрежденія въ наше время нельзя считать утопіей.— Учреждается общество грамотности въ Кіевѣ; вѣроятно, оно не оставитъ въ сторонѣ мысли объ учрежденіи такого института. Вѣроятно, благоразумные и добросовѣстные помѣщики помогли бы въ этомъ дѣлѣ.

Помогать учиться народу, который, при существованіи крѣпостнаго права, не могъ учиться — дѣло честное и полезное для дворянъ потому, что послужитъ къ бо́льшему довѣрію народа къ панамъ.

Между молодыми людьми найдутся такіе, которые, окончивъ университетъ и будучи знакомы съ жизнью народа, возьмутся за дѣло преподаванія и воспитанія въ институтѣ, — для которыхъ это дѣло будетъ дорого и свято, у которыхъ на первомъ планѣ будетъ стоять не жажда денегъ и чиновъ, а желаніе блага *найменшому брату*; которые сами будутъ подавать собою примѣръ человѣчности, трудолюбія и простоты въ образѣ жизни, которые неусыпно будутъ заботиться о нравственномъ развитіи воспитанниковъ.

Нравственное развитіе и свѣдѣнія полезныя въ жизни народа, вотъ–что́ долженъ будетъ дать институтъ своимъ воспитанникамъ.— Въ свою очередь сельскій учитель передастъ тоже самое своимъ ученикамъ, и тогда школа сдѣлается учрежденіемъ жизненнымъ и дорогимъ для всякаго селянина.

П. Чубинскій.

БИБЛІОГРАФІЯ.

Матеріалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами генеральнаго штаба. *Екатеринославская губернія.* **Составилъ В. Павловичъ. С.-Петербургъ. 1862 8 д. л. 351. стр.**

Еще нескоро, кажется, мы будемъ имѣть настоящую статистику Россіи съ точными данными, по которымъ можно судить о степени развитія каждой отдѣльной мѣстности въ извѣстномъ отношеніи. Это невольно пришло намъ въ голову, по прочтеніи книги г. Павловича, напомнившей о тѣхъ затрудненіяхъ, съ которыми сопряжено у насъ изслѣдованіе края не только для частнаго лица, трудящагося изъ собственной любознательности, но и для лица, офиціально посылаемаго съ цѣлью изученія извѣстнаго края. Эти затрудненія дѣлаютъ правдивое описаніе почти невозможнымъ. Частное лицо, добиваясь всего собственнымъ трудомъ и для собранія свѣдѣній стараясь сблизиться съ мѣстными жителями, съ народомъ, подвергаетъ себя различнымъ притѣсненіямъ мѣстныхъ властей, которыя очень часто видятъ въ этомъ сближеніи что-то вредное и опасное и нетолько не помогаютъ ему доставленіемъ свѣдѣній но даже всячески препятствуютъ собирать ихъ самому. Послѣдняго неудобства, конечно, не встрѣчаетъ офиціальный изслѣдователь, которому, напротивъ того, мѣстныя власти даже обязаны содѣйствовать, но за то народъ привыкъ смотрѣть на всякое офиціальное лицо недовѣрчиво, какъ на начальника, и много въ этомъ случаѣ нужно терпѣнія и любви къ своему дѣлу, чтобы добиться правды. Съ другой стороны, мѣстная администрація своимъ содѣйствіемъ немного приноситъ ему помощи въ пріобрѣтеніи нужныхъ свѣдѣній, какъ потому, что свѣдѣнія, находящіяся въ ея распоряженіи, далеко не вѣрны, такъ и потому, что сама администрація обладаетъ иногда очень скудными свѣдѣніями по многимъ предметамъ. Вотъ, между прочимъ, что̀ пишетъ самъ г. Павловичъ, въ своемъ пре-

дисловіи, говоря объ источникахъ, которыми онъ пользовался при описаніи Екатеринославской губерніи:

На первомъ мѣстѣ должны быть поставлены всеподданнѣйшіе отчеты гражданскаго губернатора за пять послѣднихъ лѣтъ; изъ нихъ заимствованы многія числовыя данныя по разнымъ предметамъ статистическаго изслѣдованія. Но если принять во вниманіе, что во время производства мною статистическихъ работъ, еще не былъ открытъ въ Екатеринославской губерніи статистическій комитетъ, и составленіе самаго отчета лежало на обязаности одного лица, неподвергнутаго никакой повѣркѣ, то конечно нельзя не согласиться, что большая часть цифръ въ отчетахъ не вѣрна нетолько въ сотняхъ и тысячахъ, но даже въ десяткахъ тысячъ. Это заставило меня пользоваться цифрами съ возможною разборчивостью, помѣщая изъ нихъ только такія, которыя по сличеніи со свѣдѣніями изъ другихъ источниковъ оказывались болѣе вѣрными.

Что́ касается числовыхъ данныхъ, сообщаемыхъ непосредственно присутственными мѣстами, то число ихъ было весьма ограничено, ибо губернскія присутственныя мѣста, за исключеніемъ врачебной управы не доставили никакихъ свѣдѣній.

Подтвержденіе словъ г. Павловича встрѣчаешь очень часто при чтеніи его книги. Такъ, по отчетамъ Екатеринославскаго губернатора, показано, за 1857 годъ въ городѣ Ростовѣ, 12,701 жит., а по свѣдѣніямъ городничаго за этотъ же годъ—15,824 жит. (стр. 321). Которая изъ этихъ цифръ вѣрна, — рѣшить трудно. Но встрѣчаются въ книгѣ цифры вчетверо уменьшенныя противъ дѣйствительности, а еще непріятнѣе, что по нѣкоторымъ предметамъ вовсе нѣтъ даже приблизительно–вѣрныхъ свѣдѣній; такъ, напримѣръ, говоря о государственныхъ крестьянахъ, г. Павловичъ замѣчаетъ, что за ними числятся недоимки, но съ котораго времени эти недоимки начались и на какую сумму, — осталось неизвѣстнымъ по недоставленію свѣдѣній отъ мѣстной палаты государственныхъ имуществъ; между тѣмъ, эти свѣдѣнія крайне любопытны, чтобы судить хоть о томъ: такъ ли въ Екатеринославской губерніи успѣшно дѣйствовала эта палата, какъ въ другихъ губерніяхъ, напримѣръ Рязанской, въ которой, при учрежденіи палаты гусударственныхъ имуществъ, въ 1839 году, недоимокъ на казенныхъ крестьянахъ считалось до 111,000 р. ср. а въ 1856 году они простирались до 769,000 р. ср.—(*).

Что́жъ, затѣмъ, оставалось еще автору для составленія описанія Екатеринославской губерніи? нѣсколько печатныхъ матеріаловъ, по-

(*) **Матеріалы для географіи и статистики Россіи. Рязанская губернія. Сост. М. Барановичъ. С.Петербургъ 1860.**

мѣщенныхъ разновременно въ журналахъ, нѣкоторые рукописные матеріалы и, наконецъ, личное изслѣдованіе и распросы у мѣстныхъ жителей; чему, какъ мы выше замѣтили и ниже приведемъ доказательства изъ самой книги, много мѣшала офиціальность автора.

При такихъ неблагопріятныхъ условіяхъ, неудивительно, что книга, появляющаяся въ свѣтъ въ 1862 году, содержитъ въ себѣ большую часть статистическихъ цифръ, собранныхъ до 1858 года, т. е. еще при существованіи крѣпостнаго труда и при ненормальномъ положеніи края, не оправившагося еще послѣ войны, во время которой цѣны на многіе предметы возвысились до чрезмѣрности; оттого описаніе населенія края, составленное по личнымъ наблюденіямъ, показалось намъ, во многихъ мѣстахъ, поверхностнымъ или ошибочнымъ.

Не имѣя намѣренія подробно разбирать весь трудъ г. Павловича, мы только воспользуемся, изъ его книги, нѣкоторыми полезными свѣдѣніями и сдѣлаемъ нѣсколько замѣчаній на нѣкоторые промахи, бросившіеся намъ въ глаза.

Говоря о географическомъ положеніи губерніи, поверхность которой исчислена въ 6,196,363 десятины, г. Павловичъ представляетъ сравнительную вѣдомость удобной и неудобной земли: на все пространство губерніи, удобной приходится 5,419,309 десятинъ, неудобной 577,017 десятинъ и лѣсной 106,144 десятины. Хотя исчисленіе это только приблизительное и несовсѣмъ точное, такъ-какъ оно извлечено изъ офиціальныхъ источниковъ, въ которыхъ пространство губерніи показано по старому исчисленію, (на 93,893 десятины менѣе настоящаго,) но все же изъ него видно, что по самому свойству почвы, — земледѣліе главнѣйшее занятіе населенія Екатеринославской губерніи.

Изъ всего количества земли, наибольшая часть ея принадлежитъ мѣстнымъ помѣщикамъ, а именно 3,420,832 десятины и государственнымъ крестьянамъ 1,763,260 десятинъ; остальное затѣмъ количество принадлежитъ городамъ, Азовскому и бывшему нѣкогда Любанскому войску, Луганскому литейному заводу и иностраннымъ колоніямъ Нѣмецкимъ, Армянскимъ, Еврейскимъ и Греческимъ; послѣднимъ принадлежитъ наибольшее количество земли 351,314 десятины, лучшаго качества.

О путяхъ сообщенія Екатеринославской губерніи, авторъ замѣчаетъ, что сухопутныя дороги находятся въ самомъ жалкомъ положеніи, и при этомъ говоритъ:

Если согласиться съ мнѣніемъ, что развитіе образованности идетъ, такъ сказать, рука объ руку съ усовершенствованіемъ путей сообщенія, то должно признать, что южныя наши губерніи въ томъ числѣ и Екатеринославская, замѣчательны своею отсталостію. Между тѣмъ, по свойству черноземной почвы, превращающейся въ дождливое время въ весьма топкую грязь, по плодородію ея, по необходимости сбыта излишка сельскихъ произведеній, и по самому положенію южныхъ губерній, примыкающихъ къ морямъ и имѣющихъ возможность къ производству значительной заграничной торговли,—улучшеніе путей сообщенія здѣсь *также важно* какъ во внутреннихъ губерніяхъ. Не смотря на то, пути сообщенія все еще находятся въ первобытномъ состояніи.

Екатеринославская губернія, по своему положенію, находится на соединеніи сѣверныхъ губерній съ портами Азовскаго и Чернаго морей, поэтому значительныя дороги пролегаютъ черезъ нее съ сѣвера на югъ.

Важнѣйшіе пункты, къ которымъ направляется движеніе обозовъ и транспортовъ, въ восточной части губерніи суть: Таганрогъ, Ростовъ и Маріуполь, какъ города, служащіе пунктами сбыта предметовъ заграничной торговли; а въ юго-западной—м. Никополь, какъ пунктъ, лежащій на Днѣпрѣ, ниже пороговъ, и г. Орѣховъ (Таврической губерніи), въ которомъ большею частью сосредоточиваются пути ведущіе въ Крымъ.

Въ губерніи устроено до сего времени только одно шоссе, отъ г. Екатеринослава до станціи Подгорной, для избѣжанія въ этомъ мѣстѣ затрудненій при проѣздѣ по глубокому песку. Шоссе это длиною 9 верстъ и 401 сажень; оно окончено въ 1854 году. Для щебеночной насыпи употребленъ гранитный камень, добываемый въ береговыхъ скалахъ и въ руслѣ Днѣпра. Построеніе шоссе стоило 56,562 рубля, а ремонтъ его, не включая ремонта мостовъ, обходится около 3000 рублей серебромъ въ годъ.

Въ губерніи въ настоящее время имѣются слѣдующіе почтовые тракты:

1) Отъ границъ Херсонской губерніи черезъ г. г. Верхнеднѣпровскъ, Екатеринославъ и м. Никополь до границъ Херсонской же губерніи. Дорога эта есть продолженіе С. Петербурскаго тракта, пролегающаго чрезъ Витебскую и Могилевскую губерніи въ Херсонъ и Крымъ.

Она проходитъ по возвышеннымъ степямъ, перерѣзаннымъ глубокими балками, имѣющими довольно крутые спуски.

Значительная переправа по этому пути, только при мѣстечкѣ Никополѣ чрезъ р. Днѣпръ.

2) Отъ границъ Полтавской губерніи, чрезъ г. Новомосковскъ, въ г. Екатеринославъ. Это—продолженіе Московскаго тракта, идущаго на Харьковъ въ Херсонъ и Одессу.

3) Отъ границы Харьковской губерніи, чрезъ г. Бахмутъ, Землю войска Донскаго, г. Ростовъ, Ейское укрѣпленіе и далѣе въ Землю Кубанскихъ казаковъ; дорога эта есть продолженіе Московскаго тракта, идущаго чрезъ г. Харьковъ, Изюмъ, въ Кубанскую область; отъ нея отдѣляется отрасль въ г. Таганрогъ, Маріуполь и Бердянскъ. Холмообразная мѣстность почти по всему протяженію дороги, небрежность, съ какою послѣдняя содержится, отроги скалъ и камней, нерѣдко виднѣющихся на ней изъ подпочвы, много затрудняютъ ѣзду даже и въ сухое время, а во время весеннихъ разливовъ, отъ небрежнаго содержанія мостовъ на небольшихъ рѣчкахъ (особенно въ Землѣ Войска Донскаго), прерывается на нѣкоторое время сообщеніе.

4) Таганрогъ соединяется съ Ростовомъ почтовымъ трактомъ, идущимъ частію по Землѣ войска Донскаго, частію по Ростовскому уѣзду и Таганрогскому градоначальству.

5) Отъ г. Бахмута проложенъ недавно почтовый трактъ въ г. Маріуполь.

6) Для соединенія г. Екатеринослава съ уѣздными городами проходитъ почтовый трактъ чрезъ Новомосковскъ, Павлоградъ, Бахмутъ и м. Ивановку въ Славяносербскъ.

Изъ разсмотрѣнія направленія почтовыхъ трактовъ легко сдѣлать заключеніе о нѣкоторыхъ неудобствахъ въ ихъ распредѣленіи:

а) Соединеніе г. Бахмута съ г. Славяносербскомъ производится посредствомъ кружнаго тракта, такъ что прямая дорога между этими двумя городами 80 верстами короче.

б) Г. Таганрогъ соединенъ съ г. Екатеринославомъ трактомъ, проходящимъ чрезъ г. Бахмутъ и Павлоградъ, что составляетъ значительный кругъ. Гораздо было бы прямѣе и выгоднѣе проложить почтовый трактъ изъ г. Маріуполя въ г. Орѣховъ; тогда не только г. Таганрогъ получилъ бы болѣе прямое соединеніе съ Екатеринославомъ, но и гг. Маріуполь и Бердянскъ, нынѣ вовсе лишенные прямаго сообщенія съ западной частію губерніи, имѣли бы въ этомъ отношеніи значительную выгоду. Даже г. Ростовъ, при теперешнемъ развитіи пароходства по Азовскому морю, могъ бы, чрезъ г. Маріуполь, имѣть прямое и скорое сношеніе съ г. Екатеринославомъ. (стр. 48—51).

Кромѣ этихъ почтовыхъ дорогъ есть еще дороги торговыя, которыя конечно находятся не въ лучшемъ состояніи.

Трудно надѣяться на скорое улучшеніе сухопутныхъ путей сообщенія, такъ какъ при отсутствіи въ южномъ краѣ булыжнаго камня устройство шоссе обходится чрезмѣрно дорого. Если построеніе шоссе на пространствѣ менѣе 10 верстъ стоило 56,562 рубля, если кромѣ того на ремонтъ этого шоссе ежегодно требуется болѣе 3,000 рублей, то восколько же обойдется шоссе на нѣсколько десятковъ и сотъ верстъ. Хотя же и была попытка замѣнить булыжный щебень искуственнымъ, который обошелся бы несравненно дешевле и была даже изобрѣтена г. Серебряковымъ машина для приготовленія искуственнаго щебня изъ глины, на что онъ получилъ въ 1860 году пятилѣтнюю привиллегію, но до сихъ поръ мы не встрѣчали указаній на то, чтобы изобрѣтеніе это было гдѣ нибудь примѣнено, или же что оно за неудобствомъ или непрактичностью кануло въ Лету вмѣстѣ со множествомъ ни къ чему не ведущихъ изобрѣтеній, на которыя ежегодно получаются пяти и десяти лѣтнія привиллегіи.

Еще съ 1796 года начались попытки устранить опасности и затрудненія для хода судовъ по Днѣпровскимъ порогамъ посредствомъ устройства каналовъ, но до сихъ поръ они не достигали своей цѣли; а потому въ настоящее время снова возникаютъ предпріятія для облег-

ченія судоходства по Днѣпру и Дону. Вотъ–что замѣчаетъ объ этихъ предпріятіяхъ г. Павловичъ:

Неодолимыя препятствія, представляемыя Днѣпровскими порогами для судоходства, вызвали также проектъ съ цѣлію обойти порожистую часть каналомъ по теченію рѣки Базавлука. Осуществить проектъ предполагала компанія русскихъ капиталистовъ, князей: Воронцова, Кочубея, Ливена, графа Браницкаго и барона Штиглица. Англійскій инженеръ поверхностно изслѣдовалъ мѣстность по теченію рѣки Базавлука и до г. Ворхнеднѣпровска. Онъ нашелъ удобоисполнимыми два плана: или провести каналъ отъ с. Романкова прямо въ вершину Базавлука посредствомъ тоннеля, такъ какъ отъ берега Днѣпра, на всемъ этомъ пространствѣ, тянется высота, только въ нѣкоторыхъ мѣстахъ перерѣзываемая глубокими балками; или же отъ с. Романкова направить каналъ до имѣнія помѣщика полковника Лупанова въ рѣчку Суру, потомъ теченіемъ Суры до вершины Базавлука, а этой послѣдней рѣкой въ Днѣпръ, ниже м. Никополя. Нѣтъ сомнѣнія, что если проектъ устройства подобнаго канала приведенъ будетъ въ исполненіе, то промышленность и торговля въ губерніяхъ, лежащихъ по теченію Днѣпра, значительно усилятся. Полагаясь при этомъ на авторитетъ спеціалиста, то есть англійскаго инженера, не оспариваемъ, что проектъ исполнимъ; но во всякомъ случаѣ весьма сомнительно, чтобъ капиталъ, затраченный на столь огромныя сооруженія (ибо каналъ долженъ простираться слишкомъ на сто верстъ), могъ быть возвращенъ съ надлежащимъ процентомъ. Компанія застрахованія судовъ, проходящихъ черезъ пороги, можетъ уничтожить всѣ выгоды сооруженія канала; ибо она вѣроятно стала бы брать гораздо менѣе платы съ судовъ, при ихъ застрахованіи, чѣмъ могло бы взимать общество, устроившее каналъ, за проходъ черезъ него судовъ.

Намъ лично знакома мѣстность по теченію Базавлука и случалось проѣзжать рѣчку Суру въ двухъ или трехъ мѣстахъ; берега Базавлука и Суры обложены во многихъ мѣстахъ, гранитными скалами и каменьями, которые простираясь подъ почвою далѣе на югъ, образуютъ Днѣпровскіе пороги; и потому весьма правдоподобно, что углубленіе фарватера этихъ рѣкъ, на пространствѣ ста верстъ, равно какъ устройство тоннеля и другихъ сооруженій, будетъ стоить весьма дорого.

Мелководіе донскихъ гирлъ вызвало также проектъ, въ настоящее время находящійся на разсмотрѣніи Главнаго Управленія Путей Сообщенія, по которому предполагается углубить фарватеръ въ гирлѣ Переволокѣ до 8 футовъ ниже горизонта моря. Углубленіе это должно быть сдѣлано въ видѣ канала шириною въ 20 сажень, такъ, чтобы два судна, при встрѣчѣ, могли свободно расходиться. Такой каналъ предполагается обозначить указательными вѣхами, расположенными чрезъ 50 сажень одна отъ другой. Для учрежденія надзора за судоходствомъ въ гирлахъ, также предполагается: 1) устроить сторожевое судно съ каютами, на которомъ будутъ находиться: команда, шкиперъ и два матроса; 2) учредить разъѣзды по гирламъ на двухъ баркасахъ, и 3) устроить водомѣръ у входа въ гирло, для опредѣленія глубины воды. Для углубленія фарватера, предполагается заказать на Луганскомъ заводѣ землечерпательную паровую машину въ 20 силъ.

Если подобный проектъ будетъ приведенъ въ исполненіе и вмѣстѣ съ тѣмъ окончится устроиваемая нынѣ желѣзная дорога отъ Волги къ Дону, то, безъ

сомнѣнія, это доставитъ всей юго-восточной полосѣ Россіи большія выгоды. Тогда, въ полной мѣрѣ приволжскій край, начиная отъ гор. Симбирска, приметъ дѣятельное участіе въ торговлѣ черезъ порты Азовскаго моря; и г. Ростовъ получитъ весьма важное значеніе (Стр. 67—68).

Въ главѣ о климатѣ, упоминается между прочимъ о явленіи весьма замѣчательномъ и, какъ кажется, не повторяющемся въ сосѣднихъ губерніяхъ, а именно: — въ Екатеринославской губерніи бываютъ туманы, оставляющіе по себѣ на листьяхъ нѣчто въ родѣ желтой пыли, пріостанавливающей растительность. (Стр. 72).

Изъ фауны Екатеринославской губерніи особенное на себя вниманіе обращаетъ животное, сдѣлавшееся въ послѣднее время извѣстнымъ по страшному вреду, наносимому имъ сельскому хозяйству: — это *овражки* или *суслики*. Размножаясь въ огромномъ количествѣ, такъ какъ одна пара сусликовъ въ теченіи 7 мѣсяцевъ можетъ производить до 1000 штукъ (суслики рождаютъ каждыя три недѣли отъ 6 до 12 дѣтенышей; молодые суслики начинаютъ котиться черезъ мѣсяцъ послѣ рожденія); эти животныя уничтожаютъ посѣвы не менѣе саранчи. Мѣры, которыя принимались до сихъ поръ для ихъ истребленія оказывались недѣйствительными и министерство государственныхъ имуществъ съ этой цѣлью предлагало двѣ конкурсныхъ задачи: 1) на составленіе полной монографіи о сусликахъ и 2) на изысканіе простѣйшаго и удобнѣйшаго способа къ истребленію сусликовъ, доступнаго средствамъ поселянъ и польза коего была бы доказана на дѣлѣ. Въ прошедшемъ, 1861 году, общество Сельскаго хозяйства Южной Россіи разсматривало нѣсколько мѣръ, предложенныхъ для истребленія сусликовъ и хотя не признало ни одну мѣрою вполнѣ примѣнимою и дѣйствительною, но въ тоже время нашло, что сплачиваніе полей въ большія и меньшія пространства можетъ способствовать къ уменьшенію вреда, причиняемаго сусликами. Общество напечатало по этому предмету статью Д. Н. Струкова о сплачиваніи полей въ видахъ предохраненія хлѣбовъ отъ сусликовъ. Средство это г. Струковъ основываетъ главнымъ образомъ на томъ, что суслики, по природѣ своей весьма пугливые и избѣгающіе мѣстностей многолюдныхъ, всегда выбираютъ для своихъ норъ мѣста плотно убитыя, не пропускающія влажности, и никогда не дѣлаютъ норъ посреди разрыхленной почвы, развѣ на межникѣ или сурочьемъ холмикѣ. На основаніи этихъ данныхъ Д. Н. Струковъ приходитъ къ заключенію, что сусликовъ окончательно истребитъ болѣе тѣсное народонаселеніе, а до того времени можно только уменьшить зло, преслѣдуя

сусликовъ мѣрами уничтоженія, изъ которыхъ выливаніе водою есть одно дѣйствительное и доступное средство для крестьянъ. Въ предупрежденіе же вреда хлѣбнымъ посѣвамъ г. Струковъ предлагаетъ: дѣлать посѣвы сплошные, не допуская межниковъ и незасѣянныхъ участковъ между посѣянными десятинами, а также распахивая и раскапывая имѣющіеся на пашнѣ холмики; кромѣ того опахивать кругомъ сажень на 30 въ ширину и первый взметъ пашки дѣлать глубже, а полевыя дороги между засѣянными хлѣбами допускать по возможности узкія.

А г. Павловичъ вотъ-что говоритъ объ истребленіи сусликовъ:

Различныя орудія, изобрѣтенныя до сихъ поръ для ихъ истребленія, оказываются далеко неудовлетворительными. Самый вѣрный способъ, но вмѣстѣ съ тѣмъ и самый затруднительный, состоитъ въ простомъ выливаніи водою. Весьма успѣшно истребляли овражковъ посредствомъ паровой машины, но этотъ способъ еще не распространенъ; старались также ихъ отравлять и выгонять изъ норъ дымомъ, однакожъ безуспѣшно. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ, весною истребляютъ ихъ очень много посредствомъ особенно устроенныхъ ловушекъ.

Кажется, что посредствомъ паровыхъ машинъ предвидится совершенное истребленіе овражковъ, если только хозяева обратятъ на это вниманіе. Паръ пущенный въ яму съ большою силою, уничтожаетъ сразу все семейство; другіе же овражки боятся селиться въ этихъ ямахъ и уходятъ совершенно изъ окрестностей, гдѣ производилось истребленіе паромъ. Машина стоитъ отъ 150 р. до 300 р. с., требуетъ для возки пару воловъ и 2 человѣка прислуги; для подвоза угля и воды нужна другая пара воловъ, но всѣ эти издержки ничтожны сравнительно съ пользою, какую можетъ принести машина.

Главная неудача въ истребленіи овражковъ заключается, кажется, въ предразсудкѣ простонародья, убѣжденнаго, что ихъ истребить невозможно, что это кара небесъ. (Стр. 93).

При чрезвычайномъ разнообразіи народонаселенія Екатеринославской губерніи, состоящаго изъ Малоруссовъ, Великоруссовъ, Сербовъ, Грековъ, Армянъ, Нѣмцевъ, Поляковъ, Евреевъ и Волоховъ, были бы весьма интересны сравнительныя цифры населенія каждаго отдѣльнаго племени, но къ-сожалѣнію г. Павловичъ не имѣлъ для этого достаточныхъ данныхъ и только замѣчаетъ, что преобладаніе Малоруссовъ числительностью имѣетъ слѣдствіемъ то, что нынѣ многія племена, особенно южно-славянскія, слились въ одинъ народъ, имѣющій Малорусскій типъ (стр. 116). За недостаткомъ одного, авторъ представляетъ другое,—а именно: распредѣленіе всѣхъ жителей губерніи, которыхъ считалось въ 1857 году, 952,719, безъ Таганрогскаго градоначальства, по сословіямъ:

Дворянъ:	
Потомственныхъ съ правомъ голоса на выборахъ .	4,104
Личныхъ	4,645
Духовенства православнаго:	
Священнослужителей и семействъ ихъ	3,707
Церковнослужителей и семействъ ихъ	3.376
Монашествующихъ	7
Духовенства иновѣрческаго.	
Римско-католическаго	6
Лютеранскаго	2
Купечества, мѣщанъ, крестьянъ и разныхъ сословій:	
Гражданъ потомственныхъ и личныхъ	59
Купцовъ, въ томъ числѣ объявившихъ капиталы .	8,161
Мѣщанъ и городскихъ жителей вообще.	59,976
Однодворцевъ	2,989
Вольныхъ матросовъ	13,970
Лоцмановъ	2,662
Колонистовъ и меннонистовъ , ...	28,498
Служителей при архіерейскихъ домахъ	161
Безсрочно-отпускныхъ нижнихъ чиновъ	1,323
Отставныхъ солдатъ и ихъ женъ	9,634
Лекарскихъ учениковъ	43
Крестьянъ государственныхъ	476,323
Крестьянъ помѣщичьихъ	305,228
Дворовыхъ людей	15,963
Непремѣнныхъ работниковъ Луганскаго завода . .	9,169
Бродягъ и подвѣдомственныхъ Приказу Общественнаго Призрѣнія	145

(стр. 117).

Слѣдующая затѣмъ глава, подъ общимъ заглавіемъ »промышленность сельско-хозяйственная,« заключая въ себѣ нѣсколько любопытныхъ данныхъ для знакомства съ хозяйствомъ Екатеринославской губерніи, въ то же время представляетъ невѣрные, по нашему мнѣнію, выводы. Не желая обвинять въ нихъ самаго автора, можно всего скорѣе объяснить это офиціальностью обстановки, которая его окружала во время мѣстныхъ наблюденій и мѣшала видѣть предметы въ ихъ дѣйствительномъ свѣтѣ. Этотъ недостатокъ довольно часто повторяется и въ другихъ отдѣлахъ, и замѣчается даже при поверхностномъ просмотрѣ книги. Такъ, напримѣръ, говоря о томъ, что сельское хозяйство бывшихъ помѣщичьихъ крестьянъ стояло на гораздо низшей степени, чѣмъ у самихъ помѣщиковъ, Г. Павловичъ утверждаетъ, что причины такого явленія заключались:

1) Во *врожденной лѣни* Малороссіянъ, всегда безпечныхъ и надѣявшихся, въ случаѣ неурожая, на помощь своихъ бывшихъ помѣщиковъ; 2) въ *необра*

зованности и невѣжествѣ простого народа, преданнаго предразсудкамъ, которые препятствуютъ всякому успѣху въ отношеніи хозяйственномъ; 3) въ недостаткѣ рабочаго скота, ибо рѣдкое семейство могло держать 4 пары воловъ, необходимыхъ для поднятія столь тяжелой почвы. Наконецъ 4) у многихъ владѣльцевъ было мало обращено вниманія на бытъ крестьянъ, особенно тамъ, гдѣ помѣщики предоставляли управленія имѣніями вольно-наемнымъ людямъ стр. 173).

Мы увѣрены, что еслибы г. Павловичъ самъ теперь прочиталъ это мѣсто своей книги, то удивился бы какъ сдѣланнымъ выводамъ, такъ равно и противорѣчіямъ, которыя замѣтны при послѣдовательномъ чтеніи одной статьи за другою. Въ доказательство этого приводимъ небольшой отрывокъ, помѣщенный на другой страницѣ послѣ сдѣланной нами выписки:

Въ общихъ чертахъ, сельское хозяйство государственныхъ крестьянъ почти совершенно одинаково съ хозяйствомъ бывшихъ помѣщичьихъ. Вся разница заключается только въ томъ, что хозяйства первыхъ гораздо обширнѣе, зажиточнѣе и доставляютъ владѣльцамъ не только безбѣдное существованіе, но даже довольство.

Впрочемъ *весьма естественно*, что государственные крестьяне въ лучшемъ положеніи, чѣмъ бывшіе помѣщичьи: послѣдніе половину года работали не для себя, и хотя повинностей уплачивали нѣсколькими рублями менѣе, но если перевести работу ихъ на наличныя деньги, по цѣнамъ, существующимъ въ этомъ краѣ, то, по нашему приблизительному расчету, каждое семейство бывшихъ помѣщичьихъ крестьянъ платило около 100 руб. ср. болѣе, чѣмъ семейство крестьянъ государственныхъ (стр. 177).

Изъ этихъ словъ прямо видно, что главнѣйшею причиною дурного положенія помѣщичьихъ крестьянъ было крѣпостное право; къ чему же, въ такомъ случаѣ, объяснять это врожденною лѣнью, безпечностью и невѣжествомъ Малороссовъ?

По описанію г. Павловича, въ Екатеринославской губ., въ отношеніи хозяйства, на первомъ мѣстѣ стоятъ меннонисты и нѣмцы, затѣмъ государственные крестьяне, бывшіе помѣщичьи крестьяне и наконецъ лоцмана, на хозяйство которыхъ имѣло вредное вліяніе ихъ занятіе, отрывающее отъ полевыхъ работъ въ самое горячее рабочее время. За лоцманами слѣдуютъ поселенцы—Армяне, Евреи и Греки, которые всѣ вовсе несклонны къ земледѣлію и, конечно, никакія мѣры понужденія и поощренія къ тому ихъ не принудятъ.

О среднемъ урожаѣ въ губерніи, вотъ-что говоритъ г. Павловичъ:

По самымъ вѣрнымъ свѣдѣніямъ, какія имѣются въ губерніи въ десятилѣтней сложности, съ 1848 по 1858 годъ, урожай хлѣбовъ озимыхъ доходилъ до самъ 5, а яровыхъ—почти до самъ $7^1/_2$; но это въ самыхъ лучшихъ колоніальныхъ хозяйствахъ; вообще же въ губерніи будетъ менѣе означеннаго, по при-

чинѣ несовершенства въ обработкѣ полей, значительнаго истребленія хлѣбовъ овражками и саранчею, отъ которыхъ колонисты почти избавлены, и гораздо низшаго состоянія хлѣбопашества, сравнительно съ колоніальнымъ.

Всѣ прочіе расчеты о посѣвѣ и урожаѣ, заимствованные изъ оффиціальныхъ свѣдѣній, невѣрны. Замѣтимъ притомъ, что всѣ они гораздо ниже дѣйствительности; такъ, напримѣръ, по оффиціальнымъ свѣдѣніямъ урожай былъ:

	Озимаго.	Яроваго.	Кортофеля.
Въ 1853 году, самъ —	$2^3/_4$	$4^1/_2$	$2^3/_4$
— 1854 — —	$2^3/_4$	3	$3^3/_4$
— 1855 — —	непоказ.	4	3
— 1856 — —	$2^1/_5$	$1^2/_3$	$2^1/_2$
— 1857 — —	$2^1/_6$	$4^1/_6$	$5^1/_4$

Еслибы вѣрить подобнымъ выводамъ, то необходимо было бы согласиться, что Екатеринославская губернія, даже и при небольшомъ нынѣшнемъ народонаселеніи сравнительно съ количествомъ земли, не въ состояніи прокармливаться своимъ хлѣбомъ, тогда какъ изъ нея идутъ сотни тысячъ четвертей на заграничную продажу. Вообще оффиціальныя цифры о посѣвѣ и урожаѣ даже и не близки къ истинѣ; ибо, по небрежности, съ какою смотрятъ на этотъ предметъ, большая часть хозяевъ доставляетъ совершенно невѣрныя и преимущественно уменьшенныя свѣдѣнія (стр. 134).

За земледѣліемъ, по своей важности въ сельско-хозяйственной промышленности Екатеринославской губерніи, слѣдуетъ скотоводство, которое въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ даже преобладаетъ надъ земледѣліемъ. Не выписывая всѣхъ цифръ рогатаго скота, лошадей и другихъ домашнихъ животныхъ въ разные годы, мы заимствуемъ только общіе выводы по губерніи и градоначальству о числѣ разнаго рода скота на каждую версту и на 100 душъ народонаселенія.

На одну квадратную версту приходится:

Лошадей	1,78
Рогатаго скота	11,13
Овецъ (всѣхъ породъ)	42,26
Свиней	3,08
Козъ	0,36

На 100 человѣкъ обоего пола:

Лошадей	10,11
Рогатаго скота	63,00
Овецъ (всѣхъ породъ)	239,18
Свиней	16,49
Козъ	2,05 (стр. 162).

Хотя по своему климату и почвѣ Екатеринославская губернія болѣе всего способна къ земледѣлію, но и по мануфактурной промышленности она стоитъ, въ ряду прочихъ губерній по числу фабрикъ и заводовъ, на 12-мъ, а по цѣнности вырабатываемыхъ издѣлій на 26-мъ

мѣстѣ. Всѣхъ заводовъ и фабрикъ въ губерніи съ Таганрогскимъ градоначальствомъ, считая и тѣ, которые не были въ дѣйствіи во время описанія губерніи—533; изъ нихъ въ дѣйствіи было 324, на нихъ вырабатывалось разныхъ издѣлій на сумму болѣ 2,000,000 рублей сребромъ (стр. 191).

По количеству оборотнаго капитала заводы эти могутъ быть поставлены въ слѣдующемъ порядкѣ:

	Число фабрикъ и заводовъ.	Количество оборотнаго капитала.
Винокурныхъ	117	900,000
Салотопныхъ	42	600,000
Макаронныхъ фабрикъ	8	120,000
Кожевенныхъ	9	100,000
Кирпичныхъ	31	80,000
Канатныхъ	5	66,000
Табачныхъ	20	25,000
Чугуноплавильныхъ	3	24,000
Свѣчныхъ	5	20,900
Галетосухарныхъ	2	14,000
Мыльныхъ	3	11,400
Пивоварень	9	9,000
Воскобойныхъ	3	6,700
Известковыхъ	9	6,700
Маслобойныхъ	2	4,000
Черепичныхъ	5	3,500
Кафельныхъ	2	2,500
Хлопчато-бумажныхъ	3	1,000
Костопальный	1	770.

(стр. 191—194).

Произведенія этихъ заводовъ большей частью сбываются на мѣстѣ и развозятся въ другія губерніи; сало преимущественно отправляется заграницу, макароны—въ Италію.

Всѣхъ мастеровыхъ и рабочихъ на заводахъ считалось около 7,000 человѣкъ; исключивъ же изъ этого количества бывшихъ крѣпостныхъ крестьянъ,—собственно рабочихъ, постоянно занимавшихся на фабрикахъ и заводахъ съ платою, будетъ всего 2,537 человѣкъ.

Кромѣ показанныхъ выше заводовъ, особеннаго вниманія заслуживаютъ: 1) казенный Луганскій заводъ, основанный въ 1795 году, съ цѣлію приготовленія предметовъ для вооруженія Черноморскихъ и Азовскихъ крѣпостей; 2) Штейндорфское машинное заведеніе, приготовляющее земледѣльческія машины и орудія; основано въ 1846 году; 3) литейный заводъ въ г. Ростовѣ, замѣчательный своими огромными

размѣрами, едва ли даже не превосходящими потребности окрестнаго края; 4) выстроенная близъ г. Таганрога паровая мельница, огромныхъ размѣровъ, принадлежавшая акціонерному обществу »Сельскій Хозяинъ« , и имѣвшая назначеніе молоть хлѣбъ для отправленія его заграницу мукою, а не въ зернѣ; 5) суконная фабрика принадлежащая г. Струкову, основанная въ 1796 году, и приготовляющая сукна для поставки въ казну. Эта послѣдняя фабрика, по словамъ г. Павловича, должна была закрыться по уничтоженіи крѣпостнаго права (стр. 200—206).

Внутренняя торговля Екатеринославской губерніи почти исключительно производится на ярмаркахъ, которыхъ, въ 1858 году, считалось 319.

Изъ произведеній края, отпускаемыхъ въ другія губерніи, главное мѣсто занимаетъ шерсть, хлѣбъ, рогатый скотъ, лошади, сырыя кожи и наконецъ рыба сушеная и соленая, которая развозится по всей Россіи, для чего ежегодно употребляется около 15,000 подводъ. Менѣе значительное мѣсто занимаютъ во внутренней торговлѣ: каменный уголь, алебастръ, мѣлъ и точильные бруски.

Привозимый въ губернію лѣсъ и лѣсные матеріалы доставляются изъ Закавказья и губерній Харьковской и Воронежской. При неудобствѣ путей сообщенія и дальности разстоянія, цѣны на лѣсъ довольно высоки, разнообразясь впрочемъ по мѣстностямъ; такъ, напримѣръ, въ приднѣпровскихъ мѣстахъ сажень дровъ стоитъ 15 рублей, а въ Таганрогѣ до 30 рублей (стр. 215—216). Здѣсь кстати можно замѣтить, что каменый уголь во многихъ случаяхъ могъ бы замѣнить лѣсъ для топлива, такъ-какъ Славяносербскій и Бахмутскій уѣзды весьма богаты углемъ и антрацитомъ отличнаго качества, но промышленность эта не развивается по неудобству сбыта, чему можетъ служитъ доказательствомъ слѣдующій примѣръ: выемка пуда каменнаго угля обходится не болѣе 4 коп. ср., а доставка его изъ Славяносербскаго уѣзда въ Таганрогъ или Ростовъ стоитъ около 20 коп. ср. (стр. 169).

Къ описанію торговли губерніи приложена вѣдомость главнѣйшихъ ярмарокъ, на которыя привозится товару свыше 20,000 руб. сер. съ показаніемъ—на какую сумму въ 1857 году было привезено и продано товару. Хотя (по замѣчанію г. Павловича) показанныя цифры не совсѣмъ вѣрны и суммы сбыта показаны впо-

ловину меньше, но за неимѣніемъ болѣе точныхъ свѣдѣній любопытны и эти данныя, по которымъ можно судить о торговлѣ края.

Заграничная торговля Екатеринославской губерніи сосредоточивается въ трехъ пунктахъ: Таганрогѣ, Ростовѣ и Маріуполѣ. Главныя неудобства Таганрога, стѣсняющія торговлю, заключаются въ недостаткѣ удобной гавани и удобныхъ сухопутныхъ дорогъ къ городу и въ постепенномъ обмеленіи рейда, происходящемъ отъ наноса изъ рѣкъ, впадающихъ въ Азовское море, и преимущественно Дона, а также отъ засыпанія балластомъ, привозимымъ на корабляхъ и не смотря на строгое запрещеніе подъ штрафомъ въ 200 рублей, выбрасываемымъ свободно иногда на самомъ фарватерѣ съ небольшою за то, *кому слѣдуетъ*, платою (стр. 225); эти неудобства составляютъ почти также принадлежность Маріуполя и Ростова. Понятно, что, при такихъ условіяхъ трудно развиться обширной торговлѣ, хотя предметы отпуска и довольно разнообразны, и значительно превышаютъ количество предметовъ привоза; а именно отпускается: пшеница, рожь, сѣмя льняное и сурепное, шерсть овечья, желѣзо, сало, коровье масло, икра, канаты, юфть, кожи сухія и проч.; привозятся же: вино, табакъ и фрукты (стр. 227).

Такъ-какъ въ описаніи не показано количество привоза за послѣднія 10 лѣтъ, да и по нимъ нельзя было бы судить о торговлѣ южныхъ губерній, пріостановленной во время послѣдней войны, то мы ограничиваемся данными о торговлѣ заграничной въ 1856 и 1857 годахъ.

Вѣдомость о главнѣйшихъ товарахъ, отпущенныхъ изъ Таганрогскаго порта.

Названіе предметовъ.	Въ 1856 году.	Въ 1857 году.
	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Каната смолянаго и веревокъ .	20,613	11,842
Юфти красной и черной . . .	20,641	4,130
Желѣза полосоваго.	45,499	7,600
Макароновъ	15,823	26,649
Масла коровьяго.	209,549	380,893
Икры судаковой, ...	37,779	53,259
Икры паѣсной	105,056	126,593
Сала скотскаго	218,679	710,570
Сѣмени льнянаго.	636,364	441,612
Сѣмянъ травныхъ—сурепы . .	45,600	800
Ржи.	7,425	500
Муки пшеничной	20,761	83,500

Муки крупчатой.	43,048	«
Пшеницы	8,874,164	4,622,939
Шерсти овечьей.	84,300	366,604
Кожъ сырыхъ	11,645	49,925
— сухихъ.	19,170	226,660

Вѣдомость о важнѣйшихъ товарахъ, привезенныхъ изъ заграницы къ Таганрогскому порту.

Названіе предметовъ.	Въ 1856 году.	Въ 1857 году.
	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Кофе	40,005	40,474
Масла деревяннаго	620,643	567,865
Вина въ разныхъ видахъ. . .	156,841	462,532
Маслинъ	28,118	56,680
Табаку курительнаго въ листьяхъ.	79,660	174,845
Апельсиновъ и лимоновъ. . .	25,482	55,992
Орѣховъ греческихъ	148,257	248,758
Ядеръ миндальныхъ	1,860	18,045
Винныхъ ягодъ	39,093	107,259
Изюму и коринки	41,290	62,649
Фиников	471	41,772
Рожковъ турецкихъ	256,554	189,617

Вѣдомость главнѣйшимъ товарамъ, отпущеннымъ изъ Ростовской таможенной заставы.

Названіе предметовъ.	Въ 1856 году.	Въ 1857 году.
	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Сала бараньяго и говяжьяго .	68,127	501,957
Желѣза полосоваго.	194,570	176,479
Масла коровьяго	80,953	486,112
Икры красной	17,420	62,036
Кожъ сухихъ.	«	227,240
Сѣмени льнянаго	1,482,648	2,493,520
Табаку русскаго саратовскаго .	«	111,300
Пшеницы	4,436,705	5,685,642
Ржи.	«	178,040
Муки крупчатой.	19,800	263,820
Шерсти овечьей.	375,228	1,396,999

Вѣдомость главнѣйшимъ товарамъ, отпущеннымъ изъ Маріупольской таможенной заставы.

Названіе предметовъ:	Въ 1856 году.	Въ 1857 году.
	На сумму	
	руб. ср.	руб. ср.
Пшеницы	2,487,826	902,050
Сѣмени льнянаго	194,650	261,632
Сурепы.	19,842	46,020
Кожъ воловыхъ сухихъ . . .	«	42,150
Рогожъ.	2,248	1,303

Вѣдомость товарамъ, привезеннымъ изъ заграницы къ Маріупольской таможенной заставѣ.

Названіе предметовъ	Въ 1856 году. На сумму руб. ср.	Въ 1857 году. На сумму руб. ср.
Мебели, ...	740	1,647
Мрамора въ издѣліяхъ . . .	«	2,012
Прочихъ товаровъ	111	625

Примѣчаніе. Къ Ростовской таможенной заставѣ привезено соли, въ 1856 г., 142,500 с въ 1857 г.—654,255 пуд., а всего 796,755.

Вѣдомость о числѣ монеты, полученной изъ заграницы по Таганрогскому порту и Маріупольской таможенной заставѣ:

Въ какихъ годахъ.	По Таганрогскому порту. рубли	По Маріупольской таможенной заставѣ. рубли
Въ 1857 году . . .	1,334,707	18,228.

Вѣдомость о числѣ поступившихъ пошлинъ за привезенные и отвезенные товары по Таганрогскому порту, Маріупольской и Ростовской таможеннымъ, заставамъ.

Въ какихъ годахъ	По Таганрогскому порту. р у	По Маріупольской таможен. заставѣ. б л	По Ростовской тамож. заставѣ. и.
Въ 1856 году. .	611,893	29,761	93,453.
— 1857 . . .	740,800	14,394	120,686.

Вѣдомость объ акцизѣ съ соли, привезенной къ Таганрогскому порту и Ростовской таможенной заставѣ

Въ какихъ годахъ.	По Таганрогскому порту. р у б	По Ростовской тамож. заставѣ. л и.
Въ 1856 году	10,807	11,721.
— 1857	78,429	123,524. (стр. 228—231).

При этомъ нельзя не согласиться съ г. Павловичемъ, что хотя отпускъ въ 1856 и 1857 годахъ и былъ несовсѣмъ нормаленъ (напримѣръ изъ Таганрогскаго порта отпущено на 32,000,000, а привезено только на 3,500,000 руб. сер.), ибо Западная Европа послѣ войны нуждалась въ хлѣбѣ, не смотря на привозы изъ сѣверной Америки, Египта, Молдавіи и другихъ хлѣбородныхъ странъ: но во всякомъ случаѣ, говоритъ г. Павловичъ, »несомнѣнно, что эти три портовые города Екатеринославской губерніи имѣетъ важнѣйшее торговое значеніе, которое, вѣроятно, еще удвоится, когда весь приволжскій край приметъ дѣятельное участіе въ заграничной торговлѣ, что́ и послѣдуетъ съ окончаніемъ желѣзной дороги отъ Волги къ Дону, нынѣ почти уже готовой« (стр. 229).

Не имѣя достаточныхъ данныхъ, г. Павловичъ не даетъ подробнаго описанія торговли транзитной, а указывая только на путь,

по которому она производится, приводитъ приблизительныя цыфры грузовъ.

Важнѣйшимъ путемъ для сплава предметовъ сбыта сѣверныхъ губерній служитъ рѣка Днѣпръ. Главные товары: хлѣбъ въ зернѣ и мукѣ, ленъ, овесъ, сало, деготь, желѣзо, стекло, глиняная посуда, разнаго рода строевой лѣсъ, въ приготовленномъ видѣ—доски, дрань оглобли, ободья, колеса, обручи и пр. (стр. 234.)

Цѣнность сплавляемаго по Днѣпру груза составляла:

Въ 1852 году . . .	726,876	руб.	сер.
— 1853	697,733	—	—
— 1854	649,621	—	—
— 1855	524,764	—	—
— 1856	1,279,143	—	—
— 1857	1,250,228	—	—
— 1858	1,332,996	—	—

Къ сожалѣнію, цифры эти далеко не точны. Они получены изъ произвольныхъ показаній владѣльцевъ грузовъ, означаемыхъ въ накладныхъ, которыя выдаются каждому судну. Въ 1852 году учрежденъ на Днѣпрѣ 1/4% сборъ со стоимости сплавляемыхъ грузовъ, и послѣ того цѣнность грузовъ начала понижаться; этимъ объясняется и большая разница между цифрами въ 1851 и 1852 годахъ. По собственному сознанію торговцевъ, чтобы уменьшить платимый сборъ, они слишкомъ вдвое уменьшаютъ цѣнность груза. При всемъ томъ изъ вышеприведенной вѣдомости можно сдѣлать вѣрное заключеніе, что провозъ по Днѣпру съ каждымъ годомъ увеличивается, ибо допустивъ даже, что цѣнность груза показана на половину, то все же разница между 1852 годомъ и 1858—огромная; нѣтъ сомнѣнія, что транзитная торговля постоянно будетъ усиливаться по мѣрѣ развитія пароходства по Днѣпру.

Общая цѣнность судоходной промышленности по низовью Дона, которая тоже можетъ быть причислена къ транзитной торговлѣ, простирается въ настоящее время до 9,000,000 руб. серебромъ. Изъ нихъ на долю Ростовской пристани приходится до 8,000,000 руб. ср., Нахичеванской до 1,000,000 руб-сер. и Азовской до 10,000 руб. ср. (стр. 235).

Трудъ, въ Екатеринославской губерніи, цѣнится очень высоко; во время полевыхъ работъ работникъ получаетъ въ сутки 1 р. ср. съ харчами, поденная работа ремесленника цѣнится еще выше. При такихъ высокихъ цѣнахъ, неудивительно, что лѣтомъ на работу приходятъ плотники и каменьщики не только изъ сосѣднихъ, но даже изъ отдаленныхъ губерній.

Къ числу наиболѣе выгодныхъ промысловъ, г. Павловичъ причисляетъ извозъ, который находится въ рукахъ чумаковъ, а также нагрузка и выгрузка кораблей въ портовыхъ городахъ. Чумаки получаютъ часто до 25% на затраченный, для обзаведенія, капиталъ, а занимающіеся нагрузкой и выгрузкой, большею частью мѣщане, назы-

ваемые *дрягилями*, получаютъ иногда до 2-хъ рублей въ сутки. Говоря о торговлѣ, г. Павловичъ, основываясь на слышанномъ отъ людей достойныхъ довѣрія, замѣчаетъ что, »Греки рѣшительно сдѣлались монополистами всей торговли на Азовскомъ морѣ и стараются подорвать всякую попытку людей другихъ націй—завести контору съ цѣлію отправки заграницу хлѣба и другихъ предметовъ сбыта. Греки не пожалѣютъ въ этомъ случаѣ даже порядочнаго капитала лишь бы не допустить кого либо не изъ своихъ единоземцевъ къ производству заграничной торговли въ значительныхъ размѣрахъ« (стр. 241).

Образованіе населенія Екатеринославской губерніи находится на той же степени, какъ и въ большей части нашихъ губерній. Вотъ цифры, приведенныя г. Павловичемъ: духовныхъ учебныхъ заведеній 4: Екатеринославская духовная семинарія, и Екатеринославское, Бахмутское и Маріупольское духовныя училища.

Обучающихъ въ семинаріи 9, а въ каждомъ изъ училищъ по 5-ти; учащихся въ 1857 г. было 551.

Также незначительно и число свѣтскихъ учебныхъ заведеній; изъ нихъ въ губерніи: подвѣдомственныхъ Екатеринославской дирекціи училищъ—68 учебныхъ зведеній и кромѣ того вѣдомства министерства государственныхъ имуществъ и колоніальныхъ училищъ 54, и наконецъ въ Таганрогской дирекціи — 22 учебныхъ заведенія. Во всѣхъ этихъ завединіяхъ учащихся 9,094, слѣдовательно приходится на 100 душъ населенія учащихся 0,85 — цыфра весьма незначительная, особенно если принять въ соображеніе, что изъ всѣхъ учащихся, почти $^3/_4$ ограничиваются обученіемъ грамоты.

Въ своемъ очеркѣ частнаго и общественнаго быта народонаселенія Екатеринославской губерніи, г. Павловичъ впадаетъ опять въ тѣ же ошибки и противорѣчія, которыя мы замѣтили выше, при изложеніи имъ хозяйства бывшихъ крѣпостныхъ крестьянъ; но здѣсь ошибки эти гораздо значительнѣе и бросающіяся въ глаза противорѣчія ярче.

Вотъ между прочимъ что говоритъ г. Павловичъ о сельскомъ народонаселеніи губерніи, преимущественно о Малоруссахъ:

Все, что́ намъ случалось слышать о характерѣ, нравахъ и обычаяхъ Малороссіянъ простаго званія, называемыхъ вообще *хохлами*, мы находимъ вполнѣ примѣнимымъ и къ народонаселенію Екатеринославской губерніи. Тѣ же вялость, лѣнь, безпечность, тоже упрямство въ характерѣ, тѣ же странные, иногда смѣшные и даже нелѣпые обычаи, то же пристрастіе къ напиткамъ и тяжбамъ существуютъ и здѣсь между Малороссами, какъ и въ Подольской и Полтавской губерніяхъ. Хорошія черты этого племени также не изгладились;

Малороссіяне довольно смирны, покорны, некорыстолюбивы, и умъ ихъ, хотя не быстръ и не изворотливъ, но положителенъ и проницателенъ (стр. 264):

Мы объясняемъ себѣ подобный взглядъ автора только тѣмъ, что онъ былъ заранѣе уже составленъ, а составленъ онъ былъ на основаніи показаній людей никогда не трудившихся, но пользовавшихся трудомъ народа,—на основаніи того предразсудка, который пущенъ издавна людьми, неостанавливающимися, для пріобрѣтенія, ни предъ какими средствами. Предубѣжденіе на счетъ характера малороссовъ напоминаетъ намъ другое—насчетъ Англичанъ, которыхъ у насъ еще такъ-недавно почти всѣ считали народомъ коварнымъ и подлымъ торгашемъ.

Еслибы г. Павловичъ поближе приглядѣлся къ южнорусскому народу, то нашелъ бы въ немъ навѣрно и другія достоинства кромѣ *смиренія* и *покорности*; онъ увидѣлъ бы, что Малороссъ не лѣнивъ, а медленъ и спокоенъ въ работѣ, къ чему его располагаютъ какъ самый климатъ, такъ и главныя его занятія—скотоводство и земледѣліе. Правда, умъ Малорусса не изворотливъ въ томъ смыслѣ, чтобъ ловко надуть кого-нибудь съ цѣлью зашибить лишнюю копѣйку, какъ это часто встрѣчается въ крестьянинѣ-Великороссѣ, который, вслѣдствіе неблагодарной почвы и другихъ причинъ, сдѣлался поневолѣ мелкимъ промышленникомъ, кулакомъ, надувающимъ своихъ собратій; но за то Малороссъ гораздо развитѣе въ нравственномъ отношеніи; онъ—честенъ, остроуменъ, многое понимаетъ, и надъ многимъ смѣется своимъ ѣдкимъ, горькимъ смѣхомъ; въ этомъ можетъ убѣдиться всякій, кто хоть разъ побесѣдуетъ съ нимъ въ его хатѣ, оставивъ при этомъ за порогомъ всѣ *панскія* замашки, съ которыми не вызовешь *хохла* на откровенную бесѣду и останешься только въ томъ убѣжденіи, что Малороссъ *упрямъ*, хотя *смиренъ* и *покоренъ*, какъ объ немъ думаютъ многіе господа, управляющіе имѣніями отсутствующихъ помѣщиковъ, и большая часть офицеровъ, стоящихъ постоемъ въ деревняхъ и отъ бездѣлья и скуки Богъ знаетъ въ чемъ проводящихъ время.

Кажется, что г. Павловичъ, не благоволя къ Малороссамъ, совсѣмъ другими глазами смотритъ на Нѣмцевъ-колонистовъ вообще и на меннонистовъ въ-особенности. Восхищаясь ихъ благосостояніемъ, онъ превозноситъ ихъ честность, трудолюбіе, человѣколюбіе, супружескую вѣрность и сожалѣетъ только объ одномъ, что они не выполняютъ цѣли правительства, имѣвшаго въ виду при ихъ переселеніи распространить въ народѣ улучшенное хозяйство, оттого «что колонисты, придер-

живаясь своихъ обычаевъ и даже языка, почти не входятъ въ сношенія съ нашими поселянами». Къ этому авторъ прибавляетъ:

Впрочемъ, по общему мнѣнію людей, ближе знакомыхъ съ здѣшнимъ простонародьемъ, никакіе примѣры не могутъ улучшить быта Малороссіянъ; грубые предразсудки, заставляющіе сына непремѣнно жить такъ, какъ его отецъ, и врожденныя вялость и лѣнь всегда будутъ составлять важнѣйшее препятствіе къ улучшенію ихъ быта. Притомъ же, бывшее крѣпостное право *отчасти* уменьшало въ нихъ желаніе заботиться объ улучшеніи своего положенія (стр. 265).

Опять ошибается г. Павловичъ, приписывая главнымъ образомъ *вялости и лѣни* дурное положеніе земледѣльческаго населенія Екатеринославской губерніи, и только *отчасти* объясняя это крѣпостнымъ состояніемъ. Странно, дико требовать, чтобы крестьянинъ заботился объ улучшеніи своего хозяйства, почти единственно въ видахъ увеличенія доходовъ своего владѣльца. Главныя причины лучшаго положенія нѣмцевъ-колонистовъ сравнительно съ кореннымъ населеніемъ края — отсутствіе крѣпостнаго права, освобожденіе на 10 лѣтъ, со времени поселенія, отъ податей и навсегда отъ рекрутства, и почти совершенное освобожденіе отъ квартирной повинности, которой колоніи подвергаются въ рѣдкихъ случаяхъ, только тогда, когда черезъ нихъ проходятъ воинскія команды и то на самое короткое время, для ночлега и дневки (стр. 277). Этихъ благопріятныхъ условій не существовало для крестьянина-Малорусса и, не смотря на то, даже г. Павловичъ, въ бытность свою въ Екатеринославской губерніи, замѣтилъ, что—

«Здѣшнее простонародье живетъ хотя не богато, однакожъ въ довольствѣ. Здѣшній бѣдный крестьянинъ могъ бы назваться зажиточнымъ въ западныхъ губерніяхъ и во многихъ изъ великороссійскихъ. Жилища ихъ отличаются рѣдкою опрятностью, они каждую недѣлю выбѣливаются и вычищаются. Курныхъ избъ вовсе нѣтъ; окна въ домахъ довольно большія и это придаетъ имъ видъ городскихъ построекъ (стр. 264).

Нельзя не обратить вниманіе и на то, что надѣленный качествами, приписываемыми г. Павловичемъ, Малороссъ долженъ оставаться безпечнымъ, лѣнивымъ и чуть не тупымъ существомъ во всякой дѣятельности. Но въ подтвержденіе сдѣланнаго нами замѣчанія, что медленность и спокойствіе земледѣльца-Малорусса происходятъ единственно отъ его занятій, а также, что выводы автора часто противорѣчатъ одинъ другому и тѣмъ обнаруживаютъ свою односторонность и несостоятельность, приводимъ слова самаго г. Павловича о Днѣпровскихъ лоцманахъ, по происхожденію Малороссахъ, положеніе которыхъ, какъ онъ самъ замѣчаетъ, вообще незавидно (стр. 270).

Лоцманъ, тотъ же Малороссъ, но съ дѣтства привыкшій къ опасностямъ, и потому самый наружный видъ его выражаетъ отвагу и нѣкоторую гордость. Идетъ онъ быстро и держится прямо; въ немъ незамѣтно той неловкости, которую видимъ у его единоплеменниковъ, потому что онъ привыкъ къ быстротѣ движеній во время переправы черезъ пороги, гдѣ иногда отъ одного мгновенія зависитъ участь барки и жизнь людей. Онъ развязенъ и ловокъ, и на волѣ, въ своей сферѣ, принимаетъ иногда очень живописныя позы. Нравственность у лоцмановъ прекрасная и въ отношеніяхъ ихъ между собою замѣтна нѣкоторая мягкость (стр. 271).

Переходимъ къ послѣдней главѣ книги г. Павловича: «Азовское козачье войско».

Здѣсь особенно поражаетъ чрезвычайная оффиціальность историческаго очерка г. Павловича, сбивающагося иногда на наши старые учебники; вотъ—какъ начинается эта глава:

По уничтоженіи послѣдняго Коша Запорожскаго (5-го іюня 1775 года) значительная часть Запорожцевъ (около 5,000 человѣкъ), руководимая вредными совѣтами и своимъ молодечествомъ, рѣшилась лучше бросить родину, нежели оставить козачество. Съ этой цѣлью она устремилась къ устью Дуная и передалась подъ владычество Турціи, которая позволила ей тамъ же избрать для поселенія мѣста, гдѣ переселенцы и приняли названіе Буткальскихъ козаковъ. Храбрость и любовь Запорожцевъ къ оружію и на чужбинѣ не погасла; они участвовали въ войнахъ Турціи съ ея сосѣдями, въ томъ числѣ, къ стыду этого общества, и съ своими соотечественниками—Русскими (1789 и 1791 г.); впрочемъ это случилось только въ эти два года, послѣ чего Запорожцы воспротивились воевать болѣе съ своими братьями по крови и по оружію и Порта повелѣла потомъ употреблять ихъ только противъ Сербовъ, Албанцевъ и Грековъ.

Но если не угасла еще прежняя воинственность Запорожцевъ, то и родина была ими горько оплакиваема. Желаніе возвратиться на родину обнаружилось уже съ 1803 года. Русское правительство, руководимое милосердіемъ къ несчастнымъ хотя и преступнымъ Запорожцамъ, согласилось охотно на ихъ возвращеніе; но, не смотря на эту (съ 1803 по 1828 года) частную, такъ сказать, эмиграцію, главная семья задунайской козачей общины все еще оставалась въ Булгаріи. Честь спасенія Запорожцевъ отъ лежавшаго на нихъ болѣе чѣмъ полувѣковаго стыда и возвращеніе ихъ на родину, принадлежитъ собрату ихъ и кошевому отаману—Осипу Гладкому, который предложилъ имъ бѣжать изъ Турціи и передаться Русскому государю, на милость котораго всѣ надѣялись и желали заслужить ее всѣми пожертвованіями въ начавшуюся тогда, въ 1828 году, войну съ Турціею. Желаніе Гладкаго нашло отголосокъ во всѣхъ его сподвижникахъ и, 20 мая 1828 года, 42 лодки Запорожцевъ, прибывъ къ Измаилу, гдѣ находилась тогда императорская главная квартира, назначили депутатовъ, которые, испрося позволеніе явиться государю императору, Николаю Павловичу, благосклонно были приняты Его Величествомъ, а Гладкій, въ чинѣ полковника, назначенъ былъ начальникомъ отдѣльнаго Запорожскаго войска, принявшаго участіе въ войнѣ нашей съ Турціею.

Такимъ образомъ, имя и бытъ Запорожскаго войска воскресли на самомъ приличномъ для него поприщѣ—на полѣ брани (стр. 343—344).

Это историческое повѣствованіе не совсѣмъ вѣрно. Не вредные совѣты и молодечество были причиною выселенія Запорожцевъ, а самое уничтоженіе Коша, то есть уничтоженіе козацкой самобытности и связаннаго съ нею самоуправленія и воли, а главнѣе всего — страхъ крѣпостнаго права, уже начинавшаго водворяться въ краѣ, и еще болѣе ненавистнаго чѣмъ старыя враги Малороссіи — Татары и Турки. Когда, за уничтоженіемъ Запорожскаго коша, тысячи Малороссовъ стали поступать ввидѣ подарковъ, петербургскимъ вельможамъ, Запорожская Сѣчь обращена въ простое село Покровское, а земли отданы князю Вяземскому, то не только бывшіе Запорожцы, но и земледѣльцы, новозакрѣпленные крестьяне, во множествѣ перебѣгали границу и селились въ молдавскихъ и турецкихъ владѣніяхъ. Въ это время и бывшіе Запорожцы, около пяти тысячъ человѣкъ, подъ начальствомъ походнаго атамана Ляха ушли съ родины и отдались подъ «протекцію» Порты, поселившись подъ именемъ Буткальскихъ козаковъ, сначала въ островахъ Дунайскихъ устій, а потомъ нѣсколько выше по Дунаю, въ окрестностяхъ крѣпости Гирсово. Здѣсь они оставались во все время, пока не измѣнился хотя отчасти существовавшій порядокъ вещей, послѣ чего они и стали возвращаться въ Россію, но вовсе не въ видѣ частной эмиграціи, а въ довольно значительномъ числѣ. Такъ еще во время турецкой войны 1806—1812 года, генералъ Михельсонъ сформировалъ изъ бывшихъ Запорожцевъ, возвратившихся изъ Турціи, два полка—Буджацкій и Усть-Дунайскій, которымъ, по указу 20 февраля 1807 года, присвоено было названіе Усть-Дунайскаго войска. По окончаніи войны войско это было упразднено и часть козаковъ отправлена на Черноморье, а остальные водворены въ качествѣ казенныхъ крестьянъ въ Бессарабіи. Такимъ образомъ послѣдовало это первое возвращеніе въ большомъ числѣ Запорожцевъ изъ Турціи, но вовсе не отъ раскаянія или чтобы «смыть стыдъ» (не желанія быть прикрѣпленными къ землѣ), а просто вслѣдствіе пробудившейся охоты вернуться на родину, гдѣ имъ перестало уже угрожать крѣпостное состояніе, и для избѣжанія необходимости служить въ войскахъ Турціи противъ Русскихъ и единовѣрныхъ Сербовъ и Грековъ. Правительство съ своей стороны было радо этому возвращенію, стараясь населить козаками безлюдныя и пограничныя мѣста. То же самое было и въ 1828 году, когда изъ Турціи ушли остальные Запорожцы подъ предводительствомъ кошеваго отамана Гладкаго, который, конечно, имѣетъ только

ту заслугу, что въ то время былъ атаманомъ, выбраннымъ всѣми козаками и дѣйствовавшимъ сообразно ихъ волѣ и желанію.

Въ настоящее время Азовскому козачьему войску принадлежитъ въ Александровскомъ уѣздѣ при Азовскомъ морѣ 74,308 десятинъ земли, которою, за исключеніемъ участковъ офицерскихъ и земель подъ станицами, юртами, садами и дорогами, козаки надѣлены въ количествѣ 15 десятинъ на каждаго; сверхъ того станицамъ отведены особые участки отъ 1000 до 1500 десятинъ для будущихъ надѣловъ и кромѣ того остается для войсковыхъ надобностей, къ извлеченію доходовъ, болѣе 7000 десятинъ (стр. 344).

Въ 1857 году, общее населеніе земель Азовскаго войска простиралось до 4806 мужчинъ и 5210 женщинъ, всего же 10,016 душъ [1]).

Служба козачьяго войска заключается въ крейсерствѣ на лодкахъ вдоль восточнаго берега Чернаго моря для предупрежденія подвоза контрабанды; козаки получаютъ во время службы жалованье по усиленному положенію, а порціонныя деньги и продовольствіе по морскому положенію, отъ казны; обмундировываться же и вооружаться обязаны на свой счетъ. Не смотря однако на службу и сопряженные съ нею расходы, сельское хозяйство азовскихъ козаковъ находится (по замѣчанію г. Павловича) въ довольно хорошемъ состояніи; такимъ образомъ въ 1857 году было посѣяно вообще: озимаго хлѣба 449 четвертей и яроваго 3040 четв.; снято же отъ этого посѣва: озимаго 2518 четверт., а яроваго 26,752 четверт. (стр. 348). Средній урожай вообще держится: озимаго около самъ $5^1/_2$, а яроваго около самъ $8^3/_4$. Преимущественное вниманіе козаковъ обращено на усиленіе посѣва пшеницы, какъ продукта, весьма выгодно сбываемаго заграницу.

Скота, въ 1857 году, въ войскѣ состояло: лошадей 955, рогатаго скота 10,616 и овецъ 10,996.

Образованіе въ Азовскомъ войскѣ весьма неудовлетворительно: въ немъ находилось въ 1857 г. всего одно приходское училище, въ которомъ было 2 учащихъ и 40 учащихся (стр. 347).

Описаніемъ Азовскаго козачьяго войска кончается книга г. Павловича.

---

[1]) По позднѣйшимъ свѣдѣніямъ, въ 1859 году населеніе земель Азовскаго войска простиралось до 10,826 душъ. Энциклопедическій словарь, т. II, 1861 г.

Не имѣвъ цѣлью разбирать этотъ трудъ въ подробности, и предоставляя это людямъ, болѣе насъ знакомымъ съ Екатеринославскою губерніею, мы желали только познакомить нашихъ читателей съ этою новою книгою, появленію которой нельзя не порадоваться при бѣдности русской литературы сочиненіями по статистикѣ,—указать при этомъ на тѣ ошибки и невѣрности, которыя слишкомъ бросаются въ глаза и заставляютъ пожалѣть о томъ, что если въ описаніи Екатеринославской губерніи часто встрѣчаются оффиціальныя цифры въ нѣсколько–разъ уменьшенныя или увеличенныя противъ дѣйствительности, то во многихъ случаяхъ, не ближе къ истинѣ, выводы и личныя наблюденія самого г. Павловича.

Февраль 1862 г.

В. И. Л.

ВІСТІ.

ТРЕТІЙ ЛИСТЪ ЗЪ ДУДАРІВЪ.

Прошли вже святки, мьясниці, и оце ми вже дождали посту.

Святки, якъ и всюди межъ миромъ хрещенимъ, пройшли весело.

На кутю, цілу нічъ не спали: все, то вечерю кожний приймавъ то отъ кумівъ то одъ сродниківъ, то самъ носивъ де. Мені приносили моі школярі вечерю. Оце принесе мисочку зъ кутею або зъ узваромъ и зверху три паляниці або пироги. Пироги у насъ бувають: одні такі, що просто начиняютця чимъ тамъ Богъ послявъ—горохомъ, капустою, мьясомъ, печінкою, сиромъ,—або такъ робитця наче паляниця, а вже якъ сажають у пічъ, то хазяйка зверху солодить оліею чи саломъ, згинае у двое и карбуе рубцемъ ложки. Такі пироги уживають замість паляниці, йдучи въ гості.

Отожъ, якъ хто принесе вечерю, то треба ёго вгостити—поставить закуску, почастувать горілкою, а якъ дітей, то пивомъ або медомъ, після треба те, що принесено въ мисочці, висипать въ свій горщикъ—той що стоіть въ сіні, на покуті.

И якъ оце буде принесена кутя, то вже въ мисочку треба насипати узвару, а якъ принесено узваръ, то треба насипать куті. Ту мисочку треба накрить своею паляницею и, подякувавши и оддавши честь, отдать тому хто принісъ, а якъ дітямъ, то ще дають по шажку.

Бувае й такъ, що старі запрошуютця одне до дного на вечерю и вже бесідують допізна. Признатьця, горілочки не цураютця и на кутю.

На перший день праздника кожний хазяінъ обідае дома, а вже після виходить въ гості, або кого до себе покличе.

Надъ-вечіръ, челядь (молодяжъ) збираетця у два кружки-дівочий и парубочий, и випрявляютця колядувать. Въ кожнімъ гурті е старше, що вже збирае гроші і починае колядувать; зветця *береза*. *Міхоноші*—ті, що носять *коляду*—стають по черзі. Зъ вечора, якъ зараня, то

кожне пустить у хату, и більшъ того, що й угостить; а вже туди пізнійше, то біднимъ дівчатамъ, що промерзнуть и позадріпуютця по заметахъ, лазячи черезъ городи, не гаразъ приходитця; зате жъ, якъ добьютця до якоі хати, що впустять, то ажъ пічъ мала,—такъ іхъ натовпитця. Такъ челядь цілісіньку нічь колядуе, ажъ похрипне сердешна. Регітъ, сміхъ, весело; а ще якъ зустрінутця де хлощі зъ дівчатами, то цімъ біда, бо й коляди часомъ позбудутця.

Колядникамъ виносять паляниць зо дві и тамъ чи грошей який шагъ, чи то вже сала шматокъ. Часть виручених грошей за коляду (а тіхъ грошей бувае не гуртъ) йде на церкву, а часть зостаетця на прогуляння. Сало йде на балъ, а паляниці продають: якъ цёго року, то гуртомъ продали одній московці по 1 к. ср. паляницю. На другий день челядь вся спить, а вже надъ–вечіръ продадуть коляду, наймають музику, впрошуютця до кого въ хату и гуляють: *пьють коляду*. Опрочі дні челядь на ковзалці, а вечорами де – небудь въ хатахъ гуляе:—кумедіі робить. *Крупи дерти:* Беретця невеличкий ослінъ и хто небудь на нёму сідае, якъ агличанський жокей на коні: ноги на землі, тіло пригнуте до ослона і руками на ослонъ обпираетця. Зверху покривають рядномъ цёго круподера. Ззаду хто небудь присідае и просажуе ціпокъ попідъ ослономъ вздовжъ. Той, що зверху ослона, починае переступать зъ ноги-на-ногу усе швидче-швидче, а той що ззаду, ціпкомъ стукае зъ-изподу въ ослінъ. Виходить наче справді круподерка. Але тутъ бувають и незвичайні пантомини; за тежъ и жаденъ парубокъ нестане до ціеі кумедіі, авже такъ музикажонатий, бо у насъ всі музики, при своій поэзіі, мають багато циніз–му, котрий висказують въ яківочнихъ (équivoque) словахъ и пантоминахъ. Всежъ таки ця кумедія считаетця одъ парубківъ, и дівчата заразъ же виступають зо своею. Дівоча кумедія зветьця *Хлопці*. Котрій тамъ способнійшій на рукахъ, нижче пучки руки, привьязують перехрестя зъ соломи. Рука тоді служить болваномъ за–для лялки: Пучка буде голова, перехрестя — руки, а ціла рука наче туловище. На такий болванъ надівають сорочечку дитячу, застібають і підперізують. Це на обохъ рукахъ. Після викрадають у хлощівъ чорні смушкові шапки и кумедіянтка пучками кожноі руки бере шапку зъ-изподу за підбійку: себъ-то накривае голови тімъ хлощямъ, що уже пороблені зъ рукъ. Тоді кладуть дівку въ рядно навзнакъ и прикривають ій видъ и все тіло зновъ рядномъ, и вносять такъ зъ комори въ хату. Руки у дівки навхрестъ витягнуті. Тутъ му-

зика починае грать жалібноі и дівка руки зводить и обидва хлопчики лялки киваютця и наче чого сумують, да также, виходить, жалібно плачуть. Музика починае грать різвійше все веселійшоі—и хлопчики починають танцёвать и одъ часу до часу въ самімъ танці стукаютця голівками. Музика зновъ починае жалібноі, хлопці розкидаютця зновъ и зновъ сходятця и сумують-плачуть; музика зновъ веселоі и вони зновъ танцюють и т. д.,—поки докучить. Тоді кумедію усю виносять не одкриваючи въ комору и тамъ уже розбирають и входять зновъ до хати гулять. Музика до ціеі пантомини спочатку дуже жалібна, плаче-наче, а після–зновъ дуже весела, и, коли я ни чувъ, все однакова.

Дітвора весь часъ гуляе на дворі: завсігди можна бачить купки дітей, закутанихъ въ материні або батькові кожухи, зъ позпущеними рукавами и зъ червонимъ носомъ. Багато зъ нихъ мають своі са–почки и ними якось тамъ почерзі спускаютця. А підъ гору все таки треба йти пішки и везти санки, хоть якъ швидко не іде зъ гори.

Старші святками тожъ гуляють. Оце зрана хто-небудь прибіжить зъ паляницею, або дитину пришле и кличе до себе на обідъ. Прийдешъ; въ хаті чисто, поприбірано; окромъ хазяінівъ ще хто небудь зъ гостей сидить важно, и тебе садовлять. Балакаешъ зъ хазяіномъ, а хазяйка часомъ тілько прикине яке слово одъ печі, де вона ще пораетця. Далі хазяінъ дивитця на хозяйку пильно, наче що питае; зглянулись—и хозяінъ ліпить три свічечки коло образівъ, засвічуе лямпочку, бере покришку зъ жаромъ, посипае ладаномъ, всі встають, а хазяінъ кадить подъ образами и по всій хаті. Забувъ сказать, що якъ беретця до цёго, то всігди оперезуе поясъ на себе, котрий, сідаючи за стілъ, опьять скидае. Кітъ и собаки не повинні буть подъ цю пору въ хаті. Покадивши хазяінъ каділницю становить на покуті, і каже: «Прошу, чесні гості, зговорить оче–нашъ». Всі молятця. Хазяінъ, якъ жрець, якъ патріарха, попереду, далі гості—миръ, на полу діти малі, а ззаду всіхъ, коло печі, хазяйка, ніби коло жертвенника.

— Прошу–жъ вашоі милости, мостітця, каже хазяінъ.

— А дай-но, стара намъ що на підвалину.

Всі перехрестившись вкушають попереду хліба святого, а після хазяйка становить мисочку зъ мьясомъ. Хазяінъ бере чарку въ праву руку, а лівою наливае и починае: «Померщимъ душамъ царство небесне; батькамъ, матерямъ, братамъ, сестрамъ, діткамъ маленькимъ, нехай легко згадаетця нашому (чи сватови, чи кумові), а намъ пошли

Боже вікъ и здоровья, щобъ цей празникъ опроводить, Нового году (чи тамъ водохріщъ, чи пущання) дождать легенько и веселенько въ мирі-покоі изъ вами здоровими. Будьте здорові, будьте здорові, — а будь здорова стара—діти». И чарка випиваетця до дна. Після хазяінъ подае повну чарку хазяйці и вона, звичайно вклонившись, здоровается зо всіма. Чарка зъ звичайною мовою далі такъ поступае до кожного гостя — спочатку до мужиківъ, що сидять по-підъ стінами за столомъ, а після до бабівъ-жінокъ, котрі мостятця на ослоні передъ столомъ. Балачка ще не йде до якого часу.

Хазяйка становить на стілъ першъ одну на покутний кінець стола миску зъ капустою (по московські *щі*), або зъ борщемъ, а після другу на другий кінець стола и розкладае ложки. Хазяінъ нарізуе хліба и зновъ беретця до пляшки. Чарка налита. «Будьте здорові,» каже хозяінъ, будьте здорові, будь здорова, стара! даруй Боже благо й весело. Даруй, Боже, щастя, долю, хліба вволю, а хліба найбільшъ, а до хліба посилай, Боже, капусту, буряки, огірки—щобъ дождали садить и поливать, а після въ добрімъ здоровьі поживать». Чарка випита, поступае зновъ повна до хазяйки и т. д. Теперъ уже не кожне випивае повну, а такъ тільки потрошки. Обчастувавши, хазяінъ ложкою робить на борщі, чи тамъ на капусті, хрестикъ, примовляючи: «Господи Боже, благослови! прошу покорно годуйтесь». Миска після досипаетця зновъ борщемъ, чи капустою, а далі капуста приймаетця и становитця покришене мьясо. Зновъ хозяінъ здоровается и примовляе: «роди, Боже, хлібъ, а до хлібъ опеньки (1), щобъ до стожка ходили». Чарка йде тімъ же порядкомъ. Після опенёкъ становлять галушки, а якъ у кого—кашу зъ молокомъ. «А ну-лишъ, стара, ти поздоровайся зъ нами». Хозяйка частуе и примовляе: «щобъ Господь родивъ пшеницю и всяку пашницю, щобъ дождали жать (2), и споживать и людямъ честь воздавать». А до молока кажуть: «прискоряй, Господи, Божу росу, щобъ коровки доілись». Миски досипаютця ще разъ, та вже ніхто не ість. Хазяінъ просить: «годуйтесь, добирайте». — Нехай Господь наповняе до віку! вже вдовольнились. — Ще прозьба, ще одказъ. «Ну, прошу вибачить, пробачте, гості моі: не скупость, така спроможность», каже хазяінъ, вставши изъ-за стола. Всі встають, благодарять Богові, а після хазяінові, хазяйці: «Спа-

(1) Опеньки, въ цій поточній мові, значить мьясо. *Мьясо*—сказать незвичайно.
(2) (Бо то вже посіяне).

сибі и тобі, батьківъ сину, и тобі спасибі, батькова дочко», додають до дівки, або до паробка. Хазяінъ просить зновъ сідать. «Прошу покорно зновъ посадовітця — щобъ у насъ старости сідали». Всі сідають, приговоруючи: «нехай все добре сідае у васъ и у вашій господі».

На стілъ зновъ становлять закуску, дівка подасть гостямъ насіння а старі частують зновъ. Далі пійде мова смілійша, а далі й пісня; якъ на первихъ дняхъ Різдвяних святокъ, то колядки. Такъ гуляють собі, ажъ ото хто-небудь зъ гостей встае и говорить нишкомъ щось зъ своею жінкою. Жінка попрощалась зъ хазяйкою коло печи и побігла, а чоловікъ просить усіхъ гостей до себе. Всі благодарять хазяіна «за хлібъ, за сіль, за честь» и починають виходить. Але зъ хати ніхто не вийде, не взявши одъ хазяіна паляницю. Я забувъ ще сказать, що у насъ е звичай, що якъ приходишь до кого въ гості, то конче треба кланяться хлібомъ, треба хазяінові хати, або хозяйці, въ руки оддать паляницю; а вже якъ гості виходять, то хозяінъ дае кожному свою. Чоловікъ зъ жінкою кланяются одною паляницею.

Въ другій хаті йде тожъ саме. У насъ йде до шинку гіркий пьяниця, або тоді якъ проводить якій праздникъ. А то ще якъ ідешъ зъ ярмарку, то заідешъ до Ласої, або оттакъ въ неділю хто пійде посидіть до Параски-шинкарки, а далі другій и третий, да такъ и збереться кумпанія; а въ свято такъ більшъ по господахъ гуляють. Бувають у насъ и балки — то въ господу закликають музику, але то вже такъ за-для-ради оказії — отъ якъ дружки беруть до себе весілля або-що.

На обідахъ частуются пляшкою, а по оказіяхъ, хрестинахъ, похоронахъ, весілляхъ и т. д. наливають горілку въ миску, становлять на столі и вже ложкою наливають въ чарку.

Такъ на гулянні сходить часъ ажъ до Меланокъ (31 декабря).

Ввечері починають ходить купками діти, закутані въ батьковій материні юпки або кожухи и щедрують попідъ хатами. Щедровники подходять звичайне підъ вікно хатнє що одъ дверей. Имъ виносять по шматочку паляниці, а якъ хто, то й по шажку грошей.

На Меланки дівчата ворожять. Лічять колки, приговарюючи »Вдовець, моледець.« И такъ уже взнають, которій тамъ уже впаде — вдовець чи молодець. Піздніше вибігають на двіръ и по одинці кричать:» доле, гу! доле, а йди до мене вечеряти.» Хлопці ціого виглядають и одгукуются. Часомъ усі якъ котрій гукнуть — такъ

сердеша й непізнае своеі долі. А якъ часомъ, то собаки загавкають: зъ якого кутка загавкають, то зъ того й доля до неі прийде.—свати). Ще на Андрія (30 листопада) дівчата у насъ ворожать. Оце візьме коноплянного сіммя, пійде на дрівотню, прогребе снігъ и посипле коноплі. Після—запаску зъ себе и давай нібито волочить, приговоруючи: »Сію коноплі, сію, зъ кімъ же я іхъ буду брати, зъ кімъ буду вікъ вікувати?» пита сердешна. А тутъ разомъ изъ-за повітки гукне хто наче зъ бочки: «зо мною!» Тоді дівка безъ запаски навтікача, ажъ спотикаетця...).

На Меланки можно вже слать старостівъ—свататьця. То вже бігаючи съ дівчатами, можно споткать, що двое якихъ голубятъ—дівка зъ парубкомъ—біжать скликать рідъ на змовини.

Всі ці мясниці можна свататьця и гулять весілля.

Сватання можно гулять уже тоді якъ вода освятитця. У насъ поведенція, щобъ свататьця йти благословитьця до панотця. Тутъ треба й дохідъ нести. А часомъ, то й перебой бувае. Не благословляе—значить—не буду вінчать, та й що хочь роби.

О весілляхъ нема що тутъ розводитьця—іншимъ часомъ я вамъ випишу весілля такъ, якъ вони у насъ одбуваютця, зо всіми порядками й піснями, а теперь тільки те скажу, що ті брешуть, що кажутъ, що наші весілля мають багато цинизму. Неправда. Я самъ бувавъ на ціхъ усіхъ порядкахъ, то добре знаю, що цинизму нема. Бо на те не зволяе повага старихъ людей, которі тільки тутъ, на весілляхъ, сходятця въ гульні зъ челяддю.

На водохрещі воду беруть до-дому и, допіру, напившись води, можна істи. Дітямъ дають ще прошлогоднёі води. Ви знаете, що воду святять разъ на голодну кутю (наканунѣ Богоявленія 5-го января) зъ вечора, а після зновъ на другий день зраня. Кажуть, що якъ ховать воду, то вечірня и черезъ годъ буде чиста якъ слёзина, а ранняшня буде мутна.

Якъ везешъ воду зъ церкви и въ тебе е бджоли, то не давай води нікому. Не можна, кажуть.

Мясниць у насъ було сімъ неділь, щитаючи одъ Різдва. Шоста неділя т. е. друга передъ масляною, називаетця *всеідна*.

Далі йде неділя *переступна*—це бъ то переходъ, переступъ до посту. Тутъ уже треба глядіти пятниці и середи; а якъ хто, то й въ понеділокъ ідять зъ постомъ. (У насъ таки багато людей поне-

ділкують,—ідять зъ постомъ черезъ увесь годъ въ понеділокъ. Багато жінокъ по пятницямъ зорікаютця прясти и шить) (1)

Въ неділю передъ осьмою, (масляною) заговляють. Позвичаю унасъ заговляють стуженими ніжками свинячими, чи то товарячими (те що по-московскі зветця *студень*). Ще въ понеділокъ на масляній до обіду можно доідать млинці жарені на салі, або ніжки—а вже одъ вівторка прощайсь зъ мяснимъ ажъ якъ дасть Богъ дождать Великоднихъ святъ. Усю неділю йдуть вареники—а тамъ и того нестане. Стае пістъ святий. Передъ пущанемъ привьязують хлопцямъ колодки—але вони у насъ такъ багато не значать, якъ у Подолянъ. Кажуть сміючись, що буцімъ то дівчата, що не посватані сіхъ мясниць, напущення бігають кругомъ хати и плачучи приказують: «заговіла, батеньку, заговіла! бодай тобі батеньку хата згоріла». Онъ якоі заведе зъ злости! Да це тільки такъ дразнять дівчатъ.

Такимъ побитомъ и ми дождали посту.

Зима у насъ цёго року була люта. Морози крішкі держали, а снігу то либонь більше якъ прошлого року. Бачте, то-рікъ повіе, та й перестане, а теперь ажъ оце теперь наче трохи отпустило. На рівному було до пяти четвертей снігу.

Бувъ я на контрахтахъ въ Київі. Все шумить, брязчить, кричить. Селянинъ бідний наче въ омуті крутитця. Біда, якъ прийдетця іхать нашими дринджолами (2), що все забігають въ затокй: такъ и заробишъ по ушамъ одъ якогось съ подушкою на голові ямщика, або дишлемъ въ шию якоі пари паньскихъ *соврасівъ* Уже радуесся въ думці, що ось виідешъ нарівне и коненята потягнуть злегка сані, ажъ тутъ де не візьметця жандаръ на коні, Донець зъ нагайкою... «Куди лѣзешъ—ворочайся». Вертайсь, бо ще битимуть. Оттаке то. Панівъ сила—та шкода, що кажуть въ контрахти на панахъ щитали 22,000,000 карб. довгу. Багато, багато було банкрутівъ, а найбільшъ сахароварівъ.

Балагани такъ само якъ и всігда стоять, а въ салю, то й нейди нашъ братъ:—непустять. Кажуть, що багато не попродавало свого сахару. А вже що клопоту було зъ доставою, то я добре знаю. Бо то морози держались добрі, люди мерзнуть—а тутъ на нашихъ дорогахъ вибоі.

---

(1) На цій неділі кончаютця весілля — бо вже хиба молоді будуть обое вдовці або котрий небудь зъ нихъ—то можно весілля гулить и на масляній, а паробкові й дівці на масляній негодитця.

(2) Дринжоли-сані.

Инше ажъ плаче, якъ що поламаетця, а нема чимъ поправить, а ще и шляхъ загáтить; треба звертать ёму, а зверни, то й не витягнешъ. У насъ шляхъ зимовий йде тілько на дві колії—та й годі.

Въ аренди брали села, такъ якъ и першъ. Десь уповають нате, що ще люде годъ цілий робитимуть.

Хто ёго знае, який у нашімъ краі бувъ досі рощотъ. Земля дуже дешево й шла. У насъ паньськоі землі есть 310 десятинъ—значить підъ посівами буде 260 десятинъ. Я, бачте, на экономію и на удобні землі отбиваю 70 десятинъ. Сінокосъ считаю такъ, якъ и посіви. Одбивши це зостанетця 240 десятинъ. Третя часть въ толоці, 160 десятинъ буде підъ ужитками.

Роботи считаючи зъ пішака (т. е. такого що держить по півъ-ризи въ кожну руку—всёго 3 дес. 702 саж. □) въ тиждень по 50 коп. с.—буде 25 руб. с. (по инвентару, день піший цінитця $17^1/_2$ к. с. мужичий, а жіночий 15 к. с.; повиненъ пішакъ одбуть 2 дні и жинка 1 день).

Тягловикъ (т. е. такий що держить по ризі въ кожну руку—всёго 6 дес. и 1404 саж. □ (1)) одбуває роботи въ тиждень за 1 р. с.—то въ годъ на 50 р.

(Це я бачте считаю по такій ціні, яка есть по инвентару).

У насъ пішихъ хозяінівъ 34, значить роботи вони одбувають на 50 р. с.

Тягловихъ 6—роботи зъ нихъ буде на 300 р. с.—Всіеі роботи съ пішихъ и съ тяглихъ виходить 1050 р. с.

Въ аренду отдаетця 160 десятинъ удобноі землі на 1050 р. с. роботи, на 220 р. с. корчми и на 20 р. с. млинъ вітра,—це все ціною въ 1290 р. с. Отдавалось въ аренду за 1500 р. с. то значить 160 дес. землі, уже не щитаючи всіхъ хозяйскихъ вигодъ, отдавалось за 210 р. с. Бачте, яка ціна, а це все черезъ те, що ціна на роботу пошти не щиталась, хоть тіеі тілько роботи й іли хлібъ.

Теперъ, отдаючи саму землю и корчму (240 десят.) поміщиця може брать 800 р. с., а зъ чиншіівъ випаде поміщиці зъ 34 піш. 476 р. с., а зъ 6 тяглихъ 158 р. всёго 634 р. с.

Грамоти у насъ ще й не пишутця: щось не пристають. Въ Мировці Київського повіту у пана Бутовича вже пристали, такъ на іхъ кругомъ кричать. Въ нашімъ закутку земля дуже згориста—все

(1) Риза у насъ считае въ собі чотирі мурги а мургъ значить 1317 □ с.

кряжі, шпилі, провалля, и ця земля защитана до первого разряду, а селяне не хотять щитать ії за первий разрядъ. Богъ ёго знае, якъ воно буде.

Тімъ часомъ мені сердито на инвентарі: то я ще разъ до нихъ вернусь. Тамъ праця дуже дешево общитана. Мужичий день по $17^1/_2$ к. (по сімъ гривень по-нашому), а жіночий по 15 к. с. Хозяінъ вироблявъ панові по цій ціні 50 к. с. въ тиждень. Згонні дні що то кожна робоча душа мусила одбуть 12 день літомъ по ціні отъ 10 к. до $7^1/_2$ к.: А проста робота, такъ середнёю лічбою зъ чоловіка стоіла 25 коп. с.

Це значить коженъ панъ и кожному работникові мужикові наривавъ собі $7^1/_2$ к. с. (півъ-золотого). Въ годъ сто день—сто півъ золотихъ, виходить 7 р. с. 50 к. с. Я того й не щитаю, що въ статистичному описі села, оддальнёго одъ торговихъ місць, ціна показана дуже мала: це значить, що мужикъ багатий, бо «имѣетъ средства вести торгъ, заниматься промышленностью». Панъ, наймаючи фуру, дешевше платить, бо не за 20 верстовъ, а тільки за 12—такъ въ инвентарі показано.

Теперъ якъ оцінували все діло, то мужикові по совісті виходить за перший разрядъ землі одбуть 20 день, або заплатить 3 р. 30 к. (зновъ не по совісті, бо за 20 день треба дать найменьшъ 4 р. с. и черезъ те ніхто й не думае приставать на одробітокъ) За $4^1/_2$ д. коренного наділу треба платить 14 р. с. 85 к. с.; а перше-досі мужикъ одбувавъ за 3 д. и 702 с. роботи на 25 р. с. А треба бъ всёго за 3 д. 702 с. платить 9 р. $90^{99}/_{160}$ к. це виходить, що щогоду поміщикъ бравъ лишніхъ 15 р. с. $9^{61}/_{160}$ к. с.

Инвентарі одъ 1848 року, то буде вже 12 годъ—нехай 11, то вийде що всі поміщики, беручи роботою більшъ противъ инвентарної ціни въ годъ по 7 р. 50 к., вибрали вже 82 р. с. 50 к. с. зъ хазяіна. А якъ считать те, якъ теперъ оцінована земля (а земля теперъ дірогша)—то поміщикъ беручи въ годъ по 15 р. с. $9^{61}/_{160}$ к. с. за 11 годъ взявъ на кожнімъ рунті 166 р. с. $3^{31}/_{160}$ к. с. Таке то! Аже одначе сказано: «Хто старое помянетъ, тому глазъ вонъ,» то й ми цёго не згадуймо, бо ще й битимуть, а таки по нашому не буде.

Такъ и ви жь, панове поміщіки, не хвалітця, що даромъ даете людямъ хати, а де-які, то й грунта.

Зіма вже отъ-отъ кіньчаетця. На первімъ тижні посту іздивъ я

до Білої Церкви, то вже мене дощъ мочивъ. Я вже казавъ, що у насъ дороги йдуть въ дві колії.—Після кожної заверухи чи снігу—набой побільшаетця и робитця наче мостова. Теперъ якъ снігъ ростае, то коні то й діло що заломлюютця.

Въ нашімъ краі усі кряжі одкрились одъ снігу и якъ вийти на якій кряжъ, то весь край видни уже рябий: все чорніють лисини. Одъ *Теплого Олекси* (17 марта) вже треба буде орать, а тамъ сіять, а тамъ косовиця, жнива. Першъ зазеленіе, після зажовтіе, робота загорить... Докучила зима. Колибъ дождать швидче літа!

Школяри у мене отъ–отъ покинуть школу и пійдутъ до овечокъ, телятъ, и т. д. Треба жъ, поки–що, и объ нихъ поговорить.

Самостойної школи я не можу завести, де по якімъ клопотамъ: то мушу вчить по *порученню* панотця. Я почавъ дітей вчить новою методою, розрізними буквами (по тутешнему *хвитками*). Скоро спонялись читать. Уже й казочки разбірали, а де які, то й добре читали. Ажъ тутъ разомъ приказъ: учить *Грамотки* церковні. Пішло. Азъ-буки ще нічого. Далі саме трудне–титли. А після, якъ дойшло до «Слава тебѣ, Господи, слава тебѣ,» то й почали на память різать. Бачте, кожне знае *Богу*, той й въ граматці по своему читае. Дуже, дуже приноровить, щобъ читало зъ книжки, а не проказувало на память. Ні якъ не спинишъ хвастощівъ дитини, що ось бо «я вже читаю скоро» Такъ наче лисина чорної землі на добрій санній дорозі, такъ оці граматки у мене на дорозі науки. Ну, да вже якось поборемо й це; а есть надія, що хоть якъ–небудь а читатимуть моі школярі до Велико дня. Ходило до мене два парубки вчитьця читать по досвіткамъ, то трохи підъучились, та ще плохенько, бо то вже не те кортить.

Тімъ часомъ, прощайте до якогось часу.

Борисъ Познаньській.

3-го марця, 1862 року.

ПОДОЛЬ.

(20 января 1862.)

Единственный путь, по которому возможно повесть крестьянское дѣло съ успѣхомъ, это выкупъ крестьянами состоящей въ ихъ пользованіи земли.—Но крестьяне намъ не вѣрятъ и никому не вѣрятъ: крестьяне ждутъ какого-то третьяго указа, имѣющаго сдѣлать ихъ безусловными владѣльцами полей и усадьбъ,—крестьяне полагаютъ, что всякое добровольное соглашеніе съ помѣщикомъ нетолько убыточно въ денежномъ отношеніи, но и подвергаетъ ихъ отвѣтственности. Однимъ словомъ, введеніе оброка, безъ чего нельзя получить ссуды (ст. 30 полож. о выкупѣ), можетъ быть только предметомъ мечтаній помѣщика, желающаго выкупа; но эти мечты едва ли осуществятся.

Здѣсь, въ Подольской губ., до сихъ поръ, только въ имѣніи г. *Комара*, Новоушицкаго уѣзда,—въ участкѣ истиннаго друга народа, мироваго посредника *Ге*,—согласились на оброкъ крестьяне трехъ селъ: Сказинецъ, Дерешовой и Перекоринецъ. — Но сколько же труда со стороны мироваго, сколько уступокъ, подарковъ со стороны помѣщика, нужно было для этого?!—И все-таки бѣдные, безграмотные, считали себя обманутыми.—Кромѣ отказа отъ 5-й доли выкупной суммы, г. Комаръ отказался и отъ 5-й части оброка, слѣдующаго ему до утвержденія правительствомъ сдѣлки,—а вѣдь несмотря на то крестьяне хотѣли-было уничтожить весь договоръ и успокоились только тогда, когда начальникъ губерніи далъ имъ удостовѣреніе, что никакого третьяго указа не будетъ.—Навряд ли подѣйствуетъ это оффиціальное завѣреніе на прочихъ сельскихъ обывателей, по причинѣ разъобщенія и какой-то замкнутости здѣшнихъ громадъ: здѣсь вѣсть не пролетитъ птицей отъ села до села, а если и доползетъ, то искаженная до-нельзя.—Предположеніе мое подтверждается происшествіемъ, случившимся въ с. Осламовѣ, имѣніи самого г. Ге, (который многотерпѣливымъ трудомъ успѣлъ достигнуть согласія у крестьянъ трехъ названныхъ селъ)—Осламовцы наотрѣзъ отказали своему доброму пану,—пойти на выкупъ, и никакіе доводы ни къ чему не повели.—«Нѣтъ—да нѣтъ—подождемъ третьяго указа!»—Ну, когда г. *Ге* ничего не сдѣлалъ, такъ ужъ прочимъ панамъ и думать нечего,—не потому, чтобы онъ былъ единственный хорошій помѣщикъ,

а потому, что рѣдко встрѣчаются личности съ такимъ удивительнымъ терпѣніемъ (*). Такъ вотъ и выкупъ, по милости маленькой, изъ двухъ строкъ, 30-й статейки, не сбудется, а пойдетъ себѣ своимъ чередомъ очень-мало уменьшенная (особенно здѣсь, гдѣ уже многіе помѣщики давнымъ-давно отъ женскихъ дней отказались), почтенная, прадѣдовская панщина,—а съ ней—и сословная ненависть.

»Казавъ панъ—кожухъ дамъ, да слово ёго тепле.« Эта пословица часто повторялась и повторяется нашимъ простолюдиномъ.

Щ. М.

ИСТОРІЯ БОРИСПОЛЬСКОЙ ШКОЛЫ.

Въ нашемъ многолюдномъ мѣстечкѣ существуетъ одно только мужское училище для государственныхъ крестьянъ,—хотя послѣ объявленія свободы, у крестьянъ и пробудилось желаніе учиться грамотѣ. Казенное училище не можетъ удовлетворить этой потребности потому, что въ немъ одинъ учитель и, слѣдовательно, ученіе долго продолжается, а только-что освобожденному крестьянину невозможно посвятить себя четырехлѣтнему ученью: ему нужно оправляться въ матеріальномъ отношеніи.

Женская школа не менѣе необходима. Женщина у насъ хранительница всѣхъ суевѣрій и предразсудковъ; она съ дѣтства прививаетъ ихъ своимъ дѣтямъ. Она выдумала *правую середу*, *десятую пятницу* и тому подобныя бабскія забубоны, которыя сокращаютъ время труда и увеличиваютъ время пьянства. Да и какъ быть иначе?

Мнѣ казалось возможнымъ завести въ нашемъ мѣстечкѣ, изобилующемъ панами, безплатную школу, для обученія дѣтей бѣдныхъ родителей разныхъ сословій.

Одинъ изъ священниковъ нашего мѣстечка изъявилъ согласіе преподавать Законъ Божій и быть наблюдателемъ; двое мужчинъ и три дѣвицы изъявили согласіе преподавать въ школѣ. Конечно, могло бы

(*) Однимъ *терпѣніемъ* нельзя объяснить той любви и уваженія, которыми пользуется г. Ге у крестьянъ: для этого еще нужно прямое, честное и разумное пониманіе человѣческой природы, человѣческихъ и историческихъ правъ народа, пониманіе современнаго общественнаго положенія. Мы основываемъ свое мнѣніе на вѣрныхъ свѣдѣніяхъ, также на статьяхъ самаго г. Ге, въ 1 и 2 книжкѣ *Основы* 1862 г. *Ред.*

преподавать большее число лицъ, но одни считаютъ это неприличнымъ, другимъ родители воспрещаютъ потому, что по ихъ понятіямъ учить *дурне діло*.

Нѣсколько лицъ обѣщали помочь деньгами; на этотъ годъ обѣщано 34 руб. ср., а на будущее время обѣщано по 16 руб. ср. ежегодно. Нѣкоторые изъ богатыхъ пановъ, отказались помочь, на томъ основаніи, что они разорены это намёкъ на освобожденіе крестьянъ; къ нѣкоторымъ я не обращался, боясь ихъ дерзости.

Тотчасъ создано было множество сплетень. Нѣкоторыя особы женскаго пола, нечитающія ничего, небравшіе въ руки, послѣ букваря, ничего кромѣ X т. св. законовъ (у насъ въ мѣстечкѣ это настольная книга), придумали, что я собираю деньги въ свой карманъ: университета не окончилъ, на службу не поступаю, вотъ и придумалъ средство, собрать хоть сколько нибудь. А нашлись вѣдь такія сумашедшія, что дали деньги. Для многихъ въ мѣстечкѣ и уѣздѣ, учрежденіе мною школы кажется доказательствомъ окончательной глупости, или вольтерьянствомъ. Исполненная христіанскимъ братолюбіемъ масса пановъ не смотритъ иначе на желаніе просвѣтитъ народъ, какъ на бунтъ или тупоуміе.—

Кромѣ обѣщаній денежнаго пособія, для школы въ даръ получены мною: буквы, таблицы, грамáтки и брошюры.

Запасшись преподавателями, и какъ денежными, такъ и учебными пособіями, я обратился къ окружному начальнику съ просьбою дозволить помѣщаться школѣ, въ праздничные и воскресные дни, въ общественномъ училищѣ, что́ не остановитъ ежедневныхъ занятій въ училищѣ; между тѣмъ дастъ возможность—деньги, которыя пошли бы на наемъ школы, употребить на учебныя пособія. Окружной начальникъ отвѣтилъ, что онъ не въ правѣ этого сдѣлать, что это зависитъ отъ палаты государственныхъ имуществъ. Тогда мной подана записка съ такой же просьбою въ палату государственныхъ имуществъ. Г–нъ управляющій отказалъ въ моей просьбѣ потому, что я ему неизвѣстенъ. Дѣйствительно, я не имѣю счастія быть лично знакомъ съ его превосход.; но этого рода знакомства не требуется никакими законоположеніями. Не знаю, какого рода извѣстность нужна г–ну управляющему. Я въ запискѣ назвалъ себя окончившимъ испытаніе на степень кандидата юридическихъ наукъ въ С. Петерб. университетѣ, слѣдовательно, г. управляющій могъ обратиться туда за свѣдѣніями о степени моихъ познаній и поведеніи во время пребыванія

моего въ университетѣ; или же къ земской полиціи по мѣсту моего жительства, если нужно было знать, какъ я веду себя на мѣстѣ жительства. Теперь я посылаю къ управляющему записку, въ которой предлагаю ему эти оба пути для того, чтобы я сдѣлался извѣстнымъ. »Если же ему нужно знать, насколько я способенъ быть преподавателемъ школы, что́ никакъ ужъ не относится къ кругу его вѣдомства, а къ училищному начальству, то онъ можетъ обратиться къ директору училищъ С.-Петерб. губ., который имѣетъ свѣдѣнія обо мнѣ, какъ о преподавателѣ воскресныхъ школъ.«

Для того, чтобы избѣжать медленности въ разрѣшеніи школы, я подалъ прошеніе г-ну попечителю округа, прося его разрѣшить на открытіе ежедневной безплатной школы, пояснивъ, что въ первое время преподаваніе въ школѣ будетъ только по праздникамъ и воскреснымъ днямъ, потому что трудно съ самого начала сдѣлать школу ежедневною.

Я имѣлъ въ виду то, что, получивъ разрѣшеніе на ежедневную школу, можно было бы, при накопленіи средствъ и при увеличеніи числа преподавателей, начать преподаваніе и по не будничнымъ днямъ, испрашивая вновь разрѣшенія.

На мое прошеніе, на-дняхъ получилъ я чрезъ пристава кучу запросовъ отъ дирекціи училищъ. Дирекція училищъ поручила смотрителю уѣзднаго училища взять отъ меня требуемыя свѣдѣнія. Смотритель училищъ отнесся къ земскому исправнику,—земскій исправникъ—къ приставу, когда было бы гораздо удобнѣе обратиться ко мнѣ чрезъ почту. Канцеляризмъ, какъ видно, крѣпко засѣлъ и въ дирекціяхъ училищъ. Требуемыя отъ меня свѣдѣнія слѣдующія: Какую школу хочу я открыть, мужскую или женскую? есть ли помѣщеніе для школы? есть ли въ настоящее время средства, есть ли на будущее время?. есть ли въ народѣ сочувствіе къ учреждаемой школѣ?. есть ли, кромѣ Чубинскаго и священника Магировскаго, изъявившаго согласіе быть преподавателемъ Закона Божія и наблюдателемъ, и другіе преподаватели?... Способны ли они къ преподаванію въ школѣ и имѣютъ ли право?... Пользуются ли ихъ образъ жизни и поведеніе одобреніемъ начальства?

Признаюсь, нѣкоторые вопросы дирекціи поставили меня въ крайне затруднительное положеніе. Есть ли сочувствіе народа къ школѣ?... Какъ отвѣчать на это? Больше не могу ничего сказать какъ *есть*. Цифрами не могу выразить потому, что не имѣю возможности собрать

статистическихъ данныхъ прежде открытія школы. Способны ли лица изъявившія желаніе быть преподавателями и имѣютъ ли они на это право? По-моему, способны и имѣютъ право. Но я не знаю, каковъ масштабъ для измѣренія способности и права на первоначальное преподаваніе, у дирекціи. Они люди неглупые, имѣющіе необходмыя свѣдѣнія, притомъ честные и гуманные,—помоему имѣютъ всѣ качества, нужныя въ дѣлѣ образованія народа.—Пользуется ли ихъ образъ жизни и поведеніе одобреніемъ начальства? Тутъ ужъ ничего не могу сказать, какъ только то, что, зная ихъ образъ жизни и поведеніе, я не считалъ нужнымъ узнать мнѣніе начальства, довѣряя совершенно своему мнѣнію о нихъ.

Теперь я послалъ отзывъ въ дирекцію, въ которомъ прошу разрѣшенія открыть, если можно безъ излишнихъ проволочекъ, хотя воскресную школу, а о ежедневной еще можно пожалуй переписываться.

Я сообщаю все это, чтобы показать, какія затрудненія встрѣчаются при открытіи школъ. Намъ кажется,—для того, чтобы грамотность распространялась въ народѣ, нужно дозволить открывать школы безъ предварительнаго разрѣшенія, съ тѣмъ, чтобы школа была подъ наблюденіемъ священника и чтобы о ней увѣдомляли немедленно, какъ училищное начальство, такъ и полицію. Хорошо было бы, если бы министерство государствен. имущ. разрѣшило помѣщать воскресныя школы въ общественныхъ училищахъ, съ согласія волостныхъ правленій. Воскресныя школы въ мѣстечкахъ и большихъ селеніяхъ необходимы; ихъ будутъ посѣщать даже взрослые.—А у насъ, въ мѣстечкахъ и селахъ, много паничей и панночокъ; изъ нихъ нашлись бы такіе, которые взялись бы за это дѣло.

Въ нашемъ мѣстечкѣ, гдѣ въ праздники пьянство и развратъ дошли до страшныхъ размѣровъ, необходима не только воскресная, но и ежедневная школа, чтобы не дать развратиться дѣтскому поколѣнію. Мы надѣемся, что образованные украинцы своимъ нравственнымъ сочувствіемъ и матеріальною помощью помогутъ намъ осуществить нетерпѣливое наше желаніе, наболѣвшее отъ административныхъ препятствій.

П. Чубинскій.

ИЗЪ Г. ТАРАЩИ (Кіевской губ.)

(Февраль).

II.

На сей разъ буду говорить о крестьянскомъ вопросѣ. Кажется, онъ начинаетъ у насъ разрѣшаться, а благополучно или нѣтъ,—это рѣшитъ время, повидимому недалекое.—Въ большей части имѣній написаны уже уставныя грамоты, и вводится новый порядокъ. Повсемѣстному введенію его препятствуетъ запутанное финансовое положеніе большей части здѣшнихъ помѣщиковъ, о которомъ скажу здѣсь нѣсколько словъ.

Почти всѣ свободные капиталы Кіевской губ. находятся въ рукахъ помѣщиковъ, и вотъ почему: всякій не-помѣщикъ, имѣя наличный капиталъ, или обращаетъ его въ поземельную собственность и становится самъ помѣщикомъ, или отдаетъ его кому-нибудь изъ помѣщиковъ за *умѣренные*, по здѣшнему, проценты, 7, 8, иногда и 10%, получаемые обыкновенно за годъ или за полъ-года впередъ. Такое помѣщеніе капитала называется ewiksya. Теперь, когда вслѣдствіе освобожденія крестьянъ, барщина стала повсюду отбываться неисправно, а часто и вовсе не отбываться, полевыя работы у помѣщиковъ были сдѣланы несвоевременно, и помѣщики потерпѣли огромный убытокъ, такъ какъ здѣсь ни одинъ помѣщикъ не употреблялъ еще *постоянно* вольнонаемныхъ рабочихъ, а только во время жнивъ, да и то не всѣ. Исключеніе составляютъ только владѣльцы сахарныхъ заводовъ, потерявшіе однако больше всѣхъ: въ Кіевской губ. до 100 сахарныхъ заводовъ; такая конкурренція должна была значительно возвысить заработную плату, а чрезъ это не могъ увеличиться сбытъ сахару, такъ какъ цѣны не могли уменьшиться. Прибавьте къ этому дороговизну и трудность доставки дровъ (цѣны доходятъ во многихъ мѣстахъ до 16 р. сажень), а часто даже совершенный недостатокъ ихъ,—и тогда будетъ неудивительно, что сахарозаводчики одинъ за другимъ объявляютъ себя несостоятельными. По слухамъ, оказывающимся достовѣрными, въ одномъ Каневскомъ уѣздѣ закрылось болѣе 10 сахарн. зав., т. е. половина всѣхъ тамошнихъ. Этому много способствовали также распространившіяся-было вѣсти (совершенно впрочемъ неосновательныя) о скоромъ дозволеніи ввозить сахаръ изъ-за-границы. Какъ объ исключеніи, слѣдуетъ здѣсь упомянуть о находящемся въ здѣшнемъ уѣздѣ, въ с. Езерной, заводѣ графа Александра Браницкаго: благодаря благоразумному и честному (что́ тоже рѣдко) управленію тамошняго дирек-

тора, г. Гурскаго, заводъ этотъ не только не дѣлаетъ владѣльцу никакого убытка, но приноситъ до 40,000 р. чистаго ежегоднаго дохода. Но это только исключеніе, доказывающее, что успѣхъ зависитъ главнымъ образомъ отъ хорошаго управленія, равно какъ и отъ того, на свои ли деньги построенъ заводъ, или на чужія. Большая часть принадлежитъ къ послѣдней категоріи, и поэтому банкротства помѣщиковъ повлекли за собою огромныя потери очень многихъ лицъ изъ другихъ сословій.

Такое положеніе дѣлъ не могло не отозваться неблагопріятно и на ходѣ крестьянскаго дѣла: до уставныхъ ли грамотъ помѣщику, когда къ нему постоянно являются чиновники съ порученіемъ взыскать долги, а въ случаѣ неуплаты описать имѣніе? Однако у нѣкоторыхъ, несмотря на жалобы на стѣсненное будто-бы положеніе, въ рѣшительную минуту нашлись деньги, и притомъ звонкой монетой. Такъ напр., недавно, вслѣдствіе тяжбы помѣщика Молодецкаго (въ м. Кошеватой, 12 верстъ отсюда) съ какимъ-то подрядчикомъ, слѣдовало задержать приготовленное для завода топливо, и что-же? — Молодецкій тотчасъ же внесъ въ казначейство требуемую для обезпеченія тяжбы сумму, въ томъ числѣ 220 полуимперіаловъ.

Все-таки многіе рѣшились поскорѣе окончить дѣло съ крестьянами, видя, что отсюда происходитъ большая часть затрудненій. Вообще помѣщики начинаютъ сближаться съ крестьянами; они поняли наконецъ, что большая часть общественныхъ бѣдъ происходитъ отъ разъединенія сословій; понять-то поняли, да и хотятъ извлечь изъ этого выгоду, въ сущности мнимую: вмѣсто того, чтобы стараться слить свои интересы съ интересами всего общества, они, приближая народъ къ себѣ, хотятъ поставить его въ зависимость отъ себя, опереться на него, сдѣлать изъ него орудіе для своихъ цѣлей. Между прочимъ, нѣкоторые зажиточные молодые люди, поляки, по происхожденію, получившіе образованіе, служатъ въ нашей губерніи волостными писарями и т. п. (я знаю одного изъ нихъ лично въ Звенигородскомъ уѣздѣ и потому могу говорить объ этомъ навѣрное). Нечего и говорить, что такая дѣятельность вполнѣ похвальна; но съ перваго взгляда кажется страннымъ, отчего они предпочли народъ Украинскій своему родному (по ихъ убѣжденіямъ). Можно подумать, что они рѣшились возвратиться къ этому народу, изъ котораго вышли, — вѣдь они по большей части не родовитые Поляки, а ополячившіеся Украинцы, — но можно подозрѣвать и то, что они хотятъ привлечь народъ на свою сторону, хотятъ достигнуть

уступку своимъ притязаніямъ, какъ справедливымъ, такъ и несправедливымъ. Въ такомъ же духѣ дѣйствуютъ и мировые посредники. Однако, стараго воробья на мякинѣ не обманешь: «знаемо ми, що́ то панська ласка,—все ідно що зимне соньце: сёгодня свѣтить и гріе, а взавтри й крізь кожухъ морозъ дошкулить! Старі штуки!»— вотъ общее мнѣніе... Разскажу вамъ одинъ новенькій анекдотъ, который повторяется здѣсь всѣми: мужикъ, будучи въ мѣстечкѣ на торгу, въ воскресенье, зашелъ послѣ въ костелъ »послухати, що тамъ пани співають«. Но несовсѣмъ, понявъ слово гимна »ojczyzna« перевелъ »паньщизна«. Вотъ и говоритъ онъ послѣ другому:—А знаешъ, чого вони въ Бога просять?—паньщизну, кажуть, верни намъ Пане! Ні, що сёго,—то вже не буде!—Говоря это, онъ вѣрно и не подозрѣвалъ, какую глубокую сказалъ истину, какъ не подозрѣваютъ этого и добродушные разсказчики. Дѣйствительно, для большей части здѣшнихъ пановъ ojczyzna заключается въ pasńczyźnie, для нихъ uBi patria, iBi bene, «Правда,—а хуже всякой лжи»...

Всѣ здѣсь ожидаютъ чего–то необыкновеннаго. Теперь все еще это глухія предвѣстія, и я не хочу въ настоящеее время писать объ этомъ, чтобы вы не посулили мнѣ типуна на языкъ; а было бы за что. Скажу только одно: увлеченіе, бывшее въ высшихъ сословіяхъ, теперь переходитъ въ народъ. До сихъ поръ еще, слава Богу, «все обстоитъ блмгополучно», если же только что́ произойдетъ гдѣ–нибудь, то не замедлю сообщить вамъ обо всемъ.

О воскресной школѣ буду писать въ скоромъ времени, какъ-только достану отчетную книгу.

15 января былъ здѣсь спектакль въ пользу воскресной школы, устроенный офицерами квартирующаго здѣсь войска. Играли водевили «Картинка съ натуры» и «Первый день брака», и комедіи «Женихъ изъ Долговаго Отдѣленія» и «Капризница». 19-го было второе представленіе. Исполненіе, какъ любителей, было очень хорошо. Собрано всего болѣе 120 рублей. Предполагаютъ устроить еще спектакль на Святой, въ пользу лучшаго ученика школы, чтобы отдать его въ гимназію, и потомъ такими же средствами содержать его тамъ въ продолженіе трехъ лѣтъ, а по истеченіи этого времени ходатайствовать о принятіи его на казенный счетъ. Если же онъ хорошо окончитъ гимназію, то доставить ему возможность поступить въ университетъ. Я предложу на дняхъ устроить для–этой цѣли еженѣдельныя литературныя чтенія, во все продолженіе поста. Это будетъ удобнѣе спек-

такля: меньше издержекъ, меньше хлопотъ и приготовленій, больше будетъ мѣстъ для слушателей, и потому можно уменьшить цѣны и дать доступъ лицамъ всѣхъ сословій, что̀ небыло сдѣлано во время спектакля, по недостатку помѣщенія. Но главная польза та, что чрезъ это многіе познакомятся съ произведеніями лучшихъ великорусскихъ и нашихъ родныхъ украинскихъ писателей, которыхъ вообще большинство знаетъ только по наслышкѣ.

ДАВНІЙ ЛИСТЪ ЗЪ ВАСИЛЬКОВСЬКОГО ПОВІТУ, КИЇВСЬКОІ ГУБ.

(Кінець 1861 року).

Розмо́ва зъ Голово́ю.

Оце́, въ цёму часі, кінча́етця по се́лахъ мо́же найпова́жніше ділo нашого при́шлого життя́. До сямъ, до тамъ пани́ зъ селя́нами кладу́ть рече́нець и ста́влять уста́вні гра́моти, але щось лю́де одъ цёго не веселіша́ють, щось ча́сто запуска́ють па́льці въ підго́лену чупри́ну, якъ заговоришь про цее ділo. Въ Василько́вському повіті, въ одно́му зъ тихъ се́лъ, що розки́нулись по—надъ Ро́ссю (маетности Брани́цькихъ), збіра́лася оце грома́да, щобъ роздивитьця укупі, куди́-то імъ пристать и чого́ держатьця. На пораді я не бувъ, але́ бачивъ, якъ виходили щось ду́же похму́рні; до сямъ, до тамъ довге́нько після—того стоя́ли кружа́лами, и вже гарненько зсутеніло, якъ розсу́нулися одъ опра́ви. За́разъ же на дру́гий день довідавсь я одъ волосно́го голови́, чимъ скінчи́лася рада. Здивува́ся я не-ма́ло, якъ почу́въ, що всі въ оди́нъ го́лосъ приста́ли зоста́тьця при панщині, а одъ чи́ншу и рука́ми-й-ногами. — Якъ же це ви такъ зроби́ли, коли панщизняний день найбільшъ не впаде́, якъ по $16\frac{1}{2}$ к. А тимъ часомъ неразъ чувъ я, що коли́ прийдетця нанять для панщини чоловіка, то й зимнёї до́би ча́сомъ тре́ба заплати́ть 20 коп., а въ літку мо́жна заробить и пять зло́тихъ. Та онъ тепе́ра при сто́сахъ де́які заробля́ють по півкарбо́ванця въ день. Якъ же жъ мо́жна такъ знижать свою працю, коли́ вона́ дома жъ таки, втрое́ більше варту́е?—Такъ запита́вся я голови́,

вважа́ючи, що слова́ ёго́ мо́жуть бу́ти ду́мкою грома́ди, бо це чоловікъ пісьме́нний, и зъ нату́ри тяму́щий, та й бува́въ въ бува́лицяхъ,—вміе своé ска́зать та вміе и послу́хать зъ толкомъ, що й дру́гі росказують.

»Ге, ге, ге,« сказа́въ вінъ, хита́ючи голово́ю. »Та вже-жъ кра́ще своя́ сви́та ніжъ чужа́. Але́ якъ ні за що купить, то при́йдетьця и въ позичені смальцюва́ть. Кра́ще стать на чиншъ, а потімъ ви́купить зе́млю—ні сло́ва! Але́ дежъ намъ взять капита́лу? ми й такъ видо́ені, що тільки на́ша снага́: у насъ копіёкъ стільки нема́, скільки тре́ба карбо́ванцівъ. Куди жъ тутъ лізти?

Щожъ тутъ тако́го тяжко́го? За 7 десяти́нъ наділу при́йдетця въ рікъ по ва́шому поря́дку 18 р. 90 к. (по 2 р. 70 к. за десяти́ну). Мені здаéтця, що стільки мо́жна заробить: въ са́харняхъ платять по 7 карб., и більше въ мі́сяць; коло́ стосівъ мо́жно ви́робить по півкарбо́ванця въ су́тки, а на па́нщині день все-таки́ 16 коп. та й го́ді.

Голова́. Тепе́ра спра́вді платитця до́бре: бо всі на па́нщині, бо нікого нанять! А якъ пі́демо на чиншъ, до всякий бу́де робітникъ, всякому тре́ба заробить. Тоді панъ робо́ту бу́де дава́ть якъ ла́ску, а плати́тиме скільки схо́че, хоть навітъ деше́вше, якъ въ Положе́ніи. Панъ не зруйну́етця якъ скількось клітокъ (*) поля перелітуе пустиремъ. Чере́зъ те ми му́симо приста́ть на все, що вінъ забажа́е: не схо́чешъ до́ма, а пі́дешъ до другого пана—отъ тобі день и пропащій! Якъ би ми або́ коло́ яко́го не́будь города, або́ коло́ вели́кої ріки жи́ли, до ми бъ собі контетува́лись. А ту́та нема́ де й прода́ть. Хоть продаси́ ча́сомъ для потре́би и оста́тній хлібець—до за безцінъ: скільки ла́ска жидівська, стільки и дасть. Тепе́ра тре́ба тільки поду́шне, а якъ при тако́му ладі, та заплатить той, що зъ насъ тре́ба чиншъ—ми пря́мо пропа́щі! Пе́рвого ро́ку продаду́ть во́ли, а на дру́гий хочъ умірай зъ го́лоду! Ще до то́го, та лучи́сь, борони́ Бо́же, недорідъ—тоді пря́мо живи́й лізь въ я́му. Онъ, въ Сали́кахъ та Криві очиншува́лись — тепе́рь день и нічъ кленуть свій дурний ро́зумъ. А мо́же, черезъ те у насъ всі въ оди́нъ голосъ ка́жуть: «бу́демо робить оці два го́да, а тамъ якъ царь прика́же, до такъ и бу́де,» бо де намъ взять напере́дъ за півро́ку чиншъ?!

Я. Чудні жъ бо ви лю́ди! Царь зарівно для всіхъ ста́вить зако́ни. Коли́ ска́зано, щобъ всі сами́ договоря́лися зъ дідичомъ; ну! якъ договорите́ся, до такъ и бу́де до слушного ча́су, а тамъ зно́ву переміните умо́ву.

(*) Клітка—6 десяти́нъ.

Голова. Щожъ робить?! Будемо знову на панщині терти лямку —цему вже не вчиться. «Рада бъ душа въ рай, та гріхи не пускають. »Лучче мені по злотому, або по два всяку неділю одроблять, а ніжъ самому збирать тії гроші. Лучиться, що нігде заробить, або занедужаешъ,—а де тоді взять? та хоть и заробишъ, що-небудь, до намъ якъ на тому пожарищі—всего треба: и додому й коло дому, и жінці, и дітямъ,—отъ и по грошахъ! Хиба, може, наші діти трохи одканючатця, до, може, пізнаютця зъ грішми.

Я. Та жежъ панові все одно треба буде робітника, а вамъ на вольні роботі більше буде платить ніжъ за панщину. Ви жъ у его—такий ті гроші й одробите. А тимъ-часомъ, ніхто не буде гарикать, вільно буде піти й на заробітки.

Голова. Гм! Цебъ то ми покинемо село та пустимось въ забрідъ. Добре, въ кого е худібка, до той якось виборсаетця, того й на заробітки пустять— а голишъ все-такий дзёбомъ сяде. А мало знову вертаютця зъ тихъ заробітківъ тільки зъ одною нуждою. Ну, нехай и ми навчимось зароблять колись. А за перший рікъ чимъ заплатимо? Бо я такий знову скажу, що така озія якъ у насъ, (800 душъ) — сами собі ціну зобьють. А підемъ на одробітку—безъ всякої мороки: покажи, пане, роботу! Та й одробишь собі помаленьку.

Я. Ну, нехай по вашому—не хочете розбродитьця, та не вміете збірать копійки. Роздивімось-лешень; може поле само прохарчуе й виплатить въ разі, коли заробітокъ не повезе. Вамъ треба заплатить за поле оброку 18—90, та за городъ 5—10 к., до на рікъ вийесе 24 карбов. Нехай теперъ ви дві десятини засіете житомъ, а дві овсомъ (дві підъ толокою—изъ сінокосу—нема користи). Скілько кіпъ у васъ жита стане на десятині?

Голова. Разъ більше, у друге меньше—а такъ середина на половині буде 10 кіпъ.

Я. Ну, а зъ копи буде по 5 пудъ!

Голова. Буде.

Я. Вийде, значитця, 50 пудівъ жита, а пудъ по четвертаку (якъ тепера)—отъ и маете 25 карбованцівъ. Ціла ярина въ заробітку!

Голова. Тілько лихо що жито треба істи, а зъ яриии й того не вийде.

Я. Добре! Ярини такімъ якъ перше ладомъ стане—скільки?

Голова. Нехай 12 кіпъ овса.

Я, А копа скільки дае?

Голова. Та якъ оцéй рікъ, до й кóрця не бýде (2½ корцівъ въ четверті).

Я. А чáсто такъ бувае?

Голова. Мóжна по кóрцю лічúть.

Я. Ну, нехàй бýде 10 четвертей! А въ Тарáщі чéтверть по 7 четвертаківъ. До вúйде 17—50 коп.

Голова. Всіеї ярúни немóжна продáть; а де жъ ти чáсомъ рéшту візьмешъ? Ну, хоть би зъ велúкою прáцею заробúвъ... що жъ коли віки–вічні небáчишъ перéдъ собóю полéгкости! Це панáмъ тільки дóбре: дай готóві грóші, а вінъ и чкурнé десь за гряни́цю—закри́етця очúма–й–плечúма, а тýта якúйсь нáймитъ и жúли потя́гне. Самúй дíдичъ можебъ въ нужді пофольгувáвъ, а нáймитові немá діла.

Я. На такóму чúнші справ̀ді бýде сутя́жно; алé зъ чúншу мóжна вúскочити на вúкупъ — дежъ такúй: казнá дáе 80%, а вамъ зостаéтця 20%. Пéрвого рóку, прáвда, и тутъ бýде крутéнько, але дáлі велúка полегкость.

Голова. Смашнá, смашнá річъ,—та за що ми її кýшимо? Ось лічúть–лешéнь, скільки намъ зрàзу трéба—я вже лічúвъ:

20% за пóле	63 карб.	
За горóдъ	102	—
Та казні за пéрвий рікъ. .	19	20 к.
Та подýшного зъ душі. .	2	40 »
	186	60 »

Ну, самі бáчте, дежъ ёго́ взять? У насъ 200 хазяíнівъ, а божýсь Бóгомъ, що хибá нáйдетця чотúрі такúхъ, котрі вúплатили бъ. Такúмъ нікóли не бýде лúха! Якъ би казнá зовсімъ заплатúла дідúчáмъ — ми бъ зъ казнóю справ̀вились. Горóдъ найбíльше насъ моняе.

Надісь: »нéбуло добра зъ мàлку—не бýде й до остáнку.«

Я. Трéба вúпить гірку, до мóже хочъ дітя́мъ бýде солóдше! Переговоріть лешень гарнéнько зъ комúсáромъ: мóже вінъ зробúть якýнéбудь полéгкость, мóже цю плáту розкúне повóльно.

Голова. Казáвъ вінъ менí, щобъ я намовлявъ на чúншъ, а про полéгкость не було ні слóва. Казáвъ, щобъ вибрать 8 чоловíкъ зъ громади, зъ котрúми бъ вінъ мігъ умòвитьця, а люди не хотять довірить 8–ми. »Ихъ, кáжуть, мóжна, або задóбрить, або залякáти, а зъ громáдаю цёго не зроблять. Ми пошлемó 8 въ покоі, а самі бýдемо на дворі; а якъ вони щось не такъ скажýть, отъ ми и не пристанемо.« Постíйте-лешень! Щó зъ того, що вúкупимо, якъ нàшу

всю зе́млю запру́ть до Ро́сі? Зро́ду-звіку я не па́мятаю, щобъ тамъ бувъ урожай. Якъ же за таку́ зе́млю ставить обро́къ по 2 — 70— коли́ я бъ за не́і и по карбо́ванцю не давъ. Да ми стя́гнемось, що й снаги́ на́шої не ста́не,—зро́бимось старця́ми. А тутъ: »на́ тобі, небо́же, що мені него́же.« Эконо́мъ казавъ, що та земля намъ доста́нетця — а вона́ й полови́ни про́ти другої не варту́е. Поте́рпимо: мо́же, коли́сь и на на́шій у́лиці бу́де свя́то! Неха́й лу́чче па́нщина.

Я. Хиба́ жъ вамъ ще та́я па́нщина не надоіла? це, по-мо́ему, таке́, що й поли́ вріжъ та втіка́й.

Голова. Э! тепе́ра все–таки́ не те! Одно́ що не мо́жна бить, а дру́ге таки́ нема́ ні жоно́чихъ, ні згінних, ні строёвихъ днівъ. Зъ одного́ на́шого села́ (800 душъ) пропада́е сливе́ одинадцять ти́сячъ днівъ. Тепе́ра, по–мо́ему, хиба́ пано́ві ста́не панщини зъора́ти, посія́ть, та змолоти́ть, а до ре́шти наймо́: отъ ми за своє одро́бимо, та ще й собі заро́бимо у па́на. А на чи́нші ми всі стра́чені дні ве́рнемо: — це-бъ-то щобъ одроби́ть па́нові чиншъ, до ми бу́демо товкти́сь цілою семье́ю, якъ зда́вна товчемось. Коли́бъ хочъ чиншъ людськи́й, а то впе́рли за кліткy 18 карбо́ванцівъ; а до торішнього ро́ку була́ по 12 карб; а коли́сь (роска́зують старі люди) була́ по $^1/_2$ карб. А за горо́дъ зно́ву 102—чи жъ ви́данско?

Я. Підъ горо́домъ земля краще ви́роблена, то більше принесе́ кори́сти па́ну, хоть, пра́вда, знову й то, що ви ёго самі жъ-таки́ и ви́робили.

Голова. Якъ би ми вміли кори́стувать зъ горо́да, якъ німці. Въ насъ посадить вербу́, гру́шу – отъ вони́ й заняли́ півгоро́да. А хоть би ми все ви́рубали, та засади́ли городни́ною? Не бу́де зъ то́го кори́сти—хоть би ми на цёму зна́лися якъ німці! Нігде прода́ть. Жінка бу́де борсатця ціле літо, а городни́ни якъ продаси́ за карбо́ванця, то й до́бре. Щобъ верну́ть свої гро́ші за горо́дъ, намъ тре́ба, або́ навчи́тьця де́-чому, або жить коло Ки́іва, де й за лободу́ лю́ди вибіра́ють гро́ші. Хто ёго́ зна, за що ми ті гро́ші платимо! Якъ би не ті 20% та горо́дъ, ми бъ зъ охо́тою пішлі на чи́ншъ—щобъ перескочить на виплатъ, та—ба́чу—широ́кий рівъ не перескочимо. Поба́чимо, що́ намъ пани́ на те ска́жуть?

Ѳ. Панченко.

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,

СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 4-Й КНИЖКѢ «ОСНОВЫ».

Байда́къ — судно.
Безве́рха ха́та — хата безъ крыши.
Безглу́здий—безсмысленный, безтолковый.
Безсме́ртні — цвѣты.
Бекаси́нникъ—дробь для стрѣлянія бекасовъ.

Ви́драпатись — выдраться, вывернуться.
Водо́хрище — водоосвященіе.
Воло́ссячко — (умен.) — волоса.
Вороти́-сонце — растеніе.
Впо́ратись — управиться.
Вра́зити — уязвить.
Втекти́ — убѣжать; уйти.
Въ-ряди́-годи́ — изрѣдка.

Галáнці — штаны.
Га́ля — Аннушка.
Гаманéць — кожанный карманъ для денегъ.
Гартува́ти (серце) — закалить (сердце.)
Гві здо́къ — гвоздь.
Гле́чикъ — кувшинъ.
Глуздъ — толкъ, смыслъ.
Глузува́ти — издѣваться.
Годува́тись — кормиться.
Голомо́зий — лысый, плѣшивый.
Горіхи — орѣхи.
Горпи́на — Агриппина.
Гракъ — грачъ.
Гулькъ! — глядь.!

Деркáчъ — птица.
Дзвякоті́ти — звякать.
Дзиндзіверъ — растеніе.
До-ді́ла — какъ-слѣдуетъ, ладно, дѣльно.
До́лі — на-полу, на землѣ.
Доло́ня — ладонь.
Дорожне́та — дороговизна.
Дрівотня або́ дрівитня — мѣсто, гдѣ складываютъ и рубятъ дрова.
Дропа́ка — (дать) — дать драла.
Дошку́лити — пронять — (объ ударахъ).

Живцемъ — живьемъ.

Забелькота́ти — заболтать; невнятно проговорить.
Завища́ти — завизжать.
Заздалегі́дь — заблаговременно.
За́полочь — красныя бумажныя нитки.
Заревті́ — заревѣть.
За́сікъ — закромъ.
Захарча́ти — захрапѣть.
Зва́жити — взвѣсить.
Звяза́ти — связать.
Змо́вини — зговоръ, обрученіе.
Зо́-всі — совсѣмъ, вовсе.
Зъ-гу́ри — (польск.) — впередъ (заплатить деньги).

Индíкъ — индѣйскій пѣтухъ.

Ка́дібъ—бочка безъ дна для ссыпки чего-либо.
Казано́къ — котелокъ.

Кану́піръ — растеніе, калуферъ (Tanacetum balsamita, L).
Капшу́къ — кошелёкъ.
Ки́лимъ — коверъ.
Ки́рпа — короткій, вздернутый носъ.
Кладови́ще — кладбище.
Ковта́ти — глотать.
Ко́ливо — поминальная кутья.
Коля́ка — колъ.
Ко́міръ — воротникъ.
Конва́лія — ландышъ.
Ко́никъ — кузнечикъ.
Копи́ця — копна.
Копови́къ — полтинникъ.
Королівъ — цвітъ — вьющееся растеніе.
Кортіти — сильно хотѣться.
Косарі́ — растеніе.
Коцъ — коверъ.
Коштува́ти — пробовать; отвѣдывать.
Кра̀пелька — (уменьш.) капля.
Крізь — сквозь.
Крокісъ — (Carthamus tinctorius, L.) пахучее растеніе.
Кру́чені - паничі́ — вьющееся растеніе.
Кура́ — пыль; мятель.
Ку́чері — кудри.
Ку́чма — барашковая шапка.

Ла́сощі — лакомства.
Ла́тво — легко.
Лёхъ — погребь.
Ло́буръ, — я́ка — (бранн. слово) дылда, лоботрясъ.

Ма́ёрці — цвѣты.
Ману́шка — крошка.
Масла́къ — большая ножная кость.
Медяни́къ — пряникъ.
Мела́ся — Меланья.
Мерзе́ний — дрянной, мерзкій.
Ме́стникъ — мститель.
Мете́ликъ — мотылекъ.
Міхоно́ша — проводникъ слѣпца — нищаго.
Млинці — блины.
Молодя́та — женихъ и невѣста вмѣстѣ.
Моро́къ — богъ тьмы.
Му́штра — солдатское ученье.
Мясни́ці — мясоѣдъ.

На́взнакъ — ничкомъ; лицомъ внизъ.
Назнаро́шки — съ намѣреніемъ, нарочно.
Найтича́нка — легкая бричка.
Невдалю́га — негодница.
Неділенька (уменьш.)—воскресенье.
Ні-у-ві́що — ни-во-что.

Оби́два — оба.
Обраховува́ти — сосчитывать, обдумывать.
Ознакъ — знакъ, примѣта.
Околотъ — обитые отъ зерна, но не разбитые, снопы.
Окса́на — Ксенія.
Оску́блений — ощипаный.
Оста́пъ — Евстафій.
Ости́нути — опостылѣть, надоѣсть.
Оцінува́ти — оцѣнить.
Очини́ти — отворить.

Парови́ця — пара воловъ.
Парубі́й — (увеличит.) — парень.
Парува́ти — испускать паръ.
Паслі́нъ—ягоды (solanum nigrum, L.).
Переполо́хъ — испугъ (какъ болѣзнь.)
Переста́витись — умереть.
Переступна (неділя) — пестрая, послѣдняя передъ масляной, недѣля.
Пи́ка — лицо, образина.
Підволокъ — рогатина, на которой возится плугъ внѣ пашки.
Плёндратись (по воді) — шлёпаться (по водѣ).
Плямъ - плямъ — выражаетъ движеніе и звукъ губъ во время ѣды.
Побива́тися — пещись, ухаживать.
Позива́ннє — тяжба.
Понеділкувати — поститься въ понедѣльникъ, изъ уваженія къ дню.
Пополюва́ти — заниматься охотою.
Поре́патись — потрескаться.
Постукотіти — постучать.
Поти́лиця — затылокъ.
Поти́рити — потащить.
По-узъ — возлѣ, около, мимо.
Придба́ти — пріобрѣсть.
При́мхи — прихоти.
Причарова́ти —обворожить.
Про́бі — сильно, очень; ради Бога!
Пробу́ркатись — проснуться, пробудиться.
Просто́рий — просторный.
Простува́ти — прямо идти.
Про́ща — богомолье.

Різни́ця — бойня.
Розвереди́ти — растревожить рану.
Роздягти́сь — раздѣться.
Ро́жа — роза.
Розляга́тись — раздаваться (*о пѣснѣ*).
Руіна — развалина.
Ру́та — растеніе (Ruta graveolens, L.).

Самосто́йний — самостоятельный.
Саха́тись — касаться, соваться.

Свиріпа — сурѣпа.
Сво́лочокъ — небольшая балка, перекладина въ потолкѣ.
Ска́рбня — касса.
Скре́гітъ — скрежетъ.
Сопілочка — дудочка, свирѣль.
Со́яшникъ — подсолнечникъ.
Спереля́ку — сперепугу.
Співочка — пѣвунья.
Строка́тиі (коні) — пестрые.
Старці — нищіе.
Сте́ля — потолокъ.
Стули́ти — сжать.

Тино́къ — (уменьш.) — плетень.
Толо́ка — паръ.
Ту́тешній — здѣшній.

Удя́гнутий — одѣтый.

Ха́лепа — напасть, бѣда.
Хупавкй́ — цвѣты.

Цибу́ля — лукъ.
Цупкий́ — цѣпкій.

Чім-дужъ — что́ есть силы.
Чорнобри́вці — цвѣты (Tagetes patula, L.).

Шанува́ти — уважать почитать.
Шве́ндяти — волочиться, таскаться.
Шепота́ти — потихоньку говорить; шептать.
Ши́ршати — дѣлаться шире.
Шкапо́вий — (отъ *шкапа*) кобылій, — конскій.

Що́гла — мачта.

Юда — Іуда.
Юрба́ — толпа, гурьба.

Объясненіе къ рисункамъ «Живописной Украины» будетъ приложено къ слѣдующей книжкѣ.
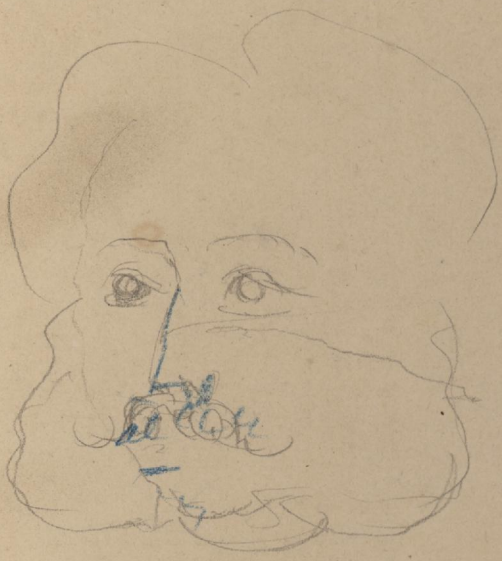
К-107
168986